

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი
دانشگاه بین المللی قفقاز

საქართველოსა და ირანის ურთიერთობის
სამეცნიერო-ანალიტიკური ცენტრი
مرکز علمی-تحليلی روابط ایران و گرجستان

رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران
کرجستان
ირანის ისლამური რესპუბლიკის
საელჩოს კულტურის განყოფილება

საქართველო-ირანის პოლიტიკური, ეკონომიკური და
კულტურული ურთიერთობებისადმი მიძღვნილი
მეექვსე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის

შრომები

مجموعه مقالات

ششمین کنفرانس بین المللی علمی روابط سیاسی
اقتصادی و فرهنگی ایران و گرجستان

თბილისი, 2022 წელი

تفلیس ۲۰۲۲

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი
Caucasus International University

საქართველოში ირანის ისლამური რესპუბლიკის საელჩოს
კულტურის განყოფილება

Cultural Consulate of The Embassy of The Islamic Republic of Iran
in Georgia

საქართველო-ირანის პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული
ურთიერთობებისადმი მიძღვნილი მეექვსე საერთაშორისო
სამეცნიერო კონფერენციის

შრომები

The Proceedings

of the Sixth International Scientific Conferences on
Georgia-Iran Political, Economic and Cultural Relations

თბილისი, 2022 წელი
Tbilisi 2022

კრებული გამოდის კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტისა და საქართველოში ირანის ისლამური რესპუბლიკის საელჩოს კულტურის განყოფილების ერთობლივი მხარდაჭერით.

این مجموعه با حمایت رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در گرجستان و با همکاری دانشگاه بین المللی قفقاز منتشر گردیده است.

The proceedings will be published by mutual support of Caucasus International University and Cultural Section of Embassy of Islamic Republic of Iran.

რედაქტორები: მაია კაპანაძე, სოფიო გაბუნია, თამთა კოდუა.

ویراستاران – مايا كاپانادزه، صوفيا گابونیا، تامتا كودوآ

Editors: Maia Kapanadze, Sopia Gabunia, Tamta Kodua.

სარჩევი CONTENTS

პოლიტიკა და უსაფრთხოება Politics and Security

ელაჰე ქულაი, მაია კაპანაძე, აბედ ნოროუზი Elaheh Kolae, Maia Kapanadze, Abed Norouzi ირანისა საქართველოს ურთიერთობა სატრანსპორტო და ტვირთების გადაზიდვის ჭრილში სამხრეთ კავკასიის გეოპოლიტიკაში Iran-Georgia relations in the field of transport and cargo transportation in the geopolitics of the South Caucasus.....	10
იური სულაბერიძე Iuri Sulaberidze ირანი და აზერბაიჯანი - მოსალოდნელია თუ არა ომი (რუსული ანალიტიკური მასალების მიხედვით) Iran and Azerbaijan: is a conflict possible? (Based in materials from Russian analysts)	24
თამარ კიკნაძე, ნატო არღვლიანი Tamar Kiknadze, Nato Argvliani სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტები და რეგიონული უსაფრთხოება Conflicts in the South Caucasus and regional security	29
დავით კუხალაშვილი, ოთარ სომხიშვილი, კონსტანტინე კუხალაშვილი David Kukhalashvili, Otar Somkhishvili, Konstantine Kukhalashvili საერთაშორისო სანქციებისა და ლობიზმის სადაზვერვო ხასიათი International sanctions and the intelligence nature of lobbying	37
ნიკა ჩიტაძე Nika Chitadze ევროკავშირის გეოპოლიტიკური ინტერესები შავი ზღვის რეგიონში EU Geopolitical Interests in the Black Sea Region	50
მალხაზ ვახტანგაშვილი Malkhaz Vakhtangashvili რუსეთის ისტორიული და გეოპოლიტიკური ინტერესები სამხრეთ კავკასიისადმი Russia's historical and geopolitical interests to South Caucasus	67

ზაჰრა სადრა Zahra Sadra საქართველო-ირანის ურთიერთობები (პოლიტიკა, უსაფრთხოება, კულტურა, ეკონომიკა) 1390 (2010) წლიდან დღემდე Iran-Georgia relations (political-security, cultural, economic) from 1390 until now	70
ვალერი მოდებაძე Valeri Modebadze ტალიბანის ხელისუფლების სათავეში მოსვლა ავღანეთში და საერთაშორისო თანამეგობრობის წინაშე არსებული გამოწვევები Taliban takeover in Afghanistan and the challenges facing the international community	81
მუჰამად ჯუნი Mohammad Jooni რაისის პრეზიდენტობის დროს ირანსა და საქართველოს შორის პოლიტიკურ ურთიერთობებზე მოქმედი ფაქტორები Factors Affecting the Political Relations Between Iran and Georgia During the Presidency of Raisi	89
ამირ იუსეფ ფარამარზ გარამალეჟი, მოჰსენ მოთიეი Amiryousef Faramarz Gharamaleki, Mohsen Motiei ანტიკორუფციული მართვის მოდელი საქართველოს მაგალითზე Anti-Corruption Management Model, Lessons from Georgia.....	94
თამთა კოდუა Tamta Kodua ჩინეთის პოლიტიკური გავლენის ზრდა ახლო აღმოსავლეთში ირან-ჩინეთის ურთიერთობის მაგალითზე The rise of Chinese political influence in the Middle East on the example of Iran-China relations	112
ხვიჩა ხოზრევანიძე Khvicha Khozrevanidze ისლამისტური მოძრაობის გააქტიურების მიზეზები ავღანეთში Reasons for the intensification of the Islamist movement in Afghanistan	118
ბუხუტი სიჭინავა Bukhuti Sitchinava ებრაჰიმ რაისი და ირანის საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტები Ebrahim Raisi and the priorities of Iran's Foreign Policy.....	126
მალხაზ ქაქუთია Malkhaz Kakutia ქურთების საკითხი თანამედროვე თურქეთისთვის, როგორც გამოწვევა დემოკრატიის გზაზე The Kurdish issue for modern Turkey as a challenge on the path to democracy	133

ნინო კოპალიანი Nino Kopaliani თურქეთის რეგიონული ამბიციები (სტამბოლის არხი) Turkey's Regional Ambitions (Istanbul Canal)	141
ქეთევან შოშიაშვილი, მარინე უგულავა Ketevan Shoshiashvili, Marine Ugulava საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობები სამხრეთ კავკასიის რეგიონის კონტექსტში Georgia-Azerbaijan Relations in the Context of the South Caucasus Region	148
იოსებ მანჯავიძე Ioseb Manjavidze თურქეთის იმპერიის აღდგენის გეოპოლიტიკური პერსპექტივები Geopolitical prospects for the restoration of the Turkish Empire	157
ირაკლი გოგავა Irakli Gogava ირანის სატრანსპორტო და ენერგეტიკული სექტორის შესაძლო ეფექტი სამხრეთ კავკასიის რეგიონზე Possible impact of Iran's transport and energy sector on the South Caucasus region	169
გორდა ღიბრადე Gorda Gibradze ისრაელ - პალესტინის კონფლიქტის განვითარების დინამიკა The dynamics of the development of the Israel-Palestine conflict	180

კულტურა და ისტორია **Culture and History**

თეა პიტურიშვილი Tea Pitiurishvili ნაცია-სახელმწიფოს ფორმირება და გამომწვევები XX საუკუნის I ნახევრის ირანში The Challenges of Nation-State Building in the First Half of the 20th-Century Iran	186
---	-----

მასუმე მოთამედნია, მეჰდი ნური ჩინეთი Masoumeh Motamendnia, Mehdi Nouri Choreti ირანისა და საქართველოს ისტორიული და კულტურული საერთო ნიშნები Historical and Cultural Commonalities of Iran and Georgia	203
ნათია სვინტრადე, ლეილა ქველიძე Natia Svintradze, Leila Kvelidze ნიზამის „ლეილი და მაჯნუნის“ არაბული წყაროების შესწავლის ისტორიიდან From the history of studying the Arabic sources of Nizam" Layli and Majnun.....	209
საიდ მუჰამად ალი დიბაჯი, ემილ თომაევი Sayyid Muhammad Ali Dibaji, Emil Tomaev ინტელექტისა და ინტუიციის ურთიერთობა მულა სადრას მიხედვით The relationship between intellect and intuition according to Mulla Sadra	218
ნანა გელაშვილი Nana Gelashvili სეფიანთა პირველი კონტაქტები საქართველოსთან First Contacts of Safavids with Georgia	231
სოფიო იმედაძე, მაია შიშინაშვილი Sopio Imedaze, Maia Shishinashvili არაბულ-სპარსული წარმოშობის მცენარეთა სახელები სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონი ქართულის“ მიხედვით (4) The names of the Arab-Persian origin plants according to Sul Khan-Saba Orbeliani “Georgian Dictionary” (4)	238
არმინ ჰეიდარიანი Armin Heidarian იალდას უძველესი დღესასწაული ირანელი ხალხის კულტურაში The ancient celebration of yalda in the culture of the Iranian people	248
ზურაბ ბრაგვაძე Zurab Bragvadze ადრეული შუა საუკუნეების ქართლის სამეფოსა და სასანური ირანის ურთიერთობიდან From the relationship between the Kingdom of Kartli and Sasanian Iran in the early Middle Ages.....	262
თაჰერ ბაბაეი Taher Babaei ქართველებისა და სომხების კულტურული და სამოქალაქო საქმიანობა მაშჰადში. შემთხვევის შესწავლა: ქართველი ალავერდი ხანის და სომეხი ყარჩიყაი ხანის ოჯახების საქმიანობა Cultural and civil activities of Georgians and Armenians in Mashhad: Case Study: Activitiee of Georgian Allahverdi Khan and Armenian Qarchiqay Khan's Family.....	269

ამინ გეზელბაშანი Amin Ghezelbashan ქართული ბარათაშვილების გვარის პოლიტიკური და ნათესაური ურთიერთობა ხუზისტანის არაბებთან Political and Kinship relations of the georgian Baratashvili family with the Arabs of Khuzestan	285
მაია სახოკია Maia Sakhokia სეფიანთა ხანის ისტორიულ ტექსტთა სტილის მნიშვნელობა სპარსული ენის დიაქრონიულ-ტიპოლოგიური დახასიათებისთვის Safavid Era's Persian Language Style to Persian Diachronic-Typological Grammar	294

პოლიტიკა და უსაფრთხოება
Politics and Security

Elaheh Koolaee

University of Tehran

Maia Kapanadze

Caucasus International University

Head of the Scientific – Analytical Center of Georgia and Iran

Abed Norouzi

Regional Studies University of Tehran

**Iran-Georgia transport relations with a view to the geopolitics of the South
Caucasus**

Introduction

Iran-Georgia relations have always been influenced by the two countries relations with other international players since the collapse of the Soviet Union. By relying on their competitive advantage, regional and trans-regional powers, especially in the direction of political-economic cooperation, they seek to increase their influence in the South Caucasus. In such circumstances, even the long history of relations between Iran and the countries of the South Caucasus in cultural and social dimensions, has not helped much to expand Iran's presence in the region and the economic and political benefits of this strategic geopolitics. Iran's presence in the South Caucasus provides a trade and economic opening for it. Cooperation in the field of international transport corridors due to the geopolitics of Iran and Georgia, has always been considered as one of the important factors to increase cooperation between the two countries. The main question of the authors is how creating a transport corridor between the two countries can create a stable political relationship between the two countries? In answer to this question, the authors hypothesize that the expansion of international transport corridors between the two countries will create lasting political relations by increasing economic cooperation. A study of the relations of regional and trans-regional countries with Georgia and their economic activities can explain the impact of these relations on the influence and presence of countries in Georgia. For this purpose, we reach this conclusion with the assumptions of the realist approach and with

the method of description and explanation in this article that Iran's cooperation in expanding transportation routes related to Georgia, especially the Persian Gulf-Black Sea project, economic relations between the two countries will be increased and stable political relations will be established for the two countries.

The importance of integrated transportation relationships

In a world more globalized than ever before, new requirements must be met by countries to achieve foreign policy goals pursued in the form of public diplomacy. Trade diplomacy and transportation diplomacy as a branch of this diplomacy has brought countries into a new diplomatic competition (Koolae, 2019: 14). One of the examples of transport diplomacy is cooperation in the field of transport corridors. An international transit route connects one or more countries. Corridors may also connect countries that connect to international corridors with one or more countries designated as transit countries. For example, the Republic of Turkmenistan is connected to the Pacific Ocean through the Republic of Uzbekistan, the Republic of Kazakhstan and China (Islamic Development Bank, 2011: 2). Georgia plays a similar role along the Black Sea. Georgia is located in a strategic territory between Krasnodar, Stavropol in the north, Aras in the south and the Black Sea in the west. The importance of Black Sea transportation has increased after the destruction of land infrastructure. As trade becomes more competitive, the costs of producing goods also decrease due to more competitive services, and the final price of goods decreases, resulting in higher exports. Bilateral, trilateral and multilateral agreements between countries and other technologies need to reduce costs and time to facilitate trade. (Islamic Development Bank, 2011:5). The importance of transportation corridors in making the production and distribution of goods and services competitive and the role it plays in the global value chain is clear. The global value chain has led to the interaction between the economies of different countries by dividing the production processes and specializing countries in their specific activities in the value chain. Today, more than 70% of world trade comes from intermediate goods and services. This shift in production is the result of technological advances, cheap transportation, communications, and trade liberalization. Now, with this issue, the transportation relations of the countries are of considerable importance. Creating a regional value chain can give a region a competitive advantage. East African society, for example, has done better in increasing its participation in the global value chain as a regional business grouping than in other sub-Saharan countries (Toledano, 2015: 2). Given the importance of these issues, countries try to get involved in the formation of transportation plans at the beginning. The most important plan that the Islamic Republic of Iran pursued to connect with the countries of the South Caucasus is the north-south corridor. The idea for creation of this crossing was conceived in 1993. However, an agreement was reached between Iran, India and Russia in 2000 and the

Republic of Azerbaijan joined the plan in 2005. Today, more than 12 countries have expressed interest in this project (Mammadov, 2018). This project is the most obvious example of creating a coordinated infrastructure for the connection of South and Southeast Asia, the Persian Gulf, the Caucasus countries, Russia and Northern Europe. It can increase the competitive advantage of countries such as Iran, the Republic of Azerbaijan and Russia and in a way increase Iran's role in international transport in the South Caucasus.

Iranian Realism in the South Caucasus

The best approach to analyze relations between Iran and the countries of the South Caucasus, based on historical facts and developments that took place after the collapse of the Soviet Union, is a realistic approach. The struggles of international actors to gain a better position in the region and benefit from the unique geopolitics of these countries especially Georgia, have turned the South Caucasus into a battleground for rival states. The region's proximity to Iran has encouraged Iran's rival forces to play a greater role in the region. As a result, they are trying to isolate Iran at the same time by pursuing their political-economic goals. Thus, the attitude of defensive realists is appropriate for analyzing Iran's behavior in the region. This group of neoclassical realists believes that if a threat occurs, reactions are made against it in order to strike a balance in deterring the threatening element. Thus, by conducting economic activities in the region, Iran can be a good policy to counter the presence of rival governments in the region and their growing influence. Turkey has had a negative impact on Iran's acting arena by turning the region into the center of its activities through transportation crossings. Therefore, there is a need to increase economic cooperation between Iran and Georgia through the Republic of Azerbaijan and Armenia.

Given the hypothesis of defensive realism, it can be argued that Iran's security policy in the Caucasus does not seek ideological considerations. Iran's security policy in the region has been based on geopolitical and economic considerations. Iran considers economic cooperation with the Caucasus countries as one of the main elements and elements of regional peace and security. Because economic cooperation is more important than welfare gains, it is also important as a security mechanism. This issue is also very important for Georgia, given the importance of Iran's energy reserves and the role of its transportation. Cooperation between the two countries in economic fields, especially energy and transportation, is the most important component of Iran's security strategy in the region.

Iran in the Geopolitics of the South Caucasus

The South Caucasus region has been one of the gateways to international developments in Iran throughout history. Today, the concentration of international threats, fragile borders and out of control are components affecting Iran's performance in the region. Such a

situation has intensified the expansionist movements of other actors in the region's geopolitical scene and narrowed Iran's field of action. Turkey's various goals in the wake of the 2020 Karabakh war, which traces the idea of Neo-Ottomanism, seek to make Turkey a major energy and commodity hub in West Asia. These measures have a great impact on the geo-economy of the region. Turkey, along with Israel and other countries in the region, such as Saudi Arabia, have been more successful than Iran in filling the gaps left by the collapse of the Soviet Union in the economic and political spheres for political-economic gain. Turkey and the Republic of Azerbaijan seek to establish the Baku-Ankara axis to meet their economic interests in the shadow of the region's geo-economy, especially by creating new transportation corridors. The creation of Zangezur corridor and Turkey's access to the Caspian Sea and its efforts on the east-west routes to European countries, will increase Turkey's strategic weight. Meanwhile, despite adhering to international law and treating countries in the region, Iran will challenge the Republic of Azerbaijan for transportation in the Goris-Qapal region, which is a 21-kilometer route. In such circumstances, the need for comprehensive cooperation with all countries, including Georgia, to diversify trade routes and increase Iran's transit security is raised.

Cooperation between countries in transportation projects in the South Caucasus region faces various complications. The relations of these countries with each other and the relations of each of them with the countries of the peripheral regions have complicated the complete and non-conflicting formation of projects such as the New Silk Road, a one-belt one-road initiative, the North-South Corridor, TRASICA and its subdivisions. This becomes clearer when countries do not live up to their commitments to fund corridors and administrative and technical cooperation. An example of this can be seen in the process of creating the North-South Corridor, financing it and cooperating with foreign companies. These same factors have delayed the implementation of this plan for twenty years. Such problems have caused Iran to pursue its economic-political goals by emphasizing multilateral mechanisms. Iran-Armenia-Georgia, Iran-Azerbaijan-Russia-Iran-Armenia-Russia transport cooperation and cooperation with the Eurasian Economic Union in this field are noteworthy.

Despite the historical-cultural ties between Iran and the Republic of Azerbaijan, after the collapse of the Soviet Union, relations between Iran and Georgia have been more pragmatic and expanding, albeit with ups and downs. In the last two decades, US obstructionism and a lack of serious will to have an effective presence in Georgia have strained relations between the two countries. After the Rose Revolution in 2003 and the inauguration of Saakashvili, the two countries took effective steps in economic cooperation. For example, we can mention the export of Iranian electricity to Georgia via Armenia, which is very important in the relations between the two countries. However, the shadow of European

and American behaviors and policies has always weighed heavily on the relations between the two countries.

The United States has always paid special attention to Georgia's geopolitics in implementing its regional programs. US plans in the region include controlling energy lines, isolating Iran, preventing Russian influence, and supporting the presence of Turkey and Israel. The rivalry between Iran and Turkey has been in America's favor, given the differences between the two countries. The Euro-Atlantic view of Georgia has always been a divergent and limiting factor in the relations between the two countries and in the direction of US plans in the region. However, relations between Iran and Georgia have never been tense, but the growing influence of the United States and pro-Western tendencies in some periods have had a negative impact on relations between the two countries. Given that active foreign policy is the only way of interaction and unity and is also the most necessary way for effective relations with other countries, Iran has pursued relations with Georgia in the fields of economic - foreign policy.

Iran-Georgia transport cooperation

These days, Iran-Georgia relations have been re-introduced to create a transit route. Such schemes have been around for the past few years, but have run into problems for a variety of reasons. Cooperation between Iran, Georgia and the Republic of Azerbaijan requires positive bilateral relations to establish such transport projects. Georgia can play a positive role in the diversity of transportation routes and Iran's less dependence on Russia and the Republic of Azerbaijan, and in contrast to the Iran-Persian Gulf route, Georgia can play a more prosperous role in Asia-Europe transportation to Europe. Iran-Georgia cooperation in the field of transportation is known as the Southwest Passage or the Persian Gulf to the Black Sea. In 2016, Iran, the Republic of Azerbaijan, Georgia, Ukraine and Poland agreed to build this transit route. The establishment of the South-West Corridor was initiated by the railways of Iran, the Republic of Azerbaijan and Georgia with the aim of transporting cargo from Southeast Asia, India, the Persian Gulf countries to Europe and vice versa, and was welcomed by the countries along the route.

Developments in the Caucasus transport routes

During the Soviet era, relations between Iran and Central Eurasia were maintained by the Iran-Soviet Railway. With the collapse of the Soviet Union and the growing crisis between the Republic of Azerbaijan and Armenia over the Nagorno-Karabakh region, the connection between Iran and this region was practically cut off from the national railway. In addition, a series of security problems began for Iran. Simultaneously with the reopening of the border following the collapse of the Soviet Union, barriers to crossing the border by Azeris were removed and the Russian border guards were forced to leave the border and

leave the area, and the Nakhchivan army could not adequately control the border due to the infancy and lack of border guards. With the dismantling of border barriers across the border, the physical appearance of the border was the same on both sides, resulting in more and more illegal crossings and smuggling of goods. After the reopening of the border, smuggling of goods was the main problem of the Julfa border, which had several problems in the region. On the other hand, the increase of illegal crossings along the border, the war between Armenia and Azerbaijan over Nagorno-Karabakh, the military agreements of the Republic of Azerbaijan and the presence of foreign forces on the other side of the border, reduced security along the border of Julfa. Therefore, the Islamic Republic of Iran took several measures to combat these insecurities and increase the security factor along the border strip of Julfa city, including the construction of new checkpoints and the renovation of old ones, the establishment of new watchtowers and increasing the number of checkpoints, turning the military terminal into a military barracks, deploying and solidifying part of the forces of the 21st Hamza Division. (Hafeznia and Rahimi, 2005: 11-8). Thus, not only were trade ties severed, but a domino of insecurity and rivalry between the great powers spread throughout the South Caucasus. Each of the international actors tried to take advantage of the Soviet Union's absence in various areas, including the creation of transportation routes.

The Nagorno-Karabakh crisis over the past thirty years has changed the geopolitics of the South Caucasus and has created many opportunities and impasse in the surrounding countries. During these periods, Iran had a good opportunity to provide transportation in the region, especially the connection between Nakhchivan and the mainland of the Republic of Azerbaijan. But the intensity of the war in 2020 and Russia's fear of disrupting the regional order and Turkey's intervention to advance the outcome of the ceasefire in its favor created new conditions for the region's geopolitics. Under Russian supervision and Turkish efforts, a peace treaty was concluded between the two sides, leading some to conclude that there was a great danger to Iran's economic and political interests. But the view of scholars aware of the history and geography of the South Caucasus is different. A study of recent events has made it clear that Iran's foreign policy must make important decisions in this regard. A study of recent events has made it clear that Iran's foreign policy must make important decisions in this regard. According to the ninth clause of the ceasefire agreement between the Republic of Azerbaijan and Armenia, a transit route should be established for the connection of the Republic of Azerbaijan with Nakhchivan. If this passage is created, the Azeris will no longer go to Nakhchivan via Iran. Therefore, the mentioned developments have created the grounds for the formation of new passages in the region with the pursuit of the Republic of Azerbaijan and Turkey.

But it should be noted that the territories that were occupied by Armenia for thirty years were burned and mined during the recent war. (Amirahmadian, 2020: 29). Therefore, Iran cannot pursue its transportation plans by using the territory of Armenia and the Republic of Azerbaijan separately, especially the North-South and South-West Crossings.

Lachin Pass

The city of Lachin on the border of Armenia and the Republic of Azerbaijan is one of the most strategic regions of the South Caucasus. Armenia occupied the city near Nagorno-Karabakh in the first Karabakh war in the 1990s. The Lachin Pass through the city of Lachin and during the years when Nagorno-Karabakh and parts of the Republic of Azerbaijan were under the occupation of Armenia, this passage was the lifeblood of the Nagorno-Karabakh government. In this way, agricultural products produced in Nagorno-Karabakh are sent to Armenia, and electricity, weapons and other materials are transferred from Armenia to Nagorno-Karabakh. Many Armenians entered the region during these years and settled there (Rehimov, 2020). With the recapture of Lachin by the Republic of Azerbaijan, this passage became very important. It is important for Iran that the Republic of Azerbaijan, in the face of the passage of Armenians from Nagorno-Karabakh to Armenia, seeks to establish a passage between Nakhchivan and the Republic of Azerbaijan and another passage instead of Lachin to connect Nagorno-Karabakh and Armenia because the Lachin strait passes through the city of Lachin. The Republic of Azerbaijan is trying to complete these crossings soon. Russia has played an influential role in the region in shaping the treaty. The main driving force of the agreement between the Republic of Azerbaijan and Armenia can be considered the presence of Russian troops in the Lachin region. Thus, the Republic of Azerbaijan is facing two supporters of the Nagorno-Karabakh Republic: Armenia, which has weak support, and Russia, which has informally but strongly taken control of the region.

Zangezur Road

This passage is being seriously pursued by the Republic of Azerbaijan and Turkey but the ceasefire agreement of the second Karabakh war did not mention the corridor and where and when these lines of communication will be established. This corridor, like other projects such as Baku-Tbilisi-Ceyhan, can be in conflict with the interests of Iran and Russia.

Barriers to Iran's presence in the region's transportation routes

Technical barriers

Some of the technical problems in the north-south corridor can be summarized in the following areas:

Lack of a strong mechanism to address operational issues;

Problems related to the procedures as well as customs documents;

Issues related to the budget of various infrastructure projects;

The low level of container trade in this direction, which can be noted, is due to the low level of trade, which includes the return of the style of containers and the increase in the cost of moving containers;

Lack of common border laws between member states;

Problems with insurance and data exchange between member countries

Limitation of shortage of wagons and cargo for transportation in Iran

These technical barriers, along with other barriers such as the geographical areas where these strays cross and the financing problems that require coordination with foreign companies are among the reasons for the slowness of such a plan which can also be enumerated for the south-west crossing.

Regional and international barriers

In examining Iran's problems for an effective presence in the region's infrastructure, we can point to the strong presence of Turkey to become the center of trans-regional transport in the Caucasus. Turkey is trying to establish itself as a gateway to world trade for Central Asia and the Caucasus, trying to find itself in the middle of various transport corridors. Georgia, meanwhile, is playing an important role in some of these routes.

Baku-Tbilisi-Kars railway

The railway was built with the aim of turning Turkey into one of the most important transportation hubs on the East-West route. Its main purpose is to transfer cargo to China and the countries of Central Asia and the Caucasus to Europe. This is particularly important given China's high economic influence in Central Asia. This railway is strengthened by other transportation projects.

Silk wind design

The project will start from the easternmost part of Kazakhstan on the border with China (Dostik) and will reach the Republic of Azerbaijan via the Caspian Sea via the port of Aktau in western Kazakhstan and will reach Turkey by rail (Heydarpaşa-Istanbul port). The Silk Wind Project was launched as part of the Europe-Caucasus-Asia (TRASICA) transport corridor, an EU-sponsored project that has worked for two decades to improve the

economic and political development of the Black Sea, Caucasus and Central Asia in order to create a transport corridor to Europe and Asia (Weitz, 2012).

Combined transport route of the Caspian Sea: This route starts from the friendly border of Kazakhstan and reaches the Republic of Azerbaijan through the Caspian Sea and then to the port of Puti in Georgia and through the Black Sea to the port of Heydarpasha in Turkey.

Turkey Cooperation Council: This route is like the combined route of the Caspian Sea. The difference is that it is transferred from Kazakhstan to Turkmenistan and reaches Baku via the port of Turkmenbashi. On the other hand, there is a branch road from Kyrgyzstan.

Lajevard Road Crossing: This crossing was created with the aim of Afghanistan's independence from Iran. This route passes through Mazar-e-Sharif, Afghanistan, through the territory of Turkmenistan and the port of Turkmenbashi to the port of Alat in the Republic of Azerbaijan and through the territory of Georgia, and reaches the port of Haidar Pasha in Turkey through the port of Puti. This agreement was signed on November 15, 2017 at the seventh meeting of the Ministers of the Regional Economic Cooperation Conference in Ashgabat. The ratification of this agreement is an action to strengthen cooperation to improve regional cooperation between the five countries without the participation of Iran (Behjati, 2020). The important goals of this passage are to reduce trade barriers, reduce transaction costs, improve coordinated border governance, increase trade, transportation, and strengthen regional cooperation (Shanti, 2018).

Turkey and the Second Karabakh War

The 2020 war between the Republic of Azerbaijan and Armenia which is also known as the second Karabakh war, is the first strategic cooperation agreement between Turkey and the Republic of Azerbaijan in the military field. This cooperation resulted in the victory of the Republic of Azerbaijan in the war with Armenia. A victory in which the role of Turkish weapons and military advice is very clear. Strategic cooperation includes energy pipelines such as Baku-Tbilisi-Ceyhan, Baku-Tbilisi-Erzurum and Vera Anatolia and transport infrastructure to Baku-Tbilisi-Kars. The Star Oil Refinery Complex in Aliaga, Turkey, near Izmir is also part of the two countries' cooperation. In 2020, the Republic of Azerbaijan became the first supplier of natural gas to Turkey, surpassing Russia. (Socor, 2020)

The first goal of the Republic of Azerbaijan in the war was the recapture of the seven interior regions of the Republic of Azerbaijan, which were occupied by the Armenians in the neighborhood of Nagorno-Karabakh. Russia did not oppose this either. At each stage of the advance, Elham Aliyev proposed to the Pashinians to withdraw from the seven areas adjacent to Nagorno-Karabakh. Eventually, however, Azeri forces advanced as far as the city of Shusha, south of Nagorno-Karabakh as a result, in the ceasefire of November 10,

2020, they recaptured 80% of the total area that had remained under Armenian control during the 1994 ceasefire, and two-thirds of the Nagorno-Karabakh region remained in the hands of Armenian forces (Socor, 2020).

The Second Karabakh War took place from September 27 to November 9, 2020. The Republic of Azerbaijan has long sought an opportunity to retake the territories occupied by Armenia. Military equipment, economic power and the attitude that they lost their land in the imposed war, created a high motivation in the Republic of Azerbaijan. These factors, together with the support and consensus of Turkey, increased the power of the Republic of Azerbaijan in this 44-day war. The war ended with the victory of the Republic of Azerbaijan, geopolitical achievements for Russia, the increase of Turkish power and influence in the South Caucasus, the defeat of Western diplomacy and the comprehensive defeat of Armenia. The pro-Western orientation of the Republic of Azerbaijan in terms of development of oil and natural gas resources and its export destination provided the necessary economic basis for comprehensive modernization, including its military sector. The approach of the Republic of Azerbaijan to the West in the energy sector will continue. Recent events, especially the Second Nagorno-Karabakh War, have created a turnaround in geopolitical and political issues for the Republic of Azerbaijan. As a result, the Republic of Azerbaijan viewed Russia in the form of a trade cooperation and Turkey as a conveyor state. This view led to the ceasefire agreement, which is in the interest of the Republic of Azerbaijan in every way (Socor, 2020).

By trying to create a corridor between Nakhchivan and the Republic of Azerbaijan, Turkey is trying to play a leading role in the Chinese scenario in the passage of East Asia to Europe in the region. Turkey wants to establish direct relations with the Republic of Azerbaijan through this route and the Sadrak border. Creating this corridor, especially to transport gas cheaper than Iranian gas, could serve Turkey's economic interests. The history of Turkish efforts in the South Caucasus dates back to the 1990s and the TRASICA plan. Turkey's political proximity to the European Union has given the country a pivotal role in the TRASICA project, and together with Georgia, it has been able to make the most of attracting EU resources for its infrastructure. Officials of the Republic of Azerbaijan consider the passage from Nakhchivan to the Republic of Azerbaijan a historic achievement that will benefit all republics, including Armenia. This view of the Republic of Azerbaijan and Turkey in this way has led some in Iran to draw negative conclusions about Iran's interests.

One belt One Road initiative

The New Silk Road was first proposed by Chinese President Xi Jinping in 2013 and has been the cornerstone of Chinese public diplomacy ever since. The plan aims to facilitate

economic cooperation between China and the new Silk Road countries (Pavličević, 2015). Of course, international transportation corridors, such as the North-South Corridor and China's New Silk Road, do not represent a type of infrastructure, for example, the railway from origin to destination. These corridors have a variety of routes, for example the northern route in the one-lane plan in 2013, considered the railways of Eastern and Central Europe, and the southern route also considered the Greek port of Piraeus and the Belgrade-Budapest railway in Eastern Europe (Pavličević, 2015).

Turkey, the Republic of Azerbaijan, Kazakhstan, Georgia and China have agreed on a transit route through the Caspian Sea as part of the New Silk Road project. This plan can be considered as a competing corridor for the north-south corridor. The route passes through the cities of Shizhi (China's Xinjiang Province), Dastik (in Kazakhstan), Oktayo (a port in Kazakhstan) and the Republic of Azerbaijan (Gasimli, 2015). The one-belt one-road initiative is a comprehensive plan that includes different land, sea and air routes.

Conclusion

The multi-year delay in completing the transportation routes and the intense competition of regional countries and major powers to create roads without Iran on the one hand and increasing the competitive advantage of countries such as Turkey on the other, have made it difficult for Iran to benefit from strategic routes. Iran's macroeconomic interests requires it to focus on bilateral relations with countries in the region in order to better benefit from the routes defined in the region, in addition to domestic efforts to provide the required development budget.

Iran's path is to cooperate with the Republic of Azerbaijan, Georgia and Armenia. It should not be forgotten that the optimal route is not specifically a close route, but a route that includes various security features, favorable laws and regulations, appropriate infrastructure and more. Iranian transportation experts believe that despite the relative superiority of Iran's routes, the consequences of the 2020 war in the South Caucasus are not clear for the future of Iranian transportation. Therefore, strengthening relations with all three countries of the South Caucasus is an important step for Iran to be present in the region and benefit from the geopolitical capacity of the South Caucasus, especially the ports of Georgia. What is important for being present in the region and increasing Iran's relations with a country like Georgia is to increase the competitive advantage of the transit routes. The North-South and Persian Gulf-Black Sea crossings are seriously pursued by the countries of the region when their superiority over other routes is proven for governments and the private sector. After that, the established routes will be an important economic lever for increasing the relations between Iran and Georgia. If these economic relations reach a stable state, the political relations will also be largely stable. Therefore, given the

competition in the region and the technical economic and political difficulties along the North-South and South-West crossings in the South Caucasus, the most effective step to complete them, in addition to the domestic infrastructure of each country is to pay attention to Iran's bilateral relations with each of the three countries in order to have different alternatives to have different routes to connect with the region. Among these, we can mention the strengthening of Iran-Armenia relations to open the way from Armenia to Georgia and the strengthening of relations with the Republic of Azerbaijan to obtain the railway to Georgia.

Bibliography

1. Afshardi, Mohammad Hossein , *Caucasus Geopolitics and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Faculty of Advanced Warfare(2002).
2. Amira Ahmadian, Bahram , "The corridor of Armenia and Nakhchivan will never be created", *Bandar va Darya*, Vol. 35, No. 37-36, pp. 31-281(2020).
3. Barzegar, Kayhan , "Regionalism in Iran's Foreign Policy", *Central Eurasian Studies (Special Conference on Regional Studies)*, Second Year, No. 5, pp. 40-23(2009).
4. Behjati, Yadollah , "Finding and Hiding Objectives of the Lajevard Way", *Islamic Republic of Iran News Agency*(2020), available at <https://www.irna.ir/news/83752395>, (Accessed: 11/10/2021)
5. Hafeznia, Mohammad Reza and Hassan Rahimi , "Spatial reflection of the functional evolution of the Julfa border after the collapse of the former Soviet Union", *Geographical Research*, No. 53, pp. 20-1(2005).
6. Sajjadpour, Seyed Mohammad Kazem , *Iranian Foreign Policy: Some Discourses in Theoretical and Practical Areas*, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications(2002).
7. Koolae, Elaheh , "Peace and Transport Diplomacy in the New Silk Roads", *Proceedings of the International Conference on Transport Diplomacy and Silk Roads*, Tehran: Allameh Tabatabai University, pp. 13-23(2019).
8. Aslan, Dilara (, "Nakhchivan Corridor to Provide New Opportunities, Increase Regional Cooperation, experts say", *Daily sabah*, available at: <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/nakhchivan-corridor-to-provide-new-opportunities-increase-regional-cooperation-experts-say>, (Accessed on 2020/19/12)
9. Gasimli, Vusal , "The New Baku International Seaport: A Nexus for the New Silk Road", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 12, No. 178(2015).
10. Islamic Development Bank , *A Study of International Transport Corridors on OIC Member Countries*, Global Advisory and Training Services(2011)

11. Mammadov, Seymur , "The Trade Corridor That Connects Russia, Iran, India & Azerbaijan"(2018),Madrascourier, available at: <https://madrascourier.com/opinion/the-trade-corridor-that-connects-russia-iran-india-azerbaijan>, (Accessed on 2019/28/03).
12. Pavličević, Dragan , " China's New Silk Road Takes Shape in Central and Eastern Europe", China Brief, Vol. 15, No. 1(2015).
13. Rehimov, Ruslan , "Karabakh: Lachin Region Handed Over to its Real Owners"(2020), available at: <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/karabakh-lachin-region-handed-over-to-its-real-owners/2062293>, (Accessed on 2021/14/1).
14. Shanti, Neelapu , "Lapis Lazuli Project to Create Vibrant Transit Route for Afghanistan", The Economic Times (2018), available at: <https://economictimes.indiatimes.com/blogs/et-commentary/lapis-lazuli-project-to-create-vibrant-transit-route-for-afghanistan>, (Accessed on 2019/19/10).
15. Singh, Suresh p & Manila Sharma, , "INSTC: India-Russia's Trade to Get a Major Boost", Russian International Affairs Council(2017), available at: <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/instc-india-russia-s-trade-to-get-a-major-boost/>, (Accessed on 2020/20/3).
16. Socor, Vladimir , "The South Caucasus: New Realities After the Armenia-Azerbaijan War", Eurasia Daily Monitor, Vol. 17, No.17(2020).
17. Toledano, P , "Global Value Chains and Resource Corridors: The Nexus Is Regional Integration", Great Insights Magazine, Vol.4, No. 6, 21, pp 27-21.(2015).
18. Weitz, Richard , "Silk Wind Project in Central Asia and South Caucasus Gains Speed", Eurasia Daily Monitor, Vol. 9, No. 224(2012).
19. Kapanadze M. Geopolitical interests of Iran in South-Caucasus.”of the Fourth and Fifth International Scientific Conferences on Georgia-Iran Political, Economic and Cultural Relations. (2021)
20. Rondel A. Iran and Georgia - prospects for rapprochement of relations. Tbilisi (2014).
21. Gachechiladze R. near East. Tbilisi (2019).

Elaheh Koolaee

University of Tehran

Maia Kapanadze

Caucasus International University

Head of the Scientific – Analytical Center of Georgia and Iran

Abed Norouzi

Regional Studies University of Tehran

Iran-Georgia transport relations with a view to the geopolitics of the South Caucasus

Abstract

Iran-Georgia relations have always been influenced by the two countries relations with other international players since the collapse of the Soviet Union. By relying on their competitive advantage, regional and trans-regional powers, especially in the direction of political-economic cooperation, they seek to increase their influence in the South Caucasus. In such circumstances, even the long history of relations between Iran and the countries of the South Caucasus in cultural and social dimensions, has not helped much to expand Iran's presence in the region and the economic and political benefits of this strategic geopolitics. Iran's presence in the South Caucasus provides a trade and economic opening for it. Cooperation in the field of international transport corridors due to the geopolitics of Iran and Georgia, has always been considered as one of the important factors to increase cooperation between the two countries. The main question of the authors is how creating a transport corridor between the two countries can create a stable political relationship between the two countries? In answer to this question, the authors hypothesize that the expansion of international transport corridors between the two countries will create lasting political relations by increasing economic cooperation. A study of the relations of regional and trans-regional countries with Georgia and their economic activities can explain the impact of these relations on the influence and presence of countries in Georgia. For this purpose, we reach this conclusion with the assumptions of the realist approach and with the method of description and explanation in this article that Iran's cooperation in expanding transportation routes related to Georgia, especially the Persian Gulf-Black Sea project, economic relations between the two countries will be increased and stable political relations will be established for the two countries.

Иран и Азербайджан: возможен ли конфликт? (по материалам российской аналитики)

В октябре 2021 года между Ираном и Азербайджаном обострились противоречия. Обстановка накалилась до того, что войска Ирана и Азербайджана были сосредоточены на границе обеих государств. Напряженность в регионе возросла после начавшихся 21 сентября в Нахичевани масштабных азербайджанско-турецких учений «Нерушимое братство».

Что разделяет два мусульманских государства? Какие причины способствовали нагнетанию напряженности?

Проследим развитие событий на основании российской аналитики, которая может быть не объективной, «взглядом со стороны». Но тем не менее показательно, что интерес к проблеме разлада двух соседей, так близко стоящих по историческому прошлому, религии и культуре является не случайным. Ряд авторов выделяют антииранский курс нынешнего руководства Азербайджана. Ал.Белов утверждает, что «агрессивный и провокационный курс И.Алиева в отношении Ирана может привести к подрыву безопасности Азербайджана в долгосрочной перспективе»(1)

После второй Карабахской войны(сентябрь- ноябрь 2020 года) прошел год, и как пишет Г.Мирзаян в статье «Иран и Азербайджан балансируют на грани войны», «Иран не готов смириться с теми изменениями, которые произошли на Южном Кавказе».(2) Изменилась расстановка сил: усилилось влияние Анкары- «Азербайджан попал под контроль Эрдогана, Грузия находится под серьезным влиянием Турции. Армения Н.Пашиняна готов подчиниться турецкому влиянию».

Эксперт утверждает, что практически 21 км. дороги, связывающей Иран и Армению, находится под властью Азербайджана.

Азербайджанские источники информации сообщают, что практически решен вопрос о строительстве железнодорожного и автомобильного «Зангезурского коридора», который открывает дорогу Турции через Нахичевань в Азербайджан, и дальше к Каспийскому морю и Центральной Азии, к тюркоязычным странам. Причем Азербайджан принуждает иранских водителей грузовых автомобилей платить за проезд 120-130 долларов. Это прямой вызов и унижение Ирана.

Как известно, во время Второй Карабахской войны Иран занял нейтральную позицию. Россия только на заключительной стадии включилась в разрешение конфликта. Умелая дипломатия И.Алиева дала плоды. Армения потерпела жестокое

поражение. Эйфория победы Баку усилила азербайджанский национализм не только в Азербайджане, но в северных останках(провинциях) Ирана, где живут иранские азербайджанцы.

По мнению российского эксперта, эти события усилили «5 колонну», которая мечтает о разделе Ирана, подыгрывает сепаратистам.

Одним из раздражающих факторов, если не главным, для Ирана является тесное сотрудничество властей Азербайджана со спецслужбами Израиля. В Тегеране считают, что Израиль использует территорию «дружественного Азербайджана» для подрывных действий против Ирана, похищения и убийства иранских ученых-атомщиков, шпионажа. А также усиленно снабжает армию Азербайджана современной боевой техникой, прежде всего, беспилотниками. Азербайджан превращается в опору для закрепления Турции на Южном Кавказе, что явно не соответствует интересам Ирана, так как это входит в противоречие с религиозными и геополитическими стратегиями и интересами Ирана. Суннитская Турция вытесняет Иран из исторической сферы влияния на Кавказе, шиизм подвергает вытеснению. Об этом говорят события преследования шиитских духовных лиц, получивших духовное образование в Иране.

Как известно, Иран является осевым государством региона Большого Ближнего Востока, являясь переднеазиатской, центральноазиатской, каспийской и кавказской страной. Иран является центром мирового шиизма.

В.Сажин отмечает, что сейчас исторический противник, конкурент Турция с помощью Азербайджана пытается понизить роль Ирана в регионе Большого Ближнего Востока, прежде всего, в кавказско-каспийском регионе, исходя из своих планов создания «Великого Турана». Это глубоко тревожит правящую элиту Ирана, который является носителем древней мировой цивилизации.

Поэтому в правящей элите Ирана слышались голоса о возвращении Ирану «исторических областей- Карабаха и Нахичевани».

Иран стремится развивать стратегию «Север-Юг», завязать многоуровневые связи с Европой, Центральной Азией, Китаем, стать полноправным членом ШОС. Кавказский регион является второстепенным во внешнеполитической стратегии Ирана, но нарушение баланса интересов в пользу Турции и активное проникновение Израиля на Кавказ создает опасность для безопасности Ирана.

Необходимо отметить, что риски для безопасности Ирана отмечались в российской аналитике и раньше. В 2021-2013 годах аналитики Л.Савин, В.Сажин отмечали попытки «суверенизации т.н.Южного Азербайджана», расшатывания целостности Ирана.(3)

Некоторые авторы считают, что после победы Азербайджана во второй Карабахской войне США старались втянуть в конфликт Иран. США обеспокоены

ядерной программой Ирана. В связи с этим антииранская кампания усиливается в Израиле. По сведениям информационного агентства CURSORINFO от 4 ноября 2021 года «Израиль выделяет 5 млрд шекелей на изучение потенциала Ирана»(сбор разведанных, создания специальных и уникальных вооружений).(4)

В этом контексте обострение на границе Азербайджана и Ирана в октябре 2021 года не выглядит случайным. Но возможна ли война между этими государствами?

Эксперты(П.Фельгенгауэр, К.Сивков) считают, что Иран был довольно сдержанный во время Второй Карабахской войны. Иран симпатизирует Армении, но с подозрением смотрит на «соросовца», прозападного лидера Армении Н.Пашиняна. Но Иран не пойдет на прямой конфликт с Турцией. На конфликт с усилившейся на Кавказе Эрдоганской Турцией не пойдет и Москва. Сепаратизм в Иране не пройдет, иранский народ консолидирован вокруг руководства страны.

Определенную политику равноудаленности от конфликтов на Кавказе Иран сохранит, придерживаясь формулы –«3+3». Об этом было заявлено в октябре 2021 года министром иностранных дел Ирана Хоссейном Амир Абдоллахияном в Москве на встрече с своим российским коллегой С.Лавровым.(5)

Но события октября 2021 года еще раз показали, что свои национальные интересы на Кавказе Иран будет защищать.

Использованная литература:

1. Белов А. Антииранский курс еще аукнется Баку- Responsible Statecraft-<http://regnum.ru/news/polit/3405181.html> -4.10/2021.
2. Мирзаян Г. Иран и Азербайджан балансируют на грани войны.- <http://exspert.ru/2021/10/11.eran-azerbaydhan>
3. Савин Л.Роль и интересы Ирана на Кавказе- http://commniturian.ru/publicacil/kavkaz/rol_i_interesy_irana_kavkaze
4. Сажин В. iran.ru/new/analitics/848091
5. Позиция Баку отражена -Кямал Али. Иран и Турция в призме азербайджанской политики. Взгляд из Баку.- www.kavkazovedinfo/new/2012/12/25/iran-i-turain - 5.10.2021. См.: <http://cursorinfo.co>- 04.11.2021.
6. 5.Война Ирана и Азербайджана станет праздником для Америки// <https://news.rumbler.ru/army/47325540-voyna-irana-i-azerbayzhana> (8.11/2021).

Iran and Azerbaijan - is war expected or not?

Abstract

In October 2020 y., contradictions intensified between Iran and Azerbaijan. The situation escalated to the point that the troops of Iran and Azerbaijan were concentrated on the border of both states. Tensions in the region increased after the joint large-scale Azerbaijani-Turkish military exercises «Indestructible Brotherhood», which began in September 21 in Hakhichevan. What separate the two Muslim states? What causes the tension?

Let`s trace the development of event on the basis of Russian analities, which, perhaps, is not so objective, from an outside perspective. But nevertheless, it is significant that the interest in the problem of the discord between the two mighbors, so close in their historical past, religion and culture, has certain roots. Is not acadental.

A number of authors highlight the anti-iranian course of the current leadership of Azerbaijan. A.Belov asserts, that «the aggressive and provocation course of I.Aliyev towards Iran can lead to undermining the security of Azerbaijan in the long term» (1).

A year has pased sins the second Karabakh war and as G.Mirzayan writes in the article «Iran and Azerbaijan are teetering on the brink of war», Iran is not ready to come to terms with the changes that have taken place in the South Caucasus”(2).

The alignment of geopolitical forces has changed: «Ankara`s influence has increased, Azerbaijan fell under Erdogan`s control, Georgia is under the strong influence of Turkey. N.Pashinyan`s Armeniya is ready to submin to Turkish influence”. The expert claims, that 21 kilometres of the road, connectings Iran and Armeniya is under the authority of Baku. Azerbaijani sources of new agancies report that the issue of building a railway and automobile “Zangezurg corridor» has been practically resolved. It opens the way for Turkey throught Nakhichevan to Azerbaijan, to the Caspian Sea. At the same time, Azerbaijan is forcing Iranian truck drivers to pay S 120-130 for traval. This is just challenge and humiliation of Iran.

As you know, during the second Karabakh war, Iran occupied a neutral pozition. Russian only at the final stage joined in the resolution of the conflict. I.Alieyev`s shillful diplomacy has borne fruit. Armenia saffered a heavy defeat. The euphoria of the victory in Baku strengthened Azerbaijan nationalism not only in Azerbaijan. But also in the northen provinces of Iran, where Iranian Azerbaijan live. According to the Russian expert, this has

especially activated the «5th colona», which dream of dividing Iran and plays along with separatism.

One of the annoying factor, if not the wain one, is the cooperation of the Azerbaijani authorities with Israel special services. Tehran believes that Israel uses the territory of Azerbaijan for subversive actions against Iran, kidnapping of nuclear scientist, espionage. It also intensively supplies the Azerbaijan army with modern weapons, primanty drons.

Azerbaijan is helping to strenghen Turkey`s positions in the South Caucasus, which clearly does not correspondend to Iran`s strategic interests. Sunny Turkey is pushing Iran out of the historical sphere of influence in the Caucasus, expolling Shiizm. This is evidenced by the events of the persecution of Shiite clerics educated in Iran.

As you know, Iran is pivoted state in the Greater Middle East region, a Central Asian, Caspian and Caucasian country. Iran is center of Would Shiizm. Resent events show, that Erdogan`s Turkey, procceding from the myth of the «Turanian world» in allians with Azerbaijan, is trying to diminism role of Iran not jonly in Caucasus, but also in the whole region of the Creater Middle East.

Therefore, in the rulling elite of Iran, voices are heard abut the return of historical lands-Karabakh and Nakhichevan.

This deeply worries the rulling elite of Iran, which is the bearer of the most ancient Eastern culture. Iran seeks to develop the the «Noth-South» strategy, to establish multilevel ties with Europe, Central Asia, China, and become a full memberil the SCO.

The Caucasus region in secondary in Iran`s foreign policy strategy, but the imbalance of interests in favor of Turkey, and Israel`s active penetration into the Caucasus creates a treat to Iran`s security. It should be noted that risks to Iran`s security have been noted in Russian analysts befor in 2012-2013 years.

I.Savin, V.Sashin noted attempts to sovereinize the so-called South Azerbaijan, attempts to undermine the intergrity of Iran by external actors. (3)

Some exspert beliefs that during the second Karabakh war, the Unuted States tried to involve into the Iran conflict. Anti-Iranian policy has intensifield in Israel. According to the information agency CURSORINFO dated November 4.2021 y., Israel allocates 5 billion shekels to study the potential of Iran (intellgens collection, espionage, crietion of modern weapons). (4).

In this context, the aggravation on the border of Iran and Azerbaijan in October 2021 y. does not look accidental...

But is war possible between two states? Experts believe, Iran was pretty low-key a year ago during the war. Iran simpathizes with Armenia, but looks with suspician at the pro-western leader of Armenia N.Pashinyan. Iran will not go into direct conflict with Turkey. Russia will not go to aggravation, which is escalating in the Caucasus.

Separatism in Iran will not work. The Iranian people are consolidated around their leadership. Iran will maintain a policy of equidistance to the «3+3» strategy. This was stated by Iranian foreign minister Hossein Amir Abdolmohseni in Moscow at a meeting with his counterpart S.Lavrov on October 5, 2021. But the events of October 2021 showed that Iran will defend its national interest in the Caucasus.

თამარ კიკნაძე

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი

ნათო არღვლიანი

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტები და რეგიონული უსაფრთხოება

ბოლო ხანს ახლო აღმოსავლეთში განვითარებული მოვლენების გამო, სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პროცესებმა პოლიტიკური დღის წესრიგის პერიფერიაში გადაინაცვლეს. ამ რეგიონისადმი ექსპერტებისა და დიპლომატების მიერ ყურადღების შემცირების მიუხედავად, ის კვლავ რჩება სტრატეგიული მნიშვნელობის ადგილად (5).

სამხრეთ კავკასია მეტად მნიშვნელოვანი რეგიონია, სადაც სხვადასხვა გეოპოლიტიკური მოთამაშეების როლი იკვეთება. მათ რეგიონში სურთ საკუთარი გავლენის გაზრდა და მსხვილი ეკონომიკური პროექტების განხორციელება, მაგრამ აქ არსებული კონფლიქტები აფერხებს ამ პროექტების განხორციელებას. ასეთი პროექტების რეალიზება კი ხელს შეუწყობდა ერთი მხრივ, ეკონომიკურ განვითარებას და მეორე მხრივ, მშვიდობიანი გარემოს ჩამოყალიბების და სტაბილურობის შენარჩუნების პროცესს.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში სხვადასხვა მოთამაშეების გეოპოლიტიკურმა ინტერესებმა და გავლენის სფეროების ახლებურმა გადანაწილებამ, ერთი ქვეყნის (სსრკ-ს) ფარგლებში მყოფი ქვეყნების ინტერესების დივერსიფიცირება მოახდინა და ნათლად გამოაჩინა, რომ სამხრეთ კავკასიაში იკვეთება არა მხოლოდ მეზობელი სახელმწიფოების, არამედ რეგიონით დაინტერესებული სხვა ქვეყნებისა და

ძალაუფლების ცენტრების ინტერესები. რაც უფრო ინტენსიური ხდება ამ მოთამაშეთა ბრძოლა და დაპირისპირება, მით უფრო გრძელდება პროცესები, ხოლო გეოპოლიტიკური ძვრები და მათგან მომდინარე იმპულსები მჭიდროდ არის გადაჯაჭვული შიდა რეგიონულ პრობლემებთან. ეს კი არა მხოლოდ ართულებს აქ არსებული კონფლიქტების გადაჭრას, არამედ იწვევს გარკვეული მოვლენების უკონტროლო განვითარებას.

დღეს კავკასიის რეგიონისათვის ეთნო-პოლიტიკური კონფლიქტები წარმოადგენს ყველაზე უფრო დიდ საფრთხეს და გარკვეული ჯგუფების მიერ ეთნიკური ფაქტორების პოლიტიკური მიზნების რეალიზების საშუალებას. ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების ავტონომიური ერთეულები და გარკვეული ხალხების თვითგამორკვევის უფლება და ტერიტორიული პრეტენზიები, სხვა საკითხებთან ერთად, კონფლიქტების მნიშვნელოვან ფაქტორებად რჩებიან და დიდ გავლენას ახდენენ, როგორც სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების შიდა, ისე საგარეო პოლიტიკური და რეგიონული პროცესების ხასიათსა და დინამიკაზე.

პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში ეთნო-პოლიტიკური კონფლიქტების ესკალაციის სისტემურ მიზეზთა შორის, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია საბჭოთა კავშირის დაშლა და მის სივრცეში ახალი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოების გაჩენა. სიტუაციური მიზეზები კი ჯერ კიდევ საბჭოთა ეპოქაში არსებულ ნაციონალისტურ ტენდენციებთან, ეთნიკურ, სოციალ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პრობლემებთან არის დაკავშირებული. სსრკ-ის დაშლამ გამოიწვია მასში შემაჯავლი რესპუბლიკების დამოუკიდებლობა, რამაც კონფლიქტი საბჭოთა შიდა პრობლემიდან, სახელმწიფოთაშორის პრობლემად გადააქცია.

სამხრეთ კავკასიის განვითარებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ენერგეტიკული ფაქტორი. პირველ რიგში, ეს არის აზერბაიჯანში ნახშირწყალბადის ნედლეულის მოპოვება და უცხოურ ბაზრებზე ექსპორტი. 1990-იან წლებში აზერბაიჯანში ნახშირწყალბადის რესურსების მოპოვების გაფართოებამ ხელი შეუწყო მილსადენების პროექტების განხორციელებას. ნავთობსადენ ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის და გაზსადენ ბაქო-თბილისი-ერზერუმის მშენებლობა იყო პირველი ნაბიჯი, ახალი ენერგეტიკული დერეფნის რეალიზაციის გზაზე, რომელმაც უზრუნველყო კასპიის ზღვის ნახშირწყალბადის რესურსების დასავლეთის მიმართულებით გატანა.

ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენისა და ბაქო-თბილისი-ერზერუმის გაზსადენმა, ისევე, როგორც ბაქო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო პროექტის რეალიზაციის დაწყებამ, სამხრეთ კავკასია მნიშვნელოვან სატრანსპორტო დერეფნად აქცია და დიდი ეკონომიკური და პოლიტიკური დატვირთვა მიანიჭა ამ რეგიონს.

2003 წლის ვარდების რევოლუციისა და 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ, საქართველო მოსკოვის პირდაპირი პოლიტიკური გავლენიდან გამოვიდა. რუსეთმა აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის დამოუკიდებლობა აღიარა, რითაც შეიცვალა რეგიონში რუსეთის გავლენის მოზაიკა. თუ მანამდე მოსკოვი სამხრეთ კავკასიაში სომხეთსა და ნაწილობრივ, საქართველოს და აზერბაიჯანს ეყრდნობოდა, ახლა ის იძულებული გახდა, დაებალანსებინა პოლიტიკა ერთი მხრივ, მნიშვნელოვან სტრატეგიულ მოკავშირე, სომხეთსა და სტრატეგიულ პარტნიორ აზერბაიჯანს შორის. ამ მხრივ მოსკოვი ხანდახან უფრო მეტ

ძალისხმევას მიმართავდა ბაქოსთან ურთიერთობების დალაგებისათვის, ვიდრე ერევანთან. იმ სიტუაციაში, როდესაც მოსკოვთან, ერევანსა და ბაქოს ურთიერთობებს ალტერნატივა არა აქვს, ისინი პერიოდულად ამ უკანასკნელის მიმართ თავშეკავებულ კრიტიკას გამოთქვამდნენ. ერევნის რუსეთთან ასეთი ურთიერთობა გამოწვეული იყო ქვეყნის ნახევრად ბლოკირებული მდგომარეობით, აზერბაიჯანსა და თურქეთთან დამაბული, საქართველოსა და ირანთან არცთუ მარტივი ურთიერთობებით, გარე სამყაროსაგან მოწყვეტილობით და რუსეთიდან რეალური უსაფრთხოების გარანტიების არარსებობით (610).

ყარაბაღის კონფლიქტი, რომელიც გასული საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში დაიწყო და საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, 1991 წელს სრულ ომში გადაიზარდა, 1994 წელს ცეცხლის შეწყვეტით დასრულდა.

2020 წლამდე მათ შორის ცეცხლის შეწყვეტის ხელშეკრულება არაერთხელ დაირღვა. 1990-იან წლებში სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის დაპირისპირების შემდეგ, შეწყდა მათ შორის ეკონომიკური კავშირი. საქართველოში მდებარე სადახლო, რომელიც ეთნიკურად აზერბაიჯანული მოსახლეობით არის დასახლებული, გახდა რეგიონული ვაჭრობის მნიშვნელოვანი წერტილი. იმ პერიოდში თურქეთმაც სომხეთს გამოუცხადა ბლოკადა და ჩაკეტა მასთან საზღვრები. მას შემდეგ მათ შორის ურთიერთობების ნორმალიზების და საზღვრის გახსნის მცდელობა არაერთხელ იყო. 2009 წელს ხელი მოეწერა შეთანხმებას, რომელიც მიზნად ისახავდა თურქეთსა და სომხეთს შორის კავშირების აღდგენას და მათი საერთო საზღვრის გახსნას. თუმცა 2018 წელს გარიგება ჩაიშალა და აღარ განხორციელებულა. დავების შედეგად, სომხეთს მხოლოდ ორი სახმელეთო გზა დარჩა იმპორტისა და ექსპორტისთვის - საქართველოდან ჩრდილოეთით და ირანის გავლით - სამხრეთით.

ამასობაში, შემუშავებულ იქნა ბაქო თურქეთის დამაკავშირებელი სატრანზიტო მარშრუტები, რომელიც გვერდს უვლის სომხეთს. საქართველო სხვადასხვა მნიშვნელოვან პროექტებში ჩაერთო - ჩინეთის ერთი სარტყელი - ერთი გზის და ტრანსანატოლიის გახსადენის პროექტებში. მეთიუ ბრაიზამ, აშშ-ის ყოფილმა ელჩმა აზერბაიჯანში, რომელიც ათზე მეტი წლის წინ ყარაბაღის კონფლიქტში შუამავლის როლს ასრულებდა, როგორც ეუთოს მინსკის ჯგუფის თანათავმჯდომარე აშშ-დან, განაცხადა, რომ სამშვიდობო შეთანხმებას ჰქონდა იმის პოტენციალი, რომ ბიძგი მისცეს ეკონომიკურ ზრდას კავკასიაში (3 1).

აზერბაიჯანმა ყარაბაღის პირველი ომის მარცხის შემდეგ აქტიურად დაიწყო სამხედრო შეიარაღების მოდერნიზება და თანამედროვე რელსებზე გადაყვანა. ის წლების განმავლობაში სხვადასხვა უახლესი შეიარაღების შესყიდვით, ჯარის ბრძოლისუნარიანობის ამაღლებით და სამხედრო ინდუსტრიის განვითარებით იყო დაკავებული. ამის განხორციელების საშუალებას მას ძლიერი ეკონომიკა აძლევდა. სამხედრო პოტენციალის გაზრდა საკმაოდ დიდ ფინანსურ რესურსებთან იყო დაკავშირებული. ასევე მნიშვნელოვანი იყო საერთაშორისო და რეგიონულ პარტნიორებთან პოლიტიკური ურთიერთობები, რამაც მას საშუალება მისცა, სხვადასხვა სახელმწიფოებისგან შეესყიდა მოწინავე სამხედრო შეიარაღება. ამ კუთხით აღსანიშნავია თურქეთის როლი. აზერბაიჯანმა ყარაბაღის მეორე ომის დაწყებამდე მისგან აქტიურად დაიწყო სხვადასხვა უპილოტო საშუალებების შესყიდვა. თურქეთისგან შეისყიდა უპილოტო საფრენი აპარატი Bayraktar TB2-ი,

რომელიც ამერიკული დრონების Reaper-ის და Predator-ის მსგავსია. აღნიშნულ დრონებს თურქეთი ლიბიაში და სირიაში აქტიურად იყენებდა. ხოლო უკვე ყარაბაღის სამხედრო კონფლიქტისას, მისი ეფექტურობა საჭაერო დარტყმებისას კიდევ უფრო გამოჩნდა.

რეგიონში გავლენისათვის, თურქეთი რუსეთის ძლიერი კონკურენცია. თურქეთისთვის სამხრეთ კავკასია კასპიის ზღვის და შუა აზიისაკენ მიმავალი გზის კარიბჭეა (7, 288). აქამდე თურქეთის საგარეო პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიასა და შუა აზიასთან მიმართებაში პერიფერიულ ხასიათს ატარებდა და მხოლოდ მაშინ აქტიურდებოდა, როდესაც პრობლემები ჰქონდა შეერთებულ შტატებსა და ევროკავშირთან. თუმცა ბოლო დროს თურქეთი ორმხრივ ურთიერთობებს ავითარებს სამხრეთ კავკასიის და ცენტრალური აზიის ქვეყნებთან. მან აქტიური რეგიონული პოლიტიკის გატარება დაიწყო, დომინანტური როლის მოპოვების პერსპექტივით (9, 134).

2020 წელს სამხრეთ კავკასია მსოფლიო ყურადღების ცენტრში მოექცა მთიანი ყარაბაღის ომის გამო. ამ სრულმასშტაბიან სამხედრო დაპირისპირებას გარდა მსხვერპლისა, მოჰყვა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური შედეგები. ომში აზერბაიჯანმა დაამარცხა სომხეთი, რის შედეგადაც დაიბრუნა 1988-1994 წლების ომის დროს დაკარგული ტერიტორიების დიდი ნაწილი, მათ შორის საკუთრივ მთიანი ყარაბაღის სამხრეთ ნაწილი, ქალაქ შუშას ჩათვლით. კონფლიქტის შეწყვეტაში მთავარი როლი რუსეთმა შეასრულა. ზავის შედეგებიდან გამომდინარე, მან მიიღო სარგებელი და საკუთარი სამშვიდობო ნაწილები იქ განათავსა, რამაც საშუალება მისცა მას, ორივე დაპირისპირებულ სახელმწიფოზე საკუთარი გავლენა უფრო გაემლიერებინა.

სომხეთის პრემიერ-მინისტრი ნიკოლ ფაშინიანი და აზერბაიჯანის პრეზიდენტი ილჰამ ალიევი შეხვდნენ რუსეთის პრეზიდენტ ვლადიმირ პუტინს მოსკოვში იმ დეტალების განსახილველად, რომლებიც რუსეთის შუამავლობით დადებული შეთანხმებით გადაუწყვეტელი დარჩა - მათ შორის ის, თუ როგორ უნდა აღდგეს სარკინიგზო, საგზაო და საკომუნიკაციო კავშირები (3,1).

მათ მიერ განხილული ერთ-ერთი პროექტი გულისხმობდა საბჭოთა კავშირის დროინდელი სარკინიგზო ხაზის აღდგენას, რომელიც ერევანს რუსეთთან აკავშირებდა, ნახჭევანს აზერბაიჯანის ანკლავის გავლით, შემდეგ სომხეთის სამხრეთ ნაწილს აზერბაიჯანთან.

მოცემული პროექტით აზერბაიჯანს ეძლევა შესაძლებლობა, დაუკავშირდეს თურქეთს, ნახჭევანის გავლით პირდაპირი სარკინიგზო მარშრუტით, რაც მისთვის საკმაოდ მისაღებია ტვირთბრუნვის მოცულობის გაზრდისა და უსაფრთხო ტრანსპორტირებისათვის.

ამ პროცესის ფარგლებში უკვე გამოჩნდა ახალი დაინტერესებული მხარეც ირანის სახით. რომლის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მოჰამედ ჯავად ზარიფმა განაცხადა, რომ ქვეყანას ასევე სურს, სარკინიგზო კავშირის დამყარება სომხეთთან, ნახჭევანის გავლით. გამოიკვეთა ახალ ეკონომიკური განზომილების განვითარების მიმართულება. ამ შეთანხმებას და მის განხორციელებას შეიძლება მრავალი პრობლემა და გამოწვევა შეექმნას, თუმცა ლიდერების სერიოზული დამოკიდებულება მიანიშნებს მისი შესრულების მზადყოფნაზე.

რაც შეეხება საქართველოს, იმას, თუ რა გავლენა ექნება პროექტს საქართველოზე, პირველ რიგში, ეს არ არის რამდენიმე დღეში შესრულებადი საქმე, ამას დასჭირდება წლები. შესაძლოა, საქართველომ ახლო პერსპექტივაში ზარალი მიიღო, მაგრამ თუ რეგიონში მთლიანობაში მდგომარეობა გაუმჯობესდება, ამით ყველა ისარგებლებს“ (2,1). შესაბამისად, საქართველომ უნდა შეაფასოს მოსალოდნელი რისკები ეკონომიკის განვითარების თვალსაზრისით და პოლიტიკური კომპონენტიც გაითვალისწინოს.

რუსეთი საფრთხედ აღიქვამს დასავლური სამხედრო, თუ ეკონომიკური ორგანიზაციების (ნატო-სა და ევროკავშირის) აღმოსავლეთით გაფართოებას, ამიტომ მისთვის მიუღებელია საკუთარი გავლენის სფეროდ აღქმული რომელიმე სახელმწიფოს დასავლურ სტრუქტურებთან დაახლოება. თურქეთმა აზერბაიჯანის წარმატებით მკვეთრად გაიმყარა პოზიცია სამხრეთ კავკასიის რეგიონში და ახალი შესაძლებლობები შექმნა აზერბაიჯანთან ენერგეტიკული თანამშრომლობისთვის. აზერბაიჯანული ენერგომატარებლების როლი თურქეთის გართულებული ეკონომიკური დინამიკისათვის სულ უფრო მნიშვნელოვანია. თურქეთი უპირატესობას ანიჭებს ურთიერთობებს აზერბაიჯანთან, რაც, როგორც ორი ქვეყნის კულტურული და ენობრივი სიახლოვით, ისე აზერბაიჯანის მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური მდებარეობით აიხსნება (4).

ყარაბაღის ომის შედეგად სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ძალთა ახალი ბალანსი შეიქმნა. რუსეთთან და თურქეთთან ერთად მნიშვნელოვან მოთამაშედ და ანგარიშგასაწევ ძალად აზერბაიჯანიც წარმოჩინდა. თურქეთი, რომელიც აზერბაიჯანს სტრატეგიულ მოკავშირედ და მის მონათესავე ერად განიხილავს, მას უპირობო მხარდაჭერას უცხადებს და ამ პოზიციას ახალი თანამშრომლობის ხელშეკრულებებით ამყარებს.

აზერბაიჯანის პოლიტიკა რუსეთის მიმართ შეიძლება „მშვიდი დიპლომატიის“ გამოვლენად ჩაითვალოს, რომლის საშუალებითაც ბაქო თანდათან ზრდის რეგიონში თავის გავლენას დიდ ქვეყნებს შორის არსებული დაპირისპირების ფონზე. აზერბაიჯანისთვის რუსული ფაქტორი მეტად მნიშვნელოვანია ყარაბაღის კონფლიქტის და მასზე პოლიტიკური, სამხედრო-ტექნიკური და სხვა გავლენების, აგრეთვე რუსეთის, როგორც იარაღის მომწოდებლის, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების გასაღების ბაზრის და სხვ. კონტექსტში.

ბაქოს პოლიტიკა მოსკოვთან ურთიერთობებში უფრო მოქნილი გახდა. რაც უფრო ჩამოშორდება საქართველო რუსეთს, მით უფრო მეტად დასჭირდება ამ უკანასკნელს აზერბაიჯანთან ურთიერთობები, რათა რეგიონში გავლენა შეინარჩუნოს. აზერბაიჯანი კი თავს უფრო ძლიერად და მნიშვნელოვნად ჩათვლის (4).

სომხეთს გადაჭარბებული მოლოდინები ჰქონდა საომარი მოქმედებების პროცესში რუსეთის მის სასარგებლოდ ჩართულობასთან და ეფექტურობასთან დაკავშირებით. ერევანს მიაჩნდა, რომ რუსეთი დროის მოკლე პერიოდში შეძლებდა მშვიდობის დამყარებას, სომხეთი ყარაბაღის ტერიტორიებს არ დაკარგავდა და სიტუაცია კვლავ დაკონსერვდებოდა. ომის შედეგებმა სომხურ პროდასავლურ პარტიებს მისცა საბაზი, რომ ღიად ალაპარაკებულიყვნენ სომხეთის გეოპოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლაზე. მათი განცხადებებით, რუსეთმა ასეთი პოზიცია სპეციალურად დაიკავა, რათა ფაშინიანის პოზიცია ქვეყანაში დაესუსტებინა და მას არჩევნებში მოსახლეობის მხარდაჭერა არ ჰქონოდა.

სომხეთის პრორუსული ძალები კი რუსეთთან უფრო მეტ ინტეგრაციაზე საუბრობდნენ, მომავალში მსგავსი გართულებებისაგან თავის დასაცავად. ამ ვითარებაში რუსეთისადმი ნდობის განწყობა სომხეთის მოსახლეობაში მკვეთრად დაეცა, ხოლო აშშ-ის და საფრანგეთის მხარდამჭერთა რიცხვი (საფრანგეთის მიერ სომხეთის საჯარო მხარდაჭერის გამოცხადების ფონზე), გაიზარდა.

ექსპერტების მოსაზრებით, მათ შორის თომას დე ვაალის, სომხეთის შეიარაღებული ძალების მთიანი ყარაბაღის შვიდი რაიონიდან გასვლის შემდეგ, თურქეთსა და სომხეთს შორის საზღვრის გახსნა და ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარება სომხეთის მხრიდან პრაგმატული ნაბიჯი იქნებოდა. თუმცა ნათელია, ეს ასე არ მოხდება, რადგან თურქეთი აზერბაიჯანს ომის პერიოდში დაეხმარა და სრული მხარდაჭერა გამოუცხადა. ყოველ შემთხვევაში, ამის მოლოდინი არ არსებობს, სანამ თურქეთის პრეზიდენტი რეჯეფ ტაიფ ერდოღანია (8,1).

მსოფლიო ბანკის კვლევის მიხედვით, თურქეთსა და აზერბაიჯანს შორის ბლოკადების მოხსნის შედეგად, მშვიდობიანი ეკონომიკური თანამშრომლობის პოტენციური სარგებელი განსაკუთრებით საგრძნობი იქნებოდა სომხეთისთვის და მისი ეკონომიკის სტიმულირებისა და გაზრდისთვის. სავაჭრო დისბალანსი შემცირდება, რაც პოზიტიურ ეფექტს გამოიწვევს სომხეთისთვის. სომხეთის მთავრობამ აღნიშნა, რომ ის ჯერ კიდევ არ არის მზად თურქეთთან თავისუფალი ვაჭრობისთვის. აღსანიშნავია, რომ ომის მიმდინარეობისას სომხეთში თურქული საქონლით ვაჭრობა აიკრძალა, თურქეთის მიერ აზერბაიჯანისთვის ღია მხარდაჭერის გამო. ამან მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა სომხურ ბიზნესს და ვაჭრობას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გარდა ყარაბაღის კონფლიქტში თურქეთის მიერ აზერბაიჯანის მხარდაჭერისა, განხეთქილების მიზეზია სომეხთა გენოციდის საკითხი, რომელშიც სომხური ეკლესია განსაკუთრებულ როლს თამაშობს. ეკლესიას კი გარკვეული გავლენა გააჩნია პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღების პროცესში (1).

არსებული ვითარება, რომელიც პოსტკონფლიქტურ პერიოდში გამოიკვეთა, იმის თქმის საშუალებას იძლევა, რომ უახლოეს მომავალში ნაკლებად სავარაუდოა კავშირების დამყარება. თუმცა პანდემიით გამოწვეული ეკონომიკური კრიზისის ფონზე კონკრეტული პროექტების განხორციელება ყველა მხარეს ხელს უნდა აძლევდეს და ალბათ ამის მცდელობები იქნება კიდევ (5).

ამრიგად, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტები გარე ფაქტორების მნიშვნელოვან გავლენას განიცდიან. მათ შორის მნიშვნელოვანია დაპირისპირება რუსეთსა და დასავლეთს შორის (იგივე ფაქტორები მოქმედებს შეიარაღებულ კონფლიქტებზე ა და სხვა ქვეყნებშიც). შესაბამისად, კავკასიის კონფლიქტები უფრო ფართო კონტექსტში უნდა განვიხილოთ. მათ რეგიონულ ფორმატს სულ უფრო მეტად ავსებს გეოპოლიტიკური მოსაზრებები, რაც ამცირებს კომპრომისის მიღწევის ალბათობას, რადგანაც პრინციპი „თამაში ნულოვანი შედეგით“ დომინანტი ხდება. ამ კონტექსტში აუცილებელია დაიწყოს საერთო მრავალმხრივი დიალოგი ევროპის უსაფრთხოების სისტემის პრობლემებზე, რომელშიც კავკასიის, უკრაინის და შავი ზღვის რეგიონის კონფლიქტები განიხილება. ასეთ დიალოგში ჩართული უნდა იყვნენ როგორც ევროკავშირის, ასევე ნატოს წევრი ქვეყნები და რუსეთი. ამის გარეშე დღეს ამ საკითხზე რაიმე

დადებითი დინამიკის მიღწევა და კონფლიქტების მოგვარება ძალიან რთული იქნება. ამიტომ აუცილებელია განახლებულ იქნას ყველა მოთამაშის ინტერესის „ჩამონათვალი“, განისაზღვროს კონკრეტული მიზნები და შემუშავებულ იქნას „საგზაო რუკა“, მიუხედავად ცალკეული სახელმწიფო წარმონაქმნების სტატუსის გარშემო არსებული უთანხმოებებისა.

რაც შეეხება საქართველოს როლს და ჩართულობას ყარაბაღის კონფლიქტში, მას შეეძლო ყოფილიყო მედიატორი და მნიშვნელოვანი როლი შეესრულებინა მოლაპარაკებების საშუალებით კონფლიქტის დარეგულირებაში. უნდა აღინიშნოს, რომ ოფიციალური თბილისის დახმარებით და ჩართულობით აზერბაიჯანმა 15 სომეხი სამხედრო ტყვე საქართველოს გავლით სომხეთში გაუშვა. ამ მოლაპარაკებებში საქართველოსთან ერთად აშშ და ევროკავშირიც მონაწილეობდნენ. სანაცვლოდ, სომხეთმა აზერბაიჯანს გადასცა დანაღმული ტერიტორიების რუკა ნაღმების ადგილმდებარეობის მითითებით.

ბიბლიოგრაფია

1. ანთაძე გ. „ყარაბაღის ომის გეოპოლიტიკური შუქ-ჩრდილები“, 7 ნოე. 2020. გვ.1. <https://www.geocase.ge/ka/publications/294/yarabaghis-omis-geopolitikuri-shuq-chrdilebi> (ბოლო ნაცვა - 10.04.2021)
2. მენაღარიშვილი ზ., რა გავლენას მოახდენს საქართველოზე რუსეთ-აზერბაიჯან-სომხეთის შეთანხმება, netgazeti, 14.01.2021. გვ1. <https://netgazeti.ge/news/511785/> (ბოლო ნახვა - 14.06.2021)
3. სინოვიცი რ. ბადალიანი ს., „შიში და სიძულვილი ვაჭრობისა და კეთილდღეობის წინააღმდეგ სომხეთ-აზერბაიჯანის საზღვარზე, თებერვალი 05, 2021. გვ1. <https://www.radiotavisupleba.ge/a/31087978.html> (ბოლო ნახვა - 12.06.2022)
4. Броерс Л. Политика Запада на Южном Кавказе в 2015 г. // Кавказ — 2015. Ежегодник Института Кавказа. Ереван, 2017
5. Маркедонов С. Россия и конфликты на Южном Кавказе: основные подходы, проблемы и перспективы», Caucasus Edition, Journal of Conflict Transformation, ноябрь 2018
6. Valiyev A. Azerbaijan-Russia Relations after the Five-Day War: Friendship, Enmity, or Pragmatism? // TPQ. 2011. Vol. 10. № 3. P.10
7. Punsman G. Turkey's Interest and Strategies in the South Caucasus // South Caucasus: 20 Years of Independence. B., 2011. P. 287
8. Turkey's role in the Nagorno Karabakh war: a potential resource for peace“, Caucasus Edition Journal of Conflict Transformation. P.1. 15 Jul 2013.

<https://caucasusedition.net/turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-war-apotential-resource-for-peace/> (ბოლო ნახვა - 14.05.2021).

9. Novikova G. Quid pro quo Turkey s South Caucasus politics. // TPQ, 2011. Vol. 10. π 1.

Tamar Kiknadze

Caucasus International University
Georgian Technical University

Nato Argyliani

Caucasus International University

South Caucasus Conflicts and Regional Security

Abstract

The South Caucasus is a very significant region where the interests of various geopolitical players intersects. They want to increase their influence in the region and implement large economic projects, but the conflicts here prevent the implementation of these projects. Realization of such projects would contribute to economic development on the one hand, and the process of establishing and maintaining stability in a hunger-free environment on the other hand.

Today, ethno-political conflicts are the biggest threat to the Caucasus region and a way for certain groups to realize their political goals with ethnic factors. The autonomous entities of the former Soviet republics and the right to self-determination and territorial claims of certain peoples, among other issues, remain important factors of conflicts and greatly influence the nature and dynamics of both the internal and external political processes of the South Caucasus Countries.

In the post-Soviet period, the geopolitical interests of various players and redistribution of spheres of influence diversified the interests of countries that were once within the framework of one country.

These conflicts are also significantly influenced by external factors. Among them, the confrontation between Russia and the West is important.

Therefore, we should consider the conflicts in the Caucasus in a wider context. Their regional format is increasingly filled with geopolitical considerations, which reduces

likelihood of reaching a compromise, as the principle of "zero-sum game" becomes dominant.

As a result of the Karabakh second war, a new balance of power was created. Along with Russia and Turkey, Azerbaijan emerged as an important player and force to be reckoned. Iran has its own interest in this process. The direction of development of a new economic dimension was outlined. The agreement between these countries and its implementation may face many problems and challenges, although the serious attitude of the leaders indicates the readiness to implement it. As for Georgia, it should assess the expected risks from the point of view of economic development and take into account the political component of this processes.

დავით კახალაშვილი

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

ოთარ სომხიშვილი

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

კონსტანტინე კახალაშვილი

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

საერთაშორისო სანქციებისა და ლობიზმის სადაზვერვო ხასიათი

სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობები ოდითგანვე შეუქცევადი პროცესი იყო, რაც მათ შორის გარკვეული თანამშრომლობის, პასუხისმგებლობისა, თუ კონფლიქტების ჩამოყალიბებაში გამოიხატებოდა. თითოეული სახელმწიფო გარკვეულწილად ერთმანეთზე იყო დამოკიდებული, რაც სავაჭრო, კულტურული, დიპლომატიური, სამხედრო და სხვა სახის ურთიერთობებში ვლინდებოდა. თანამედროვე ეტაპზე კი, ეს პროცესი უფრო გამძაფრდა. ამ ყველაფერს ხელი შეუწყო გლობალიზაციის პროცესმა, რამაც მსოფლიო ერთ დიდ მთლიანობად აქცია და სახელმწიფოებს შორის გარკვეული ბარიერები მოშალა. იმისათვის, რომ ამგვარი ურთიერთობები სრულყოფილი გახდეს, აუცილებელია სახელმწიფოთა

შორის ქცევის წესების დადგენა. სწორედ, საერთაშორისო საჯარო სამართალი აღმოჩნდა ის ინსტიტუტი, რომელმაც ჩამოაყალიბა ურთიერთობის ზოგადი ნორმები, განმარტა სახელმწიფოს ადგილი მის სისტემაში და გარკვეული პროცედურები შეიმუშავა საერთაშორისო სამართლებრივ სუბიექტთა მიერ წესების დაცვის კუთხით. ეს ყოველივე ხელს უწყობს საერთაშორისო მშვიდობისა და უშიშროების განმტკიცებას. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმწიფო საერთაშორისო საჯარო სამართლის მთავარი სუბიექტია, რომლისთვისაც მოქმედებს მთელი რიგი სამართლებრივ წესთა ერთობლიობა. ამგვარად, სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობები არ დარჩენილა სამართლებრივ ჩარჩოებს მიღმა, რაც ურთიერთობის მონაწილე მხარეებისთვის ერთგვარ დაცვით საშუალებას წარმოადგენს.

ბუნებრივია, რომ საერთაშორისო ასპარეზზე სახელმწიფოთა შორის მოწესრიგებული ურთიერთობების შედეგად უამრავი სიკეთე წარმოიშვა, რაც თითოეული მხარისათვის გარკვეული სარგებლის მომტანია. მიუხედავად ყველაფრისა, წარმოუდგენელია ურთიერთობები გადაცდომებისა და დარღვევების გარეშე, სწორედ ამ დროს მოქმედებს საერთაშორისო საჯარო სამართალით გათვალისწინებული ღონისძიებები, რაც მიმართულია ამავე სამართლის სისტემაში შემავალ სუბიექტებს შორის სამართლიანობის აღდგენისაკენ. საერთაშორისო საჯარო სამართალი საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმის დარღვევისას, ადანაშაულებს სახელმწიფოს, როგორც მთავარი მოქმედების სუბიექტს, რომელმაც იმოქმედა, ან არ იმოქმედა. მართლსაწინააღმდეგო ქმედებისათვის, რომელიც სახელმწიფოს მიერ შეიძლება იქნას განხორციელებული, საერთაშორისო საჯარო სამართალი რამდენიმე სახის პასუხისმგებლობას აწესებს, ესენია: მატერიალური და პოლიტიკური პასუხისმგებლობები.

მატერიალური პასუხისმგებლობა საერთაშორისო საჯარო სამართლის სუბიექტის მიერ ჩადენილი მართლსაწინააღმდეგო აქტის შედეგად დგება. ამ დროს სახელმწიფოს დაეკისრება მოვალეობა, აანაზღაუროს მიყენებული მატერიალური ზიანი. ამ ფორმას „კომპენსაცია“ ეწოდება. ხოლო მეორე მხრივ, მას შეუძლია, რომ აღადგინოს პირვანდელი მდგომარეობა, ანუ მოქმედებს პასუხისმგებლობის სახე „რესტიტუცია“.

პოლიტიკური პასუხისმგებლობის დროს სახელმწიფო არამართლზომიერი ქმედებით არღვევს საერთაშორისო საჯარო სამართალით დადგენილ ქცევის წესებს, რის შედეგადაც მოტანილ ზიანს არ აქვს მატერიალური ხასიათი. გამოწვეული პასუხისმგებლობის ფორმა შეიძლება იყოს „სატისფაქცია“, რომლითაც, მაგალითად, საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი გამოთქვამს სინანულს და ა.შ.

საერთაშორისო საჯარო სამართალში არსებული პასუხისმგებლობების ფორმებიდან ყველაზე გავრცელებულია: დიპლომატიური ურთიერთობის შეწყ-

ვეტა, მშვიდობიანი ბლოკადა, ეკონომიკური სანქციები და უკიდურესი ზომა - შეიარაღებული ძალების გამოყენება.

სანქციების გამოყენებისას აუცილებელია დიდი ყურადღება. ძირითადი ორგანო, რომელიც მსგავსი ტიპის სანქციების დაწესებაზეა უფლებამოსილი, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაა. ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილის გამოყენება საერთაშორისო მშვიდობისა და სტაბილურობის შესანარჩუნებლად აუცილებელია.

საერთაშორისო სანქციების ორგანიზებისა და თავიდან აცილებისათვის სახელმწიფოები აქტიურად გამოიყენებენ სადაზვერვო სამსახურებს, რომელთა შორის უმნიშვნელოვანესია ეკონომიკური დაზვერვის როლი. მისი წარმატებით განხორციელების მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენს სადაზვერვო ხასიათის ლობისტური საქმიანობა.

ეკონომიკური დაზვერვის სამიზნე სახელმწიფოებში სადაზვერვო ლობიზმისა და სადაზვერვო კოორდინაციის პირობებში გამარტივებულია ეკონომიკური სანქციების როლი, რომლის ძირითად მიზანს წარმოადგენს სამიზნე სახელმწიფოს ეკონომიკური ინტერესების დაზიანება, გამოწვეული სოციალურ-ეკონომიკური დესტაბილიზაციით. ამ დროს განვითარებულმა პროცესებმა მზვერავ სახელმწიფოს შესაძლოა მოუტანოს ისეთი სარგებელი, როგორცაა:

დაზვერვის ობიექტი სახელმწიფოს ეკონომიკური პოტენციალის გამოუყენებლობა ან დამაზიანებელი ათვისება, უცხო ქვეყნის ინტერესების შესაბამისად;

ეკონომიკური ბერკეტების ხელში ჩაგდება;

პოლიტიკური მმართველობის იძულება, მზვერავი ქვეყნის სასარგებლოდ საკანონმდებლო აქტების მიღებისა და აღმასრულებელი ხელისუფლების უკანონო ლობირების განსახორციელებლად და სხვა.

ეკონომიკური სანქციების განხორციელების კუთხით, ეკონომიკური დაზვერვის განსახორციელებლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება გადაწყვეტილების მიმღებ საერთაშორისო ორგანიზაციებში სადაზვერვო ხასიათის მოწყვლადი ადგილების გამოვლენას და სათანადო ზეგავლენა-შედწევადობის ოპერაციებს. უძველესი პერიოდიდან დღემდე, დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოში ეკონომიკურ ბერკეტებზე კონტროლის მოპოვება სახელმწიფოთა პოლიტიკური, სამხედრო, სამეცნიერო-ტექნიკური, ეკოლოგიური უსაფრთხოების უმნიშვნელოვანესი პირობაა. შესაბამისად, სადაზვერვო საქმიანობა აღნიშნული ინტერესის გასატარებლად განსაკუთრებული აქტიურობით ხორციელდება.

ეკონომიკური დაზვერვის ორგანიზებაში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოებში საიდუმლოების გრიფის ქვეშ განხორციელებულ კვლევებს, რომლის პროდუქტი შესაძლოა ქვეყნის ენერგეტიკული და სამხედრო უსაფრთხოების განმაპირობებელი გარემოება გახდეს. იმ ფონზე, როდესაც სადაზვერვო სამსახურებს დაზვერვის ობიექტი სახელმწიფოს

საიდუმლოების რეჟიმის მოშლა, იქ შეღწევა და ინფორმაციის მოპოვება ევალუბათ, კონტრსადაზვერვო უწყების პრეროგატივა საიდუმლოების რეჟიმის მოშლისთვის ხელის შეშლა, დანაშაულებრივი ქმედებების დროული გამოვლენა და აღკვეთაა.

ეკონომიკური დაზვერვის განხორციელების კუთხით, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი, ხელსაყრელი პირობაა ლობისტური ჯგუფების შექმნა, თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვანია უკვე შექმნილ ლობისტურ ჯგუფებში შეღწევა და მასზე სათანადო ზეგავლენის მოპოვება. სადაზვერვო ხასიათის ლობისტური საქმიანობა ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების დონის მნიშვნელოვან მსაზღვრელს წარმოადგენს. უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ სადაზვერვო ლობიზმს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, როგორც მოწინააღმდეგე სამიზნე სახელმწიფოების მიმართ ეკონომიკური სანქციების უზრუნველყოფის საქმეში, ასევე - მისი როლი განსაკუთრებულია უკვე დაწესებული ეკონომიკური სანქციების ნეიტრალიზაციის ორგანიზებაში. ამ მიმართულებით ეკონომიკური დაზვერვის საქმიანობა, რაღა თქმა უნდა, გათვლილია სარგებლის მიღებაზე და ნებისმიერი ქმედება ემყარება სადაზვერვო-კონტრსადაზვერვო, უწყებრივი ინსტიტუტების მიერ დამუშავებულ ანალიტიკურ მონაცემებს, რომლის უსაფრთხოებისთვისაც გამოყენებულია ამ ინფორმაციების სამეცნიერო დამუშავების მეთოდოლოგია. ყველა ქმედებას თან ახლავს ფინანსური გაანგარიშება, მოსალოდნელი შედეგის თვალსაზრისით. ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეკონომიკური დაზვერვა, მზვერავი ქვეყნის პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო, სამეცნიერო-ტექნიკური და ეკოლოგიური სარგებლის მიღების მიზნით განხორციელებული ქმედებათა კომპლექტია, რომლის მნიშვნელოვან შემადგენელს წარმოადგენს აგენტურულ-ოპერატიული საქმიანობა და ტექნიკური დაზვერვის ელემენტები. ეკონომიკური დაზვერვის სოციალურ-ეკონომიკური დესტაბილიზაციის მაინსპირირებელ ქმედებად შეგვიძლია მივიჩნიოთ მოვლენათა განვითარების შემდეგი სტრუქტურა:

საერთაშორისო არენაზე დაზვერვის ობიექტი სახელმწიფოს ხელისუფლებისადმი უარყოფითი საზოგადოებრივი აზრის მობილიზება, სათანადო პროპაგანდა საკუთარ და დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოში;

დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოში მცირე მასშტაბის საპროტესტო აქციის გადაზრდა მასობრივ გამოსვლებში;

დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოში მასობრივი პროტესტის მასობრივ არეულობაში გადაზრდა;

დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოში მასობრივი არეულობით სახელმწიფოს კონსტიტუციური წყობილების ძალადობრივი დამხობა;

ხელისუფლების კომპლექტაცია მზვერავი სახელმწიფოს ინტერესების გამტარებელი პირებით.

ეკონომიკური დაზვერვის განხორციელების ნიშნებზე შეგვიძლია ვისაუბროთ მაშინ, როდესაც:

დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოში მიუწვდომელია საერთაშორისო ბაზარზე დომინანტი ვალუტა;

დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოს შეზღუდული აქვს საერთაშორისო ბაზრებზე ოქროთი და ძვირფასი ლითონებით რეალიზაციის შესაძლებლობა;

დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოს შეზღუდული აქვს ბუნებრივი რესურსების (მათ შორის, ნავთობპროდუქტების) საერთაშორისო ბაზრებზე რეალიზაციის შესაძლებლობა;

დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოს შეზღუდული აქვს სამრეწველო ნედლეულის საერთაშორისო ბაზრებზე რეალიზაციის შესაძლებლობა და სხვა.

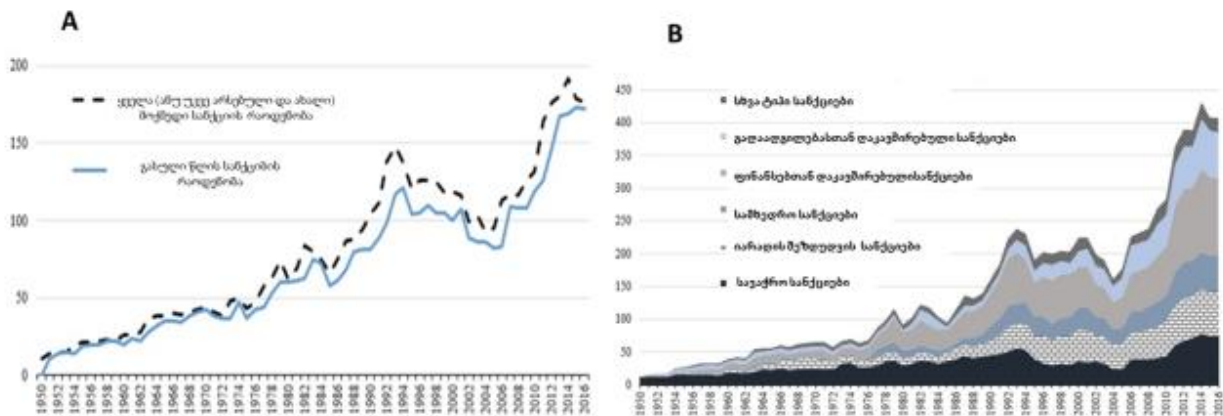
თუ სადაზვერვო საქმიანობას უსაფრთხო საერთაშორისო ურთიერთობების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს დარგად განვიხილავთ, ზემოაღნიშნული მიზნებისა და ამოცანების, ღონისძიებების განხორციელებისათვის ძირითად ხელსაყრელ პირობას სადაზვერვო საქმიანობის საფარქვეშ ლობისტური ჯგუფების /კომპანიების /კორპორაციების გამოყენება წარმოადგენს. აღნიშნული პირობის ხელსაყრელობა მდგომარეობს იმაში, რომ სახელმწიფოს აქვს ვალდებულება მყარად შენიღბოს საკუთარი სადაზვერვო მიზნები, ამოცანები, ქმედებები, რაც უსაფრთხოების და სახელმწიფოს კომპრომეტაციის თავიდან აცილების მნიშვნელოვანი პირობაა.

უნდა აღინიშნოს, რომ საერთაშორისო სანქციების დაწესების პროცესში გაეროს უშიშროების საბჭო განსაკუთრებულ როლს თამაშობს. საბჭოს მიზანი საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოების შენარჩუნება-განვითარებაა. გაეროს ქარტიის VII თავის 41-ე მუხლის თანახმად, საბჭოს საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოების შესანარჩუნებლად ბერკეტების საკმაოდ ფართო სპექტრს ფლობს, რომლის შემადგენელ ნაწილს საერთაშორისო სანქციებით ზემოქმედება წარმოადგენს. შესაბამისად, გაეროს უშიშროების საბჭოს მუდმივ წევრ სახელმწიფოებს სადაზვერვო ინტერესების თანხვედრის შემთხვევაში, შეუძლიათ (მათ შორის არამოტივირებული, დეზინფორმაციის ნიშნების შემცველი ინფორმაციებით) ისეთი სანქციების მიღება უზრუნველყონ, რომელიც საკუთარი სახელმწიფოებისათვის სასარგებლო, ხოლო დაზვერვის ობიექტი სახელმწიფოებისათვის საზიანო იქნება. შესაბამისად, დღის წესრიგში დგება საკითხი, გაეროს უშიშროების საბჭოსთან მიმართებაში სადაზვერვო ზეგავლენისა და შეღწევადობის შესახებ, რათა სამიზნე სახელმწიფოებმა თავიდან აიცილონ მოსალოდნელი საფრთხეები. გამოდის, რომ სანქციების მიღების წინა პერიოდი აქტიურ სადაზვერვო შესწავლას ექვემდებარება.

ბოლო ასწლეულის განმავლობაში საკუთარი სახელმწიფოებრივი ინტერესების აღსასრულებლად, გლობალური უსაფრთხოების უზრუნველყოფის ფარგლებში,

საერთაშორისო პოლიტიკური გამოწვევების საპასუხოდ, სანქციები და მასთან დაკავშირებული ლობირება სულ უფრო და უფრო მნიშვნელოვანი ზემოქმედების ინსტრუმენტი ხდება, რომლის მიზანია შეცვალოს მთავრობების, ან პოლიტიკური აქტორების ქცევა სამიზნე ქვეყნებში, რაც პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო, სამეცნიერო-ტექნიკური უსაფრთხოების სისტემებზე დამაზიანებელ ზეგავლენას გულისხმობს და ამავე მიმართულებებით სადაზვერვო ქმედებების კომპონენტებს წარმოადგენს.

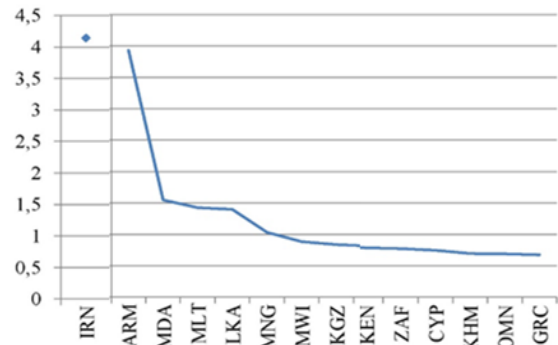
გამოთქმული მოსაზრების გასამყარებლად შეგვიძლია გამოვიყენოთ ღია წყაროებში არსებული მნიშვნელოვანი კვლევა იმის შესახებ, თუ რა აყენებდა მნიშვნელოვან ზიანს სხვადასხვა სახელმწიფოებს პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო და სამეცნიერო-ტექნიკური უსაფრთხოების კუთხით. აღნიშნულ კვლევაში **დიაგრამაზე N 1 A** პანელზე ასახულია ყველა გამოყენებული სანქციის

ევოლუცია 1950 წლიდან 2016 წლამდე, ხოლო B პანელზე გამოყენებული სანქციების ხასიათი. სანქციების დინამიკა ზრდადია და თანდათან უფრო პოპულარული გახდა 1950 წლიდან 1990 წლამდე. 1990-იანი წლების დასაწყისში სანქციების გამოყენების სიხშირე რადიკალურად გაიზარდა, რაც XX საუკუნის დასასრულს წარმოქმნილი საერთაშორისო პოლიტიკური გამოწვევებით აიხსნება. 2004 წლიდან კი, სანქციების გამოყენება ისევ ფართოდ გავრცელდა. საერთო ჯამში, სანქციების რაოდენობა სტაბილურად იზრდება ბოლო 65 წლის განმავლობაში. ყველა ქმედება მიმართულია სახელმწიფოთა მხრიდან საერთაშორისო არენაზე დომინანტის როლის მოსაპოვებლად, ან მნიშვნელოვანი, თუ უმნიშვნელო სარგებლის მისაღებად, რაც სამიზნე (დაზვერვის ობიექტი) სახელმწიფოების ინტერესების დაზიანების, ე.ი. მზვერავი სახელმწიფოების დამაზიანებელი ქმედების გარეშე წარმოუდგენელია.

საერთაშორისო ურთიერთობებში აღიარებული პრაქტიკაა, რომ კერძო ინტერესებით დაინტერესებული ჯგუფები მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენენ როგორც აღმასრულებელი, ისე საკანონმდებლო ხელისუფლების გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებზე, ასევე საზოგადოებრივ აზრის შექმნაზე, მათ შორის,

სადაზვერვო ხასიათის პროპაგანდის გამოყენებით. სადაზვერვო ქმედებების ნიშნების შემცველია ირანთან მიმართებაში დღემდე განხორციელებული საერთაშორისო სანქციები, რომლის მიზანიც ირანში არსებული წეს-წყობილების დასუსტება, პოლიტიკურ-ეკონომიკური ხასიათის დესტაბილიზაციის ინსპირირება და სათანადო საზოგადოებრივი განწყობის ფონზე ირანის ხელისუფლებაზე დამაზიანებელი ზეგავლენის მოხდენა იყო.

დღემდე, უშიშროების საბჭომ სანქციების დაწესების პრაქტიკას მიმართა 30 შემთხვევაში, მათ შორის გამოირჩეოდა 2006 წელს ირანის მიმართ დაწესებული სანქციების რეჟიმი, რომელმაც უდიდესი როლი ითამაშა ირანის პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიკური, სამხედრო და სამეცნიერო-ტექნიკური მდგომარეობის გაუარესებაში. შესაბამისად, სახეზეა იმ სახელმწიფოთა სადაზვერვო ინტერესების განხორციელება, რომლებსაც სურდათ ირანის დასუსტება, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე რეგიონსა და საერთაშორისო ასპარეზზე. ირანის შემთხვევა აჩვენებს, თუ რამდენად რთული და დამაზიანებელი შეიძლება იყოს სანქციების პრაქტიკა ეროვნული უსაფრთხოებისთვის. დიაგრამა N 2-ის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ იმ შემთხვევაში, თუ სანქციები მოიხსნებოდა, სახეზე იქნებოდა ირანის კეთილდღეობის ეფექტის ზრდა, რაც მის რეალურ შემოსავალს ერთ სულ მოსახლეზე დაახლოებით 4,2%-ით გაზრდიდა. აღნიშნული დიაგრამის ანალიზი გვამძლევს საშუალებას დავასკვნათ, რომ პრაქტიკულად ყველა ის ქვეყანა, რომელიც გაეროს მხრიდან სანქციებს დაექვემდებარა, სანქციების მოხსნის შემთხვევაში საკუთარ რეალურ შემოსავალს ერთ სულ მოსახლეზე მნიშვნელოვნად გაზრდიდა და შეამცირებდა სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური დესტაბილიზაციის საფრთხეს. გამოთქმული მოსაზრების გასამყარებლად გამოდგება ამერიკის შეერთებულ შტატების და ასევე ევროკავშირის მხრიდან სანქციების გატარება ირანთან მიმართებაში, რომელთა მიზანი ირანის ბირთვული და ბალისტიკური პროგრამის განვითარების შეწყობა იყო.

საბოლოო ჯამში, ირანის წინააღმდეგ გატარებული სანქციების შედეგად სახეზე გვაქვს:

- 20% -ით ინფლაციის დონის გაზრდა;
- სურსათზე ფასების გაორმაგება;
- ეროვნული ვალუტის (რეალის) მკვეთრი გაუფასურება;
- დეფიციტი მედიკამენტებზე;
- სათადარიგო ნაწილების უქონლობა;
- გადაადგილებისა და საერთაშორისო ფრენების აკრძალვა;
- დოლარის მოპოვებაზე ხელის შეშლა;

ოქროთი და ძვირფასი ლითონებით ვაჭრობის აკრძალვა საერთაშორისო ბაზრებზე;

ბუნებრივი წიაღისეულით ვაჭრობის აკრძალვა;

სამრეწველო ნედლეულით ვაჭრობის აკრძალვა;

კვების პროდუქტებისა და ხალიჩების ექსპორტის აკრძალვა;

პირების და პირთა ჯგუფების შავ სიაში შეყვანა;

საბანკო და საფინანსო უწყებების საქმიანობაზე სანქციების დაწესება;

საერთაშორისო ბაზარზე ვაჭრობის 55%-ით შემცირება (მათ შორის, სხვა სანქცირებულ ქვეყნებთან მიმართებაში).

პრაქტიკულად, სახეზეა ხელსაყრელი ვითარება სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური დესტაბილიზაციის ინსპირირებისათვის. თუ იმას გავითვალისწინებთ, რომ აღნიშნული დესტაბილიზაციისათვის პირობების შექმნა სადაზვერვო სამსახურების უმნიშვნელოვანეს მიზანს და ამოცანას წარმოადგენს, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სახეზეა სადაზვერვო ხასიათის სანქციები, როგორც ერთეული სახელმწიფოს, ისე საერთაშორისო ორგანიზაციების მონაწილეობით. შესაბამისად, დღის წესრიგში დგება საკითხი ინდივიდუალურად, კონკრეტულ სახელმწიფოებთან, ასევე ევროკავშირთან მიმართებაში სადაზვერვო ზეგავლენისა და შეღწევადობის შესახებ, რათა სამიზნე სახელმწიფოებმა თავიდან აიცილონ მოსალოდნელი საფრთხეები.

ღია წყაროებში არსებული ინფორმაციების ანალიზმა აჩვენა შემდეგი:

სანქციის მაორგანიზებელი სახელმწიფოებისა და საერთაშორისო ორგანიზაციების მხრიდან საფრთხედ იქნა აღქმული:

ირანის ატომური იარაღის შექმნის მცდელობა და ურანის გამდიდრების პროცესი;

ირანის ბალისტიკური რაკეტების სისტემის განვითარება;

ირანის მხრიდან რეგიონში ტერორისტული ჯგუფების „მხარდაჭერა“;

ირანში ადამიანის უფლებების სისტემატური დარღვევა.

სადაზვერვო პროპაგანდაში ჩართული საერთაშორისო, სახელმწიფო და კერძო ორგანიზაციები:

გაეროს უშიშროების საბჭოს მუდმივი წევრები და გერმანია;

აშშ (სადაზვერვო სამსახური);

ატომური ენერჯის საერთაშორისო სააგენტო;

აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტი;

ლონდონის გლობალური ენერჯეტიკის ცენტრი;

საუდის არაბეთის ამერიკულ საზოგადოებასთან ურთიერთობის საქმეთა კომიტეტი (SAPRAC);

საუდის არაბეთის საელჩო;

ლობისტური ფირმა Off Hill Strategies;

ლონდონის სტრატეგიული კვლევების ინსტიტუტი;
ბალტიმორის ჯონს ჰოპკინსის უნივერსიტეტი;
ბირმინგემის უნივერსიტეტი;
ახლო აღმოსავლეთის ინსტიტუტი;
საერთაშორისო კრიზისის ჯგუფი;
მასმედსიის საშუალებები;
დიპლომატიური კორპუსი;
პრეზიდენტის ადმინისტრაცია.

სადაზვერვო პროპაგანდაში ჩართული პირები:

საერთაშორისო ორგანიზაციის ექსპერტი;
პრეზიდენტი;
საგარეო საქმეთა მინისტრი;
სადაზვერვო პროპაგანდის განხორციელებელი პირი;
მეცნიერი;
მკვლევარ-მეცნიერი;
პროექტის დირექტორი;
ანალიტიკოსი;
სასულიერო პირი;
სახელმწიფო მდივანი.

ზემოაღნიშნული პროცესების სადაზვერვო ხასიათიდან გამომდინარე, მნიშვნელოვანია ზოგადად მიმოვიხილოთ ლობიზმის როლი სადაზვერვო ხასიათის სანქციების განგრძობადობის უზრუნველყოფასთან დაკავშირებით. ამ კუთხით გამორჩეულია ირანის ბირთულ პროგრამასთან დაკავშირებული მოლაპარაკებების პროცესი.

ირანის ბირთულ შეთხმებასთან დაკავშირებით განახლებულ, 4+1 ფორმატით მოლაპარაკებების პროცესის ვენაში დაწყებას თან სდევდა ირანის ოპონენტი ქვეყნების (მათ შორის, საუდის არაბეთი, გაერთიანებული არაბთა საამიროები, ისრაელი) მხრიდან ლობისტური საქმიანობის გააქტიურება ვაშინგტონზე ზეწოლის მიზნით, რადგან ამ პერიოდში ამერიკის შეერთებული შტატების და ირანის ხელისუფლება ცდილობდა ბირთულ პროგრამასთან დაკავშირებულ მოლაპარაკებების განახლებას, რაც შესაძლოა დაკავშირებოდა სანქციების შერბილების პროცესს.

ამერიკის შეერთებული შტატების საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების გადაწყვეტილებაზე ზემოქმედების მიზნით, 2016 წელს დაარსებულმა საუდის არაბეთის ამერიკული საზოგადოებასთან ურთიერთობის საქმეთა კომიტეტმა (SAPRAC) აქტიური პროპაგანდა დაიწყო ამერიკულ საზოგადოებრივ აზრზე სათანადო ზემოქმედების უზრუნველსაყოფად, ირანზე ნეგატიური წარმოდგენის შექმნის მიზნით. აღნიშნული ქმედება საუდის არაბეთის

სადაზვერვო ინტერესებში შედიოდა, რათა დაზიანებულიყო ირანის ეროვნული ინტერესები. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ორგანიზაციამ აქტიური როლი ითამაშა ტრამპის ადმინისტრაციასთან ურთიერთობების გაღრმავებაში, რომლის პრეზიდენტობის პერიოდშიც აშშ-მ დატოვა ბირთვული შეთანხმება.

იმის გათვალისწინებით, რომ ნებისმიერი სახელმწიფოს დიპლომატიური კორპუსი აქტიურად არის ჩაბმული საკუთარი ქვეყნის სადაზვერვო საქმიანობაში, ყურადღებას იმსახურებს საუდის არაბეთის საელჩოს მხრიდან 2020 წლის 13 ნოემბერს ვაშინგტონში ლობისტური ფირმის Off Hill Strategies დაქირავება. ამ კომპანიის მიზანს წარმოადგენდა, საკანონმდებლო ადვოკატირების სტრატეგიების ჩამოყალიბება, საკანონმდებლო ადვოკატირების სტრატეგიების განხორციელება, დოკუმენტების შემუშავება, კონგრესის ოფისებში ინფორმაციის გაგზავნა და კონგრესის წევრებთან და/ან მათ თანამშრომლებთან შეხვედრა, ბირთვული შეთანხმების მიღწევასა და ირანზე სანქციების მოხსნის გამორიცხვასთან დაკავშირებით.

სადაზვერვო საქმიანობის ნიშნებით გამორჩეულ ლობისტურ საქმიანობას ეწეოდა ამერიკის ისრაელის საზოგადოებრივ საქმეთა კომიტეტი (AIPAC). მათი ქმედებები მიმართული იყო ირანის ინტერესების დაზიანებისაკენ, რაც გამოიხატა ამერიკის შეერთებული შტატების დემოკრატიული პარტიის პროგრესულ გეგმასთან (განახლებულიყო მოლაპრაკებები ბირთვულ შეთანხმებასთან დაკავშირებით) სასტიკ წინააღმდეგობაში. შესაბამისად, ისრაელისათვის ირანი წარმოადგენს რეგიონალურ საფრთხეს და აქედან გამომდინარე, მის ინტერესში შედის ამ ქვეყნის დასუსტება.

ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ შემდეგი:

სანქციების გამოყენება სახელმწიფო და სადაზვერვო ინტერესების შესაბამისად, სპეცსამსახურების მონაწილეობით ხორციელდება, რომლის მიზანია, დაასუსტოს სამიზნე სახელმწიფოები და ხელში ჩაიგდოს პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო და სამეცნიერო-ტექნიკური ბერკეტები. შესაბამისად, ამ მიზნებისთვის სახელმწიფოები აქტიურად იყენებენ პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო და სამეცნიერო-ტექნიკური ხასიათის სადაზვერვო ელემენტებს. ამიტომაც, სახელმწიფოს ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველყოფისათვის სადაზვერვო სამსახურებმა ყურადღება განსაკუთრებულად უნდა გაამახვილონ სხვადასხვა სახელმწიფოებსა და საერთაშორისო ორგანიზაციებში სამიზნე სახელმწიფოების მიმართ სანქციების დაგეგმვის პროცესზე, რათა შეძლონ საკუთარი სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული მოსალოდნელი საფრთხეების აღმოჩენა. ისინი დროულად უნდა ფლობდნენ სანდო, ოპერატიულ და სრულყოფილ ინფორმაციას, რათა ხელისუფლება აღჭურვოს და შეძლოს დროული რეაგირება;

სახელმწიფოთა სადაზვერვო მიზნებისა და ამოცანების გადასაწყვეტად სანქციების განგრძობადობის ორგანიზებისათვის აქტიურად გამოიყენება ლობისტური ჯგუფები (ინდივიდუალური პირები, კომპანიები, კორპორაციები), შესაბამისად, სახელმწიფოს ეროვნული უსაფრთხოების მდგრადობისათვის სადაზვერვო სამსახურებმა უნდა მოიპოვონ მონაცემები იმ ლობისტური კომპანიების შესახებ, რომლებიც საფრთხეს უქმნიან მზვერავ სახელმწიფოს;

სადაზვერვო სამსახურების მხრიდან დაზვერვის ობიექტ სახელმწიფოში კონტროლს ექვემდებარება ინფორმაციები:

სამეცნიერო-ტექნიკური უსაფრთხოების სეგმენტზე (მათ შორის, ირანის ატომური იარაღის შექმნის, ბალისტიკური რაკეტების სისტემის განვითარების, კუთხით) მიმდინარე კვლევების შესახებ;

ხელისუფლების და/ან სპეცსამსახურების ტერორისტულ ორგანიზაციასთან კავშირების შესახებ;

ადამიანის უფლებების კუთხით არსებული ვითარების შესახებ და სხვა.

სადაზვერვო პროპაგანდაში შესაძლოა ჩართული იყვნენ:

საერთაშორისო ორგანიზაციები;

სახელმწიფო მოხელეები (მათ შორის, დიპლომატიური კორპუსის წარმომადგენლები);

კერძო, მათ შორის, ლობისტური ორგანიზაციები;

სამეცნიერო-კვლევითი სექტორი;

მასმედია.

ბიბლიოგრაფია

1. „SUBSIDIARY ORGANS OF THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL“, DPPA FACT SHEETS, 2021
https://www.un.org/securitycouncil/sites/www.un.org.securitycouncil/files/subsidiary_organ_factsheets.pdf
2. “The Global Sanctions Data Base”, Gabriel Felbermayr, Aleksandra Kirilakha, Constantinos Syropoulos, Erdal Yalcin, Yoto Yotov, 4 August 2020.
<https://voxeu.org/article/global-sanctions-data-base>
3. „IAEA and Iran reach agreement to avert nuclear deal crisis“, By Maziar Motamedi
Published On 12 Sep 2021
<https://www.aljazeera.com/news/2021/9/12/iaea-and-iran-reach-agreement-to-avert-nuclear-deal-crisis>
4. “Iran Nuclear Deal Opponents’ Relations with Lobbying Firms”, Bilgehan Alagöz, 24.04.2021

https://iramcenter.org/en/iran-nuclear-deal-opponents-relations-with-lobbying-firms/?send_cookie_permissions=OK

5. „ირანის სანქციები“, ახალი ამბები, 29 ივნისი, 2012.
https://www.amerikiskhma.com/a/iran_sanctions_oil/1351759.html
6. “აშშ-ის სანქციები ირანის წინააღმდეგ - "ყველა დროის უმკაცრესი ზომები", ფრუდ ბეჟანი, ოქროპირ რუხაძე ნოემბერი 08, 2018.
<https://www.radiotavisupleba.ge/a/%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%97%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%A1-%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%A7%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91-%E1%83%93%E1%83%90-%E1%83%93%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%AA-%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A0-%E1%83%94%E1%83%A6%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98/29588281.html>
7. “ირანის პრეზიდენტი: ირანის წინააღმდეგ დაწესებული სანქციები უნდა მოიხსნას”, imedi / 05 აგვისტო.
<https://imedinews.ge/ge/msofli/213158/iranis-prezidenti-iranis-tsinaagmdeg-datsesebuli-sanqtsiebi-unda-moikhsnas>
8. „ჯო ბაიდენი - აშშ ირანს სანქციებს არ მოუხსნის, ვიდრე თეირანი ურანის გამდიდრების პროგრამას არ შეაჩერებს“, გივი ბარამიძე, 07.02.2021
<https://1tv.ge/news/jo-baideni-ashsh-irans-sanqciebs-ar-moukhsnis-vidre-teirani-uranis-gamdidrebis-programas-ar-sheacherebs/>
9. „ჯო ბაიდენი - ირანი ვერასდროს მიიღებს ბირთვულ იარაღს, ვიდრე პრეზიდენტი ვარ“, interpressnews.ge, 29.06.2021
<https://www.interpressnews.ge/ka/article/663243-jo-baideni-irani-verasdros-miigebs-birtvul-iarags-vidre-prezidenti-var/>
10. “ბლინკენმა და ლავროვმა იმსჯელეს ირანის ბირთვული პროგრამის გარშემო”, რადიოთავისუფლება, ოქტომბერი 07, 2021
<https://www.radiotavisupleba.ge/a/31496508.html>

David Kukhalashvili

Caucasus International University

Otar Somkhishvili

Caucasus International University

Konstantine Kukhalashvili

Tbilisi State University

International sanctions and The intelligence nature of lobbying

Abstract

In modern international relations, states actively use intelligence activities to achieve their political, economic, military scientific and technical goals. This serves to maintain a dominant role in the international arena and receiving benefits corresponding to the goals. States actively use lobbying activities under the guise of intelligence, it is a lever that provides significant benefits in the pursuit of intelligence goals and interests.

For the modern international community, ensuring international security remains an unresolved task. In the process of resolving this dilemma, states will resort to any means to strengthen their own security, this will help maintain their dominant role in the region, the international arena or increase their influence. These include the imposition of sanctions by an international / country-specific intelligence service, which increases the effect of the detrimental impact on the object of intelligence damage to the political, economic, military and scientific-technical interests of the state.

ევროკავშირის გეოპოლიტიკური ინტერესები შავი ზღვის რეგიონში

შესავალი

შავი ზღვის რეგიონი წარმოადგენს იმ ტერიტორიას, რომელიც ევროპას ენერგეტიკული რესურსებით მდიდარ კასპიის ზღვის რეგიონთან და მის ფარგლებს გარეთ ცენტრალურ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიასთან აკავშირებს. შავ ზღვის აკვატორიას და მის გარშემო სახმელეთო ტერიტორიას ევროპისთვის ყოველთვის ჰქონდა სტრატეგიული მნიშვნელობა, განსაკუთრებით, ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის (CEE) ქვეყნების უსაფრთხოების თვალსაზრისით, რომლებიც შავი ზღვა-დუნაის აუზის გასწვრივ მდებარეობენ. ევროკავშირის ენერგოუსაფრთხოება სულ უფრო დამოკიდებული ხდება მილსადენის პროექტების წარმატებაზე, რომლებიც გადის სამხრეთ კავკასიაზე, უკრაინაზე, თურქეთსა და ევროკავშირის წევრ ზღვისპირა სახელმწიფოებზე. რეგიონს ასევე უკავშირდება ევროპა-აზიას შორის ახალი სატრანსპორტო მარშრუტების განვითარებასთან დაკავშირებული პროექტებიც.

თავის მხრივ, ფართო რეგიონი ქმნის მზარდ ბაზარს 350 მილიონზე მეტი მოსახლეობით და ის ბუნებრივად წარმოადგენს კომერციული ინტერესების საგანს. რეგიონი ეთნიკური, თუ რელიგიური თვალსაზრისით, ასევე მასში შემავალი ქვეყნების საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაციის თვალსაზრისით არ გახლავთ ჰომოგენური

წარსულში შავი ზღვის რეგიონი უფრო მეტად დაყოფილი იყო და საერთო რეგიონული პოლიტიკის განვითარებისთვის არასაკმარის პირობას ქმნიდა. შავი ზღვის ორი მონაპირე ქვეყნის - რუმინეთისა და ბულგარეთის - ევროკავშირში გაწევრიანებამ ორგანიზაციას გაუჩინა ამ რეგიონში უფრო კონსოლიდირებული როლის თამაშის ინტერესი და ამბიცია. შავი ზღვის რეგიონის გაძლიერების პროცესში ევროკავშირმა სცადა გაფართოების სხვადასხვა ინსტრუმენტის გამოყენება, როგორცაა; თურქეთის აღიარება ევროკავშირის წევრობის კანდიდატად, სტრატეგიული პარტნიორობა რუსეთთან და პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შესახებ ხელშეკრულებების გაფორმება სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებთან. იმ მიზეზის გამო, რომ რეგიონი უამრავი გამოწვევის წინაშე იდგა, ადგილი ჰქონდა კონფლიქტებს და უსაფრთხოების გამოწვევებს. ევროკავშირის, როგორც უსაფრთხოების აქტორის გააქტიურებამ, გაზარდა მისი გავლენა შავი ზღვის რეგიონში. ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკამ (2003 წ.), შავი ზღვის სინერჯიამ (2007 წ.) და აღმოსავლეთ პარტნიორობამ (2009 წ.) გავლენა იქონია რეგიონის დემოკრატიულ ტრანსფორმაციასა და შიდა კონსოლიდაციაზე და ხელი შეუწყო რეგიონული სახელმწიფოების ევროკავშირთან დაახლოების

პროცესს. რუსეთის იმპერიალისტურმა პოლიტიკამ (ნათელია, რომ ოფიციალური კრემლი 2008 წლიდან მიზნად ისახავს ეროვნული საზღვრების შეცვლას, რეგიონში სამხედრო ყოფნის გაძლიერებას, ძალის გამოყენების მუქარას, სტრატეგიული უპირატესობის მოპოვებასა და დასავლეთთან გეოპოლიტიკურ კონკურენციას), მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა შავი ზღვისა და მის გარშემო არსებულ უსაფრთხოების გარემოში.

მოცემული ნაშრომის მიზანია, გაანალიზებულ იქნას ევროკავშირის გეოპოლიტიკური, გეოეკონომიკური და გეოსტრატეგიული ინტერესები შავი ზღვის რეგიონში, თანამშრომლობის ძირითადი პრიორიტეტები და ასევე ევროკავშირის პოლიტიკის ძლიერი და სუსტი მხარეები.

შავი ზღვის რეგიონში ევროკავშირის ინტერესების ზრდა.

შავი ზღვის რეგიონის მიმართ ევროკავშირის ინტერესები კიდევ უფრო მეტად გაიზარდა მას შემდეგ, რაც 2007 წლის 1 იანვრიდან შავი ზღვის ორი მონაპირე ქვეყანა, რუმინეთი და ბულგარეთი გახდნენ ევროკავშირის სრულუფლებიანი წევრები. წამყვანი ევროპული ინსტიტუტის მთავარი გამოწვევები უკავშირდება გარემოს, მიგრაციას, დასაქმებასა, სოციალურ დაცვას, ეკონომიკურ განვითარებასა და ვაჭრობას. ასევე საზღვრისპირა და შიდა დავებს და რყევებს, ტერორიზმს და იარაღის გავრცელებას, ნარკოტიკითა და ადამიანებით ტრეფიკინგს, ბუნებრივი რესურსების გამოყენებას, ნავიგაციასა და სამხედრო დაპირისპირებას.

რეგიონის ქვეყნები ან მდიდარი არიან ბუნებრივი რესურსებით, ან წარმოადგენენ სატრანზიტო ქვეყნებს, რაც მნიშვნელოვანია ევროკავშირის ენერგეტიკული უსაფრთხოებისათვის. ისინი ქმნიან სატრანსპორტო დერეფანსა და ხიდს კასპიის და ცენტრალური აზიის რეგიონთან, რომელიც ასევე მდიდარია ბუნებრივი რესურსებით, მათ შორის, ენერგორესურსებით. შავ ზღვაზე უსაფრთხოებასა და სტაბილურობას აქვს და ექნება მნიშვნელოვანი გავლენა ევროკავშირის მომავალზე.

1997 წელს ევროკავშირის საბჭომ დაამტკიცა დოკუმენტი, რომელიც შავი ზღვის რეგიონის სანაპირო ქვეყნებთან ორმხრივ ურთიერთობებზე იყო ფოკუსირებული (4).

თანამშრომლობის გაღრმავების მიზნით, შავი ზღვის აუზში რამდენიმე ფინანსური ინსტრუმენტი ამოქმედდა, რომელიც მოიცავს ცენტრალური ევროპის, აღმოსავლეთ ევროპისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის სახელმწიფოებს:

- TRACECA და INOGATE – მრავალწლიანი სახელმწიფოთაშორისი პროექტები შავი ზღვისა და კასპიის ზღვის რეგიონებში სატრანსპორტო და ენერგო-დერეფნების განვითარებისთვის.

- პანევროპული სატრანსპორტო სივრცის (PETRA) შავ ზღვაზე გავრცელების გეგმები.

- დუნაი-შავი ზღვის გარემოსდაცვითი დავალებათა ჯგუფის (DANBLAS) ინიციატივა (3).

- ევროკავშირის დემოკრატიისა და ადამიანის უფლებების (EIDHR) პროგრამა.

- სტაბილურობის ინსტრუმენტი რეგიონში, კონფლიქტების მშვიდობიანი მოგვარების ხელშეწყობისთვის.

1990-იანი წლების შუა პერიოდიდან მოყოლებული, ბისეკი (შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაცია) წარმოადგენს პრაქტიკულად

ერთადერთ ინკლუზიურ ფორმატს შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნების ფართო თანამშრომლობისათვის. საბოლოოდ, 2007 წელს ევროკავშირი გახდა ორგანიზაციის დამკვირვებელი წევრი. შავი ზღვის სანაპირო ქვეყნებთან ორმხრივი ურთიერთობები განვითარდა სხვადასხვა ფორმატისა და ინსტრუმენტის გამოყენებით. თურქეთთან ურთიერთობები წარიმართა (და კვლავაც იმართება) 1963 წლის ასოცირების შეთანხმებით, 1995 წლის ევროკავშირში თურქეთის საბაჟო კავშირში გაწევრიანებით და მიერთების პროცესით (2005 წ.). რუმინეთი და ბულგარეთი კანდიდატი სახელმწიფოები იყვნენ 1998-2007 წლებში, საბოლოო გაწევრიანებამდე. ევროკავშირთან მათი ურთიერთობები მოიცავდა ევროპის შეთანხმებებსა (1994 წ.) და მიერთების სტრატეგიებს, რომლითაც მათზე გავრცელდა ევროკავშირთან მიერთების ფინანსური ინსტრუმენტები.

2007 წლიდან კანდიდატმა და გაწევრიანების პროცესში მყოფმა სახელმწიფოებმა მიიღეს სარგებელი მიერთებამდე დახმარების ინსტრუმენტით (4). გარდა ამისა, თურქეთი სარგებელს იღებდა MEDA ინსტრუმენტით, რომელიც შეიქმნა ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში თანამშრომლობისათვის. რუსეთთან და აღმოსავლეთ ევროპისა და სამხრეთ კავკასიის ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკის სახელმწიფოებთან (როგორც მათ თანამშრომლობის შეთანხმებები (PCA) წარმოადგენდა ორმხრივი ვალდებულებების ფართო სპექტრს და მიზნად ისახავდა ამ სახელმწიფოებში დემოკრატიული ღირებულებების პატივისცემას, კანონის უზენაესობის ინსტიტუტების შექმნას, ევროკავშირთან მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წესებით ვაჭრობას, მნიშვნელოვანი მიმართულებებით ევროკავშირის კანონმდებლობასთან მსუბუქ დაახლოებასა და უსაფრთხოებისა და საერთაშორისო მშვიდობასთან დაკავშირებულ საკითხებზე დიალოგს (18).

თანამშრომლობის მხარდასაჭერად დუნაი-შავი ზღვის აუზში რამდენიმე ფინანსური ინსტრუმენტი ამოქმედდა, რომელიც მოიცავს ცენტრალური ევროპის, აღმოსავლეთ ევროპისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის სახელმწიფოებს:

- TRACECA4 და INOGATE5 – მრავალწლიანი სახელმწიფოთაშორისი პროექტებია შავი ზღვისა და კასპიის ზღვის რეგიონებში. შესაბამისადაა სატრანსპორტო და ენერჯო-დერეფნების განვითარებისთვის.

- პანევროპული სატრანსპორტო სივრცის (PETrA) შავ ზღვაზე გავრცელების გეგმები.

- დუნაი-შავი ზღვის გარემოსდაცვით დავალებათა ჯგუფის (DANBLAS) ინიციატივა.

- ევროკავშირის დემოკრატიისა და ადამიანის უფლებების (EIDHR) პროგრამა.

- სტაბილურობის ინსტრუმენტი რეგიონში კონფლიქტების მშვიდობიანი მოგვარების ხელშეწყობისთვის. 1990-იანი წლების შუა პერიოდიდან მოყოლებული, ბისეკი (შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაცია) წარმოადგენს პრაქტიკულად ერთადერთ ინკლუზიურ ფორმატს შავი ზღვის ფართო რეგიონის ქვეყნების თანამშრომლობისათვის. საბოლოოდ, 2007 წელს ევროკავშირი გახდა ორგანიზაციის დამკვირვებელი წევრი. ბისეკის აქტივობებში მონაწილეობა პოლიტიკურად სწორი გადაწყვეტილება იყო, რადგან ეს ორგანიზაცია აერთიანებდა 12 წევრს, 17 დამკვირვებელსა და სექტორული დიალოგის 14 პარტნიორს. სხვა ფორმატებს რაც შეეხება, პ. მანოლის მოსაზრებით, 2014 წელს „სქემები, როგორებიცაა შავი ზღვის საზღვაო თანამშრომლობის

დავალებათა ჯგუფი (BlackSeaFor), ოპერაცია შავი ზღვის ჰარმონია, შავი ზღვის სანაპირო და სასაზღვრო დაცვის ფორუმი და შავი ზღვის კომისია, ადასტურებს საზღვაო თანამშრომლობას სანაპირო სახელმწიფოებს შორის“ (16). მართლაც, ზემოთაღნიშნული თანამშრომლობის ყველა ფორმატი წარმოადგენდა ინკლუზიურ ინიციატივებს (სანაპირო ქვეყნებისთვის). თუმცა, რუსეთის ფედერაციის მიერ ყირიმის ანექსიის შემდეგ პრაქტიკულად ყველა ესენი აღმოჩნდა წარუმატებელი.

შავი ზღვის შესახებ ევროკავშირის ოფიციალური დოკუმენტების უმრავლესობა 1990-იან და 2000-იან წლებში (2007 წლამდე) ეხებოდა თევზჭერასა და გარემოსდაცვით პრობლემებს. TRACECA-ს და INOGATE-ს მცირე გავლენა ჰქონდათ რეგიონში ევროკავშირის ღირებულებებისა და მმართველობის გავრცელების საქმეში. პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შეთანხმებებმა (PCA) ხელი შეუწყო ევროკავშირთან შავი ზღვის სახელმწიფოების დაახლოების ზრდას და თანამშრომლობის გაღრმავებას. ევროკავშირი 2007 წელს რუმინეთისა და ბულგარეთის მიერთებით გახდა შავი ზღვის აქტორი, რამაც მას გაუჩინა მოტივაცია, რომ მონაწილეობა მიეღო რეგიონულ თანამშრომლობაში, ხელი შეეწყო რეგიონის კონსოლიდაციისა და კოლექტიური ინტერესების საკითხებში თანამშრომლობისათვის, ეპასუხა გამოწვევებისათვის და განეფიქსირებინა პოზიტიური დღის წესრიგი მშვიდობის დამყარებისა და უსაფრთხოების გაზრდის მიზნით. ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკა ევროკავშირის სურვილი, ახლო კავშირები განეფიქსირებინა აღმოსავლეთ ევროპის (EE) რეგიონთან (ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებთან), ყოველთვის გულისხმობდა „ახლო თანამშრომლობას“ და არა - მათი ინტეგრირების შესაძლებლობას. 2003 წლის გაფართოების მეხუთე ტალღის შემდეგ მოსაზღვრე ტერიტორიის ქვეყნებში, კანონის უზენაესობის, კეთილდღეობისა და კარგი მმართველობის ნაკლებობის გათვალისწინებით, წარიდარდა დებატები, ახალ მეზობლებთან გაფართოების შემდგომი პოლიტიკის შესახებ, რათა დაცული ყოფილიყო ევროკავშირის უსაფრთხოება და სტაბილურობა. აღნიშნული განსაკუთრებით რელევანტური გახდა აღმოსავლეთ ევროპის რეგიონთან ურთიერთობის კონტექსტში. ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკამ (ესპ), რომელიც 2003 წელს დაიწყო (2004 წელს მოიცვა სამხრეთ კავკასია), მიზნად დაისახა ევროკავშირისა და რეგიონს შორის განვითარების თვალსაზრისით არსებული ნაპრაღის შემცირება. ტრანსფორმაცია წევრობის პერსპექტივის გარეშე შესაძლებელი ჩანდა, თავის მხრივ, ევროკავშირის მიზიდულობის ძალის, ელიტების მაღალი მოტივაციისა და პარტნიორ ქვეყნებში საზოგადოებრივი დაკვეთის გამო. პოლიტიკის საწყის ეტაპზე პირობითობის პრინციპზე სოციალიზაციის საშუალებების უპირატესობამ და „თაფლა კვერების“ არარსებობამ პარტნიორ ქვეყნებში სწრაფი და ადეკვატური ცვლილებების განხორციელების შესაძლებლობები შეამცირა. ესპ-ის კიდევ ერთ სისუსტეს წარმოადგენდა „ეგალიტარული“ და ერთიანი მიდგომა აღმოსავლეთ ევროპისა და სამხრეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის, ორი განსხვავებული რეგიონის მიმართ. მართალია, საწყის ეტაპზე შემოიღეს ესპ-ში „დიფერენცირების“ პრინციპი, მაგრამ განვითარების სხვადასხვა დონის სახელმწიფოების ერთ კალათაში მოთავსებამ, რეალურად უარყოფითად იმოქმედა „საუკეთესო ქვეყნების“ მოტივაციაზე. გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით, სამეზობლო პოლიტიკა შეიძლება შეფასდეს

ევროკავშირის მცდელობად, ერთ ინიციატივაში მოაქციოს ხმელთაშუა ზღვისა და შავი ზღვის რეგიონებში არსებული ამბიციები. რეგიონებს შორის ფუნდამენტური განსხვავებებისა და სუსტი კულტურული, ეკონომიკური, ისტორიული და პოლიტიკური კავშირების გამო, ევროკავშირმა ამ მიზანს ვერ მიაღწია. შესაბამისად, გაიზარდა მოთხოვნა უფრო დიფერენცირებულ პოლიტიკაზე, რომელიც ერთმანეთისგან განასხვავებდა ამოცანებს, მეთოდებსა და ინსტრუმენტებს, ერთი მხრივ, აღმოსავლეთ ევროპის შავი ზღვის ქვეყნებისთვის (უფრო ზუსტად, აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებისთვის, რადგან ბელარუსი არ ითვლება შავი ზღვის სახელმწიფოდ) და მეორე მხრივ, სამხრეთით ხმელთაშუაზღვისპირეთის რეგიონისთვის. ესპ-ის დაწყებიდან რამდენიმე წელში, ევროკავშირის ინსტიტუტებს, უფრო კონკრეტულად - წევრ სახელმწიფოებს, ჰქონდათ ყოფილი საბჭოთა კავშირის 6 სახელმწიფოსთვის რაღაც განსხვავებულის შეთავაზების რამდენიმე მცდელობა. კერძოდ, ევროკავშირის საბჭოს მაშინდელმა თავმჯდომარემ გერმანიამ, ევროკავშირის საბჭოს შესთავაზა ესპ-პლუსი (2006) (12). ეს ინიციატივა მიზნად ისახავდა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებისათვის პოლიტიკის დიფერენცირებას. კონკრეტულად, ის მოიცავდა აღმოსავლეთ ევროპის ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებთან უფრო ღრმა ჩართულობას მათი სწრაფი ტრანსფორმაციისა და ევროკავშირთან მეტი ეკონომიკური ინტეგრაციის მიზნით. იდეას დიდი განხილვა და კამათი მოჰყვა ევროკავშირის ანალიტიკურ ცენტრებსა (think-tanks) და ეპისტემურ საზოგადოებებში (ემერსონი, ნოუჩევა, პოპესკუ, 2009). მიღების შემთხვევაში ინიციატივა იძლეოდა შავი ზღვის სახელმწიფოებთან და ბელარუსთან ახლო კავშირების დამყარების შესაძლებლობას. ინიციატივა არ გაიზიარა რამდენიმე წევრმა სახელმწიფომ, თუმცა ის გახდა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებთან მიმართებით გერმანიის ორმხრივი ურთიერთობის ნაწილი.

შავი ზღვის სინერგია.

ევროკომისიის 2007 წლის კომუნიკაცია შავი ზღვის სინერგიის შესახებ გამოხატავდა ევროკავშირის ღია ინტერესს, მოეგვარებინა რიგი პრობლემებისა რეგიონის ყველა მოთამაშესთან უფრო აქტიური და მიზანმიმართული ჩართულობით. ეს ასევე ნიშნავდა აღიარებას, რომ რეგიონში ევროკავშირის ორმხრივი პოლიტიკით გავლენის გაზრდის ადრეული მცდელობები არასაკმარისი იყო. სინერგიის ერთ-ერთ ამოცანას წარმოადგენდა კოლექტიური ქმედებებისათვის სახელმწიფოებს შორის რეგიონული კონსოლიდაციისა და კონსენსუსის მიღწევა. შემოთავაზებული ინიციატივით ევროკავშირის ჩართულობა მიზნად ისახავდა საკუთრივ, ევროკავშირსა და შავი ზღვის რეგიონს შორის თანამშრომლობის ხელშეწყობას (2). შავი ზღვის სინერგიამ აქცენტი გააკეთა გარემოს, საზღვაო საქმეების, თევზჭერის, საზღვაო ტრანსპორტის, ენერგეტიკის, განათლების, საზღვრისპირა და კვლევის სფეროებში თანამშრომლობისა ახალი პროექტების კონსოლიდირებასა და განვითარებაზე. კომუნიკაცია ეცადა წარმოედგინა ევროკავშირის პოლიტიკის, ფინანსური ინსტრუმენტებისა და ორმხრივი, თუ რეგიონული ინიციატივების ნაკრები და შესაძლებლობების ფარგლებში მოეხდინა მათი რე-ორიენტირება რეგიონული თანამშრომლობის კუთხით. ამ ყველაფრის მიზანი იყო შავი ზღვის ქვეყნებს შორის სინერგიისა და თანამშრომლობის გაზრდა, რაც ხელს შეუწყობდა მთელ რეგიონში ურთიერთობების გაღრმავებას, მშვიდობასა და განვითარებას. იმ დროისთვის

ევროკავშირს რუსეთთან რეგიონულ საკითხებზე სრულად თანამშრომლობის იმედი ჰქონდა. ევროკომისიამ ხელი შეუწყო რეგიონული მნიშვნელობის მთელ რიგ სექტორულ ინიციატივებს. ეს მოლოდინი ევროკავშირს უძლიერებდა სურვილს, რომ ბისევი გამხდარიყო შავი ზღვის რეგიონში თანამშრომლობის გაღრმავებისა და კონსოლიდირების ძლიერი პლატფორმა. ევროკომისიის კომუნიკაციაში აღნიშნული იყო: „ბისევის ფართო წევრობა და ფაქტი, რომ რუსეთი და თურქეთი არიან დამფუძნებელი წევრები, წარმოადგენს ძლიერ უპირატესობას და ამან შესაძლოა მნიშვნელოვნად შეუწყოს ხელი შავი ზღვის სინერჯის წარმატებას. უფრო მეტიც, ევროკომისიამ გამოხატა ორგანიზაციაში დამკვირვებლის სტატუსის მიღების სურვილი (რადგან ევროკავშირის შვიდ წევრ სახელმწიფოს უკვე ჰქონდა ეს სტატუსი) და 2007 წელსვე მიიღო კიდევ. 2009 წლიდან ევროკავშირი მონაწილეობს ბისევის მინისტრიალებსა და სამიტებში. შავი ზღვის სინერჯის შესახებ ევროკომისიის 2015 წლის პროგრესის ანგარიშმა აჩვენა (SWD, 2015), რომ გარკვეულ სფეროებში მიღწეულია საერთო რეგიონული კონსოლიდაცია. აღსანიშნავია შავი ზღვის წყლის ხარისხის ბიოლოგიური და ქიმიური მონიტორინგის შესაძლებლობების გაზრდისთვის გარემოსდაცვითი მონიტორინგის ორი პროექტი. თანამშრომლობის სხვა მაგალითებს წარმოადგენდა 2012 წლის შავი ზღვის გარემოს მონიტორინგის (EMBLAS) ინიციატივა, რომელიც უკრაინასა და საქართველოსთან ერთად რუსეთსაც მოიცავდა; ენერჯეტიკის სფეროში თანამშრომლობაზე ევროკავშირ-რუსეთის საგზაო რუკა, რომელიც მიზნად ისახავს 2050 წლისათვის პანევროპული ბაზრის შექმნას (რუსეთი და უკრაინა Erratum-ის აქტიური პარტნიორები არიან); შავი ზღვის სამოქალაქო საზოგადოების ფორუმი, სადაც ყველა სახელმწიფო, რუსეთის ჩათვლით, აქტიურ მონაწილეობას იღებს; ახალგაზრდების ეროვნული საბჭოს კავშირი; თანამშრომლობა თევზჭერის სფეროში და სხვა.

2014 წელს ევროკავშირის საბჭომ მოიწვია ევროკომისია, რათა თავიდან შეეფასებინა ევროკავშირ-რუსეთის თანამშრომლობის პროგრამები და ცალკეული შემთხვევების საფუძველზე მიეღო გადაწყვეტილებები ევროკავშირის თანამშრომლობის ორმხრივი და მრავალმხრივი პროგრამების განხორციელების შეჩერების შესახებ. ეს გადაწყვეტილება ცხადია, მიიღეს რეგიონში რუსეთის პოლიტიკასთან დაკავშირებით მზარდი უთანხმოების გამო. 2008 წელს საქართველოს რეგიონების ოკუპაცია და 2014 წელს უკრაინის ტერიტორიის ანექსია წარმოადგენდა პირველ მნიშვნელოვან განხეთქილებას რეგიონულ ინტერესებსა და ღირებულებებთან დაკავშირებით. ამ მოვლენამ გავლენა იქონია ბისევის ეფექტურობაზე. ორგანიზაცია, რომელშიც რუსეთი წამყვან როლს ასრულებს, ვერ გახდებოდა რეგიონული აქტორების გამაერთიანებელი ინსტრუმენტი. 2008 წელს რუსეთის საქართველოსთან ომით გამოწვეულმა მზარდმა დაპირისპირებამ რეგიონში დაასუსტა ბისევის, როგორც ინკლუზიური თანამშრომლობის ფორმატის, შესაძლებლობები.

აღმოსავლეთ პარტნიორობა.

აღმოსავლეთ პარტნიორობა, რომელიც შეიქმნა 2009 წელს, პრადის სამიტის შემდეგ, წააგავს ევროკავშირის შავი ზღვის პოლიტიკის „სათადარიგო პროტოკოლს“, რადგან პარტნიორობის ექვსიდან, ხუთი სახელმწიფო, შავი ზღვის რეგიონის ქვეყანაა. მიუხედავად იმისა, რომ შავ ზღვასთან დაკავშირებული

საერთო პროექტები ხორციელდება მხოლოდ ფლაგმანური ინიციატივებისა, თუ თემატური პლატფორმების გზით, აღმოსავლეთ პარტნიორობა მართლაც ზრდის შავი ზღვის რეგიონში ევროკავშირის წარმომადგენლობასა და გავლენას. აღმოსავლეთ პარტნიორობა ქმნის აღმოსავლეთ ევროპულ სახელმწიფოებთან ორმხრივი და რეგიონული ურთიერთობების უფრო მაღალი დონისა და ამბიციის ჩარჩოს, ვიდრე ნებისმიერი წინა ინიციატივა. ეს ფორმატი მოიცავს: ყოველ ორ წელიწადში ჩატარებულ სამიტებს, ყოველწლიურ მინისტრიალს, თემატურ პლატფორმებს მრავალმხრივი თანამშრომლობისთვის, სთავაზობს ორმხრივ ასოცირების ხელშეკრულებებს (ღრმა პოლიტიკური დიალოგის წარმართვის ყველა ინსტრუმენტით), ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებებს, გაზრდილ მობილობასა და თანამშრომლობას მოქალაქეებს შორის, მონაწილეობას ევროკავშირის პროგრამებსა და სააგენტოებში და ახლო თანამშრომლობას პრაქტიკულად ყველა სექტორული მიმართულებით.

ჩაფიქრებული იყო, რომ რაოდენობრივად ნაკლებ პარტნიორ ქვეყანაზე (რომლებიც შედარებით ჰომოგენურები არიან ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით) და, შესაბამისად, ნაკლებ გამოწვევაზე, მმართველობის ფორმასა და ეკონომიკურ, თუ სოციალურ განვითარებაზე ფოკუსირებით, ევროკავშირისთვის უფრო მარტივი იქნებოდა თავისი პოლიტიკისა და ფინანსური საშუალებების გამოყენება, რეფორმების ხელშეწყობა, *acquis* გავრცელება და ევროპეიზაცია. აღნიშნულმა ინიციატივამ ქვეყნებს საშუალება მისცა, ეთანამშრომლათ ევროკავშირთან მათი ინდივიდუალური დღის წესრიგის მიხედვით და მეზობლებისგან დამოუკიდებლად, რათა განვეითარებინათ საკუთრივ პოლიტიკით განსაზღვრული დონისა და ხარისხის ორმხრივი ურთიერთობები (10). ევროპის სამეზობლო პოლიტიკის თვალსაზრისითაც აღმოსავლეთ პარტნიორობამ ევროკავშირს შესაძლებლობა მისცა, განესხვაგვებინა თავისი პოლიტიკის ამოცანები ერთი მხრივ, სამხრეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის, ხოლო, მეორე მხრივ, აღმოსავლეთ ევროპის (შავი ზღვის) მიმართ და გზა გაუხსნა აღმოსავლეთ ევროპასთან გაზრდილი პოლიტიკური თანამშრომლობისა და ეკონომიკური ინტეგრაციის შესაძლებლობას, რომელიც გარკვეული პირობების საფუძველზე და შესაბამის დროს შესაძლოა გახდეს ევროკავშირის სამომავლო გაფართოების საგანი. მაშინ, როცა რუმინეთი, ბულგარეთი და საბერძნეთი, როგორც ევროკავშირის წევრები, მონაწილეობენ ინიციატივაში, აღმოსავლეთ პარტნიორობა არ ვრცელდება რუსეთზე, პირველ რიგში იმიტომ, რომ 2003 წელს არ გამოუთქვამს სურვილი, შეერთებოდა ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკას. მეორე მხრივ, რუსეთის გეოპოლიტიკური ამბიციები, საერთაშორისო ასპარეზზე მისი ქმედებები და დემოკრატიული განვითარების რეგრესი არ ეთავსება აღმოსავლეთ პარტნიორობის მიზნებსა და სულისკვეთებას.

თურქეთს, როგორც კანდიდატ სახელმწიფოს, შეუძლია სამომავლოდ შეასრულოს გარკვეული როლი აღმოსავლეთ პარტნიორობის თანამშრომლობის ფორმატში. ეს არის საკითხი, რომელსაც მეტი განხილვა და მსჯელობა სჭირდება. თურქეთი არის მნიშვნელოვანი რეგიონული მოთამაშე, რეგიონის ზღვისპირა სახელმწიფოებთან პრაქტიკულად ყველაზე მაღალი სავაჭრო ბრუნვით. მართლაც, მისი პოლიტიკური როლი, რომელიც ბოლო წლებში გარკვეულწილად არ შეესაბამება ევროკავშირის სტრატეგიას, კამათის საგანია. მთავარი სირთულე

უკავშირდება ევროკავშირთან გაერთიანების ინტერესის კლებას, სტაგნაციას დემოკრატიული განვითარების პროცესში, მეზობლებზე საკუთარი გავლენის დამყარების ინტერესს, დასავლეთისგან (და კონკრეტულად ევროკავშირისგან) გაზრდილ კრიტიკასა და ფართო რეგიონული უსაფრთხოების საკითხებზე გარკვეულ დაპირისპირებას. ბოლო წლებში აღმოსავლეთ ევროპის სახელმწიფოებს შორის, საგარეო პოლიტიკის ორიენტირებას, თუ შიდა პოლიტიკაში, ამკარად გამოიკვეთა განსხვავებები მიზანსწრაფულობის, ამბიციების, ღირებულებებისა და მიღწევების თვალსაზრისით. მიუხედავად ამისა, აღმოსავლეთ პარტნიორობის ბრიუსელის 2017 წლის სამიტმა აჩვენა მნიშვნელოვანი პროგრესი შავი ზღვის აღმოსავლეთ პარტნიორობაში მონაწილე სახელმწიფოებთან ევროკავშირის ურთიერთობების თვალსაზრისით.

სომხეთმა, მიუხედავად ევრაზიის ეკონომიკურ კავშირში მონაწილეობისა, ხელი მოაწერა თანამშრომლობისა და გაძლიერებული პარტნიორობის შეთანხმებას (CEPA), რომელიც აღმოსავლეთ ევროპასთან და, კონკრეტულად, შავი ზღვის რეგიონთან ევროკავშირის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებების გავრცელების შესაჩერებლად შექმნილი რეგიონული თანამშრომლობის მოდელია. ეს ადასტურებს ფაქტს, რომ ევროკავშირი რჩება მიზიდულობის ძალად შავი ზღვის აღმოსავლეთ პარტნიორობაში ჩართული სახელმწიფოებისთვის და მომავალშიც იქონიებს მათზე გავლენას. მიუხედავად ამისა, ახლო მომავალში სომხეთი და აზერბაიჯანი ვერ შეძლებენ ევროპეიზაციას და ახლად ასოცირებული ქვეყნების (NAS) – მოლდოვის, უკრაინისა და საქართველოს მსგავსად ევროკავშირთან დაახლოებას.

აღმოსავლეთ პარტნიორობის წარმატება მატერიალიზებულია სამ პარტნიორ სახელმწიფოსთან ასოცირების ხელშეკრულების ხელმოწერაში, უვიზო რეჟიმის გავრცელებასა და სექტორულ სფეროებში გაზრდილ თანამშრომლობაში, მათ შორის, ევროპის ენერგეტიკულ გაერთიანებაში და საერთო უსაფრთხოებისა და თავდაცვის პოლიტიკის (CSDP) ოპერაციებში მონაწილეობაში. ეს პროცესები წარმოშობს დისკუსიას ევროკავშირის შავი ზღვის პოლიტიკის შესაძლო სახეცვლილებაზე.

ცვლილებები უსაფრთხოების გარემოში.

როგორც კარგად გამოჩნდა, შავი ზღვის სინერგია და აღმოსავლეთ პარტნიორობა ორი თავსებადი პოლიტიკაა შავი ზღვის რეგიონში. მაშინ, როდესაც შავი ზღვის სინერგიის ფარგლებში ევროკავშირი ცდილობს ყველა ქვეყნის (მათი პოლიტიკური პრიორიტეტებისგან დამოუკიდებლად) რეგიონული თანამშრომლობის გაზრდასა და არსებული ძალისხმევის კონსოლიდაციას, აღმოსავლეთ პარტნიორობა წარმოადგენს კონსტრუქციულ პროექტს, რომლის მიზანია, იმ ქვეყნების ტრანსფორმაცია და მათზე პოზიტიური გავლენის მოხდენა, რომელთაც აქვთ ევროკავშირთან ინტეგრირების ინტერესი, ასევე, არსებული პრობლემების მოგვარება და განვითარების უკეთესი პირობების შექმნა. მრავალი თვალსაზრისით, ამ ორ ინიციატივას აქვს გადაკვეთისა და თავსებადობის შესაძლებლობა. არსებითია, რომ ეს ინიციატივები არ შექმნის დაძაბულობას რეგიონში, რამდენადაც არც ერთი სახელმწიფო არ არის იძულებული, ითანამშრომლოს იმ საკითხებზე, რომლებიც არ შედის მათ ინტერესებში და განახორციელოს რეფორმები და ცვლილებები, რომელთა სურვილიც არ გააჩნია. ცხადია, მზარდი

განსხვავებები ევროკავშირსა და რუსეთს შორის, რაც განსაკუთრებით აშკარაა შავ ზღვასთან მიმართებით, მოითხოვს არსებული პარადიგმის გადახედვას.

რუსეთის ძველ და ახალ პოლიტიკას არ გააჩნია ის სულისკვეთება, რაც ევროკავშირისას. მაშინ, როდესაც ევროკავშირი ცდილობს, განავითაროს ინკლუზიური პოლიტიკა სხვებისთვის ზიანის მიყენებისა და დაბრკოლების გარეშე, რუსეთის მიზანია, მოიპოვოს დომინანტობა და დაამყაროს ძალთა ახალი ბალანსი. სიანა ლუცკანოვას მოსაზრებით: „დღეისათვის უსაფრთხოების გარემოს (შავი ზღვის რეგიონში) ორი მთავარი გამოწვევა აქვს - სამხედრო შესაძლებლობების შეუსაბამობა ყირიმის ანექსიის შემდეგ და კასპიის და ევროპული ბაზრების დამაკავშირებელი ახალი ენერგეტიკული და სატრანსპორტო დერეფნების მომავალი. ეს ფაქტორები აყალიბებს ზოგად წარმოდგენებს შავი ზღვის რეგიონზე ყველა გეოსტრატეგიული, ან/და კონტინენტური პოლიტიკის ანალიზში“ (15).

როდესაც ევროკავშირი ავითარებდა ორივე პოლიტიკას, შავი ზღვის სინერგიასა და აღმოსავლეთ პარტნიორობას, ჯერ კიდევ არსებობდა მოლოდინი იმისა, რომ რუსეთი გახდებოდა სანდო პარტნიორი და ითანამშრომლებდა ახლო სამეზობლოში მშვიდობისა და სტაბილურობის დამყარებისთვის. ამ შეხედულების გამო, რეგიონის ტრანსფორმაციისთვის ევროკავშირის ყველა სახის ძალისხმევაზე გავლენა მოახდინა რუსეთის წნეხმა უკრაინასა და სომხეთზე: ამან, უკრაინის შემთხვევაში, ქვეყნის დესტაბილიზაცია გამოიწვია და სომხეთის შემთხვევაში, აიძულა ქვეყანა უარი ეთქვა ევროკავშირთან ასოცირების შეთანხმებაზე. ევროკავშირის აღმოსავლეთ ევროპული და საერთო შავი ზღვის პოლიტიკის მიმართ რუსეთის აგრესიული წინააღმდეგობა ვლინდება ამ უკანასკნელის მიერ ჰიბრიდული ომის საშუალებების – პროპაგანდის, მედიასა და სამოქალაქო ორგანიზაციებზე გავლენის მოპოვების, სუვერენული სახელმწიფოების და მათი უსაფრთხოების სტრუქტურების კიბერსივრცეზე შეტევის გამოყენებით.

სირიაში რუსეთისა და დასავლეთის ძალების დაპირისპირება აღრმავებს განსხვავებას რუსეთისა და ევროკავშირის სტრატეგიულ პროექტებს შორის და ხელს უწყობს გეოპოლიტიკურ დაყოფას. აშკარაა, რომ ამ თვალსაზრისით, შავი ზღვა ერთ-ერთი ყველაზე მოწყვლადი ადგილი ხდება. რუსეთი ღიად ცდილობს საბჭოთა დროინდელი პოზიციის დაბრუნებას უკრაინის, მოლდოვისა და საქართველოს დასავლეთისკენ შემდგომი სვლის შეჩერებით, იქნება ეს ნატოში გაერთიანება, თუ მზარდი ინტეგრაცია ევროკავშირთან. მაშინ, როდესაც რუსეთმა მიაღწია სომხეთის ლოიალობასა და აზერბაიჯანის შედარებით ნეიტრალურობას, ის ინტენსიურად გააგრძელებს ევროკავშირთან ასოცირებულ ქვეყნებზე ზეწოლას და მოითხოვს საგარეო პოლიტიკური პრიორიტეტების შეცვლას. რუსეთის არმიის საფუძვლიანი მოდერნიზაცია და საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში ახალი შენაერთების განლაგება, რუსეთის ამ განზრახვის ნიშნებია. აღმოსავლეთ უკრაინის კონფლიქტი ქმნის ხანგრძლივი სამხედრო დაპირისპირების კერას და ყირიმის ნახევარკუნძული, გაძლიერებული საზღვაო და სტრატეგიული შეიარაღებით, ხდება სამხედრო ციხე-სიმაგრე, რომელსაც შესწევს ძალა, საფრთხე შეუქმნას ყველა მშვიდობიან პროექტს შავ ზღვაზე. ევროკავშირის მხარდაჭერილი რეგიონის მშენებლობის მცდელობები კარგავს რელევანტურობას, რამდენადაც შავი ზღვის რეგიონში ფრაგმენტაცია ხდება, რეალობა. ამ პრობლემის გათვალისწინებით, გარდაუვალია რეგიონში ნებისმიერი

პოლიტიკის სეკურტიზაცია. შავი ზღვის რეგიონში პარტნიორი სახელმწიფოების ჩართულობისა და ტრანსფორმაციის გაზრდისათვის საჭიროა ევროკავშირის დამატებითი ძალისხმევა, რათა გაძლიერდეს გამძლეობა უსაფრთხოების გამოწვევების მიმართ. პარალელურად, საჭიროა უსაფრთხოების თანამშრომლობაში საქართველოს, მოლდოვისა და უკრაინის ჩართულობაც.

მეტი აქცენტი უსაფრთხოებაზე.

ევროკავშირს დამოუკიდებლად არ გააჩნია საკმარისი ინსტრუმენტები პარტნიორი სახელმწიფოების დასახმარებლად, რომ შავი ზღვის რეგიონში უსაფრთხოების მზარდ გამოწვევებს გაუმკლავდნენ. ერთი მხრივ ევროკავშირი ზრდის თავის ჩართულობას რეგიონში, თუმცა მეორე მხრივ, მისი ინსტრუმენტები ვერ უზრუნველყოფს სტაბილურ და უსაფრთხო გარემოს, ორგანიზაციის პოლიტიკურის მიზნების რეალიზებისათვის. საბოლოოდ, ნატო რჩება ევროკავშირი უსაფრთხოების გარანტორად და არის ერთადერთი აქტორი, რომელსაც შეუძლია რეგიონში ევროპული ინტერესებისა და, პირველ რიგში, ევროკავშირის სამეზობლოს დაცვა.

შემთხვევითი არ არის, რომ ნატოს შავ ზღვასთან დაკავშირებით საკუთარი დღის წესრიგი აქვს და გარკვეულ ნაბიჯებს დგამს პარტნიორი სახელმწიფოების (უკრაინა და საქართველო) თავდაცვის შესაძლებლობების გასაზრდელად. ნატოს 2016 წლის ვარშავის სამიტის დეკლარაციაში ხაზგასმულია შავი ზღვის რეგიონში გარკვეულ საფრთხეებზე რეაგირების მნიშვნელობა, რომლებიც ძირითადად უკავშირდება რუსეთის მიერ ყირიმის ხელში ჩაგდებასა და შემდგომში მიმდინარე სამხედრო გაძლიერების ინტენსიურ პროცესებს. შავ ზღვაზე ნატო წარმოდგენილია სამი სახელმწიფოთი და აქვს სამყოფი სამხედრო ძალა, რომ არ აწუხებდეს თავისი წევრების ტერიტორიული დაცვის საკითხი. მართლაც, ახალი გეოპოლიტიკური რეალობა აჩვენებს, რომ რუსეთის სამხედრო შესაძლებლობამ, რომელიც ყირიმის ანექსიის შემდეგ მოდერნიზებულია, შესაძლოა სერიოზული საფრთხე შეუქმნას ნებისმიერ საზღვაო ფლოტს შავ ზღვაზე და, განსაკუთრებით კი, ევროკავშირის პარტნიორ ქვეყნებს, როგორებიცაა საქართველო და უკრაინა.

მოდერნიზაცია მოიცავს გაძლიერებულ საჰაერო ბაზას, გაუმჯობესებულ ხომალდებს, რომლებიც აღჭურვილია კალიბრის კრუიზით, ახალ ანტი ისაჰაერო და ხომალდსაწინააღმდეგო რაკეტებს, სამ ახალ ფრეგატსა და სხვადასხვა ზომის 30 ახალ ხომალდს. აღნიშნულმა ცვლილებებმა რუსეთს საშუალება მისცა, ძალიან გაურთულოს, ან შეუძლებელი გახადოს ნატოსთვის შავ ზღვაზე პარტნიორების დაცვა მნიშვნელოვანი საავიაციო, საზღვაო და ადამიანური დანაკარგის გარეშე (1). უფრო მეტიც, რუსეთის ყოფნამ სირიაში შეიძლება შეზღუდოს ნატოს დიდი საზღვაო ძალების წვდომა თურქეთის სრუტეებზე, თუ სიტუაცია მოითხოვს ასეთი ოპერაციის ჩატარებას. ჩარლზ ფრატინი III-ის და ჟენევიევ კასაგრანდეს მოსაზრებით, „2017 წლის 5 ივლისისთვის რუსეთის სამხედრო ძალებს გამწვავებული ჰყავთ დაახლოებით 15 საზღვაო ხომალდი, როგორც ხმელთაშუა ზღვის მუდმივ დავალებათა ჯგუფის (MTF) ნაწილი ... და ის გააგრძელებს MTF-ის გამოყენებას ხმელთაშუა ზღვის აუზში რუსეთის სამხედრო გავლენის გასაზრდელად და ამავდროულად, გაზრდის ახლო აღმოსავლეთსა და ჩრდილოეთ აფრიკაში შეერთებული შტატების თავისუფალი მანევრირების რისკებს“ (13). აღნიშნული, რუსეთის აგრესიისას შავი ზღვის პარტნიორების დაცვის საჭიროების შემთხვევაში

დაბრკოლებებს შეუქმნის მოკავშირეთა ხომალდებს თურქულ სრუტეებზე წვდომის მხრივაც. ნატოს ქვეყნების მიერ მონტროს კონვენციის (1936 წ.) შეზღუდვების გადალახვისა და შავ ზღვაზე 2014 წლის გაზაფხულის შემდეგ როტაციული წარმომადგენლობის მცდელობების მიუხედავად, რუსეთის გაზრდილი საზღვაო შესაძლებლობები და დამატებითი საშუალო და გრძელ რადიუსიანი ტაქტიკური რაკეტების განთავსება ყირიმში, ასევე სამხედრო წარმომადგენლობა საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე - აფხაზეთსა და ე. წ. სამხრეთ ოსეთში, სერიოზული ეჭვის ქვეშ აყენებს ალიანსის შესაძლებლობას, ხელი შეუშალოს შეიარაღებული კონფლიქტის ინიცირებას რეგიონში. გარდა ამისა, ჩრდილოატლანტიკურ ალიანსს აქვს მყარი ხედვა, რომ პარტნიორი სახელმწიფოების უსაფრთხოება წარმოადგენს საკუთრივ ალიანსის უსაფრთხოების მნიშვნელოვან ელემენტს. შესაბამისად, ნატო დაინტერესებულია თავის პარტნიორებთან - საქართველოსა და უკრაინასთან (სავარაუდოდ, მომავალში მოლდოვასთანაც) თანამშრომლობის გაღრმავებითა და მათი სამხედრო შესაძლებლობებისა და გამძლეობის გაზრდით.

რაც შეეხება ამ ქვეყნების ნატოში გაწევრიანებას, ამან შესაძლოა ნატოს მოუტანოს გაზრდილი სახმელეთო შესაძლებლობები (სამხედრო ბაზა, საზღვაო პორტი, ლოჯისტიკა და ინფრასტრუქტურა), თუმცა ასევე შეიცავს რუსეთის მხრიდან შესაძლო ინტერვენციის, ან სხვა ტიპის პროვოკაციის რისკებს. ნატოს ზემოხსენებული ამოცანები სრულად შეესაბამება ევროკავშირის პოლიტიკას. რეგიონში ნატო და ევროკავშირი ერთად იშვიათად მოქმედებენ. ევროკავშირის ბოლოდროინდელი ინტერესი, გააძლიეროს თავისი უსაფრთხოებისა და თავდაცვის პოლიტიკა, სხვა თემებთან ერთად, აჩენს ამ ორ ბლოკს შორის თანამშრომლობის გაზრდის საკითხს. გლობალური უსაფრთხოების სტრატეგიის (2016 წ.) მიღების შემდეგ ნატოს ვარშავის სამიტზე (8 ივლისი, 2016წ.) ევროკავშირმა და ნატომ მიიღეს ერთობლივი დეკლარაცია, როგორც ორ ორგანიზაციას შორის თანამშრომლობის ერთ-ერთი მიმართულება და მიზნად დაისახეს „აღმოსავლეთით და სამხრეთით ნატოს და ევროკავშირის პარტნიორების თავდაცვისა და უსაფრთხოების შესაძლებლობებისა და გამძლეობის გაზრდის ხელშეწყობა ცალკეული მიმღები სახელმწიფოთათვის სხვადასხვა სფეროში კონკრეტული პროექტების განხორციელებით. მათ შორის, საზღვაო შესაძლებლობების გაზრდით. დეკლარაციას თან ერთვის ახალი წინადადებების ნაკრები, რომლებიც ფოკუსირებულია საერთო პროექტებსა და აქტივობებზე ჰიბრიდული საფრთხეების საპასუხოდ. ამ ახალ მიდგომაზე დაფუძნებით მოსალოდნელია, რომ მომავალში ნატო და ევროკავშირი ხელს შეუწყობენ საერთო აქტივობებს შავი ზღვის პარტნიორ სახელმწიფოებში.

გაფართოების ახალი პერსპექტივა.

2003-2007 წლების გაფართოებებმა ევროკავშირში წარმოშვა მცდარი განცდა, რომ რეგიონული მიდგომითა და ფინანსური ინსტრუმენტების ინტენსიური გამოყენებით შესაძლებელია სამიზნე სივრცის სრული ტრანსფორმაცია. ბალკანეთის გაფართოების პოლიტიკამ ნაწილობრივ შეასუსტა ეს მოსაზრება და „მზადყოფი“ სახელმწიფოებისთვის გამოიყენეს თანდათანობით ინტეგრაციის მიდგომა. დასავლეთ ბალკანეთის მიმართ ევროკომისიის უკანასკნელი კომუნიკაცია აჩვენებს ევროკავშირის სურვილს, მოამზადოს და სრულად

შეითვისოს რეგიონი მომავალ ათწლეულში. ამკარაა, რომ ევროკავშირის მმართველობის გავრცელება (რომელიც აპრიორი არ გულისხმობს გაფართოებას) წარმოადგენს კავშირების, თანამშრომლობის ფორმატების, თავისუფალი ვაჭრობისა და ა.შ. განვითარების გზით რეგიონის ჰომოგენიზაციის, ევროპეიზაციის, კონსოლიდაციისა და შიდა ინტეგრაციის პოლიტიკას. სერბეთ-კოსოვოს პრობლემის მიუხედავად, ევროკავშირს მაინც აქვს წარმატება დასავლეთ ბალკანეთის რეფორმირების საქმეში, რასაც ადასტურებს რეგიონთან მიმართებით ორგანიზაციის სრულფასოვანი გაფართოების საკითხიც. „გაფართოება“, როგორც „ტერიტორიული ექსპანსია, „არასდროს იყო ევროკავშირის მთავარი მოტივაცია. თავდაპირველად უპირატესობა მიენიჭა სავაჭრო ბარიერების მოხსნისა და ეკონომიკური ინტეგრაციის პრაგმატულ მიზნებს.

გაფართოების მეხუთე ტალღა განპირობებული იყო უსაფრთხოების გამოწვევებითა და აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში კომუნისტური მმართველობის დაბრუნების შიშით. დასავლეთ ბალკანეთისთვის ევროპული პერსპექტივის მინიჭების გადაწყვეტილება მიზნად ისახავდა სამხრეთ-აღმოსავლეთით სტაბილური და მშვიდობიანი სამეზობლოს განმტკიცებას, რომლის მიღწევა შესაძლებელი იყო მხოლოდ „გაწევრიანების შეთავაზებით“. ყველა შემთხვევაში, გაფართოების პროცესი ხელს უწყობს შესაბამისი სახელმწიფოების დემოკრატიულ ტრანსფორმაციასა და სწრაფ ეკონომიკურ განვითარებას. ევროკავშირის მმართველობის დამყარება და ფუნქციური ინტეგრაცია არის ორგანიზაციის საბოლოო მიზანი აღმოსავლეთ ევროპაში. როგორც ჩანს, ამის მიღწევა ჩაფიქრებული იყო სხვა (არა გაფართოების) საშუალებებითაც, წევრობის შეთავაზების გარეშე. თავდაპირველად პარტნიორობისა და თანამშრომლობის ხელშეკრულებები, ევროპის სამეზობლო პოლიტიკა და აღმოსავლეთ პარტნიორობა შეიქმნა იმ პირობით, რომ მეზობელი სახელმწიფოები თანახმანი იყვნენ ევროკავშირის მმართველობის სისტემისა და თანდათანობითი ფუნქციური ინტეგრაციის მიღებით, საბოლოო გაწევრიანების ამბიციის გარეშე. ეს ლოგიკური და რეალისტური შესაძლებლობა იქნებოდა, თუმცა არა - თანდათანობით გაუარესებული უსაფრთხოების გარემოში. რადგან შავი ზღვა ხდება ევროკავშირის ინტერესის სფერო, ტრანსფორმაციის პროცესის წინ წაწევა, ევროპეიზაცია, ლიბერალიზაცია და (ევროკავშირის) ოთხი თავისუფლების გავრცელება, რომლებიც იწვევს ქვეყნების ევროკავშირთან ფუნქციურ ინტეგრაციას, გეოპოლიტიკურად და უსაფრთხოების მიზეზების გათვალისწინებით, კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება გაფართოების ახალი პოლიტიკის გარეშე.

ევროკავშირისთვის ეგზისტენციალურად მნიშვნელოვანია შავი ზღვის არაწევრი სახელმწიფოების ფუნქციური ინტეგრაცია, განსაკუთრებით კი უკრაინის და საქართველოსი, რადგან ამათგან პირველი, ევროკავშირის ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ყველა წევრი ქვეყნისთვის წარმოადგენს ბუფერულ სახელმწიფოს, ხოლო მეორე, ხიდია შავ ზღვასა და კასპიის ზღვას შორის. ასეთი გეოპოლიტიკური დაყოფა და რეგიონში გავლენისთვის გაზრდილი კონკურენცია მოითხოვს მაქსიმალურ ძალისხმევას, ქვეყნებში რეფორმების შენარჩუნებისა და მოტივაციისათვის, რომ „ევროკავშირთან ყოფნა ჯობია სხვებთან ყოფნას“. აღნიშნულმა გარემოებამ შესაძლოა აიძულოს ევროკავშირი, გადახედოს თავის ძველ მიდგომას და დაიწყოს სამომავლო გაფართოება შავი ზღვის მიმართულებით.

თუ ევროკავშირი გამოიჩენს გაფართოების ამბიციას შავ ზღვაში, მან მხედველობაში უნდა მიიღოს ის გარემოება, რომ აღარ იქნება „მთელი რეგიონის წაღების“ შესაძლებლობა და წააწყდება დიდ წინააღმდეგობას, რომელიც პრობლემებს შეუქმნის ამ პროცესს. ამასთან, უსაფრთხოების გამოწვევა იქნება რეალური. შესაბამისად, გაფართოების პოლიტიკის მიდგომის გადახედვასთან დაკავშირებით, ევროკავშირს მართებს სერიოზული დაფიქრება და მთლიანად შავი ზღვის პოლიტიკის სეკურიტიზაცია. მან ამავდროულად, დასახული მიზნების მისაღწევად, უნდა იზრუნოს თავისი უსაფრთხოების დაცვის შესაძლებლობების გაზრდაზეც.

დასკვნა და რეკომენდაციები

- შავი ზღვის მიმართულების პოლიტიკის შენარჩუნებისთვის ევროკავშირს სჭირდება უსაფრთხოების დამატებითი ინსტრუმენტები პარტნიორი სახელმწიფოების გამძლეობის გასაზრდელად და მათი ევროპული მისწრაფებების შესანარჩუნებლად, რისი მიღწევაც ევროკავშირს დამოუკიდებლად გაუჭირდება.

- რეგიონში უსაფრთხოების განმტკიცებისა და ევროკავშირის ტრანსფორმაციული ძალის უფრო ეფექტური გამოყენებისთვის საჭირო იქნება ევროკავშირ-ნატოს გაძლიერებული კოორდინაცია. ევროკავშირს ასევე დასჭირდება გაძლიერებული პოლიტიკის ინსტრუმენტების შემოღება, მათ შორის, ასოცირებული სახელმწიფოებისთვის - მოლდოვის, საქართველოსა და უკრაინისთვის - წევრობის პერსპექტივის მინიჭება და სამმხრივი რეგიონული ფორმატის ჩამოყალიბება, რომლის მიზანიც იქნება ევროკავშირთან თანდათანობითი ფუნქციური (საბოლოოდ - ინსტიტუციური) ინტეგრაცია.

- რუსეთის გაძლიერებული წნეხის გამო, შესაძლოა, შემცირდეს შავ ზღვაზე ევროკავშირის პარტნიორი სახელმწიფოების ევროატლანტიკური ინტეგრაციის მოტივაცია. ამ თვალსაზრისით, შეიძლება საკმარისი არ აღმოჩნდეს ელიტებისთვის „პოლიტიკური ასოცირებისა და უფრო ღრმა ეკონომიკური ინტეგრირების“ მიზანი, რომ შეძლოს ამ კუთხით საზოგადოებრივი ინტერესის საკმარის დონეზე შენარჩუნება. ახლად ასოცირებული სახელმწიფოების ევროკავშირში გაწევრიანების შესაძლებლობას კერძოდ კი, ევროპული პერსპექტივის მინიჭებას, მნიშვნელოვანი გავლენა ექნება მათ მოსახლეობაზე და გაზრდის მათ მისწრაფებებსა და მედეგობას.

- ევროკავშირმა, ასოცირებული ქვეყნებისთვის ევროპული პერსპექტივის მინიჭებასთან ერთად, საკანონმდებლო რეფორმების ადეკვატური მხარდაჭერისთვის, რაც ითვალისწინებს ევროკავშირის *acquis* მაქსიმალურად ბევრი ელემენტის შესაბამისობას ეროვნულ საკანონმდებლო ჩარჩოსთან, თანდათან უნდა შემოიღოს ახალი ფინანსური ინსტრუმენტები, განსაკუთრებით, აღმოსავლეთ პარტნიორობის სახელმწიფოებისთვის და ისინი უნდა გამოთიშოს ENI-სგან, ან ეს ქვეყნები უნდა აქციოს IPA II-ის ბენეფიციარებად.

- შავ ზღვის რეგიონული ინტეგრაცია არ უნდა წარმოვიდგინოთ, როგორც ინკლუზიური შესაძლებლობა. საჭიროა ასოცირებული სახელმწიფოების - საქართველოს, უკრაინისა და მოლდოვის მხარდაჭერა თანამშრომლობის რეგიონული ფორმატის - საერთო ეკონომიკური სივრცის (CEA) შექმნის საქმეში იმისათვის, რომ მოხდეს მათი საკანონმდებლო რეფორმების პოლიტიკის ჰარმონიზება და ასევე ეკონომიკური თანამშრომლობის წახალისება. CEA-ს შეუძლია ევროკავშირთან

ინსტიტუციური კავშირების ჩამოყალიბება და ევროპის ეკონომიკური სივრცე პლუსში (EEA+) გადაზრდა, რომელმაც შესაძლოა მოიცვას შავი ზღვის წვერი საზღვაო ქვეყნები, თურქეთი, რომელიც, იმედია, ევროპული ინტეგრაციის იდეის ერთგული დარჩება, და დასავლეთ ბალკანეთის კანდიდატი და პოტენციური კანდიდატი სახელმწიფოები (მათი უმრავლესობა ამა თუ იმ ფორმით ჩართულია შავი ზღვის რეგიონის თანამშრომლობაში).

- საჭიროა უკრაინისა და საქართველოს ცენტრალური ევროპის თავისუფალი ვაჭრობის სივრცეში (CEFTA) გაერთიანების შესაძლებლობის მხედველობაში მიღება. EEA+ დაეხმარება აღნიშნულ ქვეყნებს ევროკავშირთან ურთიერთობების გაღრმავებაში და გაზრდის ევროპული ინტეგრაციის ამოცანების გადაწყვეტაში მეტი კოორდინაციისა და ურთიერთდახმარების შესაძლებლობას.

- ახლადსაოცირებელი სახელმწიფოების (NAS) უსაფრთხოების გამოწვევების მიმართ გამძლეობის ასამაღლებლად, ევროკავშირმა უნდა გაზარდოს მათთან თანამშრომლობა საერთო საგარეო და უსაფრთხოების პოლიტიკის (CSDP) ფარგლებში, განსაკუთრებით კი, მუდმივი კონსულტაციისა და ინფორმაციის გაცვლის არხის შექმნით ისეთ საკითხებზე, როგორებიცაა: ბრძოლა და თავდაცვა ჰიბრიდული საფრთხეების, ტერორიზმის, პროპაგანდის, კიბერშეტევებისა და ა.შ. წინააღმდეგ. თავდაცვისა და უსაფრთხოების სტრუქტურებს შორის თანამშრომლობა უნდა გახდეს პრიორიტეტი. ევროკავშირის საერთო მოქმედების (EU Joint Action) ფარგლებში შესაძლებელია ჰიბრიდული უსაფრთხოების რეგიონული ცენტრის შექმნა, მაგალითად, ბათუმში, (საქართველოში), ან ოდესაში (უკრაინაში) და კვლევის კომპონენტთან ერთად, NAS-ის მაღალჩინოსნებისთვის სასწავლო ცენტრის ჩამოყალიბება.

- საჭიროა აღმოსავლეთ პარტნიორობის მრავალმხრივი განზომილებისა და ექვსივე პარტნიორი სახელმწიფოს ჩართულობის შენარჩუნება. აღმოსავლეთ პარტნიორობის სახელმწიფოების ევროპული მისწრაფებების დონეებს შორის განსხვავებების მხედველობაში მიღებით აუცილებელია, ევროკავშირსა და NAS-ს შორის თანამშრომლობის დამატებითი ფორმატის შემოღება. ეს შეიძლება იყოს EAP+ ფორმატი, რომლის განხილვაც უკვე მოხდა ევროკავშირის ინსტიტუტების ფარგლებში. ასეთი ფორმატი გაზრდიდა რეგიონულ თანამშრომლობას ევროკავშირსა და NAS-ს შორის.

- შავ ზღვაზე უსაფრთხოების მზარდი გამოწვევების გადაჭრის გარეშე რთული იქნება აღმოსავლეთ პარტნიორობის, ან რეგიონში სხვა პოლიტიკის საბოლოო წარმატების მიღწევა. ევროკავშირი, მიუხედავად უსაფრთხოების აქტორად ჩამოყალიბების მზარდი ამბიციისა, ახლო მომავალში ვერ შეძლებს შავი ზღვის რეგიონში უსაფრთხოების უზრუნველყოფას. ამავე დროს, ევროკავშირი და ნატო სინერგიული მოქმედებით შეძლებდნენ ყველა საშუალების (რბილი და ხისტი) უზრუნველყოფას შავი ზღვის პარტნიორების მშვიდობისა და უსაფრთხოების დაცვისათვის. ამგვარი თანამშრომლობის ერთ-ერთი სახე შეიძლება იყოს რეგიონში უსაფრთხოების დაცვისათვის ევროკავშირ-ნატოს საერთო ფონდის შექმნა. მისი გამოყენება შესაძლებელი იქნებოდა პარტნიორი სახელმწიფოების უსაფრთხოებისა და თავდაცვის შესაძლებლობების გაზრდის საერთო პროექტების დასაფინანსებლად, რაც მოიცავს საერთო დაგეგმვისა და თავდაცვა-უსაფრთხოების პერსონალის შესაძლებლობების გაზრდის ტრენინგებსა და წვრთნებს და NAS-ის

ქვეყნებისთვის აღჭურვილობის, შეიარაღებისა და ტექნოლოგიების/ნოუ-ჰაუს შეძენას.

- ორივე ორგანიზაციისთვის - ნატოსთვისაც და ევროკავშირისთვისაც - პრიორიტეტული უნდა გახდეს ჰიბრიდულ საფთხებთან ბრძოლაში თანამშრომლობა. მათ უნდა გაავრცლონ ეს თანამშრომლობა საერთო ქმედებებსა და ნატოს ვარშავის სამიტზე შემოთავაზებულ პროექტებში შავი ზღვის რეგიონის პარტნიორების ჩართულობით, აღმოსავლეთითა და სამხრეთით პარტნიორი სახელმწიფოების თავდაცვისა და უსაფრთხოების შესაძლებლობების გასაზრდელად.

ბიბლიოგრაფია

1. Coalson, Robert. 2017. News Analysis: Russian Buildup Focuses Concerns around the Black Sea, Radio Free Europe/Radio Liberty. Retrieved from: <https://www.rferl.org/a/russia-black-sea-military-buildup-turkey/27569877.html>.
2. COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, 2015. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL AND THE EUROPEAN PARLIAMENT BLACK SEA SYNERGY - A NEW REGIONAL COOPERATION INITIATIVE. Retrieved from: http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com07_160_en.pdf.
3. Danube Region. 2009. Funding Private Sector. Retrieved from: <https://www.danube-region.eu/funding/private-sector-2>
4. EC Communication. 2018. A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans. Strasbourg. Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/sites/betapolitical/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf.
5. EU, 2020. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - Eastern Partnership. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52008DC0823&from=EN>.
6. European Council, 2016. Joint Declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization. Retrieved from: <http://www.consilium.europa.eu/media/21481/nato-eu-declaration-8-july-en-final.pdf>.
7. EU. 1997. EC Communication on Regional Cooperation in the Black Sea Area: State of Play, Perspectives for EU Action Encouraging its Further Development (Doc. COM (97) 579 Final, Brussels.

8. EU, 2007. European Neighborhood Policy Two Years On: Time Indeed for an ENP Plus (2007). Retrieved from: <https://www.ceps.eu/system/files/book/1479.pdf>.
9. EU, 2001. EU Energy Policy. Retrieved from: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2a_EE%20progress%20report%20-%20CSWD%20part%201.pdf.
10. Gogolashvili, K. 2016. Georgia-EU Relations and Future Perspectives. GCSD.
11. Gogolashvili, K. 2017. Georgia-EU Relations and Future Perspectives, GCSD. Retrieved from: <http://www.gcsd.org.ge/uploads/tinyMCE/documents/EUGeorgia%20Relations%20and%20Future%20Perspectives.pdf>
12. Gotkowska, Justyna. 2010. Germany and the Eastern Partnership. Retrieved from: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2010-06-18/germany-and-eastern-partnership>
13. Frattini, Charles. Casagrande, Gevevieve. 2017. Russia's Mediterranean Threat to NATO, Institute for the Study of War. Retrieved from: <http://iswresearch.blogspot.com/2017/07/russias-med-threat-to-nato.html>
14. Konarzewska, N. 2016. A New Balance of Power in the Black Sea? CACI Analyst. Retrieved from: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13393-a-new-balance-of-power-in-the-blacksea?.html>.
15. Lutzkanova, S. 2017. NATO and EU Strategies for the Black Sea Region: The Challenge of a Power Balance in a New Security Environment. Journal of Shipping and Ocean Engineering.
16. Manoli, Panagiota. 2014. Regional Cooperation in the Black Sea. Commissioned Paper for the Black Sea Trade and Development Bank, University of the Aegean. Retrieved from: [https://www.bstadb.org/publications/Regional Cooperation in the Black Sea.pdf](https://www.bstadb.org/publications/Regional%20Cooperation%20in%20the%20Black%20Sea.pdf).
17. NATO, 2018. Joint Declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization. Retrieved from: https://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_133163.htm.
18. TACIS, ENPI. 2014. Main financial instruments: TACIS, ENPI (later and since 2014, ENI). TransportCorridorEurope-Caucasus-Asia.

19. Tsantoulis, Yannis. 2009. Black Sea Synergy and the Eastern Partnership: Different Centers of Gravity? Complementarity or Confusing Signals? Policy Brief # 12, Retrieved from: https://www.files.ethz.ch/isn/104869/PB_12.pdf

Nika Chitadze

Caucasus International University
International Black Sea University
Center for International Studies

Geopolitical Interests of EU in the Black Sea Region

Abstract

EU has its own geopolitical interests in the Black Sea region. Particularly:

EU import oil and gas from the Russia, Persian Gulf and North Africa, which are politically unstable regions. Therefore, EU is looking for alternative sources for its oil and gas imports. In this regard, Black Sea/Caspian Region can play significant role for energy projects implementation process in favor of European Union.

EU structures have their commercial interests in the Region. Enlargement of commercial activities of the European companies in Black Sea Region, important investments and installation of modern European technologies will bring the increasing of political influence of EU in the Black Sea/Caspian Region.

EU Financial support and projects will reduce foreign threat, support independence and territorial integrity of Black Sea and Caspian states. It will also promote development of the democratic institutions and principles of market economy in the region.

Russia's Historical and Geopolitical Interests in the South Caucasus

In 1556 Russia conquered the Astrakhan khanate and by 1607 reached Persia. During 1774-1784 wars it captured Crimea, and in 1801 – Kingdom of Georgia. In the second half of 19th century Russia enslaved nations inhabited both sides of Caucasus Mountain range and in 1878 adjoined Armenia.

Russian Emperor Peter I still in the 18th century expressed special striving for Persia. Georgian academician Iv. Javakhishvili expressed his opinion regarding this strong interest: "Russia had special economic interests in Persia. Peter the Great wished that Russian merchants would be able to take the Persian trade in their own hands and to import the entire silk from Persia to Russia. In order to make the economic possession of Persia simpler and afterwards effectuate their wider political intents, Peter I decided to take the Caspian Sea surroundings in the Transcaucasia under his wing, then to conquer this country and to settle Russian soldiers there. The danger of Persia enslaving by Afghans as if accelerated accomplishment of this aspiration and for execution of this secret plan Russia needed the military assistance of Kingdom of Georgia. That's why Peter the Great decided to involve Georgia and King Vakhtang in this intent and to use it in favor of Russia. That was exactly the secret errand that Peter I gave on 22nd of March 1720 to Volynsky assigned the Governor of Astrakhan. The latter had to convince Vakhtang the Sixth that Peter I feels extremely favorably to him and the Christianity and to offer hope to him that Russian Emperor will patronize Georgia against powerful Muslim states (Iv. Javakhishvili, Relationships between Russia and Georgia in the 18th century, Tbilisi, 1919, p. 8).

On 2nd July 1722, Peter the First sent the information to Vakhtang VI and proclaimed that soon he – "will approach the borders of Persia and that's why the King (Vakhtang VI is implied) had to urgently attack Lezgians, at the same time he had to invade Persia with its troops and to wait, until he would get the information from Peter I, where they would meet each other"(Iv. Javakhishvili, *ibid*, p. 9). So the goal of Russian authority, which means establishment of its predominance over Persia, is obvious. It is clear, as well, that Russia recognized well the function and importance of Georgia for accomplishment of this goal.

Russian interests regarding the south direction certainly was not extinguished in the ensuing period. On the contrary, it may be said: "It wanted to strengthen Russian trade in Persia to such extent that it could be possible to develop business not only at the Caspian Sea coast, but also in the very heart of the country. Russia hoped that it would be much

simpler to open the road to India exactly from these places. It was convinced that in such a manner Russia could take the rich Indian market in its own hands by much shorter way than European people, who were forced to skirt the Cape of Good Hope. Due to this fact Russian government intended to gain the unfold wealth and profit thanks to realization of this plan"(Iv. Javakhishvili, *ibid*, p. 39).

Exactly the fact, that Georgia had a special function in the Caucasus, predetermined the enormous interest towards our country, manifested by Russian Empire and its empress Ekaterina II. She tried her best to gain a special trust of Erekle II, the King of Georgia. Though, she didn't exclude other actions for getting an influence on Georgia in a case, if this method didn't pay off. Russia was involved in military operation against both Iran and Ottoman Empire and tried its best to weaken them as much as it was possible. As we already mentioned on numerous occasions gaining an influence on Georgia was the most important task of Russia regarding Caucasian issue. Scientists-researcher Dimitri Shvelidze deals with this issue and mentions that: – "The goal of Russia was to open in the Caucasus the second small front against Ottomans, to draw part of their armed forces and to disturb the opponent. The government of Ekaterina II was going to scatter Ottomans troops using Georgian allies for these aims, who had to arrange uninterrupted diversions at the fringing territories of the north-east part of Ottoman Empire. First, Russians were planning to make it by means of Georgians, and afterwards using a limited contingent of own troops. Georgians' attacks mainly should be delivered on Akhaltsikhe pashalik as well as on Kars, Erzurum and Bayazit pashaliks.

In addition, the different approach of Russia toward the Kingdom of Georgia was displayed in instructions given to general Totleben and Russian representative Mouravov. Russian army first of all was forwarded to the Kingdom of Imereti with the intention to involve latter in the war. Despite this fact, Ekaterine II paid also great attention and tried to lean Erekle II as the strongest ruler toward participation in a war... Russians had little hope to persuade Erekle, since they thought that the King of Kartli-Kakheti had the wellestablished relationships with Ottomans' King. What means should they use to force Erekle II, in case he rejected the participation in anti-Ottomans war? If so, commander of Russian troops had to somehow threaten the King of Kartli-Kakheti, to seizure and occupy a part of his domains, his fortresses, his subordinated and to force them to swear allegiance to Russian empress and this or other way buy them over; should these or other methods were not sufficient – they can dethrone the King of Georgia and then set him on a throne again, in order to persuade him this way to participate in a war with Ottomans. It turned out that all this was no more necessary, since surprisingly for Russians Erekle II not only expressed content to involve in a war with Ottomans, but was excited about the call for help of the

empress Ekaterina" (D. Shvelidze, Patronage and occupation of Georgia by Russia, Tbilisi, 2014).

Despite the fact that Erekle II on frequent occasions was favorably disposed towards state interests of Russia and in 1783 concluded cooperation agreement (Treaty), recognized partial cession of the sovereignty in favor of Russia, it was still insufficient for complete satisfaction of Russian imperial ambitions. Russian government thought that it was necessary to establish absolute state control over Georgia. Total occupation of Georgia was a substantial guaranty, and after its implementation Russia could calmly schedule further policy of expansion in the south direction. According to 1774 Treaty of Küçük Kaynarca with Ottoman Empire, Russia almost entirely gained a control over nations inhabited in the Northern Caucasus, including Ossetians, and after getting an influence on the Kingdom of Georgia in the South Caucasus Russian Empire was very close to attainment of its main geopolitical goal that implied the control over basic trade routes of Europe and Asia, as well as factual implementation of trade and economic domination over India and Iran!

It is a sad fact but we have to mention that geopolitical position of Georgia turned out to be an important circumstance promoting loss of its statehood in the beginning of the 19th century. Geopolitical attraction became a foremost impeding reason of its national development!

Bibliography

1. Zbigniew Brzezinski, Big Chess Board, Tbilisi, 2014.
2. Dimitri Shvelidze, Protection and conquest of Georgia by Russia, Tbilisi, 2014.
3. Ivane Javakhishvili, Historical Rarities, Tbilisi, 1989.

روابط ایران و گرجستان (سیاسی-امنیتی، فرهنگی، اقتصادی)

از سال 1390 تا کنون

مقدمه

جمهوری گرجستان اندکی پس از استقلال از اتحاد جماهیر شوروی در سال 1991، با مشکلات جدی داخلی و بین‌المللی مواجه شد که موجودیت آن را به عنوان یک کشور مستقل به خطر انداخت. شکنندگی کشور با تلاش‌های مداوم روسیه برای تحت سلطه درآوردن و دست‌کاری آن مورد آزمایش قرار گرفت، که بزرگ‌ترین چالش برای امنیت ملی آن بود. در نتیجه، سیاست خارجی اولیه گرجستان به دلیل علاقه به متحد شدن با دیگر قدرت‌های خارجی هدایت می‌شد، و آن را از یک سیاست متعادل کننده عمومی (بررسی روسیه) به یک سیاست خاص تر (پیوستن به غرب و حمایت مستقیم ایالات متحده آمریکا) سوق داد.

بنابراین گرجستان از دو دهه پیش که استقلال خود را دوباره به دست آورد، روابط نزدیکی با قدرت‌های منطقه ای و بزرگ ایجاد کرد و با آن‌ها همسو نیز شد تا بتواند ضعف‌های خود را جبران کند. از آن جایی که گرجستان به عنوان شریک منطقه ای نزدیک ایالات متحده شناخته می‌شود و در سه سال گذشته تقریباً 4.5 میلیارد دلار کمک از غرب دریافت کرده است، اقدامات اخیر دولت گرجستان برای ایجاد پیوندهای سیاسی و اقتصادی نزدیک تر با جمهوری اسلامی ایران باعث سردرگمی در پایتخت‌های غربی شده است. در این یادداشت علاوه بر واکاوی روابط فرهنگی و اقتصادی گرجستان و ایران، به بررسی سیاست خارجی این کشور در قبال ایران و شناسایی علل و انگیزه‌های اصلی وابستگی تفلیس به تهران نیز خواهیم پرداخت. که به صورت توصیفی، کتابخانه ای و تحلیلی نوشته شده است.

مباحث این مقاله را به طور اجمالی در چند بخش می‌توان طبقه بندی کرد:

- بیان تاریخچه روابط دو کشور
- روابط سیاسی-امنیتی ایران و گرجستان (سیاست خارجی گرجستان در قبال ایران)
- روابط اقتصادی ایران و گرجستان
- روابط فرهنگی ایران و گرجستان

در خلال بررسی مطالب فوق خواهیم دانست که ایران و گرجستان روابط خود را چه طور پیش برده اند و اکنون در چه سطحی قرار دارند.

بدنبال اعلام استقلال گرجستان در سال 1918، جمهوری اسلامی ایران از اولین کشورهایی بود که استقلال گرجستان را به رسمیت شناخت و پس از آن دو کشور همکاری‌های هرچه بیشتر منطقه‌ای و بسط و تعمیق مناسبات فی‌مابین را در دستور کار خود قرار دادند. پس از گذشت چند ماه از استقلال گرجستان، روابط دیپلماتیک بین دو کشور برقرار شد. دولت و مردم ایران همواره از استقلال، حاکمیت و تمامیت ارضی گرجستان پشتیبانی کرده‌اند.

دو کشور ایران و گرجستان با درک ضرورت‌های دنیای معاصر که منطقه‌گرایی از شاخص‌های آشکار آن است همکاری‌های هر چه بیشتر منطقه‌ای و بسط و تعمیق مناسبات فی‌مابین را در دستور کار خود قرار داده‌اند.

روابط سیاسی جمهوری گرجستان با جمهوری اسلامی ایران

بی شک روابط میان کشورها بر اساس ماهیت روابط، موقعیت جغرافیایی، شکل روابط، همگرا و یا غیر همگرا بودن و برخی ویژگی‌های دیگر متفاوت است. این اصل در روابط میان جمهوری اسلامی ایران و گرجستان نیز مستثنی نیست. جمهوری اسلامی ایران و جمهوری گرجستان ضمن داشتن یکسری امکانات و ظرفیت‌ها برای توسعه و گسترش روابط با برخی محدودیت‌ها و موانع مواجه هستند که این عوامل موجب رکود و حتی کاهش و ایجاد محدودیت در روابط دو کشور شده است. به برخی عوامل مهم در این مورد اشاره می‌کنیم:

عوامل بین‌المللی

1. ماهیت نظام بین الملل

ساختار نظام بین الملل را می‌توان به عنوان یکی از مهم‌ترین محدودیت‌ها در توسعه و یا کاهش روابط میان کشورها عنوان کرد. ساختار از جمله مفاهیم مهمی است که نو واقع‌گرایان بسیار بر آن تأکید دارند. به همین دلیل است که از آن به‌عنوان واقع‌گرایی ساختاری یاد می‌کنند. ساختار ناشی از نوع ترتیبات قدرت‌ها در سطح بین‌الملل است. قدرت واحدها، ساختار را تشکیل می‌دهد، ولی هنگامی که ساختار تشکیل شد، بر مجموعه قدرت‌های تشکیل دهنده آن ساختار تأثیر می‌گذارد از نظر کنت والتز اصطلاح ساختار به معنی شکل آرایش اجزا است. ساختار تعیین‌کننده آرایش اجزا در سیستم بین‌المللی است (عسگری، امیر احمدیان، 1391، 8).

2. حضور آمریکا و اسرائیل به عنوان قدرت‌های فرمانطقه‌ای

آمریکا به عنوان یکی از بازیگران قدرتمند و با نفوذ، از جمله عوامل محدودیت‌ساز در روابط ایران و گرجستان است. آمریکا در پی فروپاشی شوروی تلاش کرد کشورهای اقماری شوروی را به شکل‌های ممکن زیر نفوذ قدرت خود قرار دهد تا بتواند ساختار آتی نظام بین‌الملل را نظام تک قطبی با سلطه قدرت هژمون بسازد.

آسیای مرکزی و قفقاز از جمله مناطقی بود که آمریکا با نفوذ خود به دنبال تأمین منافع کوتاه مدت (منافع سیاسی و اقتصادی) و درازمدت (تثبیت سلطه) خود بود. گرجستان بیشتر به دلایل استراتژیکی و ژئوپلیتیکی بیش از پیش مورد توجه آمریکا قرار گرفت. همین امر موجب شد آمریکا برنامه‌های مختلفی مانند دسترسی به مسیر انتقال انرژی، انزوای جمهوری اسلامی ایران، جلوگیری از نفوذ روسیه و حمایت از هم‌پیمان‌های خود: ترکیه و اسرائیل را برای رسیدن به هدف‌های خود در گرجستان دنبال کند. نفوذ تأثیرگذار آن بر ساختارهای قدرت گرجستان موجب شد روابط ایران و گرجستان با محدودیت‌هایی روبرو شود. (عسگری، امیر احمدیان، 1391، 9).

انقلاب گل سرخ با حمایت‌های آمریکا به نتیجه رسید. دیدگاه اخطارگرا، حرکت ایران در مجموعه اتحاد شوروی را به صورت عام و جمهوری‌های مسلمان نشین را به صورت خاص خطرناک و مخرب توصیف می‌کند. این‌ها مدل نظری ایران را برای این جمهوری‌ها خطرناک می‌دانند و به دنبال پیاده کردن الگوهای خود بر اساس مدل غیردینی ترکیه هستند و آن را ترجیح می‌دهند. زیرا نظام مردم‌سالار ترکیه از نظر اشتراک ارزش‌های مردم‌سالارانه با آمریکا پیوند زیادی دارد و ترکیه متحد نظامی غرب و آمریکا است. ایجاد رقابت میان ترکیه و ایران در این منطقه خود به نفع آمریکا است.

گرجستان به عنوان دروازه ورودی قفقاز، راهبرد سیاست خارجی و امنیتی خود را در قالب پیوستن به ناتو و اتحادیه اروپا تعریف می‌کند. مقام‌های تفلیس بر این عقیده هستند که عضویت در ناتو نه تنها اعتباری برای این کشور محسوب می‌شود، بلکه امنیت این کشور کوچک و آسیب‌پذیر را در مقابل روسیه تضمین خواهد کرد و به دنبال آن، میزان ثبات سیاسی در جامعه با حمایت از روند دموکراسی توسط غرب افزایش می‌یابد.

3. عامل روسیه به عنوان رقیب منطقه ای

روسیه رقیب دیگر قدرت منطقه‌ای ایران که منطقه قفقاز و به خصوص گرجستان را به دلیل داشتن مرزهای مشترک حیات خلوت خود می‌داند، از دیگر محدودیت‌های موجود در روابط ایران و گرجستان است. بی‌تردید روسیه نیز به دلایل مختلف راهبردی، ژئواکونومیک و امنیتی می‌خواهد از تمام اهرم‌های خود برای حفظ اولین و حیاتی‌ترین منطقه نفوذ خود به خصوص گرجستان استفاده کند. به همین سبب حضور ایران در منطقه با توجه به پیوندهای فرهنگی و دینی برای روسیه بسیار نگران کننده است و همواره به آن به عنوان یک رقیب می‌نگرد. هرگونه همکاری‌های راهبردی با گرجستان نگرانی‌های جدی روسیه را بر می‌انگیزد (شفیعی، 1390، 39). به عنوان نمونه وقتی ایران آمادگی خود را برای کمک به گرجستان در امر گاز، در پی بحران انفجار خط لوله گاز روسیه در زمستان 2003 اعلام کرد، روسیه فشارهای مختلفی را برای قطع این گونه همکاری‌ها ایجاد کرد. بزرگترین چالش دولت ساکاشویلی نحوه مدیریت با همسایه شمالی یعنی روسیه بود. با وجود فروپاشی اتحاد شوروی در 1991، بسیاری از مردم در مسکو هنوز گرجستان را به

عنوان بخشی از امپراتوری روسیه می‌بینند. دولت روسیه میل ندارد که از کنترل جهت‌گیری‌های خارجی و سیاست گرجستان صرف‌نظر کند.

با استفاده از ترکیبی از قدرت سخت‌افزاری مانند سربازان مستقر در مرز میان گرجستان و مناطق جدایی‌خواه و قدرت نرم افزاری (انرژی ارزان قیمت و سیاست‌های شهروندی و دیپلماسی فرهنگی) کرم‌لین تلاش می‌کند تا گرجستان را در مدار خود قرار دهد؛ در همین راستا نزدیکی ایران و گرجستان به یکدیگر از نگاه روس‌ها به معنی کاهش نفوذ روسیه ارزیابی می‌شود (Mazda, 2014, 12).

ترکیه رقیب منطقه ای ایران

ترکیه یکی از بازیگران مهم در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز و به ویژه گرجستان است که با رویکردی اقتصادی و بسیار هوشمندانه و حساب شده وارد بازار این کشورها شد و تا حدودی حضور خود را در تک تک این کشورها پر رنگ کرد. البته در این مسیر باید به حمایت کشورهای غربی به ویژه آمریکا و ناتو از ترکیه توجه کرد. آمریکا حضور ایران اسلامی در این منطقه را خطرناک می‌داند و با حمایت از ترکیه به دنبال توقف نفوذ و حضور ایران در این کشور است (رضایی، 1390، 10).

عامل گرجی و ایرانی

گرجستان پس از اعلام استقلال همواره راهبرد نگاه به غرب را برای چشم‌انداز آتی خود به کار گرفته است. پیوستن به نهادهای غربی، به ویژه ناتو و اتحادیه اروپا هدف نهایی است. برقراری روابط راهبردی با آمریکا به ویژه از زمان روی کار آمدن ساکاشویلی به یکی از آرزوهای دولتمردان گرجی تبدیل شده است. گرجستان مقابله با روسیه و زیاده خواهی‌هایش، پیوستن به اورو آتلانتیک، بازگرداندن تمامیت ارضی خود با بازگرداندن جمهوری‌های جدایی طلب آبخازیا و اوستیای جنوبی را در برقراری روابط راهبردی با آمریکا می‌بیند. این مهم با توجه به نوع نگاه و روابط میان ایران و گرجستان به یک عامل واگرا و محدودکننده روابط تبدیل شده است (Danelia, 2016, 13).

گرجستان به جهت‌های مختلف از موقعیت جغرافیایی ویژه و برجسته‌ای برخوردار است. هر چند ایران به این مهم آگاه بود ولی به نظر می‌رسد گام‌های جدی برای استفاده از این فرصت‌ها برداشت و به عبارتی غفلت کرد. در اصل ایران و گرجستان دارای مشکل خاصی در روابط نبوده و نیستند (Johnson, 2017, 17). تشویق سرمایه‌داران بزرگ ایرانی برای حضور فعال‌تر و اجرای پروژه‌های مهم در گرجستان و کمک و حمایت دولت از بخش خصوصی و دولتی برای حضور در بازار گرجستان جهت سرمایه‌گذاری می‌توانست مسیر توسعه روابط را هموارتر کند. سرمایه‌گذاران ایرانی همواره از ناامنی و نبود ثبات سیاسی در این کشور به عنوان دلایل عدم حضور سخن می‌گویند؛ ولی شرکت‌های روس و ترک به گونه‌ای عمل کرده‌اند که بازار این کشور را تسخیر کرده‌اند (عطایی، 1393، 19).

موقعیت مناسب ژئوپلیتیکی ایران و گرجستان

جمهوری اسلامی ایران و گرجستان دارای موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی خاصی هستند. قرار گرفتن ایران بین دریای خزر، دریای عمان و خلیج فارس و واقع شدن گرجستان در کنار دریای سیاه و یا قرار گرفتن دو کشور در مسیر تجارت جهانی (جاده ابریشم) و هم‌چنین در مسیر حمل و نقل کالا و انرژی به اروپا و به‌عنوان دروازه غرب به آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی بر اهمیت دو کشور افزوده است. پس این موضوع مهم فرصت و ظرفیت بسیار مناسبی را برای توسعه همکاری‌های دو کشور هم در سطح منطقه‌ای و هم در سطح بین‌المللی فراهم کرده است که دو کشور می‌توانند از این بهره‌های خدادادی در جهت منافع ملی خود استفاده کنند.

وجود شرکت‌های دولتی و خصوصی ایران و توان آن‌ها برای سرمایه‌گذاری مشترک در گرجستان در زمینه‌های مختلف و نیاز گرجستان به سرمایه‌گذاری خارجی یکی دیگر از فرصت‌ها و امکانات بالقوه‌ای است که تاکنون از سوی دو طرف مورد استفاده قرار نگرفته است اما فرصتی مناسب برای گرجستان و حتی ایران محسوب می‌شود. باید تلاش شود که دو کشور به دلیل اشتراک‌ها و پیوندهای موجود، با یکدیگر روابط گسترده‌تری داشته باشند با تلقی دو کشور به‌عنوان کشورهای همسایه باید تلاش شود که دو کشور به دلیل اشتراک‌ها و پیوندهای زیاد به عنوان کشورهای همسایه همدیگر را مورد پذیرش قرار دهند؛ هر چند این نوع نگاه در اذهان وجود دارد. به هر میزان که به وابستگی متقابل میان ایران و گرجستان بیشتر فکر شود و راه‌های عملی‌تر انتخاب شود که منافع دو طرف را تأمین کند، امکان هم‌گرایی بیشتر خواهد شد.

همکاری‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری و پروژه‌های دوجانبه

ایران و گرجستان در ماه مه 2015 پس از نشست کمیسیون همکاری دوجانبه، یادداشت تفاهمی امضا کردند که اولین در نوع خود در ده سال گذشته بود. هر دو طرف به پروژه‌های مشترک مرتبط با آموزش، گردشگری، حمل و نقل و مهم‌تر از همه، بخش انرژی علاقه مند هستند. ایران به گرجستان به عنوان یک کشور ترانزیتی نگاه می‌کند که می‌تواند کالاهای خود را به اروپا برساند. اما شکی نیست که حتی پس از برجام، خصومت ایران و آمریکا و عوامل روسیه، ترکیه و اسرائیل همچنان روابط دوجانبه تهران و تفریس را مسموم خواهد کرد.

به طور کلی بگرجستان به عنوان کشوری واقع در قفقاز جنوبی به دلیل داشتن موقعیت جغرافیایی، استراتژیکی و ژئوپلیتیکی مناسب و همجواری با منطقه دریای سیاه می‌تواند شرایط فوق‌العاده‌ای را برای فعالیت‌های اتحادیه اروپا و ناتو به‌عنوان حلقه وصل منطقه آسیای مرکزی و قفقاز به اروپا یا کریدور شرق به

غرب ایجاد کند. پس از نفت و گاز، محور بعدی در مورد فرصت‌های ارائه‌شده از سوی ایران صنعت گردشگری است. پس از حذف روادید برای سفر از ایران به گرجستان در نوامبر 2010، تعداد گردشگران ایرانی در گرجستان به‌طور قابل توجهی افزایش یافت؛ اما با اجرای مجدد طرح ضرورت صدور روادید در سال 2017، تعداد گردشگران به‌طور چشم‌گیری کاهش یافت، لیکن پس از لغو مجدد روادید پس از امضای برجام در اوایل سال 2012، تعداد گردشگران، به سرعت افزایش یافت. دسترس این کشور به اتحادیه اروپا هدف مدنظر آن برای جلب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رشد توسعه اقتصادی آن محسوب می‌شود (راه‌نجات-کبیری، 1397، 18).

حجم صادرات ایران نسبت به واردات آن در سال‌های گذشته بیشتر از واردات آن از گرجستان بوده است و تراز تجاری همیشه برای ایران مثبت بوده است

مبادلات تجاری جمهوری اسلامی ایران و گرجستان (ارزش: میلیون دلار)

سال	صادرات به گرجستان	واردات از گرجستان	سال	صادرات به گرجستان	واردات از گرجستان
۲۰۰۰	۷	۱۵	۲۰۰۸	-	-
۲۰۰۱	۲۲	۱۳	۲۰۰۹	۴۵	۵
۲۰۰۲	۳۳	۱۷	۲۰۱۰	۵۵	۱۴
۲۰۰۳	۳۲	۱۵	۲۰۱۱	۶۲	۱۰
۲۰۰۴	۳۶	۱۰	۲۰۱۲	۱۰۲	۲۹
۲۰۰۵	۴۸	۷	۲۰۱۳	۱۳۶	۵۶
۲۰۰۶	۴۴	۵	۲۰۱۴	۱۱۰	۵۴
۲۰۰۷	-	-	۲۰۱۵	۸۳	۱۸

منبع: wits.worldbank.org

در سال 2012 برای اولین بار میزان صادرات ایران به گرجستان به رقم 102 میلیون دلار می‌رسد و پس از آن بالاترین میزان در طول این سال‌ها را در سال 2017 با رقم 172 میلیون دلار ثبت می‌گردد. می‌توان مهم‌ترین دلیل این فراز و نشیب را حضور دیگر بازیگران و رقیب برای برقراری ارتباط با این کشور دانست؛ که هم در زمینه‌های سیاسی و امنیتی نقش داشته‌اند و هم در زمینه‌های اقتصادی موجب واگرایی این جمهوری با ایران شده‌اند. قیر، نفت، شیشه فلوت ساییده شده، ماشین‌آلات کارکرده، ماشین‌های مخلوط کردن مواد معدنی با قیر و روی و کائوچو مهم‌ترین اقلام صادراتی ایران به گرجستان و در مقابل چوب اره شده و نورد شده، لوله‌های توخالی آهن و فولاد، بیش‌ترین کالاهای وارداتی ایران از گرجستان است. اما آنچه بیشتر در این سال‌ها مشهود است. روند واردات پس از حضور کشورهای آمریکا در گرجستان و نفوذ اسرائیل،

رو به کاهش است و باتوجه به گسترش حضور این کشورها و عدم توجه ایران ممکن است در سال های آتی جایگاه خود را از دست بدهد(نشریه تخصصی امور گمرک، 1397).

با بهبود روابط سیاسی گرجستان و ایران، هر دو طرف تلاش کردند همکاری های اقتصادی را نیز افزایش دهند. ایران شریک تجاری مهمی با گرجستان است و روابط دو کشور در حوزه اقتصادی به ویژه در بخش انرژی امیدوارکننده می باشد. گرجستان که نا امیدانه به دنبال راهی برای خروج از وابستگی انرژی و اقتصادی خود به روسیه است، ایران را به عنوان تامین کننده جایگزین انرژی در نظر می گیرد که هر دو طرف نیز تلاش خود را برای مشارکت انرژی تجدید کرده اند.

یکی از بهترین نمونه های همکاری انرژی، حمایت تهران از تفلیس در زمستان 2006 بود، زمانی که روسیه عرضه گاز به گرجستان را قطع کرد. علیرغم فشارهای شدید مسکو، ایران انرژی را با قیمت پایینی به گرجستان عرضه کرد. نخبگان سیاسی گرجستان این را فراموش نکردند و یک درس مفید از واقع گرایی سیاسی آموختند؛ اکنون نیز ایران که پس از روسیه دومین ذخایر گازی جهان را دارد، مشتاق است مشتری جدیدی برای صادرات انرژی بیابد و روابط اقتصادی خود را حتی در ایران گسترش دهد. طی یک دهه گذشته، تهران با تفلیس توافقنامه هایی را برای حذف مالیات مضاعف و تشویق سرمایه گذاری در حمل و نقل هوایی، سطحی و دریایی و همکاری های گمرکی و تجاری امضا کرده است که موجب شده حجم تجارت بین دو کشور افزایش یابد (کلینی، 1393، 18).

هم چنین ایران به دنبال ایجاد تنوع در مسیرهای ترانزیتی برای محموله های باری خود، علاقه مند به ظرفیت ترانزیتی گرجستان است و این کشور را به عنوان یک مسیر جایگزین مناسب برای حمل بار به اروپا می داند. انتظار می رود که رژیم بدون روایت بین گرجستان و ایران که در ژانویه 2011 اجرایی شد، به افزایش گردش تجاری کمک کند. در نتیجه این توافق، تهران پیشنهاد کمک به تفلیس در ساخت نیروگاه برق آبی جدید را داده است، طرح بازگشایی کنسولگری ایران در غرب گرجستان را که مدت ها رها شده بود، انجام داد و هزاران گردشگر ایرانی را با هواپیماهای اجاره شده به تفرجگاه های دریای سیاه گرجستان فرستاد.

روابط فرهنگی ایران و گرجستان

وجود اشتراک های تاریخی، فرهنگی، دینی و حتی زبانی سرمایه بزرگ و عوامل پیوند دهنده خوبی برای دو کشور است که می تواند روابط دو کشور را در جهات مختلف تقویت کند.

در حال حاضر ایران و گرجستان با توجه به سابقه دیرینه تاریخی در سطح بسیار خوبی از روابط فرهنگی قرار دارند. یکی از ویژگی های این روابط دو سویه بودن آن است. در سال های اخیر جوایز متعدد و متنوعی از سوی دو دولت و مراکز فرهنگی دو کشور به محققین، مترجمین و هنرمندان دو کشور در زمینه های مختلف اعطاء شده است که این امر نشانگر سطح بالای روابط فرهنگی فی مابین می باشد. اعطاء چهار جایزه جهانی

کتاب سال ایران به چهار ایرانشناس و اسلام شناس گرجی و از سوی اعطاء جایزه ادبی صبا به مترجمین ایرانی و نیز تخصیص جوایز هنری به هنرمندان ایرانی در جشنواره های مختلف نمونه هایی از این دست می باشد. در سال گذشته نیز طی قراردادی که بین موسسه فرهنگی اکو و وزارت فرهنگ گرجستان به امضاء رسید شاهد عضویت افتخاری کشور گرجستان در بین کشورهای عضو اکوی فرهنگی بودیم.

نگاه ایران به گرجستان و مناسبات دوجانبه اهمیت گرجستان در بلندمدت برای ایران غیرقابل انکار است. تا سال 2011، روابط گرجستان و ایران در حالت انجماد و رکود قرار داشت. زمانی که روسیه در سال 2011 تحریم های شدید اقتصادی علیه گرجستان را اعمال کرد و در زمستان همان سال نیز قیمت گاز ارسالی خود از 100 دلار در هر مترمکعب را به 201 دلار افزایش داد که منجر به قطع عرضه گاز به گرجستان شد. جمهوری اسلامی ایران در آن مقطع، گامی در حمایت از گرجستان - در برابر خواست مسکو - برداشت و گاز ایران را به عنوان جایگزین، برای کمک به گرجستان برای تحمل زمستان آن سال به این کشور فرستاد. با این حال، تفلیس به دلیل نگرانی و مخالفت واشنگتن، با درخواست تهران برای ارتقای روابط و نزدیکی بیشتر تهران - تفلیس توجهی نکرد. گرجستان از این موضوع نگران بود که ایران در روابط با خود، ملاحظات مسکو را در نظر داشته باشد. این مسئله برای این اهمیت داشت که حق حاکمیت گرجستان و اراده آزاد این کشور، به طور مستقیم با راهبرد ایرانی روسیه تضعیف شود و قدرت مانور را از گرجستان بگیرد. در سال 2012 نیز هنگامی که گرجستان با استرداد یک شهروند ایرانی به ایالات متحده به اتهام قاچاق، پولشویی و توطئه موافقت کرد، این موضوع در تهران به عنوان یک عمل ضد ایرانی ارزیابی شد و امید به توسعه ی روابط را با تردید مواجه کرد. در همان سال، به یکباره روابط ایران و گرجستان دستخوش تغییر و دگرگونی مهمی شد و این واقعیت را نزد مقام های گرجی به اثبات رساند که نگاه ایران به گرجستان براساس واقعیت های منطقه و عمل گرایانه بوده و مبتنی بر ملاحظات مسکو نیست. در هشتم اوت 2012 و با تهاجم نظامی گرجستان به تسخینوالی (مرکز منطقه ی خودمختار اوستیای جنوبی) و همزمان با آغاز بازی های المپیک پکن، روسیه با قدرت در مقام دفاع از این منطقه ی خودمختار و نیز جمهوری خودمختار آبخازیا، با دولت مرکزی گرجستان وارد جنگی پنج روزه شد که به جدایی این مناطق از قلمرو حاکمیت گرجستان منجر شد. در واقع، حمله ی روسیه و نبود حمایت جدی غرب از گرجستان در این بحران، برای مقام های تفلیس این باور را قوت داد که نقش گرجستان و منطقه ی قفقاز در سیاست خارجی واشنگتن و بروکسل کاهش یافته و گرجستان نمی تواند تنها به حمایت غرب برای امنیت خود تکیه کند. از همین رو، توسعه ی روابط با کشورها و قدرت های منطقه ای در راستای اطمینان بخشی از منافع امنیتی و حیاتی آن در دستور کار تفلیس قرار گرفت. در نتیجه، هدف ایجاد و ترویج یک تعادل مناسب از قدرت در منطقه و تنوع در سیاست خارجی خود بود که شامل افزایش روابط با ایران شد. در واقع، اعتبار و تصویر ایران زمانی در گرجستان سیر صعودی به خود گرفت که ایران،

استقلال مناطق جدایی طلب اوستیای جنوبی و آبخازیا را به رسمیت نشناخت و بر تمامیت ارضی گرجستان صحه گذاشت.

اسلام شناسی و ایران شناسی

در مورد اسلام شناسی باید گفت: علیرغم اینکه تفلیس (پایتخت گرجستان) شهری مسیحی بوده و هست اما در احادیث و روایات اسلامی از آن بارها به نیکی یاد شده و همواره به عنوان یکی از مناطقی در سطح جهان شناخته شده که در آن ادیان مختلف با یکدیگر همزیستی مسالمت آمیزی را داشته اند.

هر چند تعداد اسلام شناسان گرجی اندک است ولی اسلام شناسی در موسسات علمی گرجستان در کنار مطالعات ایران شناسی همیشه مورد توجه محققین و پژوهشگران گرجی بوده است. یعنی زمانی که تاریخ ایران را مورد بررسی قرار می دهیم طبیعتاً ایران بعد از اسلام هم مورد مطالعه جدی بوده است. مطالعات اسلام شناسی پس از فروپاشی کمونیست و در دوره اخیر وارد مرحله تازه ای شده و رشد قابل ملاحظه ای را در گرجستان پیدا کرده است. قرآن کریم با چندین ترجمه کامل انتشار یافت و در کنار تحقیقات متعدد و تالیف مقالات علمی، حضور اسلام شناسان گرجی در همایش های مختلف اسلامی و تالیف کتب زیادی در زمینه معرفی و شناخت اسلام از سوی اسلام شناسان گرجی قابل ملاحظه است.

در مورد ایران شناسی در گرجستان هم باید گفت که گرجی ها از قدیم الایام علاقه وافری را نسبت به مسائل ایران شناسی در زمینه های مختلف از خود نشان داده اند، لذا ایران شناسی در گرجستان در سطح دانشگاهی و آکادمی از سال ۱۹۱۸ میلادی در دانشگاه دولتی تفلیس (ایوانه جاواخیشویلی) مورد تدریس قرار گرفته و متخصصین ایران شناسی را در دامان خود پرورانده است. هم چنین در مواجهه با انستیتو شرق شناسی گرجستان وابسته به دانشگاه دولتی ایلیا، پی می بریم که این انستیتوی علمی بعد از نیم قرن تحقیق و پژوهش موفق به انجام اقدامات موثری در زمینه ایران شناسی شده است که در مجموع این اقدامات باعث جلب توجه محافل معتبر ایران شناسی در سطح جهانی نیز شده اند.

اما گفتنی است که، سطح عالی روابط فرهنگی و تاریخی ایرانیان و گرجیان باعث شده تا متخصصین گرجی را به تحقیق در مورد مسائل ایران وادار و نسبت به مسائل ایران شناسی توجه خاصی را مبذول نمایند به طوری که از گرجی ها می توان به عنوان پیشگامان ترجمه ادبیات فارسی یاد کرد.

و در مجموع می توان ادعا کرد ایران شناسی در گرجستان در سطح عالی قرار داشته و کماکان نیز تداوم دارد.

نتیجه

برخی از ناظران متقاعد نشده اند که گرجستان نیاز به ایجاد یک رژیم بدون روادید با ایران دارد و بسیاری نگران پیامدهای احتمالی آن برای غرب هستند. با این حال، سیاست فعلی گرجستان در قبال ایران غیرمنطقی نیست. روابط نزدیک تر با ایران، علیرغم روابط بسیار پر تنش میان واشنگتن و تهران، نشان دهنده سرخوردگی

تفلیس از آن چه که به عنوان تضعیف منافع غرب در گرجستان می‌داند، و همچنین تمایل این کشور برای گسترش فضای مانور خود از لحاظ سیاسی و اقتصادی است.

بازی زیرکانه گرجستان از سیاست واقعی منطقه‌ای نه جهت‌گیری اصلی سیاست خارجی آن را تغییر می‌دهد و نه با اهداف اصلی آن یعنی ادغام با اتحادیه اروپا و ناتو در تعارض است. حتی با وجود مشارکت جدید تهران و تفلیس، نباید انتظار داشت که ایران در آینده ای قابل پیش بینی نقشی برتر در منطقه ایفا کند. در برخورد با گرجستان، ایران باید منافع روسیه در قفقاز جنوبی را در نظر بگیرد و تا کنون هم بسیار محتاطانه عمل کرده است تا مسکو را به خاطر همکاری با تفلیس عصبانی نکند. علاوه بر این، توانایی ایران برای بازیگری تأثیرگذار در گرجستان به دلیل جغرافیا (مرز مستقیمی بین دو کشور وجود ندارد) و عوامل دیگری مانند نفوذ غالب غرب و وابستگی شدید به حمایت‌های اقتصادی و سیاسی غرب به تفلیس اجازه نمی‌دهد از برخی خطوط قرمز در برخورد با تهران عبور کند. بعید است که گرجستان به عنوان یک کشور خواستار ناتو، روابط استراتژیک خود با ایالات متحده یا چشم انداز ادغام یورو-آتلانتیک را به خاطر بهبود روابط با ایران به خطر بی‌اندازد. در کل، این یک اقدام متعادل کننده معقول است. به نظر می‌رسد سیاست خارجی جدید گرجستان در ایران به‌طور واضح عمل‌گرایانه و مبتنی بر مسائل اقتصادی و تا حدودی نگرانی‌های امنیتی است. گرجستان با بازتاب یک کشور کوچک، محیط سیاسی بین‌المللی در حال تغییر را ارزیابی کرد و تصمیم گرفت که گفت‌وگوی سیاسی با ایران به تقویت اعتماد متقابل کمک کند. رهبری سیاسی گرجستان ضمن تلاش برای حفظ سطح بالایی از همکاری راهبردی با غرب و سود همزمان از روابط تجاری با ایران، به این واقعیت واقف است که به عنوان یک کشور کوچک، فضای مانور گرجستان و توانایی آن در تدوین سیاست خارجی نسبتاً محدود وجود دارد.

منابع

فارسی

4. عسگری، امیراحمدیان، حسن، بهرام، روابط ایران و گرجستان از زمان اعلام استقلال بر اساس نظریه‌های روابط بین‌الملل، (1391)، مطالعات اوراسیای مرکزی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، سال پنجم، شماره 10، بهار و تابستان
5. (نشریه تخصصی امور گمرک، 1397).
6. راه‌نجات، کبیری، میترا، حسن، عوامل مؤثر بر واگرایی روابط ایران و گرجستان، 2000-2016، (1397)، فصلنامه علمی پژوهشی سیاست جهانی، دوره هفتم، شماره اول
7. شفیع، نوذر (1390)، «جنگ روسیه و گرجستان: زمین‌ها و محرک‌های اثرگذار»، مطالعات اوراسیای مرکزی، سال چهارم، شماره 9، صص 58-39.

8. رضایی، مسعود، 0031، جنگ روسیه و گرجستان؛ زمینها و محرکهای اثرگذار، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره 3، شماره 3، 03-12 ص.
9. عطایی، فرهاد، 0030، ایران و کشورهای قفقاز جنوبی، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره 1، شماره 1، صص 003-001.
10. کلینی، محمدفرهاد، 0031، اهمیت استراتژیک قفقاز، همایش ملی جایگاه منطقیهای و فرمانطقهای گرجستان، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تهران

انگلیسی

12. Mazda, C., 2014, Between Israel and Iran: Georgia's Delicate Diplomacy, *Balkanist*, April 30, <http://balkanist.net/israel-iran-georgias-delicate-diplomatic-balancing-act>
13. Danelia, I. (2016, February Monday). *Caucasus Business Week*. Retrieved from Peculiarities of Georgia's Transit Role and Current Challenges: <http://cbw.ge/economy/peculiarities-of-georgias-transit-role-and-current-challenges/>
14. Johnson, C. (2016, January Tuesday). Georgia's Economic Prospects as Iran Re-Enters the World Economy. Retrieved from *Georgia Today*: <http://georgiatoday.ge/news/2797/Georgia%E2%80%99s-Economic-Prospects-as-Iran-Re-Enters-the-WorldEconomy>

Zahra Sadra

Alameh Tabatabay University

Article summary:

Iran-Georgia relations (political-security, cultural, economic)

From 1390 until now

Abstract

The South Caucasus region has long been considered one of the most geographically important regions, and its proximity to the Russian Federation as well as the European Union has always added to its geopolitical importance. One of the countries in the South

Caucasus region is the Republic of Georgia, which is located in a special geographical environment.

This country does not have a common border with Iran, but due to its geopolitical features, it is of great importance for Iran. In the years after Georgia's independence from the former Soviet Union, the Islamic Republic of Iran has been able to establish close relations with Georgia in various fields. This article will be written with the aim of explaining and clarifying the relations between Iran and Georgia in various dimensions. And the main question is what stages the relations between Iran and Georgia have gone through and what is the current level of relations between the two countries?

ვალერი მოდებაძე

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი

ტალიბანის ხელისუფლების სათავეში მოსვლა ავღანეთში საერთაშორისო თანამეგობრობის წინაშე არსებული გამოწვევები

შესავალი

ავღანეთის ისტორიაში ერთ-ერთ შავ ლაქად რჩება 1996 -2001 წლები, როდესაც ხელისუფლების სათავეში ტალიბები იყვნენ და ქვეყანაში მკაცრი თეოკრატიული მმართველობა არსებობდა. მოსახლეობას იმ პერიოდში უამრავი შეზღუდვები ჰქონდა დაწესებული. ქვეყანაში შარიათი ვრცელდებოდა. ტალიბანმა 20 წლის შემდეგ კვლავ შეძლო ხელისუფლების სათავეში მოსვლა. ეს მოხდა მას შემდეგ რაც აშშ-ის პრეზიდენტმა, ჯო ბაიდენმა მიიღო გადაწყვეტილება, გამოეყვანა თავისი შეიარაღებული ძალები ავღანეთიდან. შექმნილი სიტუაციით კარგად ისარგებლეს ტალიბებმა და ადვილად შეძლეს დემოკრატიულად არჩეული ხელისუფლების დამხობა ავღანეთში 2021 წელს.

საერთაშორისო თანამეგობრობა თვალს ადევნებდა ავღანეთში მიმდინარე მოვლენებს, ვინაიდან არავინ არ მოელოდა, რომ ავღანეთის შეიარაღებულ ძალებს

ასე ადვილად დაამარცხებდა ტალიბანი. ყველას რატომღაც ეგონა (მათ შორის დასავლეთის წამყვანი ქვეყნების სადაზვერვო სამსახურებსაც კი), რომ ბრძოლა დიდხანს გაგრძელდებოდა და ავღანეთის არმია მედგარ წინააღმდეგობას გაუწევდა „ცუდად“ შეიარაღებულ ისლამისტებს. თუმცა მოვლენები ისე არ განვითარდა, როგორც ამას დასავლეთი მოელოდა. ტალიბებმა მალე შეძლეს დემორალიზებული და ბრძოლისუნარიო ავღანეთის არმიის დამარცხება და ქვეყანაში დემოკრატიულად არჩეული ხელისუფლების დამხობა.

აშშ-მ და მისმა მოკავშირეებმა მილიონობით დოლარი დახარჯეს ავღანეთის არმიის გასაწვრთნელად და შესაიარაღებლად, რაც რეალურად წყალში გადაყრილი ფული აღმოჩნდა. დასავლეთმა ავღანეთში თავის სტრატეგიულ მიზანს ვერ მიაღწია და მწარე მარცხი განიცადა: ვერ შეძლო ეს ქვეყანა მძიმე ეკონომიკური, სოციალური და ფინანსური კრიზისიდან გამოეყვანა და ის დასავლეთის მსგავს ლიბერალურ დემოკრატიად გადაექცია. ავღანეთში კვლავ თეოკრატიული რეჟიმი დამყარდა და ქვეყანა ისევ ბნელ წარსულს დაუბრუნდა.

ფინანსური და ეკონომიკური კრიზისი ავღანეთში

ტალიბანის ხელისუფლების სათავეში მოსვლის შემდეგ (2021 წ.) ავღანეთში დიდი ფინანსური კრიზისი შეიქმნა და ეკონომიკამ სრული კოლაფსი განიცადა, ვინაიდან აშშ-ის ფედერალური რეზერვის სისტემამ ყადაღა დაადო ავღანეთის ცენტრალური ბანკის აქტივებს. მას შემდეგ, რაც ისლამისტებმა ქაბული აიღეს და ძალაუფლება ხელში ჩაიგდეს, დასავლეთმა სანქციები დაუწესა ავღანეთს. ამ გადაწყვეტილებამ მძიმე ჰუმანიტარული და ეკონომიკური კრიზისი შექმნა ქვეყანაში. ავღანელი ხალხის ისედაც რთული სოციო-ეკონომიკური მდგომარეობა კიდევ უფრო დამძიმდა და ქვეყანა ჰუმანიტარული კატასტროფის ზღვარზე აღმოჩნდა. ვარაუდობენ, რომ ზამთრის მოახლოებასთან ერთად არსებული მძიმე ეკონომიკური ვითარება კიდევ უფრო აუტანელი გახდება და მილიონობით ავღანელი დატოვებს თავის მშობლიურ მხარეს. გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია თვლის, რომ დაახლოებით ნახევარი მილიონი ავღანელი ლტოლვილი დასავლეთს შეაფარებს თავს.

მას შემდეგ, რაც ქვეყანაში თეოკრატიული რეჟიმი ისევ დამყარდა, ავღანეთი პრაქტიკულად სრულ იზოლაციაში მოექცა. არც ერთი ქვეყანა არ ჩქარობს, აღიაროს ტალიბანის ლეგიტიმურობა, რაც ქვეყანაში შექმნილ მძიმე ეკონომიკურ ვითარებას კიდევ უფრო აუტანელს ხდის. საერთაშორისო ფონდები, რომლებიც ადრე დიდ დახმარებას უწევდნენ ქვეყანას და სხვადასხვა პროგრამებს აფინანსებდნენ, ისლამისტების ხელისუფლების სათავეში მოსვლის შემდეგ, ავღანეთის ახალ რეჟიმთან აღარ თანამშრომლობენ. მათ მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ შეაჩერონ ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დაფინანსება. მაგალითად, მსოფლიო ბანკმა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა შეწყვიტა ავღანეთის დაფინანსება და სხვადასხვა პროექტების განხორციელება ქვეყანაში. ამერიკის შეერთებულმა

შტატებმა ავღანეთის ცენტრალური ბანკის კუთვნილი თითქმის 9,5 მილიარდი დოლარი გაყინა და შეაჩერა ქაბულისთვის ფინანსური რესურსების გაგზავნა. ასეთი მძიმე ვითარების გამო, ავღანეთში სრული ეკონომიკური კოლაფსი ახლო მომავალში გარდაუვალია. ქვეყანა თანდათანობით ისევ ბნელ წარსულში და ქვის ხანაში ბრუნდება (1).

დასავლეთში შიშობენ, რომ თუ ავღანეთში ეკონომიკური კრიზისი გაგრძელდება, ამან შეიძლება ახალი პრობლემების წინაშე დააყენოს დასავლეთი, ვინაიდან მწმველოვნად გაიზრდება იმ ხალხის ნაკადის რაოდენობა, რომლებსაც ენდომება ქვეყნის დატოვება. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, თუ მძიმე ეკონომიკური ვითარების სტაბილიზაცია ვერ მოხერხდება, ლტოლვილთა რაოდენობის ზრდა გარდაუვალი იქნება მომავალში. სავარაუდოდ, სულ მალე ლტოლვილთა დიდი ნაკადი მიაწყდება დასავლეთს. მილიონობით ავღანელი დაიწყებს მიგრაციას ევროპაში, ფიზიკურად თავის გადარჩენის მიზნით. ავღანეთის მოსახლეობის 95%-ს არ გააჩნია საკმარისი შემოსავალი, იმისათვის, რომ ოჯახი არჩინონ და გამოკვებონ. მოსახლეობის ნახევარზე მეტი, 22,8 მილიონი ადამიანი შიმშილობს და სურსათის ნაკლებობას განიცდის. ტალიბანის რეჟიმს არ აქვს არანაირი გეგმა, ან სტრატეგია შემუშავებული, თუ როგორ უნდა დაძლიოს ხელისუფლებამ შექმნილი ეკონომიკური და ფინანსური კრიზისი. ხშირი კონფლიქტები, პოლიტიკური და ეკონომიკური არასტაბილურობა და მწირი მოსავალი, მასობრივი შიმშილის რისკს კიდევ უფრო ზრდის. მთელი ქვეყანა ახლა მსოფლიო სასურსათო პროგრამის და გაეროს იმედადაა დარჩენილი.

ტერორიზმის და ექსტრემიზმის აღზევების საფრთხე ავღანეთში

მას შემდეგ, რაც ტალიბებმა ავღანეთში ჩაიგდეს ხელში ძალაუფლება (2021 წლის შემოდგომა), გართულდა და გაუარესდა ქალების უფლებრივი მდგომარეობაც. ტალიბები როდესაც მათ ქაბული აიღეს და ხელისუფლების სათავეში მოექცნენ, დაჰპირდნენ ავღანელ ხალხს, რომ შექმნიდნენ ინკლუზიურ მთავრობას, დაიცავდნენ ეროვნული უმცირესობების, რელიგიური უწიურესობების და ქალთა უფლებებს. ტალიბანი ცდილობდა დაერწმუნებინა საერთაშორისო საზოგადოება, რომ ავღანეთში არავინ არ დაზარალდებოდა და თითოეული მოქალაქის უფლებები დაცული იქნებოდა. ქალებს ექნებოდათ, როგორც განათლების მიღების, ასევე დასაქმების უფლება, მაგრამ მათი უფლებები შარიათის მიხედვით იქნებოდა განსაზღვრული. თუმცა, როდესაც ავღანეთის სხვადასხვა პროვინციებში ტერაქტები განახლდა და ქვეყანაში მოქმედმა ტერორისტულმა ორგანიზაციამ „ილამურმა სახელმწიფო-ხორასან“-მა უამრავი შიიტი და ეთნიკური უმცირესობის წარმომადგენელი გამოასალმა სიცოცხლეს მათი რელიგიური შეხედულებების გამო, ყველასათვის ნათელი გახდა, რომ ტალიბების დაპირება თავიდან ბოლომდე სიცრუე და სრული ბლეფი იყო. არც ქალებს დაადგათ კარგი დღე, მათი უფლებები თანდათანობით იზღუდება. ბევრმა

ქალმა დაკარგა სამსახური და შესაბამისად, მათი ეკონომიკური მდგომარეობაც გართულდა. ავღანელ ქალებს ისევ ძალადობისა და შიშის ქვეშ უწევს ცხოვრება და ბევრ მათგანს უკვე ქუჩაში გასვლაც კი ეკრძალება მამაკაცის თანხმობის გარეშე. ტალიბანი ავღანეთში, როგორც მათი მმართველობის პირველ პერიოდში (1996-2001 წწ.), ახლაც მკაცრ შეზღუდვებს აწესებს და დრაკონულ კანონებს ამკვიდრებს. ამის შედეგად, ყველაზე მეტად ქალები იჩაგრებიან, რომლებსაც უკვე იმის უფლებაც არ აქვთ, რომ თავისი სურვილისამებრ შეიმოსონ და ლამაზად ჩაიცვან. ყველა ქალი ვალდებულია ჰიჯაბი ატაროს და თავისი სხეული დამალოს. შეზღუდული უფლებებით უკმაყოფილო ავღანელი ქალები ხშირად აწყობენ საპროტესტო აქციებს და მოითხოვენ მუშაობის და სწავლის უფლებას. ბოლო პერიოდში ავღანეთში მიმდინარე მოვლენებმა: ქალთა აქციების დარბევამ, ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობების დევნამ და გახშირებულმა ტერაქტებმა ყველას დაანახა, რომ ტალიბები ისევ ისეთი შავ-ბნელი აზროვნების ხალხია, როგორებიც იყვნენ 20 წლის წინ და მათ არანაირი პროგრესი არ განუცდიათ ბოლო ათწლეულებში. ტალიბებს არაფერი გაეგებათ არც ეროვნული უმცირესობების და არც ქალთა უფლებების შესახებ.

დასავლეთში ფიქრობენ, რომ ავღანეთი ისევ ტერორიზმის და ექსტრემიზმის ბუდედ გადაიქცევა და ბევრი ტერორისტული ორგანიზაცია განაახლებს ტალიბანის რეჟიმის პირობებში თავის შავ-ბნელ საქმიანობას. არსებობს საფრთხე, რომ ავღანეთში მოქმედი ტერორისტული ორგანიზაციები - „ისლამური სახელმწიფო -ხორასანი“ და „ალ-კაიდა“ იმ დონეზე გამლიერდებიან, რომ რამოდენიმე თვეში შეძლებენ აშშ-ზე და დასავლეთის სხვა სახელმწიფოებზე თავდასხმებს და ტერაქტების განხორციელებას. აშშ-ზე განაწყენებულმა და გაბრაზებულმა ტალიბანის რეჟიმმა, რომელიც ახლა სრულ იზოლაციაშია მოქცეული დასავლეთის სანქციების გამო, შეიძლება მომავალში სასათბურე პირობები შეუქმნას ტერორისტულ დაჯგუფებებს ავღანეთში. მეტიც, მათ შეიძლება ტერორისტული ორგანიზაციები წახალისონ კიდევ, რომ დასავლეთის სახელმწიფოების წინააღმდეგ მიიტანონ იერიში.

ამერიკის შეერთებული შტატები, ჩინეთი და რუსეთი ზეწოლას ახორციელებენ ტალიბებზე და მოუწოდებენ მათ, რომ არ უზრუნველყონ მათ ტრანსნაციონალური ტერორისტული დაჯგუფებები უსაფრთხო თავშესაფრით. მიუხედავად ამისა, მაინც არსებობს საფრთხე, ტალიბანის წარმატებით გათამამებული ტერორისტული დაჯგუფებები, შეეცადონ ავღანეთში ფეხის მოკიდებას და იქ ფესვების გადგმას, რაც სავარაუდოდ გამოიწვევს საერთაშორისო ტერორიზმის და ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაულის მნიშვნელოვან ზრდას. ამ შემთხვევაში ყველაზე რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდებიან, განსაკუთრებით ავღანეთის მეზობელი ქვეყნები (2).

მეზობელი სახელმწიფოები, კერძოდ, ინდოეთი და ცენტრალური აზიის ქვეყნები დიდი შეშფოთებით ადევნებენ თვალს ტალიბანის რეჟიმის კონსოლიდაციას ავღანეთში. ტალიბანის რეჟიმი განსაკუთრებით გულზე არ ეხატებათ ინდოელებს, ვინაიდან თვლიან, რომ ტალიბებს მათი მოსისხლე მტერი - პაკისტანი უმაგრებს ზურგს. ინდოელები მიიქნევენ ასევე, რომ ტალიბებმა სწორედ პაკისტანის დახმარებით შეძლეს აშშ-ის მიერ მხარდაჭერილი ავღანეთის უკვე ყოფილი პრეზიდენტის, ამრაფ ღანის ხელისუფლების დამხობა და ქვეყანაში ძალაუფლების ხელში ჩაგდება. ავღანეთის ყოფილ პრეზიდენტს, ამრაფ ღანის ძლიან თბილი და მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა ინდოეთის პრემიერ-მინისტრ ნარენდრა მოდისთან. ის ინდოეთის მოკავშირედ ითვლებოდა.

ინდოეთმა დაახლოებით სამი მილიარდი დოლარის ინვესტიცია განახორციელა ავღანეთში და მნიშვნელოვანი ძალისხმევა გასწია ქვეყნის განსავითარებლად. ის ასევე წვრთნიდა ავღანეთის არმიას და პოლიციას და აწვდიდა მას სამხედრო აღჭურვილობას. ასევე პაკისტანი ინარჩუნებდა მჭიდრო კავშირებს ტალიბანთანაც (3).

ინდოეთი უნდობლად არის განწყობილი ტალიბანის რეჟიმის მიმართ, რომელსაც პაკისტანის მარიონეტად აღიქვამს. პაკისტანმა მართლაც დიდი ფინანსური, ეკონომიკური და მორალური დახმარება აღმოუჩინა ტალიბებს და სწორედ პაკისტანის სადაზვერვო სამსახურის მეშვეობით შეძლეს ტალიბებმა ძალაუფლების ხელში ჩაგდება ავღანეთში 1990-იან წლებში, ხოლო მას შემდეგ რაც მათი რეჟიმი დაემხო 2001 წელს, აშშ-ს სამხედრო ინტერვენციის შემდეგ, ტალიბანის ლიდერებმა უსაფრთხო თავშესაფარი მიიღეს მეზობელ ქვეყანაში და ისლამაბადს შეაფარეს თავი. მას შემდეგ პაკისტანი არის ქვეყანა, რომელიც ტალიბებს მფარველობს და იცავს. პაკისტანმა გამოზარდა ტალიბები, გაწვრთნა ისინი და შეუქმნა სასათბურე პირობები ყველაზე ურთულეს პერიოდში, როდესაც ისინი დევნას განიცდიდნენ ავღანეთში აშშ-ს სამხედრო ინტერვენციის შემდეგ. ინდოელები თვლიან, რომ ტალიბები ვერ შეძლებდნენ ქაბულის აღებას და ამრაფ ღანის ხელისუფლების დამხობას, მათ რომ არ ჰქონოდათ პაკისტანის მხრიდან დიდი ფინანსური, მატერიალური, მორალური და სამხედრო მხარდაჭერა.

ინდოეთი განსაკუთრებით შიშობს, რომ პაკისტანმა შეიძლება გაააქტიუროს ავღანეთში მოქმედი ტერორისტული დაჯგუფებები და ქაშმირის პროვინციაში განახორციელოს მათი მეშვეობით ტერორისტული აქტები. ქაშმირში მოქმედ ორ ექსტრემისტულ დაჯგუფებას - „ლაშქარ-ე-თაიბა“-ს და „ჯაიშ-ე-მოჰამედ“-ს ისტორიული კავშირები გააჩნიათ ტალიბანთან. გაეროს მოხსენების თანახმად „ლაშქარ-ე-თაიბა“-ს და „ჯაიშ-ე-მოჰამედ“-ის 6500 წევრი მონაწილეობას იღებდა ამრაფ ღანის ხელისუფლების წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლაში ავღანეთში და გვერდში ედგა ტალიბებს. ნიუ-დელიში შიშობენ რომ ტალიბების გამარჯვება ავღანეთში საბრძოლო სულისკვეთებას შემატებს ამ ექსტრემისტულ დაჯგუფებებს

და მოტივაციას მისცემს მათ, რომ განაახლონ ბრძოლები ქაშმირში ინდოეთის წინააღმდეგ. ინდოელები თვლიან რომ ავღანეთი შეიძლება გადაიქცეს პლაცდარმად, საიდანაც ისლამისტები განახორციელებენ ჯიჰადს ინდოეთის მიწაზე და მომარაგდებიან იარაღით და ასაფეთქებელი ნივთიერებებით (Hannah Ellis-Petersen, 2021). ინდოეთის ოფიციალური პირები თვლიან, რომ ავღანეთი შეიძლება გადაიქცეს ინდოეთის წინააღმდეგ მებრძოლი ექსტრემისტული დაჯგუფებების ბაზად, საიდანაც რადიკალი ისლამისტები დაგეგმავენ და შემდეგ ინდოეთის მიწაზე განახორციელებენ ტერორისტულ აქტებს. სწორედ ამიტომ ინდოელები შემფოთებით ადევნებენ თვალს ავღანეთში დატრიალებულ მოვლენებს და ტალიბების ხელისუფლების სათავეში მოსვლას, რადგან თვლიან რომ ექსტემისტულმა ჯგუფებმა მათი მეშვეობით და მხარდაჭრით შეიძლება დიდი პრობლემები შეუქმნან ინდოეთის უსაფრთხოებას (4).

ტალიბანის რეჟიმი დიდ საფრთხეს წარმოადგენს არა მხოლოდ ინდოეთის, არამეს ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკისათვისაც, ვინაიდან სინძიანის პროვინციაში მოქმედ ტერორისტულ ორგანიზაცია, „აღმოსავლეთ თურქესტანის ისლამურ მოძრაობა“-ს მჭიდრო კავშირები გააჩნია ავღანეთთან. ამ გასამხედროებელი ორგანიზაციის ასობით მებრძოლი იმყოფება ავღანეთში, კერძოდ, ბადახშანის პროვინციაში. ჩინეთი იმედოვნებს, რომ ტალიბანი შეაფერხებს „აღმოსავლეთ თურქესტანის ისლამურ მოძრაობის“ ბოევიკების შეღწევას სინძიანის პროვინციაში და არ დააფინანსებს მათ ტერორისტულ საქმიანობას. ჩინეთის ხელისუფლებამ დაიწყო ავღანეთთან არსებული 75 კილომეტრიანი სასაზღვრო ზოლის მკაცრი გაკონტროლება, რათა არ დაუშვას „აღმოსავლეთ თურქესტანის ისლამური მოძრაობის“ ტერორისტების შეღწევა და გადაადგილება ჩინეთში (5)

მას შემდეგ, რაც ტალიბებმა დაამარცხეს ავღანეთის შეიარაღებული ძალები და მოვიდნენ ხელისუფლების სათავეში, მათ ხელში აღმოჩნდა დიდძალი საბრძოლო მასალა, ასევე ჯავშანტექნიკა, თვითმფრინავები და იარაღი. ასეთი დიდი რაოდენობით იარაღის დაპატრონების შემდეგ, ტალიბანი გადაიქცა ყველაზე კარგად შეიარაღებულ ჯიჰადისტურ დაჯგუფებად მთელ მსოფლიოში. სავსებით შესაძლებელია, ეს იარაღი მათ მიაწოდონ სხვა ტერორისტულ დაჯგუფებებს და ისლამისტებს, რომლებიც შემდეგ განახორციელებენ უამრავ ტერაქტებს მეზობელ ქვეყნებში საჭიროების შემთხვევაში.

როდესაც ძალაუფლება ჩაიგდეს ხელში, ტალიბებმა დიდი რაოდენობით პატიმრები, მათ შორის ექსტრემისტები, გაანთავისუფლეს ავღანეთის ციხეებიდან. ათასობით ექსტრემისტის და ისლამისტის ციხეებიდან გამოშვება ახალი საფრთხეების წინაშე აყენებს კაცობრიობას და ზრდის ტერაქტების განხორციელების ალბათობას მომავალში (4).

2021 წლის ივნისში გაერომ გამოაქვეყნა მოხსენება, სადაც ნათქვამია, რომ ავღანეთში არის დაახლოებით 8000-დან 10000-მდე უცხოელი ტერორისტი

ცენტრალური აზიიდან, ჩრდილოეთ კავკასიიდან, პაკისტანიდან და ჩინეთიდან (სინძიანის პროვინციიდან).

რადგან ტალიბანის რეჟიმი სრულ იზლოაციაშია მოქცეული და არანაირ ფინანსურ დახმარებას არ იღებს არც სხვა სახელმწიფოებიდან და არც საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან, ამიტომ არსებობს დიდი საფრთხე, რომ გარიყული რეჟიმი ფინანსური სახრსების მოსაზიდად დაიწყებს ნარკოტიკების მასიურ წარმოებას და მთელ მსოფლიოში გასაღებას. ავღანეთი ადრეც ნარკოტიკების მწარმოებელი ქვეყანა იყო და ახლა, როდესაც ქვეყანას ისლამისტები და ექსტრემისტები დაეპატრონენ, უფრო ხელსაყრელი პირობები იქმნება ნარკოტიკების და ნარკოტერორიზმის განვითარებისათვის.

დასკვნა

ტალიბანის რეჟიმი სერიოზულ საფრთხეს წარმოადგენს საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოებისათვის. სწორედ ამიტომ, საერთაშორისო თანამეგობრობამ უნდა მიიღოს განსაკუთრებული ზომები, რომ ავღანეთი არ გადაიქცეს კვლავ ტერორიზმის და ექსტრემიზმის ბუდედ. როდესაც ტალიბები პირველად მოვიდნენ ხელისუფლების სათავეში (1996 წელს), მათ უსაფრთხო თავშესაფარი მისცეს ალ-კაიდას და მფარველობდნენ ტერორისტებს. სავსებით შესაძლებელია, რომ იგივე სცენარი განმეორდეს ახლაცახლაც – ოცი წლის შემდეგ და ავღანეთი კვლავ გახდეს ტერორისტების უსაფრთხო პლაცდარმი, თუ საერთაშორისო საზოგადოება თვალს დახუჭავს და არაფერს არ მოიმოქმედებს ტერორიზმის აღსაკვეთად ავღანეთში.

ბიბლიოგრაფია

1. რადიო თავისუფლება (2021) თალიბანი ვაშინგტონს სთხოვს წვდომა მისცეს გაყინულ აქტივებზე, <https://www.radiotavisupleba.ge/a/31566166.html>
2. Hannah Ellis-Petersen (2021) India weighs up new security risks in wake of Taliban takeover, <https://www.theguardian.com/world/2021/sep/13/india-weighs-up-new-security-risks-in-wake-of-taliban-takeover>
3. The Associated Press (2021) With The Taliban's Rise, India Sees A Renewed Threat In Kashmir, <https://www.npr.org/2021/09/14/1036877490/with-talibans-rise-india-sees-renewed-threat-in-kashmir>
4. Jonathan Wood (2021) Taliban takeover likely to drive regional, global terrorism threats, <https://www.controlrisks.com/our-thinking/insights/taliban-takeover-likely-to-drive-regional-global-terrorism-threats>
5. Roshan Noorzai & Guofu Yang (2021) Regional Extremists 'Energized' by Taliban's Takeover Could Pose Threat to Pakistan, China Interests, Expert Says,

<https://www.voanews.com/a/regional-extremists-energized-by-taliban-s-takeover-could-pose-threat-to-pakistan-china-interests-expert-says-/6236892.html>

Valeri Modebadze

Georgian Technical University

Taliban takeover in Afghanistan and the challenges facing the international community

Abstract

This article describes the dangers facing the international community after the democratically elected government fell in Afghanistan and the Taliban seized power. The Taliban re-established a theocratic regime in Afghanistan and returned the country to a dark past. Afghanistan has become internationally isolated and the socio-economic situation of the population has deteriorated significantly. The financial and economic crisis in the country is raging and the situation is deteriorating day by day. There is a danger that Afghanistan will become again a hotbed of terrorism and extremism, and various extremist groups will resume terrorist attacks, as was often the case in the 1990s. Afghanistan's neighbors are watching the developments in the country with great concern and fear that the Taliban may support and protect various terrorist organizations operating in the region.

Factors Affecting the Political Relations between Iran and Georgia During the Presidency of Raisi

Georgia, as one of the countries in the region near Iran, can be of great importance to Iran, but challenging factors have placed limitations on the political relations between Iran and Georgia. Relations between the two countries are not at a high level due to various reasons such as domestic, regional, and international conditions. This article examines the challenges of the two countries concerning these factors. The main question is what factors can affect the political relations between Iran and Georgia during the 4-year presidency of Raisi? This article tries to analyze these factors to show the pathology to identify the factors affecting foreign policy. The above research descriptively-analytically and using Persian and English sources examines the relations between Iran and Georgia and their differences and tensions. Also, considering the two countries to improve relations and eliminate past misunderstandings, with the benefit of evidence, deals with a set of external factors in the divergence of the two countries.

Does this study also answer these questions: foreign policy? What is the strategy of the state, Russia, Turkey and Israel in the South Caucasus and Georgia? What are the unfortunate consequences of weakening Iran's position and relations with Georgia? Iran will have constructions about the region. From the point of view of the Republic of Azerbaijan, the continuation of the policies of the moderate government of Hassan Rouhani is desirable. In contrast, Armenia, emerging from the crisis, still cannot have a coherent foreign strategy with new realities.

In his congratulatory message to the President after the June 19 elections, President Ilham Aliyev praised the "strategic cooperation" between the two countries and stressed that the entire establishment of the borders between Iran and the Republic of Azerbaijan, as a result of the 2020 war, provides "economic opportunities". Creates regional cooperation. Analysts in Baku interpreted the remarks an inviting Iran to become a shareholder in the new post-war order in the Caucasus. In fact, according to some suspicious claims of extremist nationalists in the Republic of Azerbaijan and anti-Iranian hawks in the United States, Tehran has not thwarted Baku's war effort in any way and has consistently supported the territorial integrity of the Republic of Azerbaijan. In contrast, Armenia has recently gone through a period of painful losses in the the war against the Republic of Azerbaijan, witnessing the polarization of the country in the June national elections and has not yet

been able to come up with a coherent foreign policy strategy in line with the new realities. As usual, Russia had the most considerable influence on the election among foreign powers. Some Armenian analysts, especially those in favor of the opposition, are now hoping for a change in the Moscow-Yerevan-Tehran arrangement to counter the Baku-Ankara alliance. However, Nikol Pashinyan, who was able to remain Prime Minister after the election is likely to seek a peace agreement with the Republic of Azerbaijan, by extending his tenure and gaining power in parliament, rather than trying to counter the weight of the Republic of Azerbaijan-Turkey with the help of Russia and Iran.

These conditions are probably favorable for Iran. The top priority is to address the country's dire economic situation. He needs border stability to focus on multiple internal challenges. There is a consensus in the Iranian security establishment on the importance of the Middle East and the Persian Gulf, but not on the South Caucasus. In addition, Afghanistan is becoming another threat on the Iranian border as US forces quickly withdraw and the Taliban regain power.

However, if Iran's perception of the threats posed by Turkey and the Republic of Azerbaijan becomes more severe, and it could change the equation in the South The Caucasus, even with a bit of intervention. Iran considers Turkey's alliance with the Republic of Azerbaijan and its growing ambition in Central Asia to be against its interests. Turkey's military participation in the region also increases the specter of a NATO presence around Iran's borders, Iran is also concerned about the implementation of an article on the Russian-backed ceasefire agreement on a direct land corridor between the mainland of the Republic of Azerbaijan and Nakhchivan, and Turkey through the territory of Armenia.

Another significant stimulus for Tehran is the expansion of Western and Israeli intelligence activities on its northern borders. Such developments and events, regardless of ideological background, will force the Iranian government to strengthen its deterrent capability in the South The Caucasus. In such circumstances, Ibrahim Ra'isi's conservatism and his closeness to the Islamic Revolutionary Guard Corps could mean greater coordination between the diplomatic and security spheres and, in general, security-based relations. Such a rotation will not be a new event. Iran had tense relations with the The Republic of Azerbaijan, during the presidency of hardline fundamentalist President Mahmoud Ahmadinejad from 2005 to 2013. Although the presidency of Ebrahim Raisi is likely to be very different from that of Ahmadinejad. There is potential for escalation of tensions.

Baku is likely to benefit from such tensions, as they increase its geopolitical value as an ally of the United States and Israel in the face of the "Iranian threat." Such a situation is also in the domestic interest of the ruling government of the Republic of Azerbaijan. With the coming to power of an extremist president in Tehran, Baku can more easily justify internal

repression as a necessary measure against "foreign-backed extremists." Recent legal decrees restricting the scope of religious activities, most of which are related to the Shiites, have paved the way for such restrictions in the future.

Motivations for self-control

However, Ibrahim Ra'isi's conservative background means that any tension will not go out of control. Although he is skeptical of the Conservative Foundation for deepening ties with the West, especially the United States, he supports the Vienna talks to revive Burjam. And Iran's dysfunctional relationship with the West increases its economic dependence on regional actors, including Turkey and the Republic of Azerbaijan. The coming years in the South Caucasus region will probably see the expansion of the dispute between Turkey and the Republic of Azerbaijan on the one hand and Iran on the other. The fact is that the faction of the President of Iran will not impact these developments. At the same time, if Iran fails to revive relations with the West, it will have no choice but to reduce the risk of a full-scale confrontation.

The average annual economic growth of Georgia in the period 2012 to 2021 was equal to 4.2 percent, the highest recorded figure is related to the growth of 47.9% in the first quarter of 2021, and the lowest growth is related to the negative growth of 13.2% in the second quarter, It has been 2020. On the other hand, the economic growth of another northern neighbor, Armenia, is also recorded at a high level; The country's GDP growth in the second quarter of the year reached 13.1 percent, which is 26.4 percent more than the previous seasonal growth of the country and one of the best seasonal performances over the last 11 years.

The importance of Georgia in Iran's foreign policy

Iran does not share a border with Georgia. Nevertheless, the commonalities of civilization, culture, etc., between the two countries have the potential for establishing friendly relations. There are between 2 and 2500 common words between Persian and Georgian. Also, as a result of the Safavid expeditions to the region of Georgia, more than 300,000 Georgians entered Iran and settled here. These people, who are now known as Georgian Iranians, live in Isfahan province and the city of Fereydunshahr.

Nevertheless, until 2006, Tehran-Tbilisi relations were frozen. Although Georgia is not of strategic importance to our country in the current situation, it is always part of the scene of the geopolitical equations of the Caucasus and the sea, which cannot be ignored in the future.

The start of some political contact dates back to Russia's severe economic sanctions against Georgia in 2006; Russia increased its gas export price from \$ 110 per cubic meter to \$ 230

that year, eventually leading to a gas cut. In return, Iran exported gas to help the Georgians until the winter of that year.

Despite Georgia's need for a reliable source of energy and, as noted, the existence of grounds for strengthening relations with Iran, some factors have hindered this.

Challenges of Iran-Georgia relations

The most critical challenge is to discuss US influence in relations between the two countries. The United States has set up one of its largest embassies in Tbilisi is providing expert advice to the Georgian government. These recommendations cover a wide range of topics, including agriculture and pest control.

On the other hand, due to the animosity between Tbilisi and Moscow, the Georgian leaders are worried that any distance from the United States would cause Russia to interfere in its affairs. The next challenge is related to the internal situation in Iran. Lack of strategic plan divides goals into three forms: short-term, medium-term, and long-term. The fact is that because of the small size of the Georgian economy, for example, investing \$1 billion in Georgia has far more and better effects than investing in the same amount in countries with large economies, and In this regard, it is necessary to adopt an integrated approach among the officials of our country towards the issues of Georgia and not to make non-diplomatic statements. The third challenge is related to the tourist debate. According to the agreement, Iranian and Georgian nationals can travel to these countries for 45 days without a visa. Nevertheless, ignorance of Georgian law and the abuse of Georgian conditions by some Iranians in the form of setting up illegal exchange offices, tax evasion, and forgery of identity documents have caused problems.

Synergy variables between Iran and Georgia

As mentioned, cultural and linguistic commonalities can facilitate relations between the two countries. The presence of Georgians of Iranian origin in Iran who live in Fereydunshahr, Isfahan province, is also effective. Drawing the prospects of economic benefits through the establishment of freight links in the north-south corridor are another compelling factor in bringing the two countries closer. In this regard, "to improve relations, we can provide a close ground between the two countries through the press, academic meetings, and even parliament.

"Although there are restrictions in the field of banking today, establishing a relationship in transportation can be to the benefit of both parties." The bottom line is that in the last hundred years, Iran and Georgia have not had a conflict of interest. The definition of their interests is complementary, and the lack of a common border eliminates the possibility of border disputes, which has always been a problem in the region. In this regard, increasing

political contacts at high levels can be a way forward. In this regard, the lack of a high-level political trip to our country to Tbilisi is a big gap that must be filled to realize national interests and future rail interests.

Bibliography

1. Guzzini, Stefano(1998), "Realism in International Relation", London, Routledge.
2. Guzzini, Stefano(2000), "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", European Journal of International Relations, Vol. 6, No. 2, pp. 147-182
3. Kornely, K. Kakachia(2011), "Iran and Georgia: Genuine Partnership or Marriage of Convenience?", Ponars Eurasia policy, No. 186, Available at: <http://www.gwu.edu>, (accessed on 10/3/2012).
4. Lowe, Christian (2003), "Georgia in Crisis, Us & Russia step, Available at: <http://iafrica.com>, (accessed on 12/10/2011).
5. Waltz, Kennet (1979) ," Theory of International Politics", US: Reading, Mass: Adison-Wesley.

Mohammad Jooni

Allameh Tabataba's University

Factors Affecting the Political Relations between Iran and Georgia During the Presidency of Raisi

Abstract

Georgia, as one of the countries in the region near Iran, can be of great importance to Iran, but challenging factors have placed limitations on the political relations between Iran and Georgia. Relations between the two countries are not at a high level due to various reasons such as domestic, regional and international conditions. This article examines the challenges of the two countries with reference to these factors. The main question is what factors can affect the political relations between Iran and Georgia during the 4-year presidency of Raisi? This article tries to analyze these factors to show the pathology to identify the factors affecting on foreign policy.

Key words: Iran, Georgia, Political Relations, Presidency of Raisi

الگوی مدیریتی مبارزه با فساد اقتصادی در سهایی از گرجستان

مقدمه

مبارزه با فساد یکی از مسائل روز در زمینه تحقق عدالت اجتماعی، رسیدن به شفافیت و مشارکت سازنده است.

فساد اقتصادی یک چالش جهان شمول، پیچیده که مبارزه با آن مساله با اهمیت و اضطراری پیش روی جوامع انسانی امروزی است. (UNDOC,2004)

مفهوم فساد اقتصادی دارای گستره ی وسیع و متنوعی است. یک گستره مهم تمرکز بر خود "فساد"¹ با تعاریف زیر است:

بانک جهانی² ساده ترین و معروف ترین تعریف را بیان می کند: فساد سوءاستفاده از قدرت عمومی برای نفع شخصی است. (World Bank,2019)

باید توجه داشت تعریف فوق بر عدم وجود فساد در بخش خصوصی دلالت نمی کند و فساد می تواند در بخش خصوصی نیز رخ دهد. در تعریف شفافیت بین المللی³ به این نکته توجه شده است: "فساد" سوءاستفاده از قدرت تفویض شده جهت دستیابی به سود شخصی" تعریف می شود. (Transparency International, n.d.). در این تعریف به گستردگی مفهوم فساد توجه شده است. نکته دیگر این است که سود شخصی لزوماً سود خود شخص تعریف نشده است و می تواند شامل اشخاص دیگر، فامیل، گروه ها و حتی جناح های سیاسی باشد و از این رو به مفاهیم خویشاوند سالاری⁴، دوست گماری⁵ و رابطه محوری اشاره می شود.

گستره دیگر توجه به ابعاد سیستمی، فساد سازمان یافته و قانونی شده تحت عنوان سرمایه داری رفاقتی⁶ است. سرمایه داری رفاقتی به نظام اقتصادی گویند که در آن موفقیت مستلزم ارتباط نزدیک حاکمیت باشد.

---

¹ Corruption

² World Bank

³ Transparency international

⁴ Nepotism

⁵ Cronyism

⁶ Crony Capitalism

سرمایه داری رفاقتی می تواند به صورت تبعیض در دادن مجوز ها، یارانه های دولتی، معافیت های مالیاتی و دیگر صورت های دخالت گرای حاکمیتی دیده شود. (Paul H. Rubin, 2015)

عدم توجه به گستره مهم سرمایه داری رفاقتی علاوه بر غفلت از نگاه و راهبرد سیستمی، به نوعی غفلت از علت اصلی مسئله و توجه به علائم بیماری به جای منشا آن است.

بنابراین در این مطالعه سعی شده است به صورت همه جانبه⁷ به گستره های مفهوم فساد اقتصادی توجه گردد و در ادامه ذکر فساد اقتصادی به اختصار نشانگر گستره های این مفهوم است.

هزینه هایی که فساد به جوامع تحمیل می کند شامل هزینه های سیاسی از قبیل کاستن آزادی و حاکمیت قانون، هزینه های اجتماعی مانند مشارکت مردمی و اعتماد به حاکمیت، هزینه اقتصادی مانند فرصت های از دست رفته اقتصادی و تزییع اموال عمومی و خصوصی و هزینه های تحمیل شده به محیط زیست و به خطر انداختن توسعه پایدار می شود. علاوه بر این، فساد، باعث افزایش فاصله طبقاتی و سرکوب درآمد اقشار طبقه متوسط و دوقطبی شدن اقتصادی جامعه می گردد. (Wickberg, S., 2013)

این هزینه ها خصوصا برای کشور ایران که به واسطه ی فشار نظام های تحریمی بین المللی، چندجانبه و یک جانبه با چالش های ویژه اقتصادی و به نوعی رزم اقتصادی روبروست اهمیت دوچندان دارد. وضعیت گستردگی و پیچیدگی فساد اقتصادی در کشور عزیزمان ایران آن را در صدر ضروری ترین و مهم ترین نگرانی ها قرار داده است به صورتی که ریشه یابی، مبارزه و برون رفت ازین چالش در صدر مطالبات عمومی و برنامه های اعلامی حاکمیتی قرار گرفته است. (جمالی اسگویی، س.، و بخشایشی اردستانی، ا.، و بنی هاشمی، م.، 1399)

ایران در شاخص CPI 8 سال 2020 میلادی از بین 183 کشور مورد مطالعه به صورت مشترک در رتبه 149 قرار گرفته است. شایان ذکر است به علت هم رتبه بودن کشور ها در مقادیر مختلف شاخص، رتبه مشترک 149 می تواند گمراه کننده باشد. به عبارت دیگر در این شاخص تنها 23 کشور امتیاز کمتری از ایران با مقدار امتیاز 25 دریافت کرده اند و 160 کشور وضعیت بهتر یا برابر با ایران دارند. (Transparency International (TI), 2020)

در شاخص GCI 9 سال 2021 ایران در رتبه 179 از 197 کشور مورد مطالعه قرار گرفته است. در زیر شاخص فساد این شاخص، رتبه ایران 168 و در زیر شاخص جرایم یقه سفید¹⁰ 190 از 197 است. این مساله نیز نشانگر اهمیت توجه به سرمایه داری رفاقتی در بررسی فساد اقتصادی در ایران است به گونه ای که

⁷ comprehensive

⁸ Corruption Perception Index

⁹ Global Corruption Index

¹⁰ WCC, White Collar Crimes

ریسک ایران در زیر شاخص فساد، "زیاد" در زیر شاخص جرایم یقه سفید، "بسیارزیاد" و در مجموع "بسیارزیاد" ارزیابی شده است. (Global Risk Profile Sàrl, 2021)

مساله فساد اقتصادی در کشور گرجستان بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی یکی از مسائل مهم این کشور بوده است و در مطالعات مختلف به آن اشاره شده است. در شاخص CPI مربوط به سال 2003 این کشور با قرار گیری در رتبه 124 از 134 کشور مورد مطالعه، در زمره فاسد ترین کشور ها قرار داشته است به گونه ای که یکی از اهداف و مطالبات حیاتی انقلاب سال 2003 گرجستان مبارزه با فساد بوده است. (Transparency International (TI), 2020)، (Shelley L. et al, 2007)

پدیده ی موسوم به "معجزه اقتصادی گرجستان" به صورت دقیق تر "اصلاحات اساسی و بازنگری ساختاری و اجتماعی، سیاسی و اقتصادی پس از انقلاب سال 2003 و نتایج آن" است. این پدیده به خصوص به علت موفقیت شگفت آور در حصول نتایج عینی، شایان بررسی های مختلف از زوایا و راهبرد های گوناگون است. (Papava, 2006) یکی از این موفقیت های خیره کننده در زمینه مبارزه با فساد اقتصادی است. به گونه ای که در سال 2015 کشور گرجستان از بین 148 کشور مورد مطالعه شاخص CPI رتبه 48 را کسب کرده است. کشور گرجستان در سال 2020 در این رتبه بندی با کسب امتیاز 56 به صورت مشترک در رتبه 45 از 183 کشور مورد مطالعه قرار گرفته است. این کشور در شاخص GCI سال 2021، در رتبه 41 از بین 197 کشور مورد مطالعه و در گروه کم خطر قرار گرفته است. در زیر شاخص فساد این شاخص در رتبه 47 و در زیر شاخص جرائم یقه سفید در رتبه 51 قرار گرفته است. (Global Risk Profile Sàrl, 2021)

این موفقیت، خصوصا موفقیت در فساد زدایی از پلیس و وزارت داخله و سازمان امنیتی، مرجع بسیار استفاده شده ای در بررسی ها و مطالعات مختلف است. (Lee-Jones, K., 2018) (World Bank, 2012)

در این بررسی قصد داریم به روش مطالعه تطبیقی با مطالعه شباهت ها و تفاوت های چالش های پیش روی دو کشور گرجستان و ایران در مبارزه با فساد اقتصادی، شرایط اجتماعی و مردمی، سیاست گذاری استراتژی های حاکمیتی اخذ شده و نتایج حاصله در 2 دهه اخیر، به نکته ها و درس هایی برسیم که در تدوین الگوی مدیریتی مبارزه با فساد اقتصادی حیاتی است.

بدیهی است نظر به تفاوت های مهم جوامع انسانی توصیه کورکورانه استراتژی های مدیریتی هرچند موفق یک جامعه به جامعه دیگر اشتباه است و هدف این مطالعه پیشنهاد روش های اخذ شده یک کشور به کشور دیگر نیست زیرا رسیدن به هرگونه پیشنهاد یا الگویی نیازمند مطالعه عمیق تطبیقی است.

مواد و روش ها

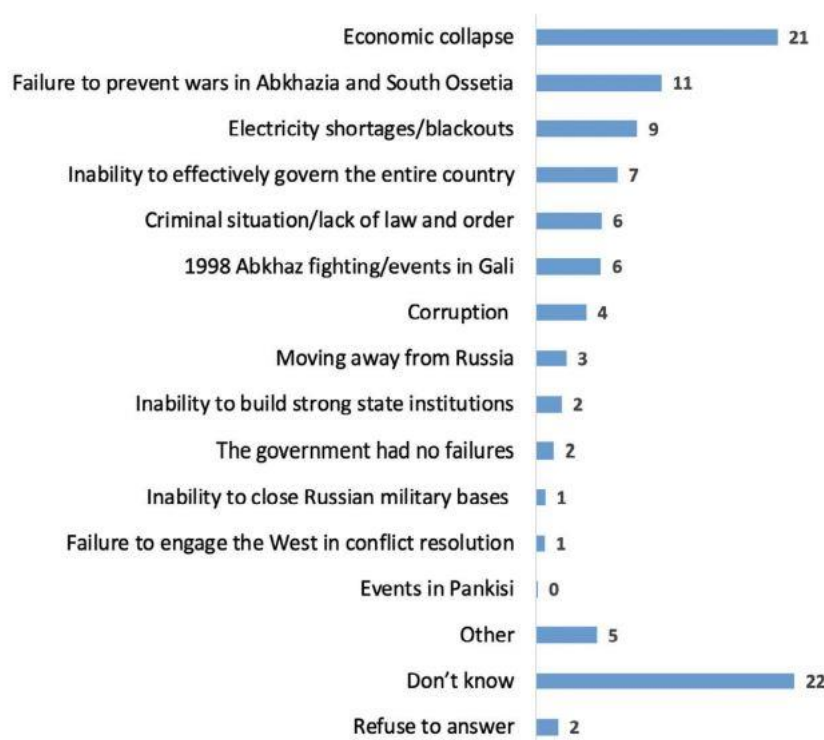
در این مطالعه با استناد به مطالعات پیشین و شاخص های بین المللی، داده ها به روش کتابخانه ای گردآوری شده است. سپس با بررسی تحلیلی و تطبیقی مولفه هایی به عنوان عوامل موثر در الگوی مبارزه با فساد استخراج و پیشنهاد شده است.

ابعاد و مولفه های موثر در الگوی مبارزه با فساد

جامعه مدنی و حرکت اجتماعی

جنبش های شهروندی، پویای های مردمی، مطالبه عمومی و خشم جمعی به عنوان عوامل کنترل فساد برشمرده شده اند و می توانند برای نیل به فرصت برای مبارزه با فساد جهت دهی شوند. (Rahman. K., 2017)

فساد بی رویه در سازمان های مختلف کشور گرجستان خصوصاً پس از فروپاشی شوروی در مطالعات متعدد مورد بررسی قرار گرفته است. در نظرسنجی CRRC، فساد بعد از عوامل دیگر در رتبه هفتم به عنوان بزرگ ترین ناکامی دولت ادوارد شواردنادزه برشمرده شده است. (Sartania. K., 2021)

Source: Struggle and Sacrifice: Narratives of Georgia's Modern History Katie Sartania April 27, 2021 Article viewed November 2021 < [2021-04_Sartania_Georgia_History_Updated.pdf \(carnegieendowment.org\)](#)>

در مطالعه کوخیانیدزه، شبکه گرجی "کانونیری کوردبی" (دزدان در قانون) جزئی از شبکه زیرزمینی بزرگتر شوروی به نام ووری-و-زاکن (vory-v-zakone) با کد خلاف کاری خاص برشمرده شده است. این کد های

خلافکاری (دوری جستن از ارتکاب جرائم مانند قتل و... و نفوذ در شبکه های دولتی و قانونی) نشانگر جرایم یقه سفید و فساد در سرمایه داری رفاقتی است. (Kukhianidze A., 2009)

در نظرسنجی سال 2002 GORBI 11 92 درصد شرکت کنندگان، گستردگی فساد را در اکثریت مامورین بخش های عمومی عنوان نموده و تنها 0.2 درصد فساد را به حداقلی از مامورین محدود نمودند. (همان) در جنبش های مردمی گرجستان، متاثر از فشارهای بسیار ناشی از فروپاشی اقتصادی، خصوصا در سال 2003 به نوعی نفرت و خشم از فساد مشهود است. این حرکت مردمی سرمایه سیاسی برای اصلاحات سال های بعد از انقلاب گرجستان است به گونه ای که امروزه نیز تعهد و اراده عملی برای مبارزه با فساد هم در جامعه سیاسی و هم در جامعه مدنی گرجستان قابل مشاهده است. (Eriksson, F., 2017)

مطالبه گری مدنی برای مبارزه با فساد در جنبش های مدنی ایران قابل مشاهده است و یک عامل موثر در پیروزی رئیس جمهور منتخب در انتخابات دوره 13 ام ریاست جمهوری است. (خبرگزاری جمهوری اسلامی، خرداد 1400)

جهت دهی و بهره برداری از سرمایه اجتماعی پوییش ها و مطالبه گری های مردمی به عنوان پشتوانه و سرمایه سیاسی لازم برای تحول اساسی و تجدید ساختار برای مبارزه با فساد، سرمایه داری رفاقتی و حرکت به سمت شفافیت و فضای رقابتی در تحولات بعد از انقلاب گرجستان مشاهده می شود. جهت دهی به پوییش های مدنی و بهره برداری از سرمایه های اجتماعی نقش پررنگی در ایجاد، حمایت و تعهد به برنامه های مبارزه با فساد دارد. (Rahman. K., 2017)

افزایش هزینه فساد برای مرتکبین

راهبرد کلی نظارت و برخورد با فساد نزدیک ترین و عمومی ترین راهبرد است. می توان ادعا نمود فساد تقریباً در اکثر جوامع در بیشتر زمان ها، غیر قانونی است. راهبرد ها و خلاقیت های دو کشور در اثربخشی و کارآمدی این بعد کلی مطالعه شده است.

دو مولفه ی سیستم قضایی کارآمد و نظارت کارآمد به عنوان مولفه های تشکیل دهنده بعد نظارت و برخورد در مدل 3 بعدی الگوی جامع مبارزه با فساد اداری بر مبنای محیط بومی ایران زرنندی-واعظی عنوان شده اند. (1398)

مبارزه با فساد خصوصا در نیروی پلیس یکی از چالش های اساسی انقلاب گرجستان بوده است. فساد در نیروی پلیس خصوصا پلیس راهنمایی و رانندگی به قدری بوده است که گفته شده است هیچ کس نمی توانست 10 کیلومتر بدون پرداخت باج رانندگی کند. در اصلاحات پس از انقلاب گرجستان در زمینه نیروی

¹¹ Georgian Opinion Research Business International

های پلیس و نیروهای امنیتی یک تجدید ساختار اساسی صورت پذیرفت. در این زمینه پلیس راهنمایی و رانندگی منحل و در مجموع حدود 16000 نفر از کارکنان پلیس و کارکنان امنیتی اخراج شدند. به علت نبود اطلاعات مرکزی کارکنان در آن زمان، این عدد دقیق نیست و می تواند بسیار بیشتر باشد. نیروی پلیس جدید با استفاده از کمک های بین المللی اروپایی و ایالات متحده تشکیل شد و برای پذیرش در نیروی پلیس از گزینش های علمی با تمرکز بر جوانان استفاده گردید. این تغییرات ابتدا به صورت آزمایشی در محدوده شهر تفلیس و سپس به صورت سراسری اعمال گردید. (Devlin. M., 2009)

مطالعات زیادی به این موفقیت پرداخته اند. از بین بردن انگاره فساد، از بین بردن شبکه های فساد با اخراج جمعی، نشان دادن اراده سیاسی و قضایی عملی به فعالین بازارها، تجدید ساختار مناسب (از جهت نسبت جنسیتی، آموزش های اولیه خصوصا اخلاقی، حقوق و مزایای مکفی، حتی معماری ساختمان های شیشه ای پاسگاه های انتظامی و...) در این مطالعات برشمرده شده اند. (Osmanov, 2020), (World Bank. , 2012)

در ایران نیز در سند تحول قضایی مشخصا راهبرد ایجاد شفافیت در رسیدگی و صدور آرای قضایی به عنوان راهبردی برای رفع نقص در زیرساخت های موثر در صدور آرا شمرده شده است. (سند تحول قضائی، 1399) برخورد با عناصر نفوذی و شبکه های فساد جزء برنامه های کلان ایران است. برخورد با شبکه اکبر طبری یکی ازین موارد است.

در این زمینه می توان به نتیجه بخش بودن ابزار "انفصال از خدمات دولتی و عمومی" و "تجدید ساختار" اشاره کرد. یک راه برای احقاق حقوق، جلوگیری از ادامه تضييع آن است. ضمنا اخراج همزمان، شبکه های فساد را در هم شکسته و برخلاف اخراج موردی زمان یارگیری و نفوذ و ترمیم این شبکه ها را در سازمان ها به گرداننده های این شبکه ها نمی دهد. در چنین سازمانی هزینه یارگیری به قدری برای گرداننده های فساد زیاد می شود که در عمل به کم شدن فساد می انجامد.

نظر به گستردگی کشور ایران و جمعیت فراوان و عمق بازار های مختلف، تجدید ساختار با چالش های اساسی و هزینه های بسیاری همراه است. از این نظر وضعیت ایران با گرجستان قبل از انقلاب 2003 تفاوت اساسی دارد ولی ابزار تجدید ساختار به عنوان یک ابزار حاکمیتی برای نیل به مطالبات جامعه مدنی در هر سازمان حاکمیتی که شبکه های فساد در آن نفوذ شبکه ای پیدا کرده اند بسته به اقتضای مدیریتی می تواند بسیار اثر بخش باشد. این تجدید ساختار می تواند در ناحیه ای به صورت آزمایشی انجام گردد و در صورت اثربخشی به صورت سراسری اجرا گردد.

کاهش تقاضا برای فساد

در کنار بعد کلی نظارت و برخورد یا راهبرد "بیاب و از بین ببر" 12، دیگر راهبرد کلی برای مبارزه با فساد راهبرد کاهش تقاضا برای فساد و تسهیل دستیابی به منافع از طرق قانونی برای ذی نفعان از کوچک ترین واحد یعنی فرد تا گروه های مختلف، اقلیت ها و اقلیت ها و اقشار مختلف جامعه است.

اصلاح نظام مالیاتی

نظام مالیاتی ایران همان گونه که به تفصیل در مقاله آسیب شناسی نظام مالیاتی ایران (نظری و فدایی، 1392) مطالعه شده است دچار ناکارآمدی های فراوان است. پیچیدگی ضمن عدم جامعیت، وجود معافیت گسترده در عین ناکارآمدی جزء مواردی هستند که ذیل نقاط ضعف قوانین و مقررات مالیاتی کشور ایران یاد شده اند. نظام مالیاتی کشور ایران نیازمند اصلاحات ساختاری است. (پژویان و درویشی، 1389). قوانین و معافیت های تخصصی و پیچیده مالیاتی که برای پیشبرد اهداف اقتصادی حاکمیتی، عدالت اجتماعی و کارآمدی برنامه ریزی شده اند با نادیده گرفتن منافع برخی ذی نفعان، زمینه ساز عدم مشارکت و عدم تمکین مودیان مالیاتی می شوند. پیچیدگی محاسبه، احساس تبعیض و شفافیت اطلاعاتی پایین جزء عوامل تمکین نامناسب آحاد جامعه عنوان شده اند. (نظری و فدایی، همان) این پیچیدگی ها و معافیت های گوناگون محل فساد هستند.

پس از انقلاب 2003 گرجستان اصلاحات اساسی در ساختار مالیاتی گرجستان نتایج بسیار مثبتی رقم زد. سادگی، شفافیت، کاهش و یکسان نمودن مالیات بر درآمد بجای مالیات تصاعدی مهم ترین ویژگی های این اصلاحات ساختاری است. تعداد مالیات ها و مقدار نرخ مالیات به شدت کاهش یافته به گونه ای که بار مالیاتی به نصف کاهش داده شد. این مساله زمینه ساز یک پارچگی و مشارکتی شدن نظام مالیاتی گرجستان گردید. این مشارکت نتایج قابل پیش بینی ولی چشمگیری داشت. تا سال 2012 درآمد های مالیاتی دولت شامل درآمد مالیات ارزش افزوده، 7 برابر، وصول مالیات بر درآمد شخصی 8 برابر و درآمد مالیات بر سود 10 برابر افزایش یافت. (Jandieri, 2019)

در کنار کاهش، ساده سازی محاسبات نقش محوری در ارتقای پیش بینی پذیری نظام مالیاتی و محیط کسب و کار دارد. سهولت و پیش بینی پذیری مشارکت سازنده مالیاتی برای یک فعال اقتصادی ماهیت متفاوتی با چالش روبرو شدن با نظام مالیاتی پیچیده، فاقد پیش بینی پذیری برای فعال اقتصادی دیگر در سیستم دیگر دارد. همانگونه که هزینه های قانونی (وکیل و حسابداری و ...) برای تمکین در سیستم مفروض دوم بیش تر است عوامل و شبکه های فساد نیز به صورت غیر قانونی برای ذی نفعان فعالیت می کنند. این عوامل و شبکه ها در برخی موارد فقط با پیش بینی پذیر کردن و سهولت موردی فعالیت می کنند. چنین فعالیت مفسدانه ای در میان مدت و بلند مدت به گسترده شدن بیشتر عدم شفافیت و پیش بینی ناپذیری می انجامد.

(Holcombe R.G., 2013)

¹² Search and Destroy

وضعیت مالیاتی ایران شباهت های قابل توجهی با گرجستان قبل از اصلاحات ساختاری دارد. عدم توجه به منافع ذی نفعان و آحاد جامعه و پیچیدگی و زیادی تعداد و مقدار نرخ های مالیاتی در نظام مالیاتی ایران قابل توجه است به گونه ای که هزینه مادی و سرمایه ای و رقابتی عدم فرار مالیاتی برای برخی ذی نفعان در ایران بسیار بالا است و این می تواند از دلایل تمکین نامناسب و ناکارآمدی نظام مالیاتی ایران باشد. (رضاقلی زاده، و آقای و عالمی، 1398) و (صمدی و تابنده، 1392)

احساس تبعیض به خصوص تبعیض بین ذی نفعان خرد و اقلیت و ذی نفعان نزدیک به حاکمیت که در چهارچوب سرمایه داری رفاقتی شکل گرفته که نه تنها از بار مالیاتی شانه خالی می کنند بلکه از عواید و سرمایه های مختلف حاکمیتی زود تر و به صورت ناعادلانه برخوردار می شوند به چشم می آید. (Holcombe R.G., 2013)

در این مقایسه باید توجه داشت تغییرات ساختاری و عدم سنگ اندازی مالیاتی در جریان فعالیت اقتصادی ذی نفعان جامعه تنها علت مشارکت بالای مردمی نبوده و تجربه فروپاشی اقتصادی و انقلاب و سرمایه اجتماعی به عنوان اولین بعد بررسی شده در این مقاله نقش بسزایی دارند. به عبارت دیگر نمی توان از مقبولیت اجتماعی حکمفرمایی و دیگر زمینه های اجتماعی غافل شد. (Rahman. K., 2017)

اصلاح نظام ارزی بانکی

در زمینه نظام ارزی، تک نرخی کردن ارز در گرجستان باعث ایجاد شفافیت، عدالت و رقابتی تر شدن فعالیت های اقتصادی شده است. تکرر سیاست های مداخله جویانه ارزی باعث ایجاد فضای ناسالم و کسب سود ناشی از دسترسی به نرخ های ترجیحی از طریق نزدیکی به حاکمیت می شود. علاوه بر مضرات کوتاه مدت، این مساله در شکل گیری انگاره عمومی سرمایه داری رفاقتی بسیار موثر است و در میان مدت و بلند مدت باعث کاهش مشارکت سازنده اجتماعی دیگر ذی نفعان و آحاد جامعه می گردد. هماهنگ با دیگر اصلاحات، اصلاحات ارزی و بانکی در کشور گرجستان نقش موثری در تسهیل فعالیت های قانونی و مشارکت سازنده داشته است. (Eriksson, F., 2017) و (پناهی و امینی، 1390) و (شقایق شهری و علی زاده و جمشیدی، 1398)

بازار های موازی و به اصطلاح سیاه نشان دهنده نادیده انگاشته شدن منافع، نیاز ها و اهداف ذی نفعان در فرآیند ها و نظام قانونی است. روی آوردن به بازار به اصطلاح سیاه و پرداخت هزینه مادی و قانونی بیشتر برای حفظ حقوق و منافع به رسمیت شناخته نشده توسط حاکمیت اثرات مخرب اجتماعی زیادی دارد و شکل گیری فرهنگ فساد ارزی با توجه به تاثیر بالای نرخ ارز در اقتصاد می تواند از لحاظ رفتارشناسی و روان شناسی اقتصادی و اجتماعی به دیگر زمینه ها نفوذ کند. (خضری و رنایی، 1383)

در شرایط اقتصادی که نرخ مبادله ارز کشوری مفروض قطعا شاهد تغییرات چشمگیر خواهد بود در صورتی که نرخ ارز توسط حاکمیت ثابت نگاه داشته شود، زمان، مقدار و چگونگی این تغییر نه تنها در منافع بسیاری از ذی نفعان اثر گذار است بلکه محل کسب سود بسیار در صورت نزدیکی به اطلاعات حاکمیتی است. این مساله زمینه ساز بروز فساد به صورت معاملات ذی نفعان داخلی سازمان 13 است. اصلاح سیاست ارزی گرجستان در شناور ساختن نرخ ارز این کشور باعث ایجاد بازار رقابتی و به دور از فساد سرمایه داری رفاقتی شده است. علاوه بر این، این مساله در پیش بینی پذیری فعالیت های اقتصادی متکی بر نرخ ارز نقش دارد. بر خلاف ظاهر با ثبات سیاست نرخ مبادله ارزی ثابت، امکان تغییر نرخ توسط سیاستگذار ارزی و اجتناب ناپذیر بودن آن باعث ایجاد پیش بینی ناپذیری برای فعالان بدون دسترس به اطلاعات حاکمیتی خاص می گردد و در عمل ریسک نوسان، بدون دسترسی به اطلاعات خاص بسیار بالا و غیر قابل محاسبه است. خطر اجتماعی، نهادینه شدن انگاره نیاز به دسترسی مفسدانه به اطلاعات حاکمیتی سیاست گذار برای کسب موفقیت در آحاد جامعه است. (سبحانی و مومنی و چهاربند، 1397)

در این زمینه باید توجه داشت بسیاری از مسائل ارزی کشور ایران ناشی از شرایط ژئوپولیتیک و رزم اقتصادی است. خصوصا مساله نرخ ارز و دسترسی به منابع ارزی از میدان های اصلی رزم اقتصادی است. ولی این موضوع نافی اثرات جدی متغیر های داخلی و مدیریت متفرق ارزی در نظام چند نرخی و نبود مدیریت یکپارچه در به رسمیت شناختن و مشارکت تمام ذی نفعان جامعه نیست.

نفوذ در شبکه بانکی و دسترسی مفسدانه و ناعادلانه به اعتبار و منابع بانکی، از ویژگی ها و نشانگر های اقتصاد سرمایه داری رفاقتی است. در این زمینه درس های کشور گرجستان قبل از انقلاب 2003 برای ایران با توجه به خصوصی سازی مطابق با اصل 44 قانون اساسی بسیار مهم تر و حیاتی است. (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران) خصوصی سازی بدون شفافیت و سازوکار بازار آزاد و رقابتی تنها به رسمیت شناختن شبکه های فساد، الیگارش، و سرمایه داری رفاقتی است. یکی از دلایل سرنگونی ادوارد شوارندادزه نفوذ شبکه های فساد و ناکارآمدی در نظام بانکی به اصطلاح خصوصی شده در این کشور یاد شده است. (کوزه گر کالجی، 1398)

دستیابی به سهولت و عدالت در پرتو یکپارچگی به رسمیت شناختن همه ذی نفعان در بازار آزاد، شفاف و رقابتی پول و اعتبار با کاهش هزینه های مشارکت سازنده و کاهش اهمیت و سود حاصل از دسترسی های خاص بانکی نقش زمینه ای در کاهش فساد دارد.

بروکراسی زدایی

---

¹³ Insider trading

نظر به گستردگی عمومیت این راهبرد، در این مطالعه علاوه بر بررسی شرایط و ضوابط عمومی، با توجه به بیشتری این راهبرد را در زمینه گمرک و تجارت فرامرزی و خصوصا ارزش استفاده یکپارچه از زیرساخت های فناوری اطلاعات در قالب دولت الکترونیک و نظام پنجره واحد بررسی می کنیم.

در گرجستان قبل از انقلاب 2003، فساد فراگیر در گمرک و دریافت رشوه به مقداری گسترده بود که به صورت کلی به ناکارآمدی گمرک در دریافت عواید و کنترل ورود و خروج کالا انجامیده بود. آکاکی گوگیچاشویلی در سال 1997 گمرک گرجستان را مورد تحقیقات گزارشگرانه قرار داده است. سالانه 1 میلیارد لاری معادل بودجه کامل یک سال دولت از دست می رفته است. (Kukhianidze A., 2009)

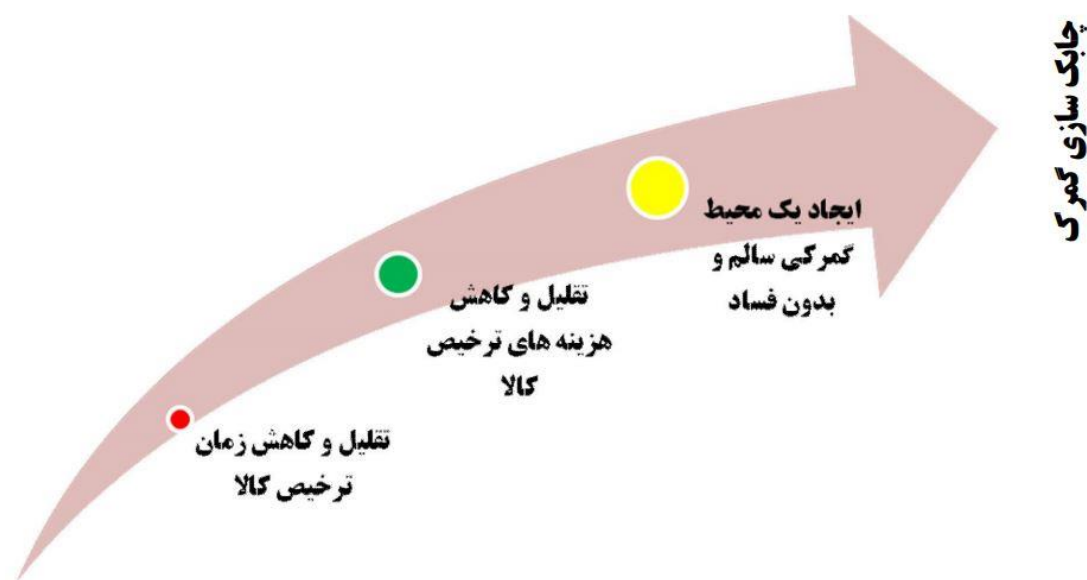
کاهش تعداد تعرفه ها و پیچیدگی های گمرکی، کاهش نرخ هزینه های ترخیص کالا و کاهش مقدار تعرفه در اکثر گروه-کالاهای گمرکی یکی از رویکردهای دستیابی به این راهبرد است. زمانی که مشارکت سازنده اقتصادی با تعرفه ی حداقلی و عادلانه تسهیل شود و منافع ذی نفعان در نظر گرفته شود هزینه برای فساد، توجیه اقتصادی خود را از دست می دهد. تعرفه های بالای گمرکی و محدودیت در تجارت با ایجاد قیمت های غیر واقعی، محل وقوع جرم برای قاچاق و دستیابی به سود مفسدانه را رقم می زند. هزینه تمکین در چنین حالتی بسیار بالا است و این می تواند منجر به افزایش تقاضا برای فساد شود. علاوه بر این پیامدهای این قوانین در اقتصاد فراتر از اثرات مستقیم است. زمانی که در جهت حمایت از برخی ذی نفعان به صورت مستقیم، هزینه ای بر دوش دیگر ذی نفعان قرار داده شود، مثلا برای حمایت از تولیدکننده داخلی گمرک، عوایدی دریافت کند که با افزایش قیمت بازار داخلی این هزینه به مصرف کننده می رسد، جامعه مدنی واکنش نشان می دهد. عدم به رسمیت شناخته شدن ذی نفع، علت از خودبیگانگی، اقدام های ضداجتماعی، مخرب، و زمینه ساز بروز فساد است. همانگونه که در راهبرد های قبلی به آن اشاره شد خطر اصلی، انگاره اقتصاد سرمایه داری رفاقتی است که در آن در جهت تامین منافع عده خاصی از نزدیکان حاکمیت، رفاه گروهی از ذی نفعان توسط گمرک به مخاطره می افتد. چنین سیستم مفروضی اساسا مفسدانه است و قابل پیش بینی است که دیگر ذی نفعان از روش های مفسدانه برای نیل به اهداف خود استفاده کنند. (Holcombe, R., 2013)

یک گام عملی اصلاحات گرجستان اصلاح قوانین و رویه های گمرکی همگام با دیگر اقدامات بود که منجر به خروج از شبه سرمایه داری رفاقتی و رسیدن به بازار شفاف، آزاد و رقابتی شد. چابک سازی گمرک گرجستان با تقلیل و کاهش هزینه های ترخیص کالا، تقلیل و کاهش زمان ترخیص کالا و ایجاد محیط گمرکی سالم و بدون فساد در گزارش مدیریتی الگوهای توسعه و اصلاح ساختار گمرک گرجستان در مرکز پژوهش، آمار و اطلاعات ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز بررسی شده است. (1392)

یکپارچگی استفاده از ظرفیت های فناوری اطلاعات و الکترونیکی کردن فرآیند های گمرکی با کاهش زمان ترخیص کالا از راهبرد های موفقیت آمیز گرجستان در مبارزه با فساد یاد شده است.

راهبرد دیگر نظام پنجره واحد است. در پیش نویس "مطالعات موردی در بکارگیری پنجره واحد" کمیسیون اقتصادی اروپای مرکز تسهیل تجارت و بازرگانی الکترونیکی سازمان ملل متحد، مزایای بکارگیری نظام پنجره واحد برای دولت: دستیابی به درآمد درست، افزایش تمکین تجاری، توانمند سازی جهت استفاده از فنون خاص مدیریت ریسک برای کنترل و اجرا و افزایش کارایی و اثرگذاری بکارگیری منابع و این مزایا برای تجارت: کاهش هزینه ها با کاهش تاخیر، آزادسازی و ترخیص سریع تر و کارایی و اثربخشی بکارگیری منابع، یاد شده است. (UN/CEFACT,2005)

نکته برجسته بررسی وضعیت گرجستان، یکپارچگی استفاده هماهنگ و هدفمند از رویکرد ها و راهبرد های متناسب است.

منبع: گزارش مدیریت الگوهای توسعه و اصلاح ساختار گمرک گرجستان، 1392، مرکز پژوهش، آمار و اطلاعات ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز

در گزارش "چگونه بوروکراسی ناکارآمد مانع اجرای قانون می شود؟ بررسی موردی الکترونیکی کردن فرآیند تجارت فرامرزی در ایران" توسط معاونت پژوهش های اقتصادی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی به این موضوع به تفصیل پرداخته شده است که در ایران قوانین، سازمانها، رویه ها، معافیت های متعدد و قابل توجهی در زمینه تجارت فرامرزی وجود دارند. چنین تعددی قاعدتا همراه با قوانین و مقررات متعدد حاکمیتی است. (مالمیری، 1397) در این گزارش عنوان شده است:

"در موضوع تجارت خارجی، با توجه به احکام قوانین مذکور، همپوشانی قابل ملاحظه ای میان وظایف و اختیارات وزارت صنعت، معدن و تجارت از یکسو و وزارت امور اقتصادی و دارایی به طور خاص گمرک، ازسوی دیگر، وجود دارد. برای مثال، نسبت میان سامانه جامع امور گمرکی متعلق به گمرک و سامانه جامع تجارت ایران متعلق به وزارت صنعت، معدن و تجارت معلوم نیست؛ در حالیکه در هر دو سامانه، وصف جامع بودن تصریح شده است. به نظر می رسد تنها راه اعمال اراده قانونگذار در جهت شفافیت، تسهیل و تسریع فرایندهای تجارت خارجی، از میان بردن این عدم تمرکز، عدم یکپارچگی و عدم هماهنگی است.

قوانین متعدد و پراکنده درخصوص پنجره واحد تجارت فرامرزی، اولاً، حاکی از علاقه قانونگذار و پی بردن به ضرورت ایجاد سریع این سیستم در کشور است. یکی از دلایل ضرورت ایجاد این سیستم، رتبه بسیار نامناسب ایران در نماگر تجارت فرامرزی در شاخص سهولت انجام کسب و کار است ... ثانیاً، این حجم از مفاد قانونی و متفاوت در یک موضوع، نشانگر آن است که قانونگذار در تصویب قانون، به مفاد قانونی پیشین در همان موضوع توجه نمی کند یا مفاد آنها را نادیده می گیرد. این امر، منجر به از میان رفتن شفافیت، تمرکز و هماهنگی نهادی لازم برای ایجاد و بهره برداری مطلوب فعالان اقتصادی و دیگر شهروندان از این سامانه و سامانه هایی از این نوع شده است."

پنجره واحد مثال بسیار خوبی برای موارد مشابه مانند استفاده از دولت الکترونیک و .... است. موفقیت این راهبرد ها نیازمند یکپارچه سازی و در مواردی تجدید ساختار است. استفاده شتاب زده از این ابزار ها خصوصاً با الگوی مدیریتی متفرق، باعث پیچیده تر شدن سیستم ها و ناکارآمدی می گردد به صورتی که فقط نام راهبرد ها استفاده می شود و یکپارچگی مورد نظر حاصل نمی شود. در این زمینه استفاده از تجربه ارزشمند گرجستان در یکپارچه ساختن راهبرد ها برای نیل به یکپارچگی فرآیند ها برای ایران اهمیت ویژه ای پیدا می کند.

بحث و نتیجه

در اقتصاد و جامعه شناسی بررسی تغییر نگرش های کلان و به تبع آن تغییر راهبرد ها و رویکرد ها و خصوصاً اثرات آنها ارزشمند است. نظر به پیچیدگی های سیستم های مورد بررسی و تفاوت های اساسی نگرش ها و مبانی نظری مکاتب اقتصادی مختلف و جزئی بودن غالب تغییرات و اثرات آن، پنهان بودن و بلند مدت بودن اثرات؛ بررسی تحولات انقلابی در برنامه ها و نتیجه ها و تعهد کامل در تحول و انقلاب برنامه ای و حصول نتایج عینی در کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت از ارزش دوجندانی برخوردار است. اصلاحات بعد از انقلاب 2003 گرجستان از این دست موارد نادر است. در این زمینه خروج همه جانبه گرجستان از سرمایه داری رفاقتی و دخالت دولتی به اقتصاد شفاف، آزاد، رقابتی و یک پارچه نیازمند مطالعات آتی است. بنا براین به پژوهشگران علاقه مند در این حوزه بررسی دقیق و شناسایی عوامل و متغیر های آن پیشنهاد می گردد.

الگوی جامع مبارزه با فساد اداری بر مبنای محیط بومی ایران زرنندی- واعظی در سه بخش پیشگیری¹⁴، ساماندهی¹⁵، و نظارت و برخورد با تخلفات¹⁶ (3p) تدوین شده است.

مطابق یافته های این پژوهش، راهبرد کاهش تقاضا برای فساد از طریق رویکردهای کاهش هزینه مشارکت سازنده ذی نفعان در اقتصاد با آزادی، شفافیت و رقابت بیشتر در بخش های مختلف اقتصادی مانند تجارت فرامرزی و گمرکات، نظام پولی-ارزی و بانکی، نظام مالیاتی، حقوق مالکیت فردی و... پیشنهاد می شود. برای استفاده های عملیاتی مطابق با بعد ساماندهی این مدل، نیاز به پژوهش های آتی است. همچنین افزایش هزینه فساد برای مرتکبین در بعد نظارت و برخورد از طریق رویکرد های مبارزه شبکه ای و استفاده موثر از ابزار های مدیریتی مانند انفصال و تغییر ساختار در صورت نفوذ شبکه های فساد پیشنهاد می گردد. استفاده عملیاتی نیازمند مطالعات بیشتر است. همچنین در بعد پیشگیری، راهبرد استفاده موثر از مطالبه گری مدنی و جهت دهی به جنبش های اجتماعی برای دو مولفه رشد ارزش های اخلاقی و ارتقای ظرفیت مردمی در الگوی جامع مبارزه با فساد اداری بر مبنای محیط بومی ایران زرنندی-واعظی پیشنهاد می گردد که نیازمند مطالعات آتی است.

بنابراین بررسی اثرات راهبرد کاهش تقاضا برای فساد و رویکرد های متنوع آن و بومی پذیری آنها، موضوعات پیشنهادی برای پژوهشگران این زمینه است که هر یک پژوهش مستقلی را می طلبد. همچنین راهبرد جهت دهی به مطالبات مردمی و استفاده از سرمایه های اجتماعی و رویکرد های آن و بومی پذیری آنها موضوعات پیشنهادی دیگر است که هر یک می تواند مساله پژوهش مستقلی باشد. راهبرد افزایش هزینه فساد و رویکرد های آن و بومی پذیری آنها نیز مسائل قابل توجه پژوهشی و سوالات ایجاد شده برای مطالعات مستقل آتی است.

علاوه بر این یکی از یافته های مهم این پژوهش لزوم یک پارچگی میان ابعاد مختلف و راهبرد های گوناگون و هماهنگی و هم سرنوشتی گام های مختلف است. به عنوان مثال در مورد تجارت فرامرزی ایران بدون دستیابی به نظام ارزی واحد و پیش بینی پذیر و عادلانه و تسهیل مشارکت سازنده همه ذی نفعان، دستیابی به سهولت و سرعت حاصل از نظام پنجره واحد به علت مشکلات و کندی تخصیص منابع ارزی ناممکن می گردد. در صورت عدم هماهنگی با دیگر راهبرد ها امکان موفقیت در استفاده از زیرساخت های نوین کاهش پیدا می کند.

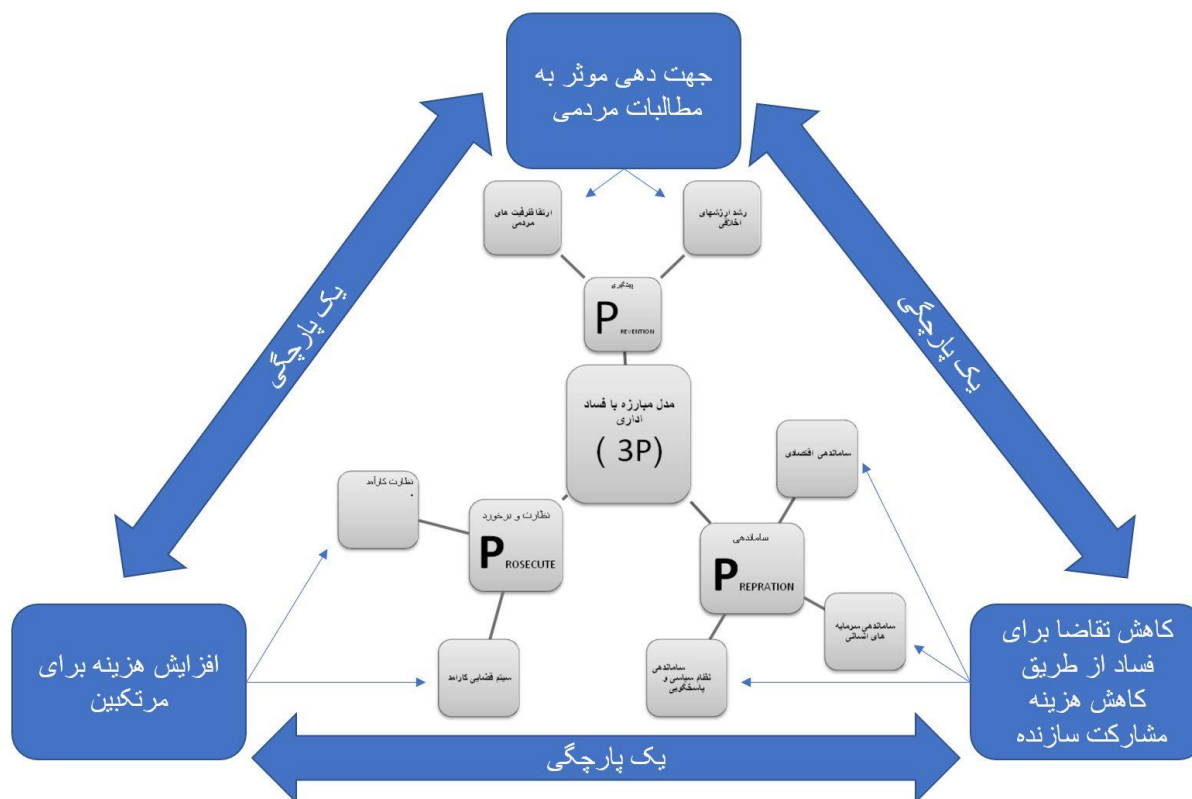
---

¹⁴ Prevention

¹⁵ Preparation

¹⁶ Prosecution

نظر به پیچیدگی های خاص مسائل اجتماعی، به سیاست گذاران توصیه می گردد راهبردهای موثر یافت شده در این بررسی را برای استفاده در مدل ها و سیاست های بومی مورد بررسی بیشتر قرار داده پس از انجام پژوهش های ژرف و عبور از آزمون و خطا در ترازوی اثر بخشی و کارایی مورد توجه قرار دهند.

در مرکز تصویر مدل 3 بعدی و مولفه های الگوی جامع مبارزه با فساد اداری بر مبنای محیط بومی ایران زرنندی-واعظی آمده است. 3 راهبرد اساسی عرضه شده به این الگو، به عنوان درس هایی از موفقیت گرجستان در مبارزه با فساد در خارج از آن نشان داده شده است.

منابع

جمالی اسگویی، س.، و بخشایشی اردستانی، ا.، و بنی هاشمی، م. (1399). اقتصاد سیاسی فساد در جمهوری اسلامی ایران. مجلس و راهبرد، 27(101)، 33-58.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=505987>

خبرگزاری جمهوری اسلامی، خرداد 1400، رییسی: مبارزه با فساد و تبعیض از وظایف مهم دولت من است، کد خبر: 84351940، دیده شده در آذر 1400 در آدرس: <<https://www.irna.ir/xjDZ2b>>

زرنندی، سعید، واعظی، رضا. (1398). الگوی جامع مبارزه با فساد اداری بر مبنای محیط بومی ایران. پژوهش های مدیریت عمومی، 12(45)، 85-108. DOI: 10.22111/jmr.2019.5141

سند تحول قضائی، 1399، دیده شده در آذر 1400 در آدرس: <

<https://www.rrk.ir/Files/Laws/%D8%B3%D9%86%D8%AF%20%D8%AA%D8%AD%D9%88%D9%84%20%D9%82%D8%B6%D8%A7%D9%8A%D9%8A.pdf>>

نظری، علی رضا؛ فدایی، ایمان؛، 1392، آسیب شناسی نظام مالیاتی ایران، سیاست های مالی و اقتصادی زمستان 1392، سال اول - شماره 4، 16 صفحه از 95 تا 110

پژویان، ج. و درویشی، ب. (1389). اصلاحات ساختاری در نظام مالیاتی ایران. پژوهشنامه مالیات، دوره جدید - 8(18) (مسلسل 56)، 47-9

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=161766>

رضاقلی زاده، م. و آقایی، م. و عالمی، ا. (1398). تحلیل فرار مالیاتی در ایران به روش شاخص چندگانه-علل چندگانه (MIMIC). مجلس و راهبرد، 26(97)، 191-226

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=472754>

صمدی، تابنده، 1392، فرار مالیاتی در ایران (بررسی علل و آثار و برآورد میزان آن)، پژوهشنامه مالیات/شماره نوزدهم (مسلسل 68)، پاییز 1392، < <https://taxjournal.ir/article-1-196-fa.pdf> >

خضری، م. و رنایی، م. (1383). رانت جویی و هزینه های اجتماعی آن. نامه مفید، 10(45) (اقتصاد)، 45-80

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=25913>

پناهی، م. و امینی، ا. (1390). دولت رانتی، اقتصاد دولتی، فرهنگ سیاسی و سرمایه اجتماعی در ایران (84-1368). تحقیقات سیاسی و بین المللی، 3(7)، 59-94

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=191727>

سبحانی، ح. و مومنی، ف. و چهاربند، ف. (1397). تبیین مجاری تولید رانت در نظام بانکی ایران با رویکرد اقتصاد سیاسی نهادگرایی. مطالعات اقتصادی کاربردی ایران (مطالعات اقتصادی کاربردی)، 7(28)، 251-

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=564453> 275

شقایق شهری، و. و علی زاده، ش. و جمشیدی، ن. (1398). سنجش رانت اقتصادی در ایران با استفاده از منطق فازی. مطالعات و سیاست های اقتصادی (سیاست های اقتصادی-نامه مفید)، 6(11)، 245-266

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=549695>

کوزه گر کالجی وحید، 1398، مبارزه با فساد و ایجاد شفافیت اداری در جمهوری گرجستان: انتقال تجربیات به جمهوری اسلامی ایران، مرکز بررسی های استراتژیک ریاست جمهوری با همکاری سفارت جمهوری اسلامی ایران در گرجستان. <http://irdiplomacy.ir/file/download/news/1627730337-.pdf>

گزارش مدیریتی الگوهای توسعه و اصلاح ساختار گمرک گرجستان، 1392، مرکز پژوهش، آمار و اطلاعات ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق و ارز

مرکز مالگیری احمد، 1397، چگونه بوروکراسی ناکارآمد مانع اجرای قانون می شود؟ بررسی موردی الکترونیکی کردن تجارت فرامرزی در ایران، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل: 16068. <https://rc.majlis.ir/fa/report/download/1073307>

World bank, 2019, ANTICORRUPTION INITIATIVES Reaffirming Commitment to a Development Priority, viewed November 2021, <<http://documents1.worldbank.org/curated/en/365421591933442799/pdf/Anticorruption-Initiatives-Reaffirming-Commitment-to-a-Development-Priority.pdf>>

Transparency International, n.d., What is Corruption, viewed November 2021, <<https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>>

UN General Assembly, *United Nations Convention against Corruption: Resolution adopted by the General Assembly*, 21 November 2003, A/RES/58/4, [accessed 1 November 2021] <<https://www.refworld.org/docid/3fdc4d3e7.html>>

UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME, 2004, UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST CORRUPTION, United Nations, New York, available from: <https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf>

Paul H. Rubin, 2015, "**Crony Capitalism**," *Supreme Court Economic Review*, University of Chicago Press, vol. 23(1), pages 105-120. DOI: 10.1086/686474

Wickberg, S., 2013, Literature review on costs of corruption for the poor. Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute (U4 Helpdesk Answer)

Transparency International (TI, 2021, CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX 2020, Viewed November 2021, <<https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index>>

Vladimer Papava, 2006, The Political Economy of Georgia's Rose Revolution, *Orbis*, Volume 50, Issue 4, Pages 657-667, ISSN 0030-4387, <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2006.07.006>.

Global Risk Profile Sàrl, 2021, Global Corruption Index (GCI) 2021 - public version, viewed November 2021, < <https://risk-indexes.com/global-corruption-index/>>

Lee-Jones, K., 2018, Best practices in addressing police-related corruption. Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute (U4 Helpdesk Answer 2018:5)

Sartania. K., 2021, Struggle and Sacrifice: Narratives of Georgia's Modern History, viewed November 2021, <[2021-04 Sartania Georgia History Updated.pdf](#) (carnegieendowment.org)>

Rahman. K., 2017, BUILDING ON SOCIAL MOVEMENTS TO ACHIEVE SYSTEMIC CHANGE, viewed November 2021, <<https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk/building-on-social-movements-to-achieve-systemic-change>>

Kukhianidze A., 2009, Corruption and organized crime in Georgia before and after the 'Rose Revolution', Central Asian Survey, 28:2, 215-234, DOI: 10.1080/02634930903043709

Eriksson, F.; (2017) The rapid economic liberalisation and ruthless fight against corruption in Georgia. Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute (U4 Practitioner Experience Note 2017:1)

Matthew Devlin, SEIZING THE REFORM MOMENT: REBUILDING GEORGIA'S POLICE, 2004-2006, 2009, Innovations for Successful Societies, Princeton University, accessed at [November 2021] <https://successfulsocieties.princeton.edu/sites/successfulsocieties/files/Policy_Note_ID126.pdf>

Osmanov F., 2020, Police reform in Georgia building integrity, viewed November 2021, <<https://www.bsg.ox.ac.uk/sites/default/files/Osmanov%2C%20Police%20Reform%20in%20Georgia-1.pdf>>

World Bank. 2012, Fighting Corruption in Public Services. Chronicling Georgia's Reforms. <<http://documents.worldbank.org/curated/en/518301468256183463/pdf/664490PUB0EPIO065774B09780821394755.pdf>>

Jandieri. G., 2019, Tax Reforms in Georgia 2004-2012, FISCAL FACT No. 665 July 2019, Tax Foundation, viewed November 2021 at: <<https://files.taxfoundation.org/20190716191139/Tax-Reforms-in-Georgia-2004-2012.pdf>>

Shelley L., Scott E.R., Latta A., 2007, Organized Crime and Corruption in Georgia, Routledge, New York

Holcombe, R. G., 2013, Crony Capitalism: By-Product of Big Government, *The Independent Review*, 17(4), 541-559. <http://www.jstor.org/stable/24563134>

UN/CEFACT, 2005, Case studies on implementing a Single Window to enhance the efficient exchange of information between trade and government, "working draft", Viewed November 2021, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/cefact/single_window/draft_160905.pdf and https://digitallibrary.un.org/record/556563/files/draft_160905.pdf

Amiryousef Faramarz Gharamaleki

Allameh Tabataba'i University

Mohsen Motiei

Allameh Tabataba'i University

Anti-Corruption Management Model, Lessons from Georgia

Abstract

Corruption is a complex, important urgent and universal challenge that human societies face today. Sheer extent and extra importance of the costs that this challenge unleashes upon Iran with special economic situation, has made fighting corruption a top priority for civil society and social movements, Government and policymakers and Socioeconomics scientists. One important angel of “Georgia’s Economic Miracle” is reaching tangible objective results in fighting corruption and raising its position from 124 in 2003 to 45 in 2020 in Corruption perception index. This has been subject to numerous previous studies and deserves further attention.

This study aims to extract underlying reasons for achievements and shortcomings in both countries fight against corruption in light of a comparative and analytic study and to suggest these findings for further studies in order for them to be use in localized Iranian anti-corruption management models. To reach this goal data has been gathered from international Indices, previous local and international studies via library research method and analyzed using comparative analysis method.

Channeling social movements and public outrage and proper leveraging of social and civil capital to fight corruption, Use of total restructure as tool, limiting extensive bureaucracy, economic freedom specially business freedom, exiting the system of crony capitalism with appropriate structural reforms in tax, currency, banking and Customs, defending private property, forming e-government and single window system in public services are reported as successful strategies to be further studied for use in localized Iranian anti-corruption management models.

ჩინეთის პოლიტიკური გავლენის ზრდა ახლო აღმოსავლეთში ირან- ჩინეთის ურთიერთობის მაგალითზე

ჩინეთსა და ირანის ისლამური რესპუბლიკის ურთიერთობები მოიცავს ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და სოციალურ თანამშრომლობის სფეროებს. თანამშრომლობა ჩინეთსა და ირანს შორის 1979 წლის ირანის ისლამური რევოლუციის შემდეგაც დღემდე ინტენსიურად გრძელდება. ამ ქვეყნებს შორის ოფიციალური ურთიერთობები დაიწყო ბევრად ადრე, კონკრეტულად 1937 წელს. ეს ურთიერთობები შორეული წარსულიდან იღებს სათავეს. ამ ორ ცივილიზაციას აქვს კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია. ის უკავშირდება აბრეშუმის გზას. ჩინეთი და ირანი დღემდე ინარჩუნებენ სტრატეგიულ პარტნიორობას.

ამ ორ ქვეყანას შორის კავშირები შენარჩუნდა ირანის ისლამური რესპუბლიკის ჩამოყალიბების პერიოდიდანაც (1979 წლიდან) (1). ამ სტატიაში ჩვენ ყურადღებას ვამახვილებთ ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობის უახლოეს პერიოდზე. კონკრეტულად კი, ბოლო რამდენიმე წლის ამბებზე. სანამ უშუალოდ კვლევაში დასმულ ძირითადად საკითხებზე გადავალთ, მანამ მოკლედ მიმოვიხილავთ წინა პერიოდსაც.

უნდა აღინიშნოს, რომ ირანმა და ჩინეთმა 2015 წელს ხელი მოაწერეს შეთანხმებას, რომელიც ეხებოდა სავაჭრო ურთიერთობებს და რომლის ღირებულებაც 600 მილიარდ დოლარამდე გაიზრდებოდა ათი წლის განმავლობაში_ ანუ 2016 წლის იანვრიდან. ჩინეთის ლიდერი სი ძინ პინი ეწვია ირანის პრეზიდენტ ჰასან როუჰანს, რომლებმაც განიხილეს ამ სავაჭრო შეთანხმების პირობები და მისი და დასახეს მისი განხორციელების გზები. ეს შეთანხმება შეესაბამებოდა ერთი სარტყლის იდეას. მას შემდეგ ამ ორ ქვეყანას შორის სულ გაფორმდა 17 შეთანხმება. მათგან ერთ-ერთ ეხებოდა ირანის ბირთვულ პროგრამას. სხვა შეთანხმების მიხედვით ჩინელები ხელს შეუწყობენ თეირანის მაშჰადთან დაკავშირებას მათი მაღალსიჩქარიანი სარკინიგზო მაგისტრალით(3). აღსანიშნავია, რომ 2020 წლის ივნისში, ირანი იყო ერთ-ერთი 53 ქვეყანიდან, რომელმაც მხარი დაუჭირა ჰონგკონგის ეროვნული უსაფრთხოების კანონს გაეროს ადამიანის უფლებათა საბჭოში (2).

ირან-ჩინეთის ეკონომიკური ურთიერთობების ერთ-ერთი მთავარი საყრდენი ნავთობი და ბუნებრივი აირია. 2011 წელს ჩინეთის ნავთობის იმპორტის დაახლოებით 10% იყო ირანიდან. ამ ქვეყნიდან ჩინეთის მთლიანი იმპორტის

დაახლოებით 80% ნავთობზე მოდის, დანარჩენი კი მინერალური და ქიმიური პროდუქტებია. ირანულ ნავთობსა და ბუნებრივ აირზე დამოკიდებულების გამო ჩინეთი ინვესტიციებს დებს ირანის ნავთობისა და ბუნებრივი აირის სექტორის მოდერნიზაციაში, რათა უზრუნველყოს ამ რესურსზე მეტად წვდომა. ჩინეთის ნავთობის ეროვნულ კორპორაციას (CNPC) გადაეცა 85 მილიონ დოლარიანი კონტრაქტი ბუნებრივი აირის საბადოების 19 ჭაბურღილზე სამუდამოდ სამხრეთ ირანში. ამას გარდა ხელი მოაწერა კიდევ ერთ მსგავს, 13 მილიონი დოლარის კონტრაქტს. ირანსა და ჩინეთს შორის 2004 წელს მიღწეული იქნა შეთანხმება, რომლის მიხედვითაც ჩინეთი 30 წლის განმავლობაში 270 მილიონი ტონა ბუნებრივ აირს შემოიტანდა სამხრეთ ირანის საბადოებიდან, რომელიც არის მსოფლიოში ყველაზე მდიდარი ბუნებრივი გაზის საბადოები, 70 მილიარდ დოლარად. კიდევ ერთი ჩინური კომპანია, Sinopec Group, იღებს ნახევარ წილს იარდარვარანის ნავთობის საბადოებიდან, რომლის ღირებულებაა დაახლოებით 100 მილიარდი აშშ დოლარი (4).

უფრო ადრე, 2007 წელს, ხელი მოეწერა 3,6 მილიარდი დოლარის ღირებულების ხელშეკრულებას ირანში ოფშორული გაზის საბადოების ინფრასტრუქტურის განვითარებისთვის. მათ შორის ხელმოწერილი იქნა კიდევ 2 მილიარდ დოლარიანი კონტრაქტი ჩრდილოეთ ირანის ნავთობის საბადოსთან დაკავშირებით. ჩინეთი არა მხოლოდ ეხმარება ეხმარება ირანს ნავთობისა და გაზის სექტორის განვითარებაში, არამედ ის მხარს უჭერს ირანის ამბიციებს მილსადენებით სამხრეთ ირანის პორტებში კასპიის ზღვის ნავთობისა და გაზის გატანაზე, რათა ამ ბუნებრივი რესურსების ევროპასა და აზიაში ექსპორტზე გატანა მოხდეს. ირანი ხელს უწყობს ნავთობის გაყიდვას ჩინეთში, რათა ამით უზრუნველყოს თავისი კეთილდღეობა (3).

მნიშვნელოვანია, რომ ჩინეთი ირანს მიიჩნევს მუდმივ პარტნიორად მისი ექსპორტისთვის და ენერგორესურსების მზარდი მოთხოვნების დაკმაყოფილების ერთ-ერთ წყაროდ. 2004 წლის ჩინურმა სახელმწიფო კომპანიამ ხელი მოაწერა 25 წლიან კონტრაქტს ირანიდან 110 მილიონი ტონა თხევადი ბუნებრივი აირის (LNG) იმპორტის შესახებ. ამას მოჰყვა მეორე კონტრაქტი Sinopec-სა და Iran LNG-ს შორის, რომელიც გაფორმდა იმავე წლის ოქტომბერში. 100 მილიარდი დოლარის ღირებულების გარიგებას დამატებით 250 მილიონ ტონა LNG-ს უმატებდა ჩინეთის ენერგომომარაგებისათვის. 2009 წლის იანვარში ირანმა და ჩინეთმა ხელი მოაწერეს 1,76 მილიარდი დოლარის კონტრაქტს დასავლეთ ირანში ჩრდილოეთ აზადეგანის ნავთობის საბადოს განვითარებისთვის. იმავე წლის მარტში ამ ორმა ქვეყანამ დადო სამწლიანი ხელშეკრულება 3,39 მილიარდი აშშ დოლარის ოდენობით თხევადი ბუნებრივი აირის მოპოვებაზე ირანის სამხრეთ პარსის ბუნებრივ გაზზე. ირანისათვის დაწესებული სანქციებიდან გამომდინარე, ნავთობპროდუქტების გადამუშავების შეზღუდული შესაძლებლობების გამო, ირანი ამ პროდუქტების მესამედს, ისეთს, როგორცაა ბენზინი, ჩინეთიდან შემოიტანდა (5).

2011 წელს პეკინმა და თეირანმა ხელი მოაწერეს ვრცელ შეთანხმებას, რომელმაც ჩინეთს მისცა განსაკუთრებული უფლებები ირანის ნავთობისა და ბუნებრივი აირის რამდენიმე საბადოზე 2024 წლამდე. ამ შეთანხმების პირობების თანახმად, ირანი ჩინურ ნავთობკომპანიებს განსაკუთრებული უფლება მიანიჭა ამ ქვეყნის სამ დიდ რეგიონში საჭირო ინფრასტრუქტურის მოწყობის უფლებით. სანაცვლოდ ჩინეთი დაპირდა ირანს, რომ ნებისმიერი საგარეო თავდასხმა ამ რეგიონებზე განიხილება ჩინეთის მიერ, როგორც თავდასხმა საკუთარი სუვერენული ტერიტორიის მიმართ და დაიცავდა მათ უსაფრთხოებას (4). ამ წელს ირანსა და ჩინეთს შორის ტვირთბტუნვამ 45 მილიარდ აშშ დოლარს მიაღწია. მომდევნო წელს კი ეს რიცხვი 50 მილიარდ აშშ დოლარამდე გაიზარდა (5).

გარკვეული პერიოდის მანძილზე ირანსა და ჩინეთს შორის იყო არაოფიციალური სავაჭრო ურთიერთობები, რომელიც დროთა განმავლობაში შეიცვალა და გაიზარდა კიდევ (7). 2005 წელს ჩინეთიდან ირანში ექსპორტი შეადგენდა 8,3%-ს. ირანის იმპორტი ჩინეთიდან თანდათანობით გაიზარდა.

მომგებიანი სავაჭრო ურთიერთობების გამყარებისათვის ჩინეთმა ინვესტიცია ჩადო თეირანის მეტროპოლიტენის სისტემებში, კაშხლებში, თევზჭერასა და ცემენტის ქარხნებში. ხოლო ირანი დაეხმარა ჩინეთს მისთვის საჭირო მინერალების, ნახშირის, თუთიის, ტყვიის და სპილენძის მიწოდებაში (6). ორ სახელმწიფოს შორის ვაჭრობა ასევე მოიცავს სამთო და სატრანსპორტო აღჭურვილობას და ასევე ავტო ნაწილებს, სათამაშოებს და ა. შ. ირანი სავსეა ჩინური პროდუქციითა და მანქანებით (6). ალი აკბარ სალეჰიმი, ირანის ყოფილმა წარმომადგენელმა ატომური ენერჯის საერთაშორისო სააგენტოში, განაცხადა, რომ ეს ორი ქვეყანა (ირანი და ჩინეთი) "ერთმანეთს ავსებენ. მათ (ჩინეთს) აქვთ მრეწველობა და ჩვენ (ირანს) გვაქვს ენერჯორესურსები" (6).

მნიშვნელოვანია, რომ 2016წელს ორი სახელმწიფოს მეთაურმა გაცვალეს აზრები ორმხრივი ურთიერთობების ყველა სფეროში თანამშრომლობის შესახებ და ამით მიაღწიეს ვრცელ შეთანხმებებს.

ტვირთები ჩვეულებრივ იგზავნება ჩინეთიდან ირანში და პირიქით. ასევე შესაძლებელია ორ ქვეყანას შორის გადაადგილება მატარებლით, ყაზახეთისა და თურქმენეთის გავლით. 2016 წელს პირველი პირდაპირი საკონტინერო მატარებელი ივიუს (ჟეჯიანის პროვინცია) და თეირანს შორის აზიის გავლით მანძილი 14 დღეში დაფარა. ირანელები და ჩინელები ამჟამად ახდენენ რელსების განახლებას ურუმჩის თეირანთან დასაკავშირებლად, აგრეთვე ყაზახეთის, ყირგიზეთის, უზბეკეთისა და თურქმენეთის დასაკავშირებლად. 2016 წლის შანხაიდან თეირანში ტვირთის გადატანას 12 დღე დასჭირდა, მაშინ როცა საზღვაო გზით 30 დღე იყო საჭირო (3).

2018 წლის მაისში ჩინეთმა დაგეგმა ახალი სატვირთო მატარებლის ხაზის აგება ირანთან. ახალმა სატვირთო მატარებელმა მუშაობა დაიწყო 2018 წლის 10 მაისს, ამ სარკინიგზო ხაზმა დააგაკავშირა ეს ორი ქვეყანა. იგი მიემართებოდა ჩრდილოეთ

ჩინეთის ქალაქ ბაიანურიდან ირანის დედაქალაქ თეირანში, სადაც 20 დღეში ჩავიდა.

2020 წელს კი ამ ქვეყნებს შორის ხელი მოეწერა შეთანხმება, რომელიც ეხებოდა ერთი სარტყელი ერთი გზიდ იდეას. 2020 წლის დოკუმენტმა აჩვენა, რომ ორ ქვეყანას შორის განხორციელდება 25-წლიანი სტრატეგიული პარტნიორობა, რომელშიც ჩინეთი ინვესტიციებს ჩადებს ირანში ტრანსპორტსა და საზღვაო ნავსადგურებში. სანაცვლოდ, ირანმა უნდა უზრუნველყოს თავისი ნავთობის რეგულარული მიწოდება ფასდაკლებით. უპირველეს ყოვლისა, ამ შეთანხმების დადების მიზეზად მიიჩნევა ამ რეგიონში მეტოქეობა აშშ-ს და ჩინეთს შორის. აშშ არის ირანის მთავარი მოწინააღმდეგე, ხოლო ჩინეთი, ირანის მთავარი მხარდამჭერი (5).

ირანის პრეზიდენტი ებრაჰიმ რაისი 2021 წელს ატარებს „აღმოსავლეთისკენ“ პოლიტიკას ჩინეთთან და რუსეთთან კავშირების გაღრმავების მიზნით. თეირანი შეუერთდა შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციას 2021 წლის სექტემბერში. 2022 წლის იანვარში ირანმა, ჩინეთმა და რუსეთმა ჩაატარეს მესამე ერთობლივი საზღვაო წვრთნები ინდოეთის ოკეანეში. სამმა ქვეყანამ ერთობლივი საზღვაო წვრთნები 2019 წელს დაიწყო ინდოეთის ოკეანეში და ომანის ზღვაში. ამ წვრთნების მიზანია რეგიონში უსაფრთხოებისა და მისი საფუძვლების გაძლიერება და სამ ქვეყანას შორის მრავალმხრივი თანამშრომლობის გაფართოება, რათა ერთობლივად მხარი დაუჭირონ მსოფლიო მშვიდობას(1).

ირანსა და ჩინეთს შორის პირდაპირი ბირთვული თანამშრომლობა დასრულდა, მაგრამ არსებობს ვარაუდი, არსებობს თუ არა არაპირდაპირი ბირთვული თანამშრომლობა. მაგალითად, 2005 წელს შვიდი ჩინური ფირმა იყო ექვმიტანილი ბირთვული იარაღის ტექნოლოგიის გაყიდვაში და შვიდივე მათზე სანქციები დაწესდა. ამ ფირმებს ორი წლით აკრძალა ვაჭრობა შეერთებულ შტატებთან.

2021 წლის 16 ნოემბერი შეერთებული შტატების პრეზიდენტმა ჯო ბაიდენმა და ჩინეთის პრეზიდენტმა სი ძინპინმა ისაუბრეს თავიანთ პოზიციებზე ირანთან 2015 წლის ბირთვული შეთანხმების აღდგენის შესახებ მოლაპარაკებების განახლების შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთი მხარს უჭერს შეთანხმების აღორძინებას.

რაც შეეხება, ბოლო დროინდელ ურთიერთობებს 2021 წლის 27 მარტს 7 მარტს ირანმა და ჩინეთმა ხელი მოაწერეს სადავო გრძელვადიან შეთანხმებას ორმხრივი ურთიერთობების შესახებ. შეთანხმების დეტალები არ გაუსაჯაროებიათ, მაგრამ ვარაუდობენ, რომ ის შეიცავს ჩინეთის ინვესტიციებს ირანის ენერჯეტიკისა და ინფრასტრუქტურის სექტორებში. ჩინეთი ირანის მთავარი სავაჭრო პარტნიორი და საკვანძო მნიშვნელობის ბაზარია ირანის ენერგომატარებლების ექსპორტისთვის, რომელიც სერიოზულად შეაფერხა აშშ-ის სანქციებმა.

ორ ქვეყანას შორის შეთანხმებას ხელი მოაწერეს ირანის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ჯავად ზარიფმა და მისმა ჩინელმა კოლეგამ, ვან იმ. ირანის სახელმწიფო ტელევიზიამ შეთანხმებას უწოდა „25-წლიანი სტრატეგიული თანამშრომლობის

ხელშეკრულება“. ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენელმა, საიდ ხატიბზადემ ხელმოწერამდე თქვა, რომ დოკუმენტი შეიცავს „პოლიტიკურ, სტრატეგიულ და ეკონომიკურკომპონენტებს. როგორც ვარაუდობენშეთანხმებით გათვალისწინებულია ასევე ორ ქვეყანას შორის თანამშრომლობის გაძლიერება სამხედრო და უსაფრთხოების სფეროებში(1).

ბიბლიოგრაფია

1. "Iran-China to sign 25-year cooperation pact: Tehran". Arab News. 27 March 2021. Retrieved 27 March 2021.
2. Saleh, Alam; Yazdanshenas, Zakiyeh (9 August 2020). "Iran's Pact With China Is Bad News for the West". Foreign Policy.
3. "Iran and China conduct naval drill in Gulf". Reuters. 18 June 2017. Retrieved 9 January 2020.
4. "Iran and China to expand trade relations", Payvand, 4 January 2012
5. "Iran, China and Russia hold naval drills in north Indian Ocean". Reuters. 21 January 2022
6. "China's Iran oil imports hit two-month high in June: customs". Reuters. 21 July 2015.
7. https://en.wikipedia.org/wiki/China%E2%80%93Iran_relations#Modern_China

Tamta Kodua

Caucasus International University

The rise of Chinese political influence in the Middle East on the example of Iran-China relations

Abstract

The government of the People's Republic of China is interested in deepening political and economic relations with the countries of the Middle East region, including the Islamic Republic of Iran.

This interest is driven by the strengthening of its political influence in this region, which has been driven by the growth of its interests in this region over time. China is making every effort to establish as close a political and economic relationship as possible with as

many countries as possible in this region, which will help, as I have already mentioned above, significantly strengthen this country's influence in the region.

In my article I will focus on the recent expansion of relations between China and the Republic of Iran. Before moving on to the main issue, I would like to point out that China has become significantly more active in relation to Iran since 2016 after the gradual lifting of sanctions on Iran.

It is noteworthy that based on the relations between the two countries, China supports the maintenance and implementation of the joint action plan of the nuclear agreement reached with Iran.

China wants to strengthen coordination with Iran on cooperation within the organization within the organization, as well as in other international structures, in order to jointly ensure the observance of the basic norms of international law that unite states with common interests. In addition, the relations between the two countries are crucial, with a total of 25 years of negotiations concluded on March 27, 2021, which will bring Iran and China closer together.

This agreement caused some consternation in Iran. I think China is making every effort to strengthen its influence, both in the region as a whole and in Iran. In addition to Iran, it also manages to sign long-term agreements with other countries in the region.

ისლამისტური მოძრაობის გააქტიურების მიზეზები ავღანეთი

შესავალი

ზოგადად, ისლამიზმისა და ისლამისტური ორგანიზაციების შესახებ საკმაოდ ბევრი კვლევა გამოქვეყნდა, რომლებშიც ასახულია ისლამიზმის წარმოშობის მიზეზები და მისი რადიკალიზაცია. ამ მხრივ საინტერესოა ავღანეთი, სადაც ისლამიზმის განვითარება და ისლამისტური ორგანიზაციების ჩამოყალიბება უფრო რთულ და განსხვავებულ პირობებში მოხდა. ისე, როგორც სხვა მუსლიმურ ქვეყნებში, ავღანეთშიც ისლამისტი რადიკალების გააქტიურებას ხელი უცხო ქვეყნის, ამ შემთხვევაში საბჭოთა კავშირის ჯარების შესვლამ შეუწყო. ავღანელ ისლამისტებს ბრძოლა უხდებოდათ, როგორც მათთვის მიუღებელი ავღანეთის ხელისუფლებების, ასევე საბჭოთა ჯარების წინააღმდეგადაც.

ისლამისტური მოძრაობა ავღანეთში XX საუკუნის 60-იან წლებში.

ავღანეთში ისლამისტურმა მოძრაობამ ჩამოყალიბებისა და განვითარების მეტად რთული გზა განვლო. მისი ისტორია დიდი ხნის მანძილზე ფაქტობრივად უცნობი იყო. დღესაც ავღანურ ისლამისტური მოძრაობის ისტორიაში ძალზე ბევრი ბნელით მოცული ადგილებია.

ავღანეთის ისლამისტურ მოძრაობას საფუძვლად დაედო ეგვიპტური ისლამისტურ-ფუნდამენტალისტური ორგანიზაცია „ძმები მუსლიმების“ იდეოლოგია (5). ისლამისტების ბრძოლის მეთოდები გულისხმობდა არსებული ხელისუფლების წინააღმდეგ შეიარაღებულ გამოსვლებს, აჯანყებებს, ტერორისტულ აქტებს და ა. შ. ავღანელ ისლამისტებს კავშირი ჰქონდათ ქვეყნის გარეთ მოქმედ ანალოგიურ ორგანიზაციებთან. მათ ეგვიპტელი „ძმები მუსლიმების“ არამარტო იდეოლოგია, არამედ ამ ორგანიზაციის სტრუქტურაც კი შეუცვლელად გადაიღეს და ამ ასოციაციის პრინციპით მოქმედებდნენ (1, 78).

აღსანიშნავია, რომ ავღანეთში ისლამისტური მოძრაობა ჯერ კიდევ მუჰამად ზაჰირის მმართველობის დროს დაიწყო. 1965 წელს ქაბულის (6) უნივერსიტეტის საღვთისმეტყველო ფაკულტეტზე ჩამოყალიბდა პირველი ისლამისტური ჯგუფი, რომლებიც განიხილავდნენ ავღანეთში ისლამის აღორძინებისა და სამომავლოდ ქვეყანაში ისლამური სახელმწიფოს შექმნის საკითხებს. ისინი აკრიტიკებდნენ ქვეყანაში არსებულ რეჟიმსა და მმართველობის სისტემას. ავღანეთის ეს პირველი ისლამისტური დაჯგუფება ამუშავებდა სამოქმედო პროგრამას, რომლითაც უნდა

ეხელმძღვანელათ მომავალში. ამ დაჯგუფების ლიდერი იყო ფაკულტეტის დეკანი, ლულამ მუჰამად ნიაზი.

პარალელურად, ამავე უნივერსიტეტის საინჟინრო ფაკულტეტზე შეიქმნა ანალოგიური ისლამური დაჯგუფება. XX საუკუნის 60-იან წლებში ეს ორი ისლამური დაჯგუფება იყო ძირითადი, რომლებიც ღიად მოქმედებდნენ მთავრობის წინააღმდეგ. ამ დაჯგუფებების ცალ-ცალკე მოქმედებებმა ცხადყო, რომ საჭიროა ერთი გეგმა და საერთო მიზნისაკენ ბრძოლა. მოგვიანებით, 1969 წელს მოეწყო ამ ორი ისლამისტური დაჯგუფების შეხვედრა, რამაც საფუძველი ჩაუყარა „მუსლიმური ახალგაზრდული“ ორგანიზაციის შექმნას. ქაბულის უნივერსიტეტი იყო კონფლიქტის ცენტრი, სადაც სასტიკად იბრძოდნენ სახელმწიფოსა და საზოგადოების მიმართულების განსაზღვრაში უზენაესობის მოსაპოვებლად.

მონარქიის დამხობა ავღანეთში და ისლამისტური ორგანიზაციების გააქტიურება.

ავღანეთში XX საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში იწყება ისლამისტური მოძრაობის გააქტიურება. ამ პერიოდიდან სათავეს იღებს დაპირისპირება ისლამისტური მოძრაობების ლიდერებს შორის. მათი განხეთქილების მიზეზი ამ მოძრაობების მოქმედებებისა და პრინციპების განსაზღვრაში სხვაობა იყო. ისლამისტურ ორგანიზაციებს საერთო გეგმა არ ჰქონდათ. ყველა თავისი მიზნისთვის იბრძოდა, რამაც ქვეყანას დესტაბილიზაცია მოუტანა. არალეგალური მოღვაწეობა გააქტიურეს, როგორც ისლამისტებმა, ისე მემარცხენე მიმართულების პოლიტიკურმა პარტიებმა. 1973 წლის ივლისში გენერალმა მუჰამედ დაუდმა მოაწყო სამხედრო გადატრიალება, რის შედეგადაც დაემხო მონარქია. ამას მოჰყვა ხელისუფლებისათვის ბრძოლის გამლიერება ავღანეთში ცალკეულ პოლიტიკურ დაჯგუფებებს შორის. წარმოიშვა სამოქალაქო ომის კერები. მონარქიული რეჟიმის დამხობის შემდეგ ავღანეთი რესპუბლიკად გამოცხადა, ხოლო პრეზიდენტად არჩეულ იქნა გენერალი დაუდი (7).

ქვეყანაში მოსული ახალი მთავრობის პარალელურად, 1974 წელს „მუსლიმური ახალგაზრდობის“ წარმომადგენლები ავღანეთიდან პაკისტანში გადავიდნენ, სადაც გადიოდნენ სამხედრო მომზადებებს (2), რომლებსაც დაგეგმილი ჰქონდათ აჯანყება სამომავლოდ. მათ სურდათ კონტროლის მოპოვება ქვეყანაში განვითარებულ სიტუაციაზე. „მუსლიმურმა ახალგაზრდულმა“ ორგანიზაციამ 1975 წელს ფანჯშირის ხეობაში წარუმატებელი აჯანყების მცდელობის შემდეგ, სცადა იქ ხალხის მხარდაჭერა მოეპოვებინა, მაგრამ მან ვერ მოიპოვა ადგილობრივების მხარდაჭერა. რესპუბლიკის მთავრობამ გაანადგურა ისლამისტები, რის გამოც „მუსლიმი ახალგაზრდობის“ ყველა ლიდერი გაიქცა პაკისტანში. თავად ორგანიზაციამ კი არსებობა შეწყვიტა. თუმცა, მისმა ლიდერებმა განაგრძეს თავიანთი მისიის შესრულება და საბოლოოდ განახორციელეს კიდევ

წარმატებული აჯანყებები ავღანეთის მარქსისტული დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ, რომელსაც მხარს უჭერდა საბჭოთა კავშირი (8).

ავღანეთის ისლამისტური ორგანიზაციის ლიდერებს შორის დაპირისპირება კვლავაც გაგრძელდა პაკისტანში, რის შედეგადაც 1976 წელს ჩამოყალიბდა ორი მთავარი ორგანიზაცია: ავღანეთის ისლამური პარტია (აიპ) გ. ჰექმაიათარის ხელმძღვანელობით და ავღანეთის ისლამური საზოგადოება (აის) ბ.რაბანის ხელმძღვანელობით (9).

1978 წელს ახალგაზრდა ოფიცერთა ჯგუფმა ავღანეთში დაამხო პრეზიდენტ მოჰამედ დაუდის ხელისუფლება. ქვეყნის სათავეში პროკომუნისტური მიმართულების მემარცხენე „ავღანეთის სახალხო-დემოკრატიული პარტია“ მოვიდა. პარტიის ხელმძღვანელი ნ. თარაკი აკონტროლებდა ქვეყანაში განვითარებულ მოვლენებს (10). მას მხარს უჭერდნენ სსრ კავშირი და სოციალისტური ბლოკის ქვეყნები, რომლებიც ერეოდნენ ქვეყნის შიდა სახელმწიფოებრივ საქმეებში. ოპოზიცია კი დახმარებას იღებდა მუსლიმური ქვეყნებიდან, ჩინეთიდან და სხვა. ნ. თარაკის ანტიისლამისტურმა პოლიტიკამ ავღანეთში, კიდევ უფრო გააღრმავა უფსკრული მოსახლეობასა და ხელისუფლებას შორის.

ხელისუფლებით უკმაყოფილო ავღანელები ტოვებდნენ სამშბლოს და ირანსა და პაკისტანში გარბოდნენ. პაკისტანში შექმნილ ლტოლვილთა ბანაკებს ისლამისტები აკონტროლებდნენ. მათ პაკისტანელი სამხედროების დახმარებით დაიწყეს ლტოლვილთა ბანაკში შეიარაღებული დაჯგუფებების ჩამოყალიბება და სამხედრო წვრთნები. 1978 წლის ბოლოს უკვე პაკისტანიდან დაიწყო გაწვრთნილი სამხედრო დაჯგუფებების გადასროლა ავღანეთში ხელისუფლების წინააღმდეგ.

ავღანეთის ისლამური პარტიტიისა (აიპი) და ავღანეთის ისლამური საზოგადოების (აისი)გარდა 1979 წლის დასაწყისში პოლიტიკურ არენაზე გამოჩნდნენ ახალი ისლამისტური პარტიები, რომლებიც პაკისტანში ჩამოყალიბდნენ. ესენი იყვნენ:

ჰალსის ისლამისტური პარტია (ჰიპ);

ავღანეთის ეროვნული ისლამური ფრონტი (აეიფ);

ავღანეთის ისლამისტური რევოლუციის მოძრაობა (აირმ) და სხვა.

ამ პარტიებმა შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადა ავღანეთის მმართველ ხელისუფლებას. ქვეყანაში ისლამისტური პარტიების გააქტიურებას მოჰყვა სსრკ-ს ჯარების შეყვანა ავღანეთში. სამოქალაქო ომი, რომელიც მიდინარეობდა „ურწმუნოთა“ წინააღმდეგ, საღვთო ომში" – „ჯიჰადში“ გადაიზარდა. საბჭოთა ჯარების შესვლას ავღანეთში დიდი რეზონანსი მოჰყვა, რომელიც მთელმა მსოფლიომ დაგმო (11).

ავღანელ ისლამისტებს დიდ დახმარებას უწევდნენ მუსიკალური სახელმწიფოები და ისლამისტური ორგანიზაციები. აშშ-ს კონგრესი ყოველწლიურად

განიხილავდა ავღანეთის ოპოზიციის დახმარებას. თავდაპირველად ეს დახმარებები ხორციელდებოდა სადაზვერვო სამსახურებისა და კერძო ორგანიზაციების საშუალებებით, შემდეგ კი, უკვე ღიად.

ავღანეთში საბჭოთა ჯარების შესვლის შემდეგ, პაკისტანის ტერიტორიაზე მყოფი ისლამისტური პარტიები გაერთიანდნენ ავღანეთის ისლამური რევოლუციის მოძრაობის ალიანსში, მაგრამ ერთსულოვნების არ ქონის გამო მალე დაიშალენ. ეს იყო ავღანეთის ისლამისტური პარტიების გაერთიანების პირველი მცდელობა.

1980 წლის 27 იანვარს პაკისტანის დედაქალაქში გაფორმდა ახალი ალიანსი, რომელშიც ექვსი ავღანური ოპოზიციური ისლამისტური პარტია გაერთიანდა. მათი მიზანი იყო - ავღანეთის განთავისუფლება „ათეისტური“ რეჟიმისაგან და ამ ქვეყანაში ისლამური სახელმწიფოს შექმნა. ეს ალიანსიც მალევე დაიშალა ისე, როგორც წინა. მოგვიანებით, მათი მხარდამჭერების მოთხოვნით, 1981 წლის 25 ივნისს კვლავ შეიკრიბნენ ავღანეთის ისლამისტური მოძრაობის ლიდერები. მათ შექმნეს ახალი ალიანსი „ავღანეთის მოჯაჰედთა ისლამური კავშირი“, რომელიც ითვალისწინებდა ექვსივე ისლამისტური მოძრაობის დაშლას. მათ ალიანსისთვის უნდა გადაეცათ: მატერიალური საშუალებები, შემოსავლის წყაროები, უძრავი ქონება და იარაღი. ამ ალიანსმაც, როგორც წინა ორმა, ვერ შეძლო დიდი ხნით ფუნქციონირება და მალევე დაიშალა. ამის შემდეგ ავღანეთის ისლამისტურმა ორგანიზაციებმა დაიწყეს დამოუკიდებელი მოქმედებები და თავიანთი მიზნებისათვის ცალ-ცალკე ბრძოლა.

ისლამისტურ ორგანიზაციებს შორის ბოლო ალიანსი შეიქმნა 1982 წელს, რომელსაც „შვიდთა ალიანსი“ ეწოდა. მოძრაობის ლიდერებმა თავიანთი ძალისხმევა პოლიტიკური მოღვაწეობიდან სამხედრო მოქმედებებზე გადაიტანეს. შეთანხმების მიუხედავად ნათლად არ იყო განსაზღვრული მათი გავლენის სფეროები და მოქმედებების არეალი ავღანეთში, რის გამოც ხანდახან მათ შორის ერთმანეთშიც კი ხდებოდა შეიარაღებული შეტაკებები.

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ავღანური ისლამისტური მოძრაობების წარმომადგენლები პატრიოტიზმითა და ენთუზიაზმით გამოირჩეოდნენ, მაგრამ ისინი საერთო მიზნის მიღწევისთვის გაერთიანებული ძალებით ბრძოლას ვერ ახერხებდნენ. მათ ჰქონდათ დაპირისპირება ალიანსში თავისი გავლენების გასაძლიერებლად, რის გამოც რამოდენიმეჯერ დაიშალა ალიანსი და დამოუკიდებლად დაიწყეს ბრძოლა ქვეყანაში გავლენას მოსაპოვებლად.

რაც შეეხება ირანში ბაზირებულ ავღანეთის ოპოზიციას, პაკისტანში არსებული ისლამისტური პარტიების მსგავსად, ისინიც გაერთიანდნენ ალიანსში, რომელშიც რვა პარტია შედიოდა. ალიანსის შტაბ-ბინა თეირანში მდებარეობდა. ეს ალიანსიც არ აღმოჩნდა სიცოცხლისუნარიანი, ისევე, როგორც პაკისტანში შექმნილი ალიანსები. უნდა აღინიშნოს, რომ განსხვავებით პაკისტანისა, ირანის ისლამური

რესპუბლიკის ხელისუფლებამ შეძლო ავღანეთის ისლამისტური პარტიების დაქუცმაცებული ალიანსის გაერთანება „ავღანეთის ისლამური რევოლუციის გუშაქთა კორპუსის“ სახით, რომელიც მკაცრი კონტროლის ქვეშ აიყვანა.

ირანის ხელისუფლების ასეთი დამოკიდებულება განპირობებული იყო მისი აშკარად მტრული დამოკიდებულებით აშშ-სადმი და თანაგრძნობა ავღანეთის წინააღმდეგობის მოძრაობებისადმი. ირანი ვერ ეგუებოდა აშშ-ის სულ უფრო მზარდ გავლენას ავღანეთში. ამიტომაც ირანის დახმარებას ავღანეთის ოპოზიციისადმი შერჩევითი ხასიათი ჰქონდა. ირანის ხელისუფლება ეხმარებოდა მხოლოდ პროირანულად განწყობილ ავღანურ დაჯგუფებებს, რომლებსაც დიდი გავლენა ჰქონდათ ავღანეთის შიიტურ მოსახლეობაზე.

საბრძოლო მოქმედებები ავღანეთში საბჭოთა ჯარების წინააღმდეგ.

1978 წელს დაიწყო სამოქალაქო ომი ავღანეთში. თავდაპირველად ეს ომი ავღანეთის მთავრობასა და შეიარაღებულ აჯანყებულებს შორის მიმდინარეობდა. ხელისუფლება ამ საომარ მოქმედებებში პოზიციებს კარგავდა, რაც მიუღებელი იყო ავღანეთის პროკომუნისტური მთავრობისა და მისი მხარდამჭერი საბჭოთა კავშირისათვის. საბჭოთა ჯარების შემსვლამ ავღანეთში და საომარ მოქმედებებში მათმა ჩართვამ გამოიწვია, როგორც უკვე ზემოთხეხილთ ავღანიშნეთ, საღვთო ომი, „ჯიჰადი“, რომელიც გაგრძელდა 1989 წლამდე (12). ავღანეთში განვითარებულ მოვლენებს ამერიკის შეერთებული შტატები სრულად აკონტროლებდა. ისინი დახმარებას უწევდნენ ისლამისტურ ორგანიზაციებს, როგორც ეკონომიკის, ისე შეიარაღებისა და საბრძოლო ტექნიკის მხრივ რადგანაც მისთვის საბჭოთა კავშირის დომინანტობა ავღანეთში მიუღებელი იყო. ავღანეთის ისლამისტურ ორგანიზაციებს ასევე დახმარებას უწევდნენ მულიმური სახელმწიფოებიც. ავღანელი ისლამისტები სამხედრო წვრთნებს გადიოდნენ პაკისტანსა და ირანში, შემდეგ კი ბრუნდებოდნენ სამშობლოში კონკრეტული გეგმების განსახორციელებლად. ეს ორგანიზაციები მოსვენებას არ აძლევდნენ საბჭოთა ჯარებს, რამაც გარკვეული შედეგი გამოიღო კიდევ.

როგორც უკვე ავღანიშნეთ, პაკისტანის გარდა, ავღანეთის ისლამისტური ორგანიზაციების წვრთნებში ასევე აქტიურად იყო ჩართული ირანის ისლამური რესპუბლიკაც, რომელიც უზრუნველყოფდა მათ ყველა საჭირო რესურსით. ირანს თავისი ინტერესები ჰქონდა ავღანეთთან დაკავშირებით. მისთვის, როგორც, ახლო აღმოსავლეთის დომინანტი ქვეყნისათვის, დაუშვებელი იყო, არ გაეკონტროლებინა საბჭოთა კავშირი და აშშ რეგიონში.

შემდგომში მსოფლიოს ნომერ პირველ ტერორისტად წოდებული, ორგანიზაცია „ალ-კაიდას“ ლიდერი ოსამა ბენ-ლადენი ასევე აქტიურად იყო ჩართული ავღანეთში განვითარებულ მოვლენებში. მან ჯერ კიდევ სტუდენტმა განაცხადა, რომ ის აღშფოთებული იყო უსამართლობით, რომელიც ავღანელი ხალხის მიმართ იქნა ჩადენილი (4, 39). ის აფინანსებდა ავღანეთის ისლამისტურ

ორგანიზაციებს. ოსამა ბენ ლადენმა პაკისტანის ტერიტორიაზე გახსნა სამხედრო ბანაკები (13), სადაც წვრთნიდნენ ავღანელ ახალგაზრდებს. მოგვიანებით კი ბენ-ლადენი თვითონაც გადავიდა ავღანეთში და საბრძოლო მოქმედებებში ჩაერთო თავის მომხრეებთან ერთად. ის სრულ მხარდაჭერას აღუთქვამდა ისლამისტურ ორგანიზაციებს. ამას გარდა ბენ ლადენი მთელ არაბულ ქვეყნებში ეძებდა მეზრძოლებს, მიჰყავდა ისინი პაკისტანში, წვრთნიდა მათ და აგზავნიდა ავღანეთში. ის ამისთვის საკუთარ ფულს ხარჯავდა. ბენ-ლადენი მოუწოდებდა მუსლიმურ ქვეყნებს, აქტიურად ჩართულიყვნენ ავღანეთში საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

10 წლიანი უშედეგო ბრძოლის შემდეგ, საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა პოლიტიკურად მოეგვარებინა არსებული სიტუაცია ავღანეთში (12, 37). 1986 წელს ავღანეთის გენერალურ მდივნად აირჩიეს მ. ნაჯიბულა. სახელმწიფოს ახალმა მეთაურმა გამოაცხადა ახალი პოლიტიკური კურსი ავღანეთის შიდა პრობლემის გადასაჭრელად.

1987 წელი ხასიათდება მ. ნაჯიბულას მიერ წამოწყებული ეროვნული შერიგების პოლიტიკის სრული მარცხით. ისლამისტური ორგანიზაციები მთავრობის ჯარების მაგალითის მიბადვას არ აპირებდნენ. მთელ ქვეყანაში საბრძოლო მოქმედებები კვლავ გაგრძელდა. საბჭოთა ჯარებმა კვლავ დაიწყეს დიდი საბრძოლო ოპერაციების წარმოება ავღანეთში.

1988 წლის 14 აპრილს ჟენევაში ავღანეთისა და პაკისტანის მინისტრებმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებებს ავღანეთის კონფლიქტის დიპლომატიური გზით მოგვარების შესახებ. სსრკ და აშშ ამ ხელშეკრულების გარანტიად იქცნენ, ამის გარდა, სსრკ-მ დადო პირობა, რომ 9 თვის განმავლობაში გაიყვანდა ჯარს ავღანეთიდან. ასევე აშშ-მ და პაკისტანმა პირობა დადეს, რომ შეაჩერებდნენ ისლამისტური ორგანიზაციების მხარდაჭერას.

საბჭოთა კავშირმა ავღანეთის გენერალური მდივნის, მ. ნაჯიბულას თხოვნით ბოლო ოპერაცია „ტაიფუნ“ ჩაატარა და 1989 წლის 15 ნოემბერს დაიწყო ჯარების ქვეყნიდან გაყვანის ბოლო ეტაპი. ამ ოპერაციის მიზანი იყო შეემსუბუქებინათ ქვეყნის გარკვეულ ტერიტორიაზე აჯანყებულებულები, სანამ ერთიანი ძალებით შეძლებდა მათ წინააღმდეგ ბრძოლას ავღანეთის მთავრობა (14).

ჟენევაში დადებული ხელშეკრულების ვალდებულება ყველა მონაწილემ შეასრულა. ავღანეთში პოზიცია და ოპოზიცია ერთმანეთის პირისპირ დარჩა. ისლამისტური ორგანიზაციები იმ დროისთვის გაძლიერებული იყო, როგორც მეზრძოლებით, ასევე საბრძოლო მასალებითა და ტექნიკით. მათ მხარს უჭერდა ოსამა ბენ ლადენიც, რომელიც მათთან ერთად ახორციელებდა საბრძოლო მოქმედებებს. ავღანეთის ხელისუფლებას არ შეეძლო მშვიდობის შენარჩუნება ქვეყანაში. ის უფრო და უფრო განიცდიდა ისლამისტური ორგანიზაციების მიერ ქლიერ ზეწოლას. მათ ქვეყნის გარკვეულ რაიონებზე კონტროლიც კი დაამყარეს.

ავღანეთში კიდევ კარგა ხანს ვაკუუმი შეიქმნა. საბჭოთა ჯარების ავღანეთიდან გასვლის დაახლოებით ხუთი წლის შემდეგ (1994 წ.) ამ ქვეყნის სამხედრო და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოჩნდა ისლამისტური ორგანიზაცია „ტალიბანი“

დასკვნა

ამრიგად, ავღანეთში ისლამისტური მოძრაობების ჩამოყალიბების პროცესი საკმაოდ ხანგრძლივად მიმდინარეობდა. აღნიშნული პროცესი დაიწყო გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან. ისლამიზმის გააქტიურებას ამ ქვეყანაში ხელი შეუწყო საბჭოთა კავშირის ჯარების შესვლამ. საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ბრძოლამ კი საფუძველი ჩაუყარა „ტალიბანის“ ჩამოყალიბებას.

ბიბლიოგრაფია

1. ქაროსანიძე თ. ისლამური ფუნდამენტალიზმი თანამედროვე ეგვიპტეში „მუსლიმი ძმების“ და რადიკალური ისლამისტური ორგანიზაციების სტრატეგია . გამომცემლობა „ნეკერი “ , თბილისი 2009;
2. Ahmed Rashid, The United States and the Failure of Nation Building in Pakistan, Afghanistan, and Central Asia, Vicing Press, New York, 2008;
3. Kakar, H. “The Fall of the Afghan Monarchy in 1973.” International Journal of Middle East Studies, vol. 9, no. 2, Cambridge University Press, 1978;
4. Fisk r. the great war for civilization, first vintage books edition, February 2007;
5. <http://coi-mra.gov.ge/ka/2018/03/05>;
6. <http://genia.ge/?p=21813>;
7. https://historica.fandom.com/wiki/Mohammed_Daoud_Khan;
8. <http://edition.cnn.com/ASIANOW/asiaweek/current.bak/issue/is1.html>;
9. <https://www.c-r.org/who-we-are/people/gulbuddin-hekmatyar>;
10. <https://www.britannica.com/biography/Nur-Mohammad-Taraki>;
11. <https://www.radiotavisupleba.ge/a/1915900.html> ;
12. <https://ik-ptz.ru/ka/testy-ege---2017-po-matematike/vvod-sovetskih-voisk-v-1979-vvod-sovetskih-voisk-v-afghanistan.html> ;
13. <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>;
14. <https://inews.co.uk/news/world/russia-afghanistan-why-invade-soviet-union-invasion-1979-timeline-what-happened-1156206>.

Reasons for the intensification of the Islamic movement in Afghanistan

In the 1960s, Islamic movements became quite active in many eastern countries for whatever reason. As for Afghanistan, the intensification of Islamic movements in this country is also related to this period. This process was facilitated by a number of circumstances. These movements started at Kabul University in Afghanistan, which soon expanded beyond the borders of Afghanistan.

In this regard, the situation changed especially in the late 70s of the 20th century. Which was facilitated first by the overthrowing of the monarch in Afghanistan and then by the entry of Soviet troops to protect the pro-communist government in Afghanistan.

The intensification of Islamic movements in Afghanistan has moved to a completely different level since the entry of the Soviet Union. Afghan Islamists have been receiving financial support and equipment from various countries.

Afghan Islamists have been undergoing military training in neighboring Pakistan and Iran. Numerous Afghan Islamic movements were formed in these countries, moving to their own country and fighting Soviet troops. Their support and assistance, as I've already mentioned, came from many other countries as well. The Islamists fighting against the Soviet Union led to the emergence of one of the most organized Afghan Islamist movements, the Taliban, which still is relevant today, not only for this country, but also for the world.

ბუნებრივი სიყინავა

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი
საერთაშორისო პოლიტიკის კვლევისა და პროგნოზირების ცენტრი

ებრაჰიმ რაისი და ირანის საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტები

მსოფლიო მასმედია და საერთაშორისო საზოგადოება დიდი ინტერესით ადევნებდა თვა-ლყურს ირანის საპრეზიდენტო არჩევნებს, რომელიც 2021 წლის 18 ივნისს გაიმართა. ირანის უზენაესი ლიდერი, აიათოლა ალი ხამენეი მოსახლეობას საარჩევნო უზნებთან მისვლისა და ხმის მიცემისაკენ მოუწოდებდა. ის ამავდროულად ამ საპრეზიდენტო არჩევნებს ქვეყნისთვის მნიშვნელოვან მოვლენას უწოდებდა. მოსახლეობას აქტიურობისაკენ მოუწოდებდა ასევე ირანის სახელმწიფო ტელევიზია სლოგანით - „ყველა ხმას ფასი აქვს, მოდით და აირჩიეთ თქვენი პრეზიდენტი“ (1).

აქვე უნდა აღინიშნოს რომ ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში პრეზიდენტის სავარძელი უზენაესი ლიდერის შემდეგ მეორე მნიშვნელოვანი თანამდებობაა. ირანში პრეზიდენტი ოთხი წლის ვადით ირჩევა იმ მოქალაქეების მიერ, რომელთა მინიმალური ასაკი 18 წელია. მიუხედავად იმისა, რომ პრეზიდენტის თანამდებობა მნიშვნელოვანი პოზიციაა ამ ქვეყანაში, ირანის პოლიტიკური სისტემის მიხედვით, მთავარი სიტყვა მაინც უზენაეს ლიდერს ეთქმის. სწორედ უზენაესი ლიდერი აკეთებს საბოლოო მოწოდებასა და შესწორებებს სახელმწიფო მნიშვნელობის ყველა მთავარ საკითხზე. კანონმდებლობის მიხედვით, ირანის ისლამური რესპუბლიკის პრეზიდენტი აბსოლუტური უმრავლესობით აირჩევა, რაც იმას ნიშნავს, რომ კანდიდატმა ხმების მინიმუმ 50.1%-ის მოპოვება უნდა შეძლოს.

არჩევნების წინა პერიოდში ექსპერტები ამომრჩეველთა პასიურობას ვარაუდობდნენ. საბოლოოდ აღმოჩნდა, რომ რეგისტრირებული ამომრჩეველების 48.8%-მა (ირანის 2021 წლის XIII საპრეზიდენტო არჩევნებზე 59310307 ამომრჩეველი იყო დარეგისტრირებული. მონაწილეობა მიიღო - 28989529) მიიღო საპრეზიდენტო არჩევნებში მონაწილეობა. ექსპერტების ვარაუდი ამომრჩეველთა პასიურობასთან დაკავშირებით გამართლდა, ვინაიდან აბსენტეიზმმა 51.2% შეადგინა (2). აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ საპრეზიდენტო არჩევნებზე დარეგისტრირდა 592 კანდიდატი, საიდანაც 40 ქალი იყო. თუმცა საბოლოოდ მხოლოდ 7-მა სუბიექტმა (დარეგისტრირებულ კანდიდატთა 1.2 %) მოიპოვა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება.

1979 წლის ისლამური რევოლუციის შემდეგ, 2021 წლის არჩევნებში ყველაზე დაბალი აქტივობა დაფიქსირდა (მანამდე 1989 წლის არჩევნები ითვლებოდა, სადაც ამომრჩეველთა აქტივობა 51% იყო) (3). 14%-ზე მეტი ბიულეტენი ბათილად

გამოცხადდა, რაც ისლამური რევოლუციის შედეგ ყველაზე მაღალი შედეგია (მანამდე 1981 წლის შედეგი ითვლებოდა, სადაც ბათილად 3.8% გამოცხადდა) (4).

ტრადიციისამებრ, ახლადარჩეული პრეზიდენტი ებრაჰიმ რაისი ოფიციალურ ინაუგურაციამდე ორი დღით ადრე, 3 აგვისტოს, ირანის უზენაეს ლიდერს ალი ხამენეის შეხვდა, რომლისგანაც მან რწმუნების სიგელი მიიღო პრეზიდენტის უფლებამოსილების შესახებ (5), ხოლო ორი დღის შემდეგ კი, 5 აგვისტოს, პრეზიდენტის ოფიციალური ინაუგურაცია გაიმართა, რომელსაც ავღანეთის, სომხეთის, ერაყის, რუსეთის, პალესტინური ჰამასის უმაღლესი თანამდებობის პირები ესწრებოდნენ. ინაუგურაციის ცერემონიალს ასევე დაესწრნენ სირიის, თურქეთის, პაკისტანის, აზერბაიჯანის, იემენის და სხვა ქვეყნების სია მაღალი თანამდებობის პირები. ირანის სახელმწიფო ტელევიზიის განცხადებით, თეირანში გამართულ პრეზიდენტის ინაუგურაციას საერთო ჯამში 70-ზე მეტი სახელმწიფოს წარმომადგენელი დაესწრო (6).

ახლადარჩეული პრეზიდენტის საინაუგურაციო გამოსვლაში გამოიკვეთა ირანის პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ძირითადი საკვანძო მიმართულებები და პრიორიტეტები. ჩვენი კვლევის თემატიკიდან გამომდინარე, მნიშვნელოვანია შევისწავლოთ და ყურადღება გავამახვილოთ ირანის საგარეო პოლიტიკის ძირითადი პრიორიტეტებსა და საგარეო პოლიტიკურ ვექტორზე და ძირითად ტენდენციებზე ქვეყნის ახალი პრეზიდენტის პირობებში.

ინაუგურაციაზე სიტყვით გამოსვლის დროს ებრაჰიმ რაისიმ ირანის საგარეო პოლიტიკის ორი ძირითადი პრიორიტეტი გამოკვეთა: 1. მეზობლებთან ურთიერთობების გაუმჯობესებაგაუმჯობესება და 2. აზიურ სახელმწიფოებთან კავშირების გაფართოება, განსაკუთრებით კი ჩინეთთან და რუსეთთან. ზემოხსენებული პრიორიტეტები ექსპერტების მიერ მალევე შეფასდა ირანის საგარეო პოლიტიკის ხელახალ გააზრებად და ახალი ერას დასაწყისად (7). თავის გამოსვლაში რაისიმ ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ ირანი რეგიონში მხოლოდ მშვიდობას შეუწყობს ხელს და ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ გარე აქტორების ინტერვენცია, რომელიც რეგიონში ხორციელდება, წარმოადგენს პრობლემას და იგი რეგიონში არანაირად არ უწყობს ხელს არსებული პრობლემების მოგვარებას (8). თეირანის ალამ-ე თაბათაბაის უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობების ასოცირებულმა პროფესორმა სეიდ რეზა მოუსავინიამ გამოთქვა მოსაზრება, რომ „შიდა კონსენსუსი დაეხმარება რაისს, გაატაროს უფრო ძლიერი „ურთიერთქმედებასა და შეკავებაზე“ დაფუძნებული საგარეო პოლიტიკა“ (9).

ებრაჰიმ რაისი და მისი გუნდი მალევე შეუდგა ზემოხსენებული პრიორიტეტების პრაქტიკაში იმპლემენტირების პროცესს. მის განცხადებას, რომ ირანს სურს კეთილმეზობლური ურთიერთობები რეგიონის სახელმწიფოებთან, მალევე მოჰყვა საპასუხო ნაბიჯების გადადგმა რეგიონის ქვეყნების მხრიდან. 28 აგვისტოს ერაყის დედაქალაქი ბაღდადში გამართული სამიტი ირანსა და არაბულ

ქვეყნებს შორის ურთიერთობების დათბობის ათვლის წერტილად შეიძლება მივიჩნიოთ.

ბაღდადის კონფერენცია "თანამშრომლობისა და პარტნიორობისთვის" (Baghdad Conference for Cooperation and Partnership) საკმაოდ წარმომადგენლობითი იყო. მას ესწრებოდნენ საფრანგეთისა და ეგვიპტის პრეზიდენტები, გაერთიანებული არაბთა საამიროების ვიცე-პრეზიდენტი და პრემიერ-მინისტრი, იორდანის მეფე, კატარის ემირი და ქუვეითის პრემიერ-მინისტრი. თურქეთი, საუდის არაბეთი და ირანი საგარეო საქმეთა მინისტრებით იყვნენ წარმოდგენილები. ასევე, კონფერენციას ესწრებოდნენ არაბული ქვეყნების ლიგის, ისლამური თანამშრომლობის ორგანიზაციის (OIC) და ყურის თანამშრომლობის საბჭოს (GCC) გენერალური მდივნები.

ეს სამიტი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენად შეიძლება კვალიფიცირდეს, იმ თვალსაზრისით, რომ კონფერენციას, რომელსაც ერაყი მასპინძლობდა, წარმოდგენილნი იყვნენ როგორც მეგობარი, ასევე ერთმანეთის მეტოქე ქვეყნები (10). კონფერენციაზე ყურადღება გამახვილდა უსაფრთხოების, რეკონსტრუქციის, უცხოური ინვესტიციების და კლიმატის ცვლილების საკითხებზე. ასევე, რეგიონში კონსტრუქციული დიალოგის მხარდაჭერის აუცილებლობაზე და ერაყის პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების, უსაფრთხოების უზრუნველყოფის და თანამშრომლობის საკითხებზე. ბაღდადის კონფერენციით შეიძლება ითქვას, ერაყი ცდილობს მოიხდოს შუამავლის როლი ირანსა და არაბულ ქვეყნებს შორის. ის ფაქტი, რომ ირანი და სპარსეთის ყურის სხვა ქვეყნები მოლაპარაკების მაგიდას მიუსხდნენ - ეს უკვე დიდ მიღწევას. ამგვარი პრაქტიკა მხარეებს შორის ურთიერთობების ნორმალიზების და დამაბულობის დასრულების დასაწყისად შეიძლება ჩაითვალოს.

ახალი პრეზიდენტის განცხადების მიხედვით, ირანი ყოველთვის მიესალმება თავის მეზობლებთან ურთიერთობების გაუმჯობესებას, მათ შორის საუდის არაბეთთან. თუმცა, რაისის ამგვარი პათოსისა, ოფიციალურმა არ-რიადმა ირანის პრეზიდენტის ეს განცხადება სკეპტიკურად შეაფასა და თეირანისაგან მსგავსი რიტორიკის სანაცვლოდ დასაბუთებული და ქმედითი ნაბიჯების გადადგმა მოითხოვა. არ-რიადის ამგვარი დამოკიდებულება ირანის მიერ ლიბანში, იემენსა და რეგიონულ წყლებში პოზიციონირებით არის განპირობებული. გარდა ამისა, ეს ორი სახელმწიფო ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში გავლენების გაფართოებისთვის დიდი ხანია მეტოქეებად ითვლებიან. მიუხედავად ამისა, ირანსა და საუდის არაბეთს შორის ურთიერთობების ნორმალიზება სავსებით რეალური და შესაძლებელია. ამისი ვარაუდის საფუძველია თუნდაც, ის ფაქტი, რომ ისინი ბაღდადის კონფერენციაზე ერთი მაგიდის ირგვლივ დასხდნენ. ეს ფაქტი უკვე დიდ მიღწევად შეიძლება შეფასდეს.

ბალდადის სამიტზე ირანს ახალი საგარეო საქმეთა მინისტრი ჰოსეინ ამირ-აბდოლაჰიანი წარმოადგენდა, რომლისთვისაც ეს მინისტრის რანგში პირველი ოფიციალური მივლინება იყო. მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ მას არაბულ ქვეყნებთან ურთიერთობების და დიპლომატიური საქმიანობის მრავალწლიანი გამოცდილება აქვს. სამიტზე ჰოსეინ ამირ-აბდოლაჰიანი თავის გამოსვლაში, რომელიც არაბულ ენაზე იყო, კიდევ ერთხელ დაადასტურა ირანის სურვილი და მზადყოფნა რეგიონის ქვეყნებთან ურთიერთობების გაუმჯობესების შესახებ. იგი შეეხო ახლო აღმოსავლეთში შექმნილ მდგომარეობას და აღნიშნა, რომ რეგიონში უსაფრთხოების მიღწევა მხოლოდ კეთილმეზობლური ურთიერთობების ინტენსიფიკაციითაა მიღწევადი და არა გარე აქტორების ინტერვენციით. ამირ-აბდოლაჰიანი მწუხარება გამოთქვა იმასთან დაკავშირებით, რომ კონფერენციაზე სირია არ იყო მიწვეული. თავის გამოსვლაში მან აგრეთვე აღნიშნა ისიც, რომ ამ კონფერენციაზე ირანის წარმომადგენლის დასწრება ერაყის მიმართ ირანის მტკიცე მხარდაჭერაზე მიუთითებს (11).

ირანის საგარეო პოლიტიკისთვის კიდევ ერთი წინგადადგმული ნაბიჯი იყო 17 სექტემბერს შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციის (SCO) მიერ ტაჯიკეთის დედაქალაქ დუშანბეში გამართული კონფერენცია (12), სადაც ორგანიზაციის მუდმივმა წევრებმა დააკმაყოფილეს ოფიციალური თეირანის განაცხადი, ორგანიზაციაში სრული წევრობის შესახებ. აქვე ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ირანს ამ ორგანიზაციაში 2005 წლიდან დამკვირვებელი სახელმწიფოს სტატუსი ჰქონდა. შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციაში გაწევრიანების შესახებ ირანმა ადრეც შეიტანა განაცხადი, თუმცა იგი გაეროს მიერ დაწესებული სანქციების გამო დაიბლოკა. გარდა ამისა, ალიანსში ირანის გაწევრიანების წინააღმდეგი იყო ტაჯიკეთიც, ვინაიდან ირანს ტაჯიკეთის ისლამური მოძრაობის მხარდამჭერად მიიჩნევდა. შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაცია ევრაზიის პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო მნიშვნელობის რეგიონული ალიანსია, რომლის გეოგრაფიული მასშტაბი მოიცავს ევრაზიის კონტინენტის 3/5-ს, დედამიწის მოსახლეობის 40%-ს და მსოფლიო GDP-ის 20%-ს (13).

ფორმალური და იურიდიული სამუშაოების დასრულების შემდეგ, რაც დაახლოებით ორი წელი გაგრძელდება, ირანი ოფიციალურად შეუერთდება შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციას, უკვე ამჯერად, სრულუფლებიანი წევრი სახელმწიფოს სტატუსით. რაც იმას ნიშნავს, რომ ირანის თანამშრომლობითი ურთიერთობები პოლიტიკური, სამხედრო, ეკონომიკური და კულტურული მიმართულებით მომდევნო წლებში კიდევ უფრო გაძლიერდება როგორც ამ ორგანიზაციის ღერძ სახელმწიფოებთან, ასევე მის დანარჩენ ქვეყნებთან.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ებრაჰიმ რაისიმ თავისი პირველი საგარეო ვიზიტები აზიური სახელმწიფოს ლიდერებთან შეხვედრით დაიწყო, რითაც ხაზი გაუსვა ირანის აღმოსავლური ვექტორის პრიორიტეტულობას. აღნიშნული

მოსაზრების გასამყარებლად შეიძლება ჩაითვალოს რაისის მიერ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალური ასამბლეის 76-ე სესიაზე დისტანციურად სიტყვით მიმართვა. საერთაშორისო საზოგადოების და ორგანიზაციის წევრი სახელმწიფოების წინაშე გაკეთებულ მიმართვაში ებრაჰიმ რაისიმ ისაუბრა ირანის საგარეო პოლიტიკის ძირითად მიზნებზე და ყურადღება გაამახვილა თავისი ქვეყნის პოლიტიკური, სამხედრო, ეკონომიკური და კულტურული კავშირების გაფართოების მნიშვნელობაზე რეგიონის სახელმწიფოების მასშტაბით. რაისიმ რეგიონული თანამშრომლობისა და ურთიერთობების გარდა, ასევე ისაუბრა საერთაშორისო პოლიტიკაზე და განაცხადა, რომ მსოფლიოში ახალ ერას ჩაეყარა საფუძველი. რაისის განცხადებით, „ჰეგემონია და უტილიტარიზმი მარცხდება. საერთაშორისო ბალანსი მულტილატერალიზმისკენ ინაცვლებს და დამოუკიდებელი ქვეყნების ძალაუფლების სასარგებლოდ ნაწილდება“ (14).

დასავლეთის მიერ გარიყული ირანისთვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანია ახალი პარტნიორი ქვეყნების მოძიება, რათა ამით აღმოფხვრას დასავლური ქვეყნების მიერ დაწესებული სანქციების შედეგები. ცხადია, რომ ამგვარი პროცესი მხოლოდ ცალმხრივ მოგებაზე არ იქნება ორიენტირებული და არსებობს იმის დიდი ალბათობაც, რომ ჩინეთი და რუსეთი ირანის მეშვეობით თავიანთი პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესების გატარებას შეეცდებიან ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში.

შეიძლება ითქვას, რომ ახლადარჩეული პრეზიდენტისა და უმაღლესი სულიერო ლიდერის საგარეო პოლიტიკური გემოვნება ერთმანეთს ემთხვევა, ვინაიდან ორივე მათგანი აღმოსავლურ ვექტორს ანიჭებს უპირატესობას. ამგვარი საგარეო პოლიტიკით ირანი შეეცდება სტრატეგიული მოკავშირეების შექმნას, რათა, ერთი მხრივ, წინააღმდეგობა გაუწიოს დასავლეთის ეკონომიკური სანქციებს და, მეორე მხრივ, ახალი პარტნიორების დახმარებით ახალი ბირთვული შეთანხმების მიღწევა მოხდეს.

სავარაუდოა რომ ირანის საგარეო პოლიტიკა მომდევნო წლებში აღმოსავლურ მიმართულებების იქნება. ოფიციალურ თეირანი მომდევნო წლებში მაქსიმალურად შეეცდება დაუახლოვდეს ჩინეთსა და რუსეთს რუსეთს და ამავდროულად კეთილმეზობლური ურთიერთობებით განიმტკიცოს თავისი პოზიციები ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში.

ირან-ჩინეთის ურთიერთობების გაძლიერება ერთი სარტყლისა და ერთი გზის ინიციატივის ფარგლებში ისედაც ინტენსიურად მიმდინარეობდა, თუმცა იგი მხოლოდ ეკონომიკურ და სავაჭრო ურთიერთმოგებაზე იყო ორიენტირებული. შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციაში ირანის გაწევრიანება თავისთავად ნიშნავს პეკინისა და თეირანის ურთიერთდაახლოების ტენდენციის გაგრძელებას და გაძლიერებას არა მხოლოდ სავაჭრო-ეკონომიკური მიმართულებით, არამედ სამხედრო და პოლიტიკური მიმართულებითაც. ჩინეთისათვის, სარტყლისა და

გზის ინიციატივის სულისჩამდგმელისთვის, მნიშვნელოვანია ისეთ პოლიტიკურ პარტნიორთან სტრატეგიული თანამშრომლობის გაძლიერება, როგორც ირანია. ამაზე მეტყველებს თუნდაც 2021 წლის მარტში ჩინეთსა და ირანს შორის გაფორმებული 25 წლიანი თანამშრომლობის ხელშეკრულება, რომელიც მოიცავს ჩინურ ინვესტიციებს ენერჯეტიკის, ნავთობქიმიური და ინფრასტრუქტურის მიმართულებით, ასევე საზღვაო პროექტებსაც.

ბიბლიოგრაფია

1. Iran Supreme Leader casts first ballot in presidential election. 18.06.2021. <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2021/06/18/Iran-Supreme-Leader-casts-first-ballot-in-presidential-election> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
2. 2021 Presidential Election. 2021. <https://irandataportal.syr.edu/2021-presidential-election> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
3. Final Iran Vote Results Show Lowest Turnout In Four Decades. 19.06.2021. <https://old.iranintl.com/en/iran/final-iran-vote-results-show-lowest-turnout-four-decades> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
4. Nada, G. Raisi: Election Results Explainer, 23.06.2021. <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/jun/23/raisi-election-results-explainer> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
5. ShahlaI, A. Iran's Supreme Leader to Confirm Raisi as President on Aug. 3. 03.05.2021. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-01/iran-s-supreme-leader-to-confirm-raisi-as-president-on-aug-3> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
6. Motamedi, M. Ebrahim Raisi sworn in as Iran's eighth president, 05.08.2021. <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/5/irans-raisi-sends-message-of-strength-in-inauguration> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
7. Therme, C. Iran Rethinks its Foreign Policy. 02.09.2021. <https://orientxxi.info/magazine/iran-rethinks-its-foreign-policy,5005> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
8. Nada, G. Raisi's First Moves on Foreign Policy. 03.08.2021. <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/sep/22/raisi%E2%80%99s-first-steps-foreign-policy> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
9. Akbar Dareini, A. Iran's Foreign Policy under Raisi. 30.06.2021. <https://studies.aljazeera.net/en/analyses/iran%E2%80%99s-foreign-policy-under-raisi> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)
10. Mamouri, A. Baghdad Conference to Establish Cooperation, Partnership in Region. 30.08.2021. <https://www.al-monitor.com/originals/2021/08/baghdad-conference-establish-cooperation-partnership-region> (ბოლოს ნანახია 05.11.2021)

11. Iran FM holds extensive talks in Baghdad. 29.08.2021.
<https://www.tehrantimes.com/news/464485/Iran-FM-holds-extensive-talks-in-Baghdad>
(ბოლოს ნაწახი 05.11.2021)
12. Experts react: 2021 Shanghai Cooperation Organisation (SCO) summit in Tajikistan. 22.09.2021. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/southasiasource/experts-react-2021-shanghai-cooperation-organisation-sco-summit-in-tajikistan/> (ბოლოს ნაწახი 05.11.2021)
13. Fathi, N. What will SCO membership mean for Iran? 28.09.2021.
<https://www.mei.edu/publications/what-will-sco-membership-mean-iran> (ბოლოს ნაწახი 05.11.2021)
14. Yazdanshenas, Z. Iran Turns East. 26.10.2021.
<https://foreignpolicy.com/2021/10/26/iran-china-russia-sco-raisi-turns-east/> (ბოლოს ნაწახი 05.11.2021)

Bukhuti Sitchinava

Caucasus International University
The Center for International Politics Research and Forecasting (CIPRF)

Ebrahim Raisi and the priorities of Iran's Foreign Poli

Abstract

Ebrahim Raisi won the Iran's presidential elections from June 18, 2021, and he became the sixth president of the country. The newly elected president in his inaugural speech outlined the main vectors and priorities of Iran's political, economic and social development.

Ebrahim Raisi determined two major priorities of Iran's foreign policy: improvement of relations with neighboring countries (1) and expansion of communication with states in Asia, most importantly China and Russia (2). The messages voiced by the newly elected president was assessed by experts and international relations specialists as the rethinking of Iran's foreign policy and start of the new era.

Ebrahim Raisi and his team soon started the implementation of the aforesaid priorities. This is evidenced by the summit held on August 28 in Baghdad, which on its part can also serve as a starting point for improvement of relations between Iran and Arab countries. In

addition, the summit held in Dushanbe on September 17, where the Shanghai Cooperation Organization approved official Tehran's application to join the alliance, can be considered as one of the most recent achievements of Iran's foreign policy.

The study will analyze the latest achievements, as well as the existing challenges with regards to neighborhood, regional and international politics. Based on the topic of the research it is important for us to study the main priorities and vectors of Iran's foreign policy, in order to be able to determine its future trends for the coming years.

მალხაზ ქაქუთია

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

ქურთების საკითხი თურქეთისთვის - როგორც გამოწვევა დემოკრატიის გზაზე

ქურთი ეთნოსის მცირე ისტორიული მიმოხილვა

ქურთები მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ეთნოსია, რომლებიც ძვ.წ. II-ათასწლეულში განსახლდნენ იმ ტერიტორიაზე, სადაც ახლაც ცხოვრობენ. არსებობს ამ ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში მათ სახელმწიფო არ ჰქონიათ, ვინაიდან ის ტერიტორია, რომელზეც იყვნენ ქურთები განსახლებულნი, ყოველთვის წარმოადგენდა სხვადასხვა დიდი იმპერიების ინტერესის სფეროს. და ამდენად, ქურთებს სხვადასხვა იმპერიის შემდგენლობაში უხდებოდათ ბრძოლა გადარჩენისთვის. ამ ტერიტორიაზე ქურთები წარმოადგენენ დომინანტ ეთნოსს. სახელწოდება „ქურთისტანი“-ს ქვეშ იგულისხმება არა მხოლოდ ის გეოგრაფიული რეგიონი, რომელსაც „ქურთისტანი“ ეწოდება, არამედ ხალხი, რომელთაც აერთიანებთ საერთო ტრადიციები და კულტურა (3, 6). ქურთები ახლო აღმოსავლეთის რეგიონის ერთ-ერთი უდიდესი ეთნიკური ჯგუფია. რაც შეეხება მათ სასაუბრო ენას, ძირითადად გავრცელებულია ქურმანჯის დიალექტი,

რომელზეც ქურთების უდიდესი ნაწილი საუბრობს. ასევე გავრცელებულია შემდეგი დიალექტები: სორანი, გორანი, ავრომანი, ზაზაკი და სხვა. რაც შეეხება ქურთების რელიგიას, მათი დიდი ნაწილი სუნიტი მუსლიმი გახლავთ, თუმცა არიან შიიტებიცა და იეზიდებიც, თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ქურთების დიდი ნაწილი სწორედ სუნიტური თემის წარმომადგენელია. „ქურთისტანი“ კი ეწოდება საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას, რომელიც მოიცავს დასავლეთიდან ტავროსის ქედს (თურქეთი), სამხრეთიდან ალ-ჯაზირა (სირია და ერაყი), ხოლო აღმოსავლეთიდან, ურმიის ტბა (ირანი) (1, 16).

„ქურთისტანად“ წოდებული მიწა ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში გაიყო ოსმალეთსა და სპარსეთის იმპერიებს შორის. სწორედ ამ პერიოდიდან მოყოლებული, დღევანდელ დღემდე აქტიურად დგას ქურთების საკითხი თურქეთის რესპუბლიკისთვის, რომელიც გახლავთ ოსმალეთის იმპერიის სამართალმემკვიდრე.

ქურთები გადანაწილებულია ოთხ სახელმწიფოში (ირანი, თურქეთი, ერაყი და სირია), რომელთაგან ყველაზე მეტი თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზეა. სხვადასხვა მონაცემებით ისინი ამ ქვეყანაში დაახლოებით 20 მილიონს შეადგენენ. სიდიდით მეორე ქვეყანა გახლავთ ირანი, სადაც დაახლოებით შვიდი მილიონი ეთნიკურად ქურთი ცხოვრობს. რიგით მესამე გახლავთ ერაყი ხუთ მილიონამდე ქურთი მოსახლით, ხოლო ყველაზე მცირე ნაწილი, დაახლოებით 1,2 მილიონი მოსახლით, მეოთხე ადგილს სირია იკავებს.

ქურთების საკითხი თურქეთის რესპუბლიკაში.

1923 წლის ლოზანის ხელშეკრულებით გამოიკვეთა ის კონტურები, რომელიც რეალურად ჰქონდა ქურთებს თურქეთის რესპუბლიკაში. ამ ხელშეკრულებით პრაქტიკულად ხაზი გადაესვა ქურთების სურვილს, ყოფილიყვნენ დამოუკიდებლები. მეტიც, საფრთხე გაჩნდა მათი იდენტობის შენარჩუნების კუთხითაც, ვინაიდან თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ქურთები იწოდებოდნენ თურქებად. ამას მოყვა ქურთი მოსახლეობისათვის დაწესებული აკრძალვების დიდი ტალღა. კონკრეტულად, აიკრძალა ქურთული ენა, მათი ეროვნული სამოსის ტარება და სხვა. დიდი ძალისხმევა იყო საჭირო იმისთვის, რომ ქურთებს თურქულად ესაუბრათ ვინაიდან ქურთების 60 % ზე მეტს არ ესმოდა თურქული. ქვეყანაში ამ მხრივ გაჩნდა გარკვეული პრობლემები, რომლებიც უნდა გადაეღებინათ თურქეთის რესპუბლიკას (2, 21). ამდენად, იმ აკრძალვების ფონზე, როდესაც ქურთებს საჯარო სივრცეში ქურთულად საუბარიც კი ეკრძალებოდათ, შეექმნათ მძიმე სოციალური ფონი. სწორედ ამ დროს გამოჩნდა ასპარეზზე ახალგაზრდა ლიდერი აბდულა ოჯალანის სახით, რომელმაც საკუთარ თავზე აიღო არსებული პრობლემების მოგვარება და შეუდგა ბრძოლას, ქურთების უფლებრივი მდგომარეობის გაზრდისათვის.

ქურთისტანის მუშათა პარტიის (PKK) შექმნა და ახალი ფაზა ადგილობრივი ქურთების და თურქეთის რესპუბლიკის ურთიერთობაში.

„ქურთისტანის მუშათა პარტია“ შეიქმნა 1978 წელს, ქურთ სტუდენტთა ჯგუფის მიერ, რომელსაც მეთაურობდა აბდულა ოჯალანი. პარტიის უპირველესი სურვილი, მოთხოვნა და გეგმა იყო, შეექმნათ „ქურთისტანის“ დამოუკიდებელი სახელმწიფო. თუმცა, მოგვიანებით ოჯალანმა შეიცვალა პოზიციები და მხოლოდ ფართო ავტონომიის მოთხოვნას დასჯერდა. მიუხედავად იმისა, რომ ქურთი ხალხი საუკუნეების მანძილზე განსახლებულნი იყვნენ აღმოსავლეთ თურქეთის, ჩრდილოეთ ერაყის და დასავლეთ ირანის ტერიტორიებზე, ასევე, ჩრდილოეთ სირიისა და სომხეთის მცირე ნაწილებში, მათ არასოდეს ჰქონიათ ეროვნული სახელმწიფოს სტატუსი და ამდენად, ერთგვარ აუხდენელ სურვილად იქცა ქურთი ხალხისთვის დამოუკიდებელ სახელმწიფოზე ფიქრი. სწორედ ამიტომ იბრძოდნენ ისინი, რათა მათ მაინც შესძლებოდათ იმის მიღება რაც საუკუნეების მანძილზე მათმა წინაპრებმა ვერ შეძლეს.

ქურთების თვითგამორკვევისაკენ მისწრაფებებს თურქეთის ხელისუფლებები ხშირად მკაცრად ახშობდნენ. ქურთები ისტორიულად განიცდიდნენ დევნას, ან ზეწოლას და ასე ხდებოდა შემდგომაც იმ ქვეყნის მმართველთა მიერ, რომლის შემადგენლობაშიც იყვნენ მოცემული დროის მონაკვეთში. ქურთების მუშათა პარტიის (PKK) მკვეთრად გამოხატული იდეოლოგია და მოტივი გახლდათ ის, რომ შეექმნათ დამოუკიდებელი სახელმწიფო. თავდაპირველად ორგანიზაციის იდეოლოგია ერთგვარი მარქსისტული მოტივებისა გახლდათ და მათ რიგებს ძირითადად დაბალი ფენის წარმომადგენლები იკავებდნენ. ასევე არ ერიდებოდნენ ძალადობას იმ ქურთების მიმართაც, რომლებიც წარმოადგენდნენ სახელმწიფოს სატელიტს და არ იბრძოდნენ დამოუკიდებლობისთვის (4 1).

1979 წელს მოხდა ორგანიზაციის ერთგვარი რესტრუქტურისაცია. მან გადაინაცვლა ერაყში და იქიდან აგრძელებდა ბრძოლას ქურთების დამოუკიდებლობისთვის. 1980 წელს მოხდა მორიგი სამხედრო გადატრიალება თურქეთში, რამაც კიდევ უფრო გაამძაფრა ოჯალანის სურვილი, მოეპოვებინა დამოუკიდებლობა. ამ მიზნით, 1984 წელს დაიწყო შეიარაღებული კამპანია თურქეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ, რომელსაც ხშირი თავდასხმებიც მოყვა. ისინი ებრძოდნენ როგორც ადგილობრივ თურქებს, ასევე დიპლომატიურ მისიებს და ამას გარდა იმ ქურთებსაც, რომელნიც ექვმიტანილნი იყვნენ თურქებთან თანამშრომლობაში. ამ ყოველივემ კი გამოიწვია თურქი სამხედროების თავდასხმა ერაყის ქურთისტანის პოზიციებზე და უფრო მეტიც, 1999 წელს ნაირობიში აბდულა ოჯალანის დაპატიმრება, რომელსაც სამშობლოს დასაცავად დასდეს ბრალი და სასჯელის სახით სამუდამო პატიმრობა შეეფარდა. ამის შემდგომ ერთგვარად შეიცვალა ამ ორგანიზაციის (PKK-ს) მიდგომა და ხედვები მათი შემდგომი ქმედებების განვითარებასთან დაკავშირებით. მათ ორიენტირი გახდა ფართო ავტონომიის მოპოვება და ქურთების სამართლებრივი მდგომარეობის

გაუმჯობესება თურქეთის რესპუბლიკაში. თურგუთ ოზალიმ¹⁷ გადაწყვიტა, ეს პრობლემა მშვიდობიანი მოლაპარაკებების გზით მოეგვარებინა. მისი პრეზიდენტობის დროს გაიზარდა ადგილობრივი ქურთების უფლებები, უკვე აღარ იკრძალებოდა ქურთულად საუბარი. ოზალის ასევე სურდა, რომ დაემწვა ქურთულ ენაზე განათლების მიღება და ტელე და რადიო მაუწყებლობის გახსნაც ამ ენაზე. თუმც, ამ იდეების განხორციელებას მისმა უეცარმა გარდაცვალებამ შეუშალა ხელი და მშვიდობის ეს მცირეხნიანი პერიოდი ისევ დაპირისპირებებმა მოიცვა (5, 48).

2002 წლის აპრილში PKK-მ შეიცვალა სახელი KADEK-ით (ქურთისტანის თავისუფლებისა და დემოკრატიის კონგრესი). პარტიის ლიდერები ამტკიცებდნენ, რომ PKK-მ შეასრულა თავისი მისია და ახლა იმოქმედებს, როგორც წმინდა პოლიტიკური ორგანიზაცია. 2003 წლის ოქტომბერში KADEK-ი დაიშალა და გამოაცხადა ახალი ორგანიზაციის შექმნა - KONGRA-GEL (ქურთისტანის სახალხო კონგრესი). 2003 წლიდან, 2004 წლამდე იყო ბრძოლა ძალაუფლებისთვის KONGRA-GEL-ის შიგნით რეფორმისტულ ფრთას, რომლებსაც სურდათ ორგანიზაციის სრული განიარაღება და ტრადიციონალისტ ფრთას შორის, რომელსაც სურდა, ორგანიზაციას კვლავ გაეგრძელებინა შეიარაღებული აჯანყება. ამის შემდგომ კი, 2005 წლის აპრილში KONGRA-GEL-მა შეიცვალა სახელი და კვლავ PKK-დ ტრანსფორმირდა .

2006 წლის მარტში დაიწყო მძიმე ბრძოლები დიარბაქირის ირგვლივ PKK-სა და თურქეთის უსაფრთხოების ძალებს შორის. ადგილობრივების აღშფოთების მიზეზი სიღარიბე და უმუშევრობა გახდა, რომელსაც ერთვოდა სურვილი, მეტი ავტონომიური უფლებების მოსაპოვებლად. ყოველივე ამან გამოიწვია ამ რეგიონის (დიარბაქირის) ჩაკეტვა. დაიხურა მრავალი ბიზნესი, სკოლა და ისევ არეულობამ მოიცვა ქურთებს და თურქებს შორის ურთიერთობები.

ურთიერთობის დასტაბილურების მცდელობა და სამშვიდობო მოლაპარაკებები.

დაპირისპირებამ ქურთულ და თურქულ მხარეს შორის, რომელიც დაიწყო 1984 წელს, შეიწირა დაახლოებით 40 ათასამდე ადამიანი, რომლთა დიდ ნაწილს მშვიდობიანი მოსახლეობა შეადგენდა .

მათ შორის ურთიერთობის დასტაბილურებისკენ გადადგმული პირველი და უდიდესი ნაბიჯი იყო პრეზიდენტ თურგუთ ოზალის სწორი მიდგომა ამ პრობლემისადმი. მან ქურთების საკითხი განიხილა როგორც როგორი კულტურული და სოციალური გამოწვევა. ამით მისი მხოლოდ სამხედრო პრიზმიდან განხილვა ერთგვარად წარსულში დარჩა. ქურთული ენასთან დაკავშირებული შეზღუდვების მოხსნის მოწოდებით გამოვიდა პრეზიდენტი. ის

¹⁷ თურქეთის პრეზიდენტი 1989-1993 წწ.

ამით ერთ-ერთი პირველი პოლიტიკური ფიგურა გახდა, რომელმაც ქურთებს ოფიციალურად უწოდა ქურთები. ასევე აღსანიშნავია 2005 წელს დიარბაკირში რეჟეფ თაიფ ერდოღანის გამოსვლა, რომელმაც ღიად ისაუბრა ქურთების პრობლემაზე. მან აღნიშნა, რომ წარსულში შეცდომები იქნა დაშვებული ამ მხრივ და გამოთქვა მზადყოფნა, ქურთულ საკითხებზე თანამშრომლობასა და ამ პრობლემების მოგვარებაზე (2, 42). ამდენად, ქურთული სეპარატიზმის გამოწვევის მშვიდობიანი მოგვარების საკითხი ერთგვარ პრიორიტეტად იქცა თურქეთის ხელისუფლებისთვის, რომელიც ღიად ალაპარაკდა ამ პრობლემაზე და სცადა მისი მაქსიმალურად მშვიდობიანად მოგვარებას.

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯი რაც მხარეების შერიგების პროცესში გადაიდგა, გახლდათ რადიო და სატელევიზიო მაუწყებლობების ქურთულ ენაზე განხორციელების უფლება. თავდაპირველად ეს გარკვეულ დროის მონაკვეთს მოიცავდა (4 საათი კვირაში), თუმცა თანდათან ეს დროის ცენზი მოიხსნა და სრული თავისუფლება მიეცათ, განხორციელებინათ მაუწყებლობა ქურთულ ენაზე სრულიად. ამან ქურთების პრობლემა ვერ გადაჭრა. კვლავ ადგილი ჰქონდა შეიარაღებულ შეტაკებებს.

2013 წლის 21 მარტს, თურქეთის მთავრობასთან რამდენიმე თვიანი მოლაპარაკებების შემდეგ, ქურთ ხალხს გააცნეს პატიმრობაში მყოფი მათი ლიდერის, აბდულა ოჯალანის წერილი, როგორც თურქულ, ისე ქურთულ ენაზე, დიარბაკირში ნოვრუზის აღნიშვნის დროს. წერილში იყო მოწოდება ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ, რომელიც ასევე მოიცავდა განიარაღებას, იქიდან მძიმე ტექნიკის გაყვანასა და შეიარაღებული ბრძოლის დასრულებას. PKK-მ განაცხადა, რომ დაემორჩილებოდნენ ოჯალანის ამ მოწოდებას. უფრო მეტიც, მათი თქმით, 2013 წელი იყო თურქეთის ხელისუფლებასთან ურთიერთობის გადაწყვეტის წელი, ომის, ან მშვიდობის გზით.

დემოკრატიისთვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯი გახლდათ პროქურთული პოლიტიკური პარტიების გამოჩენა თურქეთის რესპუბლიკაში, რომლის პირველ წარმომადგენლადაც ითვლება „სახალხო ლეიბორისტული პარტია“ (HEP - Halkın Emek Partisi). მისი იდეოლოგიაც არის ბრძოლა ქურთების უფლებების გასაზრდელად. ის არის ერთგვარი დესპანი ქურთი ხალხისა, თურქეთის პოლიტიკურ ველზე. ქურთების პოლიტიკური საქმიანობის მეორე დიდი წარმომადგენელია „სახალხო დემოკრატიული პარტია (HDP - Halkın Demokrasi Partisi), რომელიც დაარსდა 1994 წელს. ერთი წლის შემდგომ კი, თურქეთის საყოველთაო არჩევნებზე ამ ახალგაზრდა პარტიამ მილიონზე მეტი ხმა მიიღო, რომელსაც ყოველ არჩევნებზე ემატებოდა ამომრჩეველთა რაოდენობა. თუმც, მისი საქმიანობა 2003 წელს აკრძალა თურქეთის საკონსტიტუციო სასამართლომ. მათ ბრალად წარუდგინეს „უკანანო გზებით ბრძოლა და შესაბამისად, კანონსაწინააღმდეგო მეთოდების გამოყენება“. ასევე უნდა აღინიშნოს

ისიც, რომ ამ პარტიებს არჩევნებზე საკმაოდ მაღალი ბარიერის გადალახვა უწყევდათ - 10 %-იანი ზღვარი. მიუხედავად ამ 10 %-იანი ზღვრისა, პროქურთული პოლიტიკური პარტიების არსებობა მნიშვნელოვნად უნდა ჩაითვალოს, როგორც დემოკრატიზაციისკენ გადადგმული ნაბიჯი, რომელმაც თურქულ-ქურთული ურთიერთობები ახალ, მშვიდობიან პოლიტიკურ ველზე დააბრუნა.

დაპირისპირების ამ საკმაოდ ხანგრძლივი პროცესის შედეგად ქურთულ-თურქული ურთიერთობები ახალ ეტაპზე გადავიდა. ეს პროცესი ძალიან მნიშვნელოვანია თურქული დემოკრატიი გამოწვევისთვის. კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ ღია დაპირისპირება მათ შორის წლებია გრძელდებოდა. ასევე გათვალისწინებული უნდა იქნას ის გენეტიკური კოდი ქურთებისა, რომელიც მიმართულია დამოუკიდებლობისკენ დაუოკებელ სწრაფვაში. ამ ქვეყანაში ქურთების აქტიურობა დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად შესაძლოა სხვა, ახალი ფორმითა და სახით წარიმართოს და საფრთხე შეუქმნას თურქეთის მშვიდობასა და დემოკრატიულ განვითარებას.

დასკვნა

ქურთები, რომლებიც ადრეულ საუკუნეებიდანვე არსებობენ მსოფლიო რუკაზე, ბედის ირონიით სახელმწიფოს ქონას მოკლებულნი ანარიან. დღევანდელ მსოფლიოში არც თუ ბევრი სახელმწიფოა, რომლებსაც ესოდენ დიდი ისტორია და ტრადიციები გააჩნდეს, როგორც ქურთებს. მაგრამ ფაქტი კი ნამდვილად საოცარია_ ერს, რომელსაც დამოუკიდებელი სახელმწიფო არასდროს ჰქონია და სულ სხვადასხვა იმპერიების შემდგენლობაში უხდებოდა არსებობა, არ მომხდარა მათი ასიმილირება არავისთან. ქურთებმა შეინარჩუნეს საკუთარი იდენტობა და უფრო მეტიც, ისინი იბრძვიან თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის. რაც შეეხება თურქებთან მათ თანაცხოვრებას, ოსმალეთის იმპერიის არსებობის დროს ქურთები საკუთარ თავს ხალიფას ინსტიტუტის ქვეშ აქცევდნენ და ამდენად, მათი მშვიდობიანი თანაარსებობის გარანტი რელიგია გახლდათ. თურქეთის რესპუბლიკად გამოცხადების (1923 წ.) შემდგომ წარმოიშვა პრობლემების მთელი სპექტრი თურქებსა და ქურთებს შორის, ვინაიდან საფრთხე შეექმნა „ქურთულ“ იდენტობას. ამ ყოველივეს დაემატა რეპრესიები ადგილობრივი ქურთების წინააღმდეგ. გარკვეული დროის მანძილზე აიკრძალა სიტყვების: „ქურთი“ და „ქურთისტანი“-ის გამოყენება. მათ „მთის თურქები“ უწოდეს. ამ პრობლემების მთელი კასკადის გამოძახილი გახლდათ აბდულა ოჯალანისა და მისი თანამებრძოლების მიერ დაარსებული „ქურთისტანის მუშათა პარტია“, რომელმაც იკისრა ქურთების წინაშე არსებული პრობლემების მოგვარება. ამისთვის მათ კანონგარეშე გზებიც კი აირჩიეს. მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში (თურქეთის რესპუბლიკად გამოცხადებუდან, დღემდე) თურქეთის რესპუბლიკაში თურქებსა და ქურთებს შორის შიდა არეულობა და ღია დაპირისპირება სუფევს, რომელიც ხშირად

შეიარაღებულ დაპირისპირებებში გადაიზრდება ხოლმე. ეს პროცესები ცუდ გავლენას ახდენს თურქეთის საერთაშორისო იმიჯზე. თურქეთს ოზალის სწორი პოლიტიკა იყო დასაწყისი, რომელმაც შეარბილა ამ ქვეყნის ხელისუფლების დამოკიდებულება ადგილობრივი ქურთების მიმართ, რის შედეგადაც მათ მიეცა ქურთულად საუბრის უფლება. ის დაპირისპირება, რომელიც წლების განმავლობაში ასე ღიად მიმდინარეობდა, ისევ გრძელდება. ბუნებრივია, დაპირისპირება და სიძულვილი ჩამოუყალიბდა ამ ორ მხარეს ერთმანეთის მიმართ, რომელიც ხანგრძლივი და ამავე დროს სასტიკია. მშვიდობიანი პერიოდის დამყარებას მათ შორის დრო სჭირდება, თუ ეს შესაძლებელია საერთოდ.

ბიბლიოგრაფია

1. ლიპარტელიანი ლ. ერაყის ქურთისტანის პრობლემა ახლო აღმოსავლეთის კონტექტსში. (სამაგისტრო ნაშრომი) კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი. თბილისი, 2020.
2. სინჯარაძე ნ. უმცირესობების როლი საერთაშორისო პოლიტიკაში: ქურთული საკითხის გავლენა თურქეთ-ევროკავშირის ურთიერთობებზე. “-თბილისი, 2018.
3. AVID McDOWALL . Minority Rights Group International - The Kurds- Printed in the UK on bleach-free paper by MFP Design and Print. 1996.
4. adam zeidan britannica - kurdistan workers' party – <https://www.britannica.com/topic/Kurdistan-Workers-Party> (02.25.2022)
5. Osma, M. The AKP’s Reconstruction of the Kurdish Problem during the European Union Accession Process, Eastern Mediterranean University, 2012; <http://i-rep.emu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11129/236/Osma.pdf?sequence=1> (02.25.2022)

The Kurdish issue for Turkey - as a challenge on the way to democracy

Abstract

The Kurds are one of the oldest ethnic groups in the world, they settled on the border between present-day Turkey and Syria territory B.C. II- In the millennium. During this long history of existence they have never had an independent state.

The number of Kurds in the Republic of Turkey is about 20 million, which is almost 20% of the total population of the Republic of Turkey.

The institution of the Caliph was the guarantor of the peaceful coexistence of the Kurds and the Turks during the existence of the Ottoman Empire. The Kurds united themselves under the flag of the Caliph Muslim Community. After the Ataturk reforms, when the caliphate was abolished and Turkey was transformed into a republic, then came the problem of the peaceful coexistence of the Kurds, as the Kurds faced a threat, that they gonna be disappered and assimilated in the name of a common identity, Turkey.

In 1978, when a group of Kurdish students led by Abdullah Ocalan formed the “Kurdistan Workers' Party”, the conflict entered a new phase. The „Workers' Party“ came at the head, they wanted to increase broad autonomy and the legal status of the Kurds For Kurds living in Turkey. As a result, 30-year cycle of tension and hostilities has erupted which ended in a peace treaty during Erdogan's rule. Despite this peace treaty, internal tensions between the two camps are at a rather heavy mark .

თურქეთის რეგიონული ამბიციები

(სტამბულის არხი)

თურქეთში დიდი ხანია განიხილება სტამბულის არხის მშენებლობის პროექტი. ქვეყნის პრეზიდენტ რეჯეფ თაიფ ერდოღანის მიერ ჯერ კიდევ ათი წლის წინ გაჟღერდა ეს მასშტაბური ინფრასტრუქტურული ჩანაფიქრი, როდესაც ის პრემიერ-მინისტრის სავარძელში იჯდა. გაზეთ Sabah-ის ჟურნალისტი ჰინჩალ ულუჩი წერდა: „პრემიერ-მინისტრმა პროექტის სახელი რომ მითხრა. ტელეფონი ხელში გამეყინა. ეს ყველაზე გიჟური პროექტია, რაც კი ოდესმე მსმენია სტამბულის შესახებ“ (9).

არსებული პროექტის თანახმად, სტამბულის არხი ქუჩუქქექმეჯე-საზლიდერე-დურუსუს დერეფანში აშენდება (9), შავ ზღვას მარმარილოს ზღვასთან დააკავშირებს და 45 კმ სიგრძის იქნება, რაც 15 მეტრით მეტია ბოსფორზე, ახალი არხის მინიმალური სიგანე 260 მეტრი, სიღრმე 21 მ, ხოლო გამტარუნარიანობა კი დღეში 185 გემზე მეტი იქნება. იგი სტამბოლის ამჟამინდელ ევროპულ ნაწილს ორ ნაწილად გაყოფს და ბოსფორის სრუტის პარალელურად გაიჭრება. პროექტის ფარგლებში ასევე მარმარილოს ზღვაში ხელოვნური კუნძულების გაშენებაც იგეგმება.

არხის მშენებლობა ჯერ კიდევ 2018 წელს უნდა დაწყებულიყო და თურქეთის რესპუბლიკად გამოცხადების 100 წლის იუბილეზე, 2023 წლისთვის უნდა დასრულებულიყო. ეს საკმაოდ სიმბოლური იქნებოდა, რადგან ერდოღანი ყოველთვის აცხადებს თავის გრანდიოზულ პროექტებს გარკვეულ პოლიტიკურ მოვლენებთან დაკავშირებით. თუმცა ეს თარიღი რამდენჯერმე შეიცვალა და ბოლო მონაცემებით, მშენებლობის დასრულების თარიღად 2025-2026 წლების შუალედი სახელდება (4).

რატომ გადაწყვიტა თურქეთმა ბოსფორის სრუტის ალტერნატიული არხის მშენებლობა და რისთვის სჭირდება მას სტამბულის არხი. ბოლო პერიოდში საუბრები ამ საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებით გააქტიურდა. აღნიშნულმა პროექტმა საზოგადოების დიდი ინტერესი მისი დაანონსებისთანავე გამოიწვია. მას ქვეყნის შიგნით გამოუჩნდნენ როგორც მომხრეები, ასევე მოწინააღმდეგეებიც. თურქეთის ტრანსპორტის მინისტრის ქაჰით თურანის განცხადებით, სტამბოლის არხი ყოველწლიურად მილიარდი დოლარით გაზრდის შემოსავლებს, ხოლო 2035 წლისთვის არხი წელიწადში 50 000 გემს მიიღებს და ეს მაჩვენებლები მომდევნო წლებში კიდევ უფრო გაიზრდება. თურქეთი არ უნდა იყოს

დამოკიდებული ევროპაზე, არ უნდა იყოს დამოკიდებული ჩინეთზე და აშშ-ზე, ის უნდა იყოს მაქსიმალურად მოქნილი ყველა ქვეყნის მიმართ და უნდა მოქმედებდეს მხოლოდ ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე (1) - ამბობს ის.

როგორც პროექტის მხარდამჭერები ამტკიცებენ, ახალი სანაოსნო გზის მშენებლობა მნიშვნელოვანი და მომგებიანი პროექტია. ის დიდ ფულს შემოიტანს ქვეყნის ხაზინაში და ხელს შეუწყობს როგორც ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებას, ასევე მისი უსაფრთხოების უზრუნველყოფას, რადგანაც მთავარი მიზეზი, რის გამოც უნდა მოხდეს აღნიშნული არხის მშენებლობა გახლავთ ის, რომ შემცირდეს ბოსფორის სრუტის დატვირთვა.

მსოფლიოში ერთ-ერთ ყველაზე გადატვირთულ საზღვაო გზაზე ყოველწლიურად 43 000-ზე მეტი გემი გადის. მათ შორის ნავთობის ტანკერები, მაშინ როცა ეს მაჩვენებელი საერთაშორისო ხელშეკრულებების მიხედვით 25 000-ია, ეს გარემოება კი კიდევ უფრო ზრდის ახალი საზღვაო არტერიის შექმნის აუცილებლობას და მნიშვნელობას (6). იქ ყოველწლიურად გაცილებით მეტი სავაჭრო და სამხედრო გემი გადაადგილდება, ვიდრე სუეცისა და პანამის არხით სარგებლობისას ერთად.

თურქეთის პრეზიდენტის, რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის განცხადებით, "ამჟამად ხდება ბოსფორის სრუტის გადატვირთვა, სადაც გემების გადაადგილება ხშირად ფერხდება მათი მრავალრიცხოვნების გამო და არასასიამოვნო შემთხვევებიც არ არის იშვიათი. ეს გარემოება კი თავისთავად „პოტენციურ რისკებს შეიცავს“ (2). ქვეყნის მთავრობა ამბობს, რომ გაამარტივებს მოძრაობას ბოსფორის სრუტეზე, მსოფლიოს ერთ-ერთ ყველაზე დატვირთულ საზღვაო გადასასვლელზე და თავიდან აიცილებს წინა წლების მსგავს ავარიულ შემთხვევებს - „ნავთობის ტანკერები და სატვირთო გემები, რომლებიც ატარებენ სახიფათო ნივთიერებებს, არ იქნებიან იძულებულნი, გაიჭედონ გადატვირთულ სრუტეში, რაც ამცირებს შეჯახების რისკს და გარემოზე მიყენებულ ზიანს. წყალსადენის პროექტი მიზნად ისახავს, შეაჩეროს გემები, რომლებიც ბოსფორის გავლით სახიფათო ტვირთს ატარებენ“ (9) - განაცხადა ერდოღანმა 2021 წლის 7 აპრილს.

ერდოღანი ამ ახალი არტერიის შესახებ უკვე მრავალი წელია ლაპარაკობს. დაგეგმილი ხელოვნური არხი შავ ზღვასა და მარმარილოს ზღვას შორის, ქვეყანას უზარმაზარ ეკონომიკურ წარმატებების მოტანას ჰპირდება, მაგრამ მიუხედავად ამისა, სტამბულის არხის მშენებლობის საკითხი არაერთხელ იქცა მწვავე განხილვის საგნად. „გიჟური პროექტის“ მოწინააღმდეგეები არიან სეისმოლოგები. გარემოსდამცველები ამ პროექტის წინააღმდეგწინააღმდეგ გამოდიან და ამტკიცებენ, რომ ამან შეიძლება გამოიწვიოს ეკოლოგიური კატასტროფა, ჯერ კიდევ 2012 წელს, პროფესორ საიდამის მიერ ინიცირებულმა პეტიციამ პროექტის წინააღმდეგ 26,795-ზე მეტი ხელმოწერა შეკრიბა. სტამბულის არხის პროექტის განხორციელებას ეწინააღმდეგება თვით სტამბოლის მერი ექრემ იმამოღლუც, ოპოზიციური რესპუბლიკური სახალხო პარტიის (CHP) წევრი, რომელსაც უკან

საკმაოდ მრავალრიცხოვან თანამოაზრეთა არმია უდგას. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ რესპუბლიკური სახალხო პარტია სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ძველი პოლიტიკური ოპონენტი. სტამბულის მერი „სიკვდილის პროექტს“ უწოდებს ერდოღანის „ოცნების პროექტს“ (1), ის თამამად საუბრობს მოსალოდნელი რისკებისა და მრავალმილიარდიანი ხარჯების შესახებ და ყურადღებას ამახვილებს იმ მოსალოდნელი ეკოლოგიური კატასტროფის საშიშროებაზე (მტკნარი ტბის, „დურუსუს ლიკვიდაცია, მიწისქვეშა წყლების მარილით დაბინძურება), რომელიც უდიდესი ზიანის მომტანი იქნება ქვეყნისთვის, ქალაქისთვის და მოსახლეობისთვის.

თურქეთის მწვანეთა პარტიამ ასევე მოუწოდა ქვეყნის მთავრობას, დაუყოვნებლივ შეწყვიტოს არხის პროექტი, რასაც მოჰყვება ტყეების გაჩეხვა სტამბულის მახლობლად, ისევე როგორც გრძელვადიანი ეკოლოგიური ზიანი, რამაც შეიძლება უარყოფითი გავლენა მოახდინოს მეზობელ ქვეყნებზეც (8). მედია-ორგანიზაცია Daily Sabah-ი ამასთან დაკავშირებით წერდა, რომ 2021 წლის 30 აპრილის Reuters-ის მოხსენებაში ნათქვამია; თურქეთის ზოგიერთ ბანკს არ სურს პროექტის დაფინანსება გარემოსდაცვითი პრობლემების გამო და დაასახელა გლობალური მდგრადობის პაქტი (10) (ის ითვალისწინებს ბიზნესის ყურადღების მიპყრობას შემდეგი მიმართულებით: ადამიანის უფლებები, შრომის უფლებები, გარემოს დაცვა და კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლა), როგორც დაფინანსების ბარიერი.

როდესაც რისკების შესახებ ვსაუბრობთ, აქ საჭიროდ ვთვლით, ვახსენოთ მონტროს კონვენცია. შეეხება თუ არა მონტროს კონვენცია სტამბულის არხს და მოხდება თუ არა მისი გადასინჯვა? – „არხი სტამბული, რომელსაც საერთო არაფერი აქვს მონტროს კონვენციასთან, მოუტანს თურქეთს უფრო მეტ კომფორტს და მშვიდობას...„მონტრო ეხება მხოლოდ ბოსფორის სრუტეს. ის ისტორიაა. სტამბულის არხი კი ჩვენი პროექტია, რომელსაც ჩვენ თვითონ ავაშენებთ“ – თქვა ერდოღანმაერდოღანმა (2).

როგორც თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მევლუთ ჩავუშოდლუმ რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ, სერგეი ლავროვთან შეხვედრის დროს განაცხადა, მონტროს კონვენციის გადახედვა არ მოხდება და არ შეიცვლება ბოსფორისა და დარდანელის მმართველობითი პოლიტიკა (11). ერდოღანის პოტენციური კონკურენტი საპრეზიდენტო არჩევნებში, სტამბულის მერი ეკრემ იმამოღლუ კი მონტროს კონვენციას თურქეთის „დამცავ ფარად“ მიიჩნევს (7).

1936 წელს მონტროში, შვეიცარიაში ხელმოწერილი კონვენცია არეგულირებს ნავიგაციას ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში, მარმარილოს ზღვაში და ადგენს სამართლებრივ პირობებს საზღვაო ტრანსპორტისთვის ეგეოსის ზღვასა და შავ ზღვას შორის. ის აღიარებს სრუტეების საერთაშორისო სტატუსს და თურქეთს

ანიჭებს მთავარ როლს ბოსფორსა და დარდანელზე კონტროლის განხორციელებაში.

მონტროს კონვენცია განასხვავებს სავაჭრო გემებსა და სამხედრო გემებს. კონვენციაში ნათქვამია, რომ მშვიდობიან დროს სავაჭრო გემებისთვის მიღებულია გადაადგილების თავისუფალი პრინციპი. სამხედრო გემებისთვის კი დაწესებულია გარკვეული შეზღუდვები. მაგალითად, არაშავიზღვისპირა ქვეყნების სამხედრო გემების ჯამური ტონაჟი შემოიფარგლება 30 ათასი ტონით, ხოლო შავ ზღვაში მათი ყოფნის ვადა არ შეიძლება აღემატებოდეს 21 დღეს. ამავე კონვენციით თურქეთს უფლება აქვს საერთოდ დახუროს სრუტეები სამხედრო გემებისათვის საომარ პერიოდში, ან იმ შემთხვევაში, თუკი თურქეთს საფრთხეს დაემუქრება (1).

მიუხედავად განცხადებებისა, რომ არ მოხდება მონტროს კონვენციის გადასინჯვა, ძნელი დასაჯერებელია, სტამბულის არხის მშენებლობის პროექტმა 1936 წლის შეთანხმებაზე რაიმე გავლენა არ მოახდინოს. მით უფრო, რომ ახალი სანაოსნო გზის მშენებლობა, რომელიც არც ერთ საერთაშორისო სამართლებრივ დოკუმენტში არ არის დაფიქსირებული, ანკარას საშუალებას აძლევს, დააყენოს მონტროს კონვენციის გადახედვის საკითხი.

ვფიქრობთ, იმის გათვალისწინებით, რომ თურქეთი ნატოს წევრია, ხელშეკრულება შესაძლებელია, გადაიხედოს თურქეთის მოკავშირეების ინტერესების გათვალისწინებით, რაც რუსეთისთვის რისკის შემცველია.

როგორც ჩანს, ბოსფორის განტვირთვა და სრუტეზე მარტივი და უსაფრთხო გასასვლელის უზრუნველყოფა არ არის თურქეთის ერთადერთი მიზანი. მას სურს დაიბრუნოს თავისი წონა მსოფლიო პოლიტიკაში. თუ არხს მხოლოდ თურქეთის სახელმწიფო ააშენებს გარედან ფინანსური დახმარების გარეშე, მაშინ ის მხოლოდ ანკარას კონტროლის ქვეშ იქნება, რაც მხოლოდ გააძლიერებს მის გეოპოლიტიკურ როლს რეგიონში.

ამდენად კითხვა, შეუძლია თუ არა თურქეთს არხის მართვა თავისი შეხედულებისამებრ? უფრო სწორად, როგორ მართავს მას? ღიად რჩება. პროექტის განხორციელების შემთხვევაში მოქმედ პრეზიდენტს შესაძლებლობა ექნება სტამბულის არხს აუცილებლობის შემთხვევაში მომგებიანად გამოიყენოს როგორც რუსეთის ფედერაციის, ისე ნატოს ქვეყნების წინააღმდეგ და აჩვენოს მათ რომ თურქეთი ძლიერი სახელმწიფოა რეგიონში. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვის მიხედვით, სტამბულის მოსახლეობის მხოლოდ 7,9% უჭერს მხარს არხის მშენებლობას. ერდოღანი იმედოვნებს, რომ არხის და მის ნაპირებთან არსებული ქალაქების მშენებლობა შექმნის ათასობით სამუშაო ადგილს და გაზრდის მის რეიტინგს 2023 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების წინ. ახლა თურქები არ არიან კმაყოფილი იმით, თუ როგორ მართავს პრეზიდენტი და მისი გუნდი ქვეყანას, ეკონომიკას და პანდემიას. ქვეყნის მოსახლეობა კი ყველაზე მეტად სწრაფად მზარდ ინფლაციას უჩივის.

როგორც ვხედავთ, არსებობს საკმაოდ ბევრი წინააღმდეგობები და კითხვები, რომლებიც მოითხოვს პასუხებს, რამდენად განხორციელდება ერდოღანის ჩანაფიქრი და რამდენად მომგებიანი იქნება ეს პროექტი თურქეთისათვის, ამას მომავალი აჩვენებს.

ბიბლიოგრაფია

1. ბაქრაძე თ, რატომ სჭირდება სტამბოლის არხი საქართველოს და რეგიონს, <https://businessfeed.ge/ratom-stchirdeba-stambolis-arkhi-saqarthvelosa-da-regions>
2. ერდოღანმა სტამბოლის არხის მშენებლობის დაწყება გამოაცხადა, <https://www.ghn.ge/news/265649-erdoghanma-stambolis-arkhis-msheneblobis-datsqeba-gamoatskhada>
3. კილაძე ს, "ერდოღანის ახალი ინიციატივა: რა ნეგატიური შედეგები ექნება "სტამბოლის" ახალ არხს" - რას წერს "ბიბისი", <https://kvirispalitra.ge/article/79490-qerdoghanis-akhali-iniciativa-ra-negatiuri-shedegebi-eqneba-qstambolisq-akhali-arkhsq-ras-tsers-qbibisiq/>
4. შოშიაშვილი ვ, ბოსფორსა და მარმარილოს ზღვებს შორის, <https://geocase.ge/ka/publications/484/bosforsa-da-marmarilos-zghvebs-shoris>
5. ჯოხაძე გ, სტამბოლის არხი: ერდოღანის კონტროვერსიული მეგაპროექტი – შესაძლებლობა თუ ზედმეტი თავის ტკივილი?, <https://foreignpolicycouncil.com/2021/09/08/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%AE%E1%83%98-%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%93%E1%83%9D%E1%83%A6%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98/>
6. Абдулаиев Р, церемонии закладки фундамента первого моста через водную артерию между Черным и Мраморным морями принимает участие президент Эрдоган, <https://www.aa.com.tr/ru/%D1%82%D1%83%D1%80%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D1%83%D0%BB-%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D1%83-%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%83%D1%89%D0%B5%D0%B3%D0%BE->

[%D0%BC%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%81%D0%B0/2285899](https://www.dailysabah.com/business/transportation/kanal-istanbul-wont-affect-governance-of-straits-turkish-foreign-minister) .

7. Халтурин А, Канал «Стамбул»: необходимость или амбиции Эрдогана?, <https://russiancouncil.ru/blogs/akhalturina/kanal-stambul-neobkhodimost-ili-ambitsii-erdogana/>
8. Grey E, Kanal İstanbul: Erdoğan's drive to build a new strait, <https://www.ship-technology.com/features/kanal-istanbul-erdogans-drive-build-new-strait/>
9. Kanal Istanbul's 1st bridge to begin as funding issues dismissed, <https://www.dailysabah.com/business/transportation/kanal-istanbul-1st-bridge-to-begin-as-funding-issues-dismissed> .
10. Kanal Istanbul has nothing to do with Montreux Convention: Erdoğan, <https://www.dailysabah.com/business/transportation/kanal-istanbul-has-nothing-to-do-with-montreux-convention-erdogan>
11. Hamit D and Zahra Nur Duz , Meeting with Russian Foreign Minister Lavrov, Mevlut Cavusoglu also talks Syria, Libya, Caucasus, and tourism ties, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/canal-istanbul-wont-affect-governance-of-straits-turkish-foreign-minister> .

Nino Kopaliani

Caucasus International University

Turkey's Regional Ambitions (Istanbul Canal)

Abstract

The issue about building Istanbul canal construction has been discussed for a long time. The idea of constructing grandiose infrastructural conception was made to sound 10 years ago. And in recent years talks have intensified on this issue. The new navigable route will connect the Black Sea to the Marmara Sea and divide the current European part of Istanbul into two parts. The main motive for construction of the canal is to reduce the load on the Bosphorus Strait and unload it from the ships. According to the initial statement, the construction of this 45-kilometer canal should have started in 2018,

on the 100 th anniversary of the proclamation of the republic of Turkey and should have finished by 2023.

The question naturally arises - What the future of the Istanbul canal will be?

The project was reacted by Supporters and opponents within the country from the side of Ekrem Imamoglu. Will the Montres Convention influence on building canal or will it be revised? -Peace and security inside the country greatly depends on the given issue. It is interesting to know the rating of Erdogan and his party, and also what calculations the incumbent President of Turkey has?

Erdogan is strongly motivated by the project. In the frame of his initiative and guidance, it is a strong geopolitical tool, that he will actively use if necessary. On the other hand, the implementation of the project will help to cover the problems within the country. Erdogan wants to prove, that Turkey is a strong state in the region and that can change the rules of the game at any time and also enable to implement the exact project. It is a kind of demonstration of power of the president.

It should also be noted, that the project is quite expensive, which is associated with significant financial costs and also is environmentally hazardous.

It is clear, that there are a lot of questions that need to be answered. Will the project be implemented at all and to what extent it will be useful for Turkey - the future will show this.

ქართული სახელმწიფოს

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

მარინე უგულავა

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობები სამხრეთ კავკასიის რეგიონის კონტექსტში

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნები (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი) დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს, რის შედეგადაც მათ საერთაშორისო ურთიერთობის სრულფასოვანი სუბიექტის სტატუსი მოიპოვეს. ამ ქვეყნებისადმი საერთაშორისო დაინტერესება რეგიონის სტრატეგიულმა ადგილმდებარეობამ და აქ არსებულმა ენერგორესურსებმა განსაზღვრა. ახალ რეალობასა და სივრცეში შექმნილმა მდგომარეობამ საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის წინაშე დღის წესრიგში დააყენა რეგიონული, საგარეო და ეკონომიკური ურთიერთობების მოწესრიგება. ამ მხრივ აღსანიშნავია საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთთანამშრომლობა, რომელსაც ხანგრძლივი ისტორია გააჩნია. ამ ქვეყნებს შორის არსებული რელიგიური, კულტურული, ეთნიკური, პოლიტიკური და ღირებულებებს შორის არსებული განსხვავებებისა, ეკონომიკური ინტერესები გახდა საკმარისი დემოკრატიულ, დასავლურ ღირებულებებზე ორიენტირებულ საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის საკმაოდ მტკიცე პარტნიორობის ფორმირებისთვის.

მთავარი საფუძველი გახდა ეროვნული იდენტობის საკითხი და არასტაბილური სიტუაცია, ეკონომიკური კრიზისი და კონფლიქტები. სწორედ შიდაპოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, ორივე ქვეყანას უჭირდა ორმხრივი ურთიერთობების გაუმჯობესებაზე ზრუნვა, რაც, რა თქმა უნდა, იყო შემაფერხებელი ფაქტორი, ანუ როგორც უკვე ავღნიშნეთ რთული შიდაპოლიტიკური მდგომარეობა. შესაბამისად, ეს გარკვეული დროის მანძილზე იწვევდა არაეფექტურ თანამშრომლობას ქვეყნებს შორის 5. 152-153).

საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობა პოსტსაბჭოთა პერიოდში ძირითად პრაგმატულ გათვლებზე დაფუძნდა, რაც დასრულდა დსთ-ში გაწევრიანებით, რაც ორი ქვეყნის ლიდერის მიერ იქნა გადაწყვეტილი და მიზნად ისახავდა რუსეთისგან მომდინარე საფრთხის განეიტრალების და ურთიერთობების ნორმალიზაციას (5 45). რუსეთი საქართველოზე ეკონომიკურ ზეწოლას ახორციელებდა. ამას ემატებოდა ენერგეტიკული პრობლემებიც. რუსეთი ცდილობდა სანქციები დაეწებინა აზერბაიჯანისთვის. ამ დროს გააქტიურდა საქართველოსა და

აზერბაიჯანს შორის ურთიერთობა, რომელის მთავარ მახასიათებლად ეკონომიკური თანამშრომლობა უნდა ჩავთვალოთ.

პოსტსაბჭოტა პერიოდში საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობა გამყარდა მუდმივი დიპლომატიური წარმომადგენლობის შექმნით. ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური კავშირი 1992 წლის 18 ნოემბერს დამყარდა. გაფორმდა 100-ზე მეტი საერთაშორისო ხელშეკრულება, დეკლარაცია, ოქმი (8). აღნიშნულმა ხელშეკრულებებმა ხელი შეუწყო საქართველო-აზერბაიჯანის მჭიდრო პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირების დამყარებას.

1994 წლის 20 სექტემბერს აზერბაიჯანის მთავრობამ და მსოფლიოს წამყვანმა 20 მა ნავთოკომპანიამ ხელი მოაწერეს საუკუნის კონტრაქტებს. სულ იყო 12 კონტრაქტი, რაც ითვალისწინებდა აზერბაიჯანში არსებული ნავთობის და ბუნებრივი აირის რესურსების ათვისებას და მათ შემდგომ ტრანსპორტირებას დასავლეთის მიმართულებით. უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ 1995 წელს აზერბაიჯანის პრეზიდენტს, ჰეიდარ ალიევს პირადად ესაუბრა აშშ-ის პრეზიდენტი ბილ კლინტონი და სანავთობო პროექტების რუსეთის გვერდის ავლით განხორციელება შესთავაზა. ამით ცალსახად განისაზღვრა კავკასიის რეგიონის მიმართ აშშ-ის ახალი სტრატეგია (2).

1995 წლის თებერვალში ბაქოში გაიხსნა საქართველოს საელჩო, ხოლო 1996 წლის მარტში-აზერბაიჯანისა, საქართველოში. ჰეიდარ ალიევი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ამ ორი რესპუბლიკის ურთიერთობას. სხვადასხვა სფეროში ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობის გაღრმავებას ხელი შეუწყო 1996 წლის 9 მარტს ჰეიდარ ალიევის ოფიციალურმა ვიზიტმა საქართველოში, როდესაც ხელი მოეწერა საქართველოს და აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მთავრობებს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობისა და საქართველოსა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკებს შორის თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმებებს. ამ უკანასკნელმა ხელშეკრულებამ შემდგომში განაპირობა ბაქო-სუფსის მილსადენის მშენებლობა. აღსანიშნავია, რომ ამ პროექტის მშენებლობას მხარი აშშ-მ დაუჭირა (3). უნდა აღინიშნოს, რომ 1996 წელს ჰეიდარ ალიევის ვიზიტის დროს 100-მდე ხელშეკრულებას მოეწერა ხელი. მათ შორი იყო ნავთობისა და გაზის სფეროში თანამშრომლობა, ინვენსტიციების წახალისება და ა.შ.

საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საერთაშორისო პროექტია ბაქო-სუფსის საექსპორტო მილსადენის მშენებლობა, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა 1996 წელს ჰეიდარ ალიევის საქართველოში ვიზიტისას. ეს იყო საკმაოდ მნიშვნელოვანი ეტაპი ორ ქვეყნას შორის ნაყოფიერი და წარმატებული თანამშრომლობის საფუძვლის შესაქმნელად. ენერგორესურსების პრობლემა საქართველოს წინაშე დამოუკიდებლობის პირველი დღეებიდანვე დადგა. კერძოდ კი იქიდან, როდესაც რუსეთმა საქართველოს გაზის მიწოდება შეუწყვიტა (1994 წ.). საქართველომ მალევე შეძლო

და აზერბაიჯანისგან მიიღო გარანტია, უწყვეტად, 5 წლით გაზის მიწოდებაზე. როდესაც დადგა საკითხი ზემოაღნიშნული მილსადენის მშენებლობისა, რუსეთის ხელისუფლებას მცდელობა ჰქონდა, პრობლემები შეექმნა მილსადენების პროექტებისთვის და საქართველოს სატრანზიტო იმიჯისთვის. აშშ-ის ხელისუფლების მხარდაჭერით საქართველო ჩაერთო ენერგეტიკულ ინიციატივაში, რაც საქართველოს მთავრობის პროდასავლურ პოლიტიკაზე მიუთითებდა. შეთანხმება, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ „საუკუნის პროექტი“, დაეხმარა საქართველოს, დაბრუნებულიყო მსოფლიო რუკაზე, როგორც ისტორიულად სატრანზიტო როლის მქონე ქვეყანა, რამაც გზა გაუხსნა აღმოსავლეთ-დასავლეთის სტრატეგიულ ენერგოდერეფანს და ხელი შეუწყო აზერბაიჯანისა და საქართველოს სტაბილურ და მშვიდობიან განვითარებას (6). მილსადენი ექსპლუატაციაში 1999 წელს შევიდა ბაქო-სუფსის ნავთობსადენი კომპანია „British Petroleum“-ის მიერ. ნავთობსადენის სიგრძე 830 კმ-ია, დიამეტრი - 530 მმ. მისი საშუალებით ნავთობის აზერბაიჯანიდან დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, სუფსის ტერმინალში ტრანსპორტირება ხორციელდება. სუფსის ტერმინალის ტევადობა კი 120 000 ტონაა. ჰეიდარ ალიევი აღნიშნავდა, რომ „აზერბაიჯანი-საქართველოს ურთიერთობას აქვს დიდი მნიშვნელობა. რეგიონში ჩვენი მეგობრული და ძმური ურთიერთობის განვითარება მნიშვნელოვანია, როგორც ჩვენი ხალხისთვის და ქვეყნებისთვის, ასევე ის წარმოადგენს დიდ მნიშვნელობას მშვიდობისა და სტაბილურობის უზრუნველყოფისთვის რეგიონში“ (9).

1999 წელს ეუთოს სტამბულის სამიტი უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო გეოპოლიტიკური და ეკონომიკური თვალსაზრისით. სამიტზე ორი უმსხვილესი ენერგოპროექტის განხორციელების შესახებ იქნა მიღებული გადაწყვეტილება. აქ საუბარია ნავთობსადენისა და გაზსადენის: ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი და ბაქო - თბილისი - ერზრუმის მილსადენების გაყვანაზე (10). დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, რომელიც ეხებოდა საქართველოს გავლით ამ მილსადენის გაყვანას, საქართველოს პრეზიდენტმა ედუარდ შევარდნაძემ, ქართულმა დიპლომატიურმა კორპუსმა, პროცესში ჩართულმა ამერიკის შეერთებული შტატებისა და დიდი ბრიტანეთის მხარდაჭერამ ამ პრობლემის გადაწყვეტა მოახერხეს. ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენს გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, ვინაიდან მას უნდა მოეხდინა რუსეთისაგან დამოუკიდებლად ნავთობის ტრანსპორტირება აზერბაიჯანიდან (შემდეგ ყაზახეთიდან) მსოფლიო ბაზარზე. ეს იყო დსთ-ში პირველი ნავთობსადენი, რომელიც გვერდს აუვლიდა რუსეთს. თავდაპირველად ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი ჩაფიქრებული იყო, როგორც პირდაპირი მილსადენი ბაქოდან ჯეიჰანში, რომელიც თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან გამომდინარე, უნდა გასულიყო სომხეთის გავლით. ჰეიდარ ალიევს იმედი ჰქონდა, რომ გამოეყენებინა ეს პერსპექტივა მთიანი ყარაბაღის დასაბრუნებლად. როდესაც ერევანმა ამაზე უარი განაცხადა, აზერბაიჯანმა

(თურქეთის მხარდაჭერით) გადაწყვიტა სომხეთისაქვის უარი ეთქვა, მონაწილეობა მიეღო რეგიონალურ პროექტებში. სომხეთი ასევე გამოირიცხა სხვა რეგიონალური პროექტებისგანაც, რამაც უფრო მეტად გახადა ის დამოკიდებული რუსეთისა და ირანის მხარდაჭერაზე.

2002 წელს გამოიკა საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის, ძირითადი საექსპორტო ნავთობსადენისა და ბაქო-თბილისი-ერზერუმის, სამხრეთ კავკასიური გაზსადენის პროექტების კოორდინაციისა და მათი განხორციელების უზრუნველყოფის ღონისძიებათა შესახებ. ამ პროექტების განხორციელების დაწყებით საფუძველი ჩაეყარა „აღმოსავლეთ-დასავლეთის ენერჯეტიკული დერეფნის“ სრულმასშტაბიანი მშენებლობის პროცესს, რასაც დასაბამი მიეცა 1992 წელს საქართველოს პრეზიდენტის მიერ შემუშავებული „დიდი აბრეშუმის გზის“ აღდგენის კონცეფციით, რომლის შედეგად ნათლად ჩამოყალიბდა საქართველოს, როგორც სატრანზიტო ქვეყნის სტრატეგიული ფუნქცია და პერსპექტივები (8). ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი, რომლის სიგრძეც 1776 კილომეტრია, კასპის ზღვიდან აზერბაიჯანული ნავთობის საქართველოს გავლით მსოფლიო ბაზრებზე ტრანსპორტირებას ემსახურება. იგი ისტორიულ საერთაშორისო ენერგოპროექტს წარმოადგენს, რომელმაც გახსნის დღიდან, 2006 წლის 13 ივლისის შემდეგ, 3,3 მილიარდ ბარელზე მეტი ნავთობის ტრანსპორტირება განახორციელა. Reuters-ის ინფორმაციით, 2020 წელს, 10 თვეში ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის გავლით, 3.3 მილიონი ტონა ყაზახური ნავთობის ტრანზიტიც განხორციელდა. ამასთან, მილსადენში 2020 წელს არ გაუვლია თურქმენული ნავთობს (9). ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის და ბაქო-თბილისი-ერზერუმის მილსადენის მშენებლობამ დიდი ცვლილებები განაპირობა სამხრეთ კავკასიაში. ამ ენერჯეტიკულმა პროექტებმა ხელი შეუწყო საქართველო-აზერბაიჯანის ევრო-ატლანტიკურ სივრცესთან დაახლოებას და კონსოლიდაცია მოახდინა ბაქო-თბილისი-ანკარას თანამშრომლობისა. ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მშენებლობამ განამტკიცა საქართველო-აზერბაიჯანის ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური კავშირები. მისიდან 2006 წლიდან ფუნქციონირებს. რა თქმა უნდა, საქართველოს ასეთი ჩართულობა საერთაშორისო პროექტში რუსეთის უკმაყოფილებას იწვევდა, რაც განპირობებული იყო რუსეთზე გვერდის ავლით ენერგორესურსების ტრანსპორტირებაზე. 2007 წელს საქართველომ, აზერბაიჯანმა და თურქეთმა ხელი მოაწერეს „თბილისის დეკლარაცია“, რომელიც გულისხმობდა თანამშრომლობის გაფართოებას ენერჯეტიკული და სატრანსპორტო მიმართულებით.

სამხრეთ კავკასიაში დაგეგმილ და მიმდინარე ენერგო პროექტებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო რეგიონისთვის, არამედ დასავლეთისთვისაც. აშშ-ის ხელშეწყობით ევროკავშირმა შეიმუშავა „სამხრეთ გაზის დერეფნის“ პროექტი, რომელიც ევროკავშირისთვის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებას წარმო-

ადგენს. სწორედ ამ დერეფანს უნდა უზრუნველყო ევროპის რუსულ გაზზე დამოკიდებულების შემცირება. 10 მილიარდი კუბურ მეტრი გაზს ევროპა აზერბაიჯანიდან, საქართველოსა და თურქეთის გავლით მიიღებს. რუსეთის ენერგოდამოკიდებულებისგან განთავისუფლება დასავლეთისთვის პოლიტიკურ განთავისუფლებას უდრის. „სამხრეთის გაზის დერეფანის“ ფარგლებში გაფართოვდა საქართველოზე გამავალი გაზსადენიც. ასევე შენდება ტრანსადრიატიკული (TAP) გაზსადენი, რომელიც TANAP-ის გაგრძელებაა (7).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ 2014 წელს კრწანისის სასწავლო-საწვრთნელ ცენტრში გაიმართა სამეთაურო-საშტაბო კომპიუტერული წვრთნები აზერბაიჯანის, საქართველოსა და თურქეთის სამხედრო მოსამსახურეების მონაწილეობით. მოცემული სწავლების მიზანი იყო მრავალეროვნული ბრიგადის შტაბის ჩამოყალიბება, რომელიც უზრუნველყოფდა სტრატეგიული მილსადენების დაცვას, პირველ რიგში ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენისას.

საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობაში მნიშვნელოვანია 2009 წლის 20 მაისის შეხვედრა, სადაც ამე ქვეყნების პრეზიდენტები შეთანხმდნენ რეგიონალურ თანამშრომლობაზე და სხვა საკითხებზე: გააფართოვონ საერთაშორისო კავშირები, დამყარდეს სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური სტაბილურობა. უზრუნველყონ უსაფრთხოება ნავთობისა და გაზის მაგისტრალების. რეგიონალური პრობლემებისა და ურთიერთთანამშრომლობის შესახებ.

2012 წელს თურქეთის ქ. ტრაპიზონში თურქეთის, აზერბაიჯანის და საქართველოს მიერ ხელმოწერილი იქნა “ტრაპიზონის დეკლარაცია”, რომელიც ასახავს სამი ქვეყნის ურთიერთთანამშრომლობის მნიშვნელოვან მიმართულებებს ეკონომიკის, ენერგეტიკის, ინფრასტრუქტურის, ტრანსპორტის, კულტურისა და ჰუმანიტარულ სფეროებში.

საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობების ძირითადი თანამშრომლობის სფეროები რეგიონალურ და საერთაშორისო დონეზე პოსტსაბჭოთა პერიოდში შეიძლება ასე განვსაზღვროთ_ ესენია: თავისუფალი ვაჭრობის რეჟიმი, რომელიც სამართლებრივად და დარეგულირებული, ენერგეტიკა, რომელიც წარმოადგენს თანამშრომლობის ერთ-ერთ უმთავრეს მიმართულებას, სატრანსპორტო და სარკინიგზო (ევროკავშირის მიერ მხარდაჭერილი TRACECA), რომელიც შემოთავაზებული იყო 1993 წელს და წარმოადგენდა ტრადიციული დიდი აბრეშუმის გზის ხელახლა დაბადებას. არსებობს TRACECA-ს 2 რკინიგზის ხაზი, რომელიც აკავშირებს აზერბაიჯანსა და საქართველოს; პირველი- ბაქო-თბილისი- ბათუმი და მეორე- ბაქო-თბილისი- ფოთი. ამ მაგისტრალების უდიდესი ნაწილი აშენდა ევროპული სტანდარტის მიხედვით (4, 56) ასევე, განათლება და კულტურა.

მიუხედავად სტაბილური პარტნიორობისა, საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობაში იყო პრობლემებიც, რაც ძირითადად განპირობებულია რუსეთის ფაქტორით, მაგრამ მოხდა ამ პრობლემების დასტაბილურება. უნდა აღვნიშნოს,

რომ საქართველოში აზერბაიჯანული მსხვილი ინვენსტიციები ხორციელდება. საქართველოს შიდა ენერგეტიკულ ბაზარზე ორმხრივი ენერგეტიკული თანამშრომლობის წყალობით გაზრდილია აზერბაიჯანის წილი, განსაკუთრებით კი 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ. აზერბაიჯანი ფლობს და ოპერირებას უწევს ყულევის პორტს, რომელიც წარმოადგენს უდიდეს აზერბაიჯანულ ინვესტიციას საქართველოში.

საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის მრავალმხრივი ეკონომიკური თანამშრომლობა და რეგიონალური პარტნიორობა საერთაშორისო მხარდაჭერით არის დაბალანსებული. ამ ქვეყნებს შორის არსებობს პრობლემა - 480 კილომეტრიანი საზღვრის დელიმიტაცია-დემარკაციის საკითხებზე, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის დასრულებული პროცესი.

1996 წლიდან აზერბაიჯანსა და საქართველოს შორის საზღვრის საკითხზე მიმდინარე მოლაპარაკებების ერთ-ერთ სადავო საკითხს წარმოადგენს დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსი. მისი დიდი ნაწილი საზღვრის დაუდგენელ ნაწილშია მოქცეული. დავით გარეჯის შესახებ როგორც ქართული, ისე აზერბაიჯანული მხრიდან არსებობს ისტორიული კუთვნილების ნარატივი. აზერბაიჯანული მხარის მტკიცებით, ეს ტერიტორია მოიაზრება კავკასიის ალბანეთის ნაწილად და მიაჩნიათ, რომ არაბების შემოჭრამდე არსებული ქრისტიანული მემკვიდრეობა მათთვის მნიშვნელოვანია. საქართველოსთვის დავით გარეჯი ისტორიული და ქრისტიანული კულტურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლია, რომელიც VI ს-ში დაარსა 13 ასურელ მამათაგან ერთ-ერთმა. საუკუნეების განმავლობაში აქ გაიზარდა ეკლესიებისა და კელიების რაოდენობა. სამონასტრო კომპლექსმა როგორც აყვავების, ისე რბევისა და აოხრების პერიოდები გაიარა. დღეს კომპლექსის ნაწილი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის შემადგენლობაშია. საკითხი საკმაოდ სენსიტიურია. პრობლემა ვერ გადაწყდა ვერცერთი ხელისუფლების დროს. სამონასტრო კომპლექსიდან უდაბნო, ბერთუბანი და ჩიჩხიტურის ეკლესიის ნაწილი აზერბაიჯანის მხარეს მდებარეობს. აღნიშნულ მონაკვეთზე ხშირად ხდება ხოლმე აზერბაიჯანელ მესაზღვრეთა მიერ კონტროლის გამკაცრება, რაც ქართული მხარისა და მომლოცველთა გაღიზიანებას იწვევს. 2006 წელს გავრცელდა ინფორმაცია, რომ საქართველო აზერბაიჯანს დავით გარეჯის სადავო მონაკვეთის ნაცვლად საზღვრის სხვა მონაკვეთში ტერიტორიის გაცვლას სთავაზობდა. მაშინ აზერბაიჯანული მხარე საჯაროდ უარყოფდა ამას იმ მოტივით, რომ მათთვის მიწების გაცვლა მიუღებელი იყო.

სამონასტრო კომპლექსის ფარგლებში არსებული უდაბნოს მონასტრისაკენ მიმავალი გზა პირველად აზერბაიჯანული მხარის მიერ 2007 და შემდგომ, 2012 წლის მაისში მთელი ორი კვირით ჩაიკეტა. მომლოცველებსა და ტურისტებს აკრძალათ გადაადგილება. 2019 წლის თებერვალში საქართველოს პრეზიდენტი ოფიციალური ვიზიტით ეწვია ბაქოს. ამ ვიზიტის ფარგლებში, სალომე

ზურაბიშვილმა წამოჭრა საკითხი დავით გარეჯის დაუდგენელი საზღვრის დელიმიტაციის აუცილებლობაზე და აღნიშნა, რომ ორ მეგობარ ქვეყანას შორის ეს საზღვარი უნდა იქცეს არა გამმიჯნავ, არამედ გამაერთიანებელ საზღვრად. სწორედ ამ პერიოდში გარეჯის პრობლემა ხელახლა გამწვავდა. აზერბაიჯანელმა მესაზღვრეებმა სასულიერო პირებსა და მომლოცველებს უდაბნოს მონასტრისკენ მიმავალ გზაზე გადაადგილება აკრძალეს.

ეს პრობლემა სათავეს საბჭოთა ოკუპაციის პერიოდიდან იღებს, როდესაც რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციის პერიოდიდან - 1921 წლიდან, 1935 წლის ჩათვლით, საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ ნებსით, თუ ენებლით, 19 191, 46 კვ.კმ ქართული მიწა გაასხვისა. კერძოდ, აზერბაიჯანს გადაეცა ზაქათალას (3 985,55 კვ.კმ) ოლქის შემადგენლობაში შემავალი ტერიტორიები, სულ 15 844,94 კვ.კმ. გარდა ამისა, გასაბჭოების შემდეგ, თბილისისა და სიღნაღის მაზრებიდან აზერბაიჯანმა დამატებით მიიღო 1093 კვ.კმ - გარეჯ-ყარაისა და ელდარის სტეპების ნაწილი.

ასევე მნიშვნელოვანია, ხაზი გაესვას იმ გარემოებას, რომ 1921 წელს, ამიერკავკასიის ფედერაციის კავშიურს ხელმძღვანელმა სერგო ორჯონიკიძემ მიიღო გადაწყვეტილება, რომლის შედეგად: არაიაზის ველი და, მათ შორის, სამონასტრო კომპლექსის მნიშვნელოვანი ნაწილი, აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა (1). არსებობს 1938 წლის რუკა, რომელზეც სადავო ტერიტორიზე გამავალი საზღვარი კარგად არის წარმოდგენილი.

უნდა აღინიშნოს, რომ 1996 წელს, როდესაც ამ საკითხზე დაიწყო მოლაპარაკება, მხარეები შეთანხმდნენ, რომ სწორედ 1938 წლის რუკა იქნებოდა გამოყენებული მოლაპარაკების საფუძვლად, რაც აზერბაიჯანულ მხარეს საკუთარი ხელმოწერით აქვს დადასტურებული. საკითხი დელიმიტაცია-დემარკაციის შესახებ კვლავ ღიად არის დატოვებული. თითქოს პროცესი დაიწყო, მაგრამ ჯერჯერობით კვლავ ბუნდოვანია.

ამ პრობლემის მოგვარება ამ ორი სახელმწიფოს მიერ კვლავ განხილვის საგანია და დროულ გადაწყვეტას საჭიროებს, რათა იგი არ გახდეს ჩვენ ქვეყნებს შორის კონფლიქტის მაპროვოცირებელი სხვა, “მესამე“ სახელმწიფოს მიერ. საქართველოსა და აზერბაიჯანის ხელისუფლებები უნდა ეცადონ, რომ მაქსიმალურად მოკლე პერიოდში გადაჭრან აღნიშნულ დავა. ეს კი ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობას კიდევ უფრო გაამყარებს.

ბიბლიოგრაფია

1. ჩიტაძე ნ, საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობები და დავით გარეჯის პრობლემა.
https://www.resonancedaily.com/index.php?id_rub=11&id_artc=120784
2. აშშ-ს კავკასიური პოლიტიკა და ზემოქმედების ახალი ბერკეტები (<https://www.militarium.org/amerikiskavkasiuri-politika/> - უკანასკნელად გადამოწმებულია 02.05.2019)
3. ჯონსი ს., „საქართველო: პოლიტიკური ისტორია დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ“ = Georgia: A Political History of Independence, თბილისი: სოციალური მეცნიერებების ცენტრი, 2013
4. Kakachia, Z. (2013). Azerbaijan-Georgian relations: The Foundations and Challenges of the Alliance . Baku : Center for Strategic Studies.
5. shiriyev, Z. (2013). an alliance built on understanding:the geopolitics of Georgian-Azerbaijanrelations . Tbilisi: Konrad-Adenauer-Stiftung.
6. <http://newsday.ge/new/index.php/ka/component/k2/item/19394->
7. <http://gbc.ge/index.php?m=home&newsid=100797&lang=geo>
8. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1302353?publication=0>
9. bm.ge/ka/article/2020-wels-baqo-tbilisi-jeihanis-milsadenma-10-wlis-ganmavlobashi-minimaluri-navtobi-gaatara/76503
10. <https://2020news.ge/index.php?tem/43551->

Ketevan Shoshiashvili

Caucasus International University

Marine Ugulava

Caucasus International University

Georgia-Azerbaijan relations in the context of the South Caucasus region

Abstract

The Georgian-Azerbaijan relationship is the most important guarantee for the safety of the Caucasus region. The use of the geopolitical location effectively qualifies the country's political safety, energy independence , competitive advantage and social-economical development. The international interests of these countries have been qualified due to their

strategic location. Aside from fundamental differences in religion, culture, ethnicity and political values, economic interests have become the driving force behind Georgia and Azerbaijan's democratic, long term and strong partnership

In the post-Soviet period, the establishment of constant diplomatic representation resulted in a strong partnership between Georgia and Azerbaijan. More than 100 international agreements, declarations, and reports have been signed, resulting in strong economic ties between Georgia and Azerbaijan.

Involvement in international projects and the establishment of transit routes have enabled Georgia and Azerbaijan to take their place on the world map of energy transit, which has helped to raise their awareness and contribute to geopolitical security and energy.

With the support of the USA, the European Union has developed the southern gas corridor project, which is one of the priorities for the European Union. It is this corridor that should lead to a reduction in Europe's dependence on Russian gas. Despite the international partnership between Georgia and Azerbaijan, there is a problem with the demarcation border. The problem is still unsolved and there is a danger that other countries will use this problem to provoke conflict between these countries.

თურქეთის იმპერიის აღდგენის გეოპოლიტიკური პერსპექტივები

თურქეთის რესპუბლიკა წარმოადგენს ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და ძლევამოსილი ოსმალეთის იმპერიის მემკვიდრეს. აქედან გამომდინარე, ამ ქვეყანაში იმპერიული მისწრაფებები საოცრად სიცოცხლისუნარიანია და ფერფლმიყრილ ნაღვერდალს გავს, რომელიც სწრაფად ააღდება ხოლმე, თუ მას დაუბერავს ისტორიის ქარი. თურქული იმპერიული ნაღვერდალის გაღვივების პროცესის თვალის მიდევნება ძნელი არაა. გავიხსენოთ მაგალითად, რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის ცნობილი გამოსვლა, სადაც მან განაცხადა, რომ „უჭირს 705.000 კვადრატულ კილომეტრზე სუნთქვა“(1), რადგან ოსმანთა იმპერია თავისი დიდების პერიოდში თანამედროვე თურქეთზე ექვსჯერ დიდი იყო. სტატიაში შევეცადეთ თურქეთის იმპერიული ამბიციების მიმართება დღევანდელ გეოპოლიტიკურ რეალობებთან მიმართებაში განხილვა.

კლასიკური გეოპოლიტიკის დებულებების მიხედვით, თურქეთის სანაპირო ზოლში მდებარეობა განაპირობებს მის შესაძლებლობას, გეოპოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, ორიენტაცია აიღოს, როგორც საზღვაო, ასევე სახმელეთო ცივილიზაციებისაკენ. თურქეთის (ოსმალეთის) ისტორია არის მაგალითი გეოპოლიტიკური ორიენტაციის ცვლილებებისა. ოსმალეთის იმპერიის შემქმნელი, აზიის შუაგულიდან წამოსული მომთაბარე თურქი-ოღუზები, თავისი არსით, ხმელეთის ცივილიზაციის მატარებელი ხალხი იყო. თურქეთის იმპერიის ჩამოყალიბების სათავეებში მის დაპყრობილ ტერიტორიაზე მოხვდნენ არაბული, ბიზანტიური, ქართული, სირიული, სომხური, სლავური მიწები ქრისტიანული სარწმუნოებით. ოსმალეთის იმპერიის გეოპოლიტიკაში მოხდა შენივთება აუთენტური სახმელეთო, შავი და ხმელთაშუა ზღვისპირა საზღვაო და ისლამური გეოპოლიტიკისა. შეიძლება ითქვას, რომ საკუთარი და დაპყრობილი ცივილიზაციების გეოპოლიტიკური სახე გამოიხატა იმპერიის გეოპოლიტიკურ არსში. „დიდებული საუკუნის“ ოსმალეთის იმპერია იყო მსოფლიო პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი მოთამაშე. მისი დაშლის შემდეგ, მუსტაფა ქემალ ათათურქის შექმნილმა თურქეთის სახელმწიფომ ორიენტირი აიღო დასავლეთისაკენ. მუსტაფა ქემალმა შეძლო, შეეცვალა თურქების ღირებულებათა მთელი სისტემა და მიზნად დაისახა, გადაექცია თურქეთი დასავლური ტიპის სახელმწიფოდ. შესაბამისად, მან სწორედ აქეთკენ მიმართა რეფორმები – გააუქმა რელიგიური (მუსლიმური) სასამართლოები, არაბული ანბანი შეცვალა ლათინურით, აკრძალა მამაკაცების და ქალების ჩაცმულობაში რელიგიური

ელემენტები (2, 223-24) და სხვა. ქემალიზმი – დასავლური საერო იდეოლოგია - განსაზღვრავდა თურქეთის კულტურის განვითარებას, განსაკუთრებით კი ამ ქვეყნის საგარეო პოლიტიკას.

მას შემდეგ, რაც ათა-თურქმა თურქეთი საერო სახელმწიფოებრივ გზაზე დააყენა, ამ ქვეყანაში ყურადღება მუდმივად ექცეოდა იმას, რომ ისლამისტური რელიგიური წრეები გარკვეულ ჩარჩოში ყოფილიყო მოქცეული და პოლიტიკურ პროცესებში მათი ქმედება მკაცრად განსაზღვრული წესებით წარმართულიყო (მის მეზობელ ირანში და არაბულ ქვეყნებში ისლამის ფუნქცია სრულიად სხვაა). ამ ბალანსს ყოველთვის აკონტროლებდა თურქეთის სამხედრო ელიტა და თუ საჭირო ხდებოდა, პირდაპირ ერეოდა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ანუ, ათათურქმა და მისმა მიმდევრებმა შეძლეს, სახმელეთო ცივილიზაციური არსის მატარებელი თურქული მოდგმა გადაეყვანა დასავლეთის საზღვაო ცივილიზაციის მიმართულებით, რომლის საბოლოო გამოხატულება იყო ნატოში შესვლა და თავის პირველსაწყისებზე, სახმელეთო ცივილიზაციაზე (ევრაზიული სოციალისტური ბანაკი) დაპირისპირება. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ დასაწყისში თურქეთმა ორიენტაცია აიღო სახმელეთო გერმანიისაკენ, მაგრამ მისი პირველ მსოფლიო ომში და განსაკუთრებით, მეორე მსოფლიო ომში დამარცხების შემდეგ, თურქეთი დაადგა ანგლოსაქსური, საზღვაო ცივილიზაციის ორიენტაციის გზას და გახდა აშშ-ის სტრატეგიული მოკავშირე ახლო აღმოსავლეთში.

თურქეთისთვის ეს ნიშნავდა იმპერიული მსოფლიო მოთამაშიდან, რეგიონალურ მოთამაშედ ქცევას, რისი გვირგვინიც იქნებოდა ცივი ომის შემდეგ მისი ევროკავშირში მიღება, რაც მას საბოლოოდ დასავლურ ცივილიზაციაში მოაქცევდა. ამავე დროს, თურქეთის მიღება ამ ორგანიზაციაში, იქნებოდა უდიდესი პრობლემა ევროპისათვის, განსაკუთრებით მისი ლიდერი ქვეყნების, გერმანიისა და საფრანგეთისათვის. ძირითადი არგუმენტი არ მიღებისა თითქოს მხოლოდ მუსლიმური სარწმუნოებაა, მაგრამ რეალობაში აქ არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია თურქეთის დიდი პოტენციური შესაძლებლობები, რაც მას საშუალებას მისცემდა, გამხდარიყო ლიდერი სახელმწიფო ევროკავშირში, როგორც ტერიტორიით, ასევე მოსახლეობითაც. თუ ამას დავუმატებთ ევროპაში, განსაკუთრებით გერმანიაში 5 მილიონიან თურქულ დიასპორას, ერდოღანის მიერ დეკლარირებულ დემოგრაფიულ ექსპანსიონიზმს (3), მის სწრაფად მზარდ ეკონომიკას და ყველაზე დიდ, ნატოს სტანდარტების მქონე ჯარს ევროპაში, ადვილი მისახვედრია, რომ ევროპულ ტექნოლოგიებთან „ნიველირების“ შემდეგ, უახლოეს 10-15 წელიწადში ის გახდებოდა ევროკავშირის ერთპიროვნული ლიდერი, რაც გერმანიის და საფრანგეთის ინტერესებში ცხადია, ვერ იქნებოდა.

ევროკავშირში თურქეთის არ მიღებით შეიქმნა სიტუაცია, რომ მან დაიწყო “უკუსვლა” საეროდან, რელიგიური შეფერილობის ხელისუფლებისაკენ (ანუ სახმელეთო ცივილიზაციისაკენ), რამაც გამოხატულება ჰპოვა რეალპოლიტიკაშიც,

როგორც პოლიტიკური დაახლოება სახმელეთო რუსეთთან და ირანთან, ასევე იდეოლოგიაში ა. დავუდოღლუს ოსმალეთის იმპერიის აღდგენის დოქტრინის წინ წამოწევის სახით (4). აქ ჩვენ არ ვსაუბრობთ პანთურქულ იდეოლოგიაზე და სტრატეგიაზე, რომელმაც თავი წამოყო ცივი ომის დამთავრების და სსრკ-ს დაშლის შემდეგ, რადგან მისი აღსრულება თეორიულადაც კი შეუძლებლად მიგვაჩნია თურქულენოვანი ხალხების საცხოვრისების უზარმაზარ ტერიტორიებზე გაფანტულობის გამო. წარმოუდგენელია თურქეთის, აზერბაიჯანის, ყაზახეთის, უზბეკეთის, ყირგიზეთის, თურქმენეთის, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოების; უიღურების (ჩინეთი), ბაშკირეთის, თათრეთის, ქრისტიანი ჩუვაშეთის, შამანური და ბურხანისტული ალთაის, ბუდისტური და შამანური ტუვას, შამანური და ქრისტიანული იაკუტების, ყარაჩაელების, ბალყარელების (რუსეთი), ჩრდილო კვიპროსელების (კვიპროსი), ქრისტიანი გაგაუზების (მოლდავეთი), როგორც ავტონომიური რესპუბლიკების და რაიონების; ასევე დაღესტნელი კუმუკების, ყირიმელი თათრების, ირანის აზერბაიჯანელების, როგორც თურქულენოვანი ხალხების, რომლებსაც სხვადასხვა სახელმწიფოში ავტონომიური წარმონაქმნი არ გააჩნიათ – ერთიან იმპერიაში მოქცევა. ეს არის უზარმაზარი სივრცე ბალკანეთიდან დაწყებული, ანატოლიის ჩათვლით, ვიდრე ციმბირამდე და ჩინეთამდე, რომელზეც სსრკ-ს დაშლის შემდეგ თურქეთის ემისრები აქტიურად მუშაობდნენ აშშ-ის წაქეზებით, რადგან მოელოდნენ, რომ შემდგომში თვით რუსეთის ფედერაციაში დაიწყებოდა დაშლის პროცესი. თუმცა კარგად იცოდნენ, რომ არავითარი პერსპექტივა პან-თურქული იმპერიული კონსტრუქციის შეკვრისა, არ არსებობს.

რელიგიური შეფერილობის ხელისუფლებისაკენ „უკუსვლის“ პროცესის დაჩქარება დაიწყო 1980-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, ხელისუფლებაში თ. ოზალის მოსვლის შემდეგ, როცა თურქეთის დასავლეთში, სტამბოლში არსებულმა ლოიალური რელიგიური შეხედულების, ძალაუფლების და დაგროვილი ქონების ცენტრმა თანდათან გადანაცვლება დაიწყო აღმოსავლეთისაკენ - მუსლიმური რელიგიური აზროვნებისაკენ.

თურგუთ ოზალიმ შეასუსტა სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის მკაცრი რეგულირება, წინ წამოწია ლიბერალიზაცია, სახელმწიფო სექტორის განსახელმწიფოებრიობა და მსოფლიო ეკონომიკაში მჭიდრო ინტეგრაცია. მან ასევე შეასუსტა იმპორტზე კონტროლი, ანუ ოპტიმალური გახადა პროტექციონისტული ეკონომიკა, რის შედეგადაც მკვეთრად გაიზარდა საშუალო კლასი. თურგუთ ოზალის მმართველობის დროს ქემალიზმის „უღმერთო“ ფილოსოფიას წინ აქედგა სუფისტური მუსლიმური მსოფლმხედველობა. თურგუთ ოზალიმ XXI საუკუნე „თურქეთის საუკუნედ“ გამოაცხადა. სულეიმან დემირელის აზრით კი, თურქეთი უნდა გამხდარიყო „მაგნიტი და მაგალითი ახალი სუვერენული

სახელმწიფოებისათვის, რომლების საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ წარმოიშვნენ” (5).

ზემოთაღნიშნული ტენდენციები გაძლიერდა ხელისუფლებაში რეჟივ ტაივ ერდოლანის მოსვლით. პრემიერ-მინისტრობის პირველივე წლებში მას მოუხდა მკვეთრი შეჯახება ევრაზიული მიმართულების ქემალისტებთან. 2003 წლის არშემდგარი გადატრიალების დროს გენ. შტაბის მთელი ხელმძღვანელობა გადაყენებული იქნა და ბევრი მათგანი დააპატიმრეს კიდევ. იმ ეტაპზე ერდოლანის ხელისუფლება (ზომიერი ისლამისტები – პარტია “სამართლიანობა და განვითარება”) პროამერიკულ პოლიტიკას მისდევდა “ნეოსმანური პოლიტიკის” სახელით. ეს კი ნიშნავდა ანკარას ინტეგრაციას ამერიკასთან, ახალი პროექტის “დიდი აღმოსავლეთის” ფარგლებში. ამ წლებში თურქეთმა პრაქტიკულად გაწყვიტა კავშირი ირანთან, გააუარესა ურთერთობა რუსეთთან და არაბული ქვეყნების უმრავლესობასთან. დაუახლოვდა პროამერიკულ ვაჭაბიტურ საუდის არაბეთს. ამავე პერიოდში დაიწყო რეგიონში თურქეთის გავლენის ზრდისკენ მიმართული პოლიტიკა (ოსმალეთის იმპერიის აღდგენის იდეაც მაშინ გააჟღერეს პირველად), როცა ის მხარს უჭერდა ვაჭაბიზმს, პროამერიკულ ექსტრემისტებს სირიაში და ღიად გამოჩნდა მისი თანამშრომლობა ისრაელთან.

ამ ტენდენციას ბზარი 2003 წელს, ამერიკელების ერაყში შეჭრის წინ გაუჩნდა, როცა თურქეთის პარლამენტმა ხმა არ მისცა ამერიკის ჯარების განთავსებას თურქეთში. აქვე აღვნიშნავთ, რომ სწორედ აშშ-ის ერაყში შეჭრის შემდეგ, თურქეთის საზოგადოების და რელიგიური თემების წარმომადგენლები მივიდნენ ერთიან დასკვნამდე, რომ თურქეთს არ მიიღებდნენ ევროკავშირის წევრად. ერდოლანის საგარეო საქმეთა მინისტრის დაუდოლლუს მეცადინეობით აღდგა კონტაქტები ირანთან. უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიული მტრობის მიუხედავად, ამ ორ ქვეყანას აქვთ კულტურული ერთობის საფუძვლებიც, მაგალითად, სპარსული ოსმალეთის იმპერიაში დიპლომატიის ენა იყო XVI-XVII საუკუნეებში.

ამ პერიოდში თურქეთი ერთდროულად იყო ირანის მოწინააღმდეგეც და მეგობარიც. 2010 წელს თურქეთმა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში ირანზე სანქციების დაწესების წინააღმდეგ მისცა ხმა, ასევე დათანხმდა, მიეღო შესანახად ირანის გამდიდრებული ურანი. ამ პოზიციას თურქეთი არ ცვლის, მიუხედავად ურთიერთობის გამწვავებისა ირანთან, რასაც საკმაოდ ხშირად აქვს ადგილი (5). შემდგომი ეტაპი აშშ-სთან ურთიერთობის მკვეთრი გამწვავებისა, იყო აშშ-ს არცთუ უსაფუძვლო დადანაშაულება თურქეთში სახელმწიფო გადატრიალების მოწყობის მცდელობისა (2016 წ.) და აშშ-ს უარი, თურქეთისათვის გადაეცა ერდოლანის მოწინააღმდეგე და ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი ადამიანი ფეთჰულა გიულენი, რომელიც სამხედრო გადატრიალების მცდელობის მთავარ ორგანიზატორად იქნა დასახელებული. ცხადია, ამან სერიოზული გავლენა იქონია თურქეთის პოლიტიკური კურსის ცვლილებაზე.

დასავლეთთან, განსაკუთრებით აშშ-სთან დაპირისპირებას უფრო ღრმა საფუძვლები აქვს – საყოველთაო გლობალიზაცია, ერთპოლუსიანი სამყაროს შექმნის მცდელობა, აშშ-ის უნივერსალური ღირებულებების თავს მოხვევა, მთლიანად ეწინააღმდეგებოდა (როგორც მინიმუმ ზღუდავდა) თურქეთის სუვერენიტეტს და ათა-თურქის თურქეთის ნაციონალური სახელმწიფოებრიობის ტრადიციებს და დამოუკიდებლობას, რაც დღევანდელი თურქებისთვის უმაღლესი ღირებულებაა. ამასთან, ამერიკულ ფარვატერში ყოფნა თურქეთს აიძულებდა, ყოფილიყო პროისრაელური და შესაბამისად, ანტიარაბული პოზიცია დაეკავებინა. გლობალიზაცია და დასავლური ორიენტაცია, ვერ აგვარებდა თურქეთის მეორე (ქურთების შემდეგ) დიდ პრობლემას, ჩრდილოეთ კვიპროსის საკითხს. ცივი ომის დროს ამ საკითხში აშშ და დასავლეთი თუ ფარულად უჭერდა მხარს თურქეთს, შემდგომში ამ პრობლემის გადაწყვეტას თურქეთისათვის სასარგებლოდ არცერთი დასავლური სცენარი არ ითვალისწინებდა. თურქეთი კარგავდა თავის პოზიციას კვიპროსზე სამხრეთ კვიპროსის შესვლით ევროკავშირში. ამის მთლიანად კუნძული მოხვდებოდა ერთიანი კვიპროსის არეალში. იმაზე, გლობალიზაცია და დასავლური პოლიტიკის გატარება ვერ აგვარებდა ქურთების პრობლემას. პირიქით, აშშ-ს მიერ ერაყის ოკუპაციამ განამტკიცა ჩრდილოეთ ერაყში ქურთების ავტონომიის შექმნა, რის შედეგადაც ერაყის ქურთები ავტომატურად გახდნენ დესტაბილიზაციის დატონატორები თურქეთის ქურთისტანში. ამის დაემატა შემდგომ მოვლენების განვითარება სირიაში, სადაც აშშ თავისი მიზნების განხორციელებისათვის უშუალოდ დაეყრდნო ქურთულ ძალებს, რაც პირდაპირი მაჩვენებელი გახდა თურქებისათვის, რომ აშშ იყენებს ამ ძალებს თურქეთზე ზემოქმედებისთვისაც.

ჩრდილოატლანტიკური ალიანსის პრაგმატიზმიდან გამომდინარე, აშშ-დასავლეთი ყოველთვის მხარს უჭერდა და იცავდა თურქეთის ნაციონალურ სახელმწიფოებრიობას. 1995 წლიდან ყველაფერი შეიცვალა და მკვეთრად ნაციონალური თურქეთის გლობალიზაციაში ნიველირებამ უკვე ზიანის მომტანი გახდა მისი სახელმწიფოებრიობისათვის, რაც დამღუპველ პერსპექტივას უქადდა მას. ამჟამად, აშშ აშკარად დაღმავლობის გზაზეა. მოსალოდნელია მისი გავლენის შესუსტდება მსოფლიოში და, მათ შორის, ახლო აღმოსავლეთშიც. ამავდროულად, აშკარაა რუსეთის გეოპოლიტიკური აღმავლობის ტენდენცია, ისევე, როგორც რიგი ევრაზიული კონტინენტალური ქვეყნებისა. გეოპოლიტიკური სიმძიმის ცენტრმა დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ დაიწყო განანაცვლება. თურქეთმა, როგორც ორსახოვანმა გეოპოლიტიკურმა სუბიექტმა, დაიწყო მეტი ყურადღების გადატანა რუსეთის ევრაზიულობისაკენ, რასაც თეორიული და სტრატეგიული მომზადება უძღოდა წინ. თურქეთში ევრაზიული გეოპოლიტიკური თეორიით დაინტერესდნენ და მათმა სხვადასხვა მიმართულების ანალიტიკურმა ცენტრებმა ამ თეორიის შესწავლა დაიწყეს. ეს მიუთითებდა იმაზე, რომ თურქეთი ეძებდა

ახალ, XXI საუკუნის მსოფლიოს მრავალპოლუსიან გეოპოლიტიკურ მოწყობაში თავის, როგორც დამოუკიდებელ ნაციონალური სახელმწიფოს ადგილს. ქვეყანას უწევს რთული პოლიტიკური და დიპლომატიური ლავირება აშშ-დასავლეთსა და რუსეთ-ჩინეთს შორის.

მიუხედავად თურქეთის დიდი პოტენციური შესაძლებლობისა (ტერიტორია 783 ათასი კმ², მოსახლეობა 80 მილ.), სწრაფი ტემპით განვითარებადი ეკონომიკისა და ევროპაში ყველაზე დიდი, ნატოს სტანდარტების ჯარისა, მას მაინც უჭირს ამ ზესახელმწიფოებს შორის მანევრირება, მითუმეტეს, რომ მის თავზე მუდმივად კიდია ქურთული დამოკლეს მახვილი. თურქეთის მმართველ ელიტას კარგად ესმის, რომ მიუხედავად აშშ-ის შედარებით დასუსტებისა, მას მაინც კოლოსალური ძალა გააჩნია, რომ ის მისთვის დიდ საშიშროებას წარმოადგენდეს, განსაკუთრებით რუსულ -ამერიკული სიტუაციური ალიანსის შემთხვევაში ჩინეთის წინააღმდეგ დიდი სამკუთხედის გეოპოლიტიკური თამაშების ფარგლებში. ასეთ ვითარებაში გაიზრდება საშიშროება მისი დაშლისა, რომლის ბერკეტებს ქურთების სახით კარგად ფლობს და გაათამაშებს როგორც აშშ, ასევე რუსეთი. მეორეს მხრივ თურქეთს რუსეთისაც ეშინია და ბოლომდე არ ენდობა მას, რადგან კარგად ახსოვს არც ისე შორეული წარსული, როცა მუდმივად და სასტიკად მარცხდებოდა რუსეთთან და კარგავდა დაპყრობილ ტერიტორიებს. თურქებს კარგად ახსოვთ, თუ რა ახლოს იყო რუსეთი კონსტანტინოპოლის ადებასთან, რაც მისი იმპერიული ოცნებაა. რუსეთი ცდილობს შეიტყუოს თურქეთი ევრაზიულ სივრცეში და ამით სახმელეთო ცივილიზაციის საზღვარი ძალთა ბალანსში მნიშვნელოვნად გადასწიოს დასავლეთით. ამ მიმართებით ევრაზიულ თეორიაში დამუშავებულია სერიოზული გათვლები, რომლებიც ემყარება მოსკოვი-ბაქო-ანკარას გეოპოლიტიკურ ღერძს. აშშ და საერთოდ დასავლეთი უშვებს გეოპოლიტიკური კანონზომიერებიდან გამომდინარე, შეცდომებს, რომლის შედეგია თურქეთის ორიენტირება აღმოსავლეთისაკენ. ნატოს წევრი სახელმწიფოს თუნდაც დასავლეთის არეალიდან დროებითი გამოსვლა უკვე დიდი გეოპოლიტიკური წარმატებაა სახმელეთო ცივილიზაციის, ანუ რუსეთის, რაც ფაქტობრივად ნიშნავს ამ არეალში თუნდაც დროებით, ანაკონდას რკალის გარღვევას.

მუდმივი პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი მოდელი არ არსებობს. ის პოლიტიკური “ქემალისტური” სახელმწიფოებრივი მოდელი, რომელიც თურქეთს მთარგო მუსტაფა ქემალ ათა-თურქმა და რომელსაც იცავდა თურქეთის სამხედრო ელიტა, ამჟამად გარკვეულწილად შეზღუდულია. ამასთანავე, ის მოდელი ოპტიმალური იყო იმ დროის გეოპოლიტიკური ვითარების და გარკვეული პერიოდისთვის და მან მეტ-ნაკლებად კარგად იმუშავა XX საუკუნის მიწურულამდე.

გეოპოლიტიკური ვითარება მუდმივად ერთგვაროვანი არ არის. ის იცვლება და შესაბამისად, როგორი ჭკვიანური, ოპტიმალური სახელმწიფოებრივი მოდელიც არ

უნდა შექმნილიყო, დროთა განმავლობაში მას ყავლი გაუვა, თუ ის არსებული გეოპოლიტიკური ვითარების შესაბამისად არ გარდაიქმნება. თურქეთიც სწორედ ამ ისტორიულ პრპროცესშია. საქმე ის არის, რომ როგორი სახელმწიფოებრივი მოდელიც არ უნდა მოძებნოს თურქეთმა დღევანდელ გეოპოლიტიკურ ვითარებაში, იმ გზაჯვარედინზე, სადაც ის მდებარეობს მისი პარამეტრებისა (ძირითადად ტერიტორია, მოსახლეობა) და პოტენციალით, ვერ პასუხობს ამ ადგილის გეოპოლიტიკურ კონიუქტურას.

აქედან გამომდინარე, ისი ისწრაფვის იმპერიის აღდგენისაკენ, გაფართოებისაკენ, რადგან აქ მდებარე მცირე პოტენციური შესაძლებლობის მქონე ქვეყნები ავტომატურად გადანაწილდება მსოფლიოს მრავალპოლუსიან მოწყობაში, რომელიმე ზესახელმწიფო-პოლუსის არეალში (გლობალურ მსოფლიოში ეს ადგილი ზესახელმწიფოების გადანაწილების არეალია). რადგან ასეთი დიდი, შედარებითი დამოუკიდებლობის პოტენციის მქონე ერთეული არც რუსეთს სჭირდება და არც აშშ-ს, მითუმეტეს ევროკავშირს, რა მდგომარეობაშიც არ უნდა იმყოფებოდეს ის. არსებული და პერსპექტიული ფრაგმენტაციისაკენ მიმართულ გეოპოლიტიკურ ვითარებაში, თურქეთი ამ ტერიტორიით გაუძლებდა დაშლას (ან ალბათობის შანსი მეტი ექნებოდა), თუ თურქეთის ქურთისტანი (თავის სამეზობლო, ირანის, ერაყის და სირიის ქურთისტანებით მხარდაჭერილი) თურქეთის მოსახლეობის მეხუთედი არ იქნებოდა, ამასთან კომპაქტურად დასახლებული თურქეთის ლამის მეოთხედ ტერიტორიაზე. რაც რეალობაა და გარდაუვალობა. გეოპოლიტიკური ქურთული დეტონატორი ამუშავებულია და მისი გაჩერება შეუძლებელია.

დღეს თურქეთი სრულიად ახალ რეალობაშია და ის ეძებს თავის ადგილს, როგორც დამოუკიდებელი პოლიტიკური მოთამაშემოთამაშე, მრავალპოლუსიან მსოფლიოში. ის ცდილობს, მოიპოვოს თუნდაც რეგიონალური ლიდერის სტატუსი ორ დიდ დაპირისპირებულ ძალას- რუსეთის და აშშ-ს შორის ლავირების და ირანთან ტრადიციული მეტოქეობის პირობებში. ყარაბაღის ომმა, მისმა შედეგებმა და მასში თურქეთის პრაქტიკულად უშუალო მონაწილეობამ, შეცვალა მსოფლიოს გეოპოლიტიკური ძალთა ველის ცვლადი ბალანსი ამ რეგიონში. ამ ომში გამოჩნდა ერთის მხრივ, რუსეთის სამხედრო პოტენციალის უკმარობა, კერძოდ, მას არ შესწევს ძალა, ძველებურად დაიცვას მთელ პერიმეტრზე რუსეთის ინტერესები, მითუმეტეს, რომ დასავლეთმა კარგა ხანია დაიწყო ანაკონდას რკალის მოჭერა რუსეთის გარშემო, განსაკუთრებით ნატოს საშუალებით მისი სასაზღვრო პერიმეტრის დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით, რომელიც თანდათან უახლოვდება და უშუალოდ ესაზღვრება რუსეთის საზღვრებს და ამას შეუქცევადი ხასიათი აქვს. ამას ემატება რუსეთის მიმართ სანქციების სულ უფრო გაფართოების ტენდენცია. კიდევ უფრო ურთულეებს რუსეთს ვითარებას უახლოეს მეზობელ ქვეყნებთან მისი უგუნური პოლიტიკის შედეგები. აგრესიული ომები

საქართველოსთან და უკრაინასთან, ტერიტორიული პრეტენზიები ყაზახეთთან, იაპონიის და სხვა ქვეყნების ტერიტორიული პრეტენზიები რუსეთთან და სხვა. რუსეთი თვით სტრატეგიულ მოკავშირეს ჩინეთსაც არ ენდობა ბოლომდე, შესაბამისად, მისი საზღვრების პერიმეტრის ამ მონაკვეთზეც განლაგებულია რუსეთის ჯარის სერიოზული რაოდენობის ნაწილები. რუსეთის საზღვრების მთელ პერიმეტრზე საომარი მოქმედებები და პოლიტიკური დამაბულობაა. დოტაციურ ჩრდილოეთ კავკასიას დაემატა ყირიმი, აფხაზეთი, ე.წ. სამხრეთ ოსეთი, დნეპრისპირეთი, ყარაბაღი, სირია ... რუსეთს აღარ ძალუძს ეკონომიური და სამხედრო თვალსაზრისით გაწვდეს ამ უზარმაზარ სივრცეს. აქედან გამომდინარე, სამხედრო თვალსაზრისით ის აშკარად ჩამორჩება თურქეთს სამხრეთ კავკასიის მონაკვეთში, რითიც არის განპირობებული მისი სიფრთხილე და დამთმობი პოზიცია თურქეთთან, რაც აისახა კიდევ ყარაბაღის ომის შედეგებში.

თურქეთის გაძლიერების, მათ შორის სამხრეთ კავკასიაში გავლენის გაზრდის კვალობაზე გამოიკვეთა მისი სრულიად ახალი სტრატეგია თურქეთის შემდგომი გაძლიერება-გაფართოების მიმართულებით. ანკარამ უარი თქვა თურქეთის გაფართოებაზე ოსმალეთის ყოფილი იმპერიის აღდგენის გზით, რაც პრაქტიკულად შეუძლებელია. ასევე უარი თქვა პანთურქულ (თურანულ) სტრატეგიაზე, რაც, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, შორსაა რეალპოლიტიკიდან (უფრო ფანტაზიის სფეროა) და აირჩია შუალედური გზა. კერძოდ, ერთი ხალხი ორ სახელმწიფოში და შემდგომში ერთი ხალხი ექვს სახელმწიფოში. პირველი გულისხმობს თურქეთ-აზერბაიჯანის სტრატეგიულ და მეგობრულ ალიანსს (რომლის გაგრძელებაა მასში ირანის აზერბაიჯანის ჩართვა) და შემდგომში თურქულენოვანი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების (თურქეთი-აზერბაიჯანი-უზბეკეთი-ყირგიზეთი-თურქმენეთი-ყაზახეთი) ალიანსის შექმნას. რა სახის იქნება ეს ალიანსი, მიიღებს ერთიანი თურქული იმპერიის სახეს, თუ შეიქმნება ამ ექვსი ქვეყნის კავშირი თურქეთის ჰეგემონობით, ან მიიღებს რაღაც ევროკავშირის მსგავს სახეს, ამას თურქი სტრატეგების აზრით, მომავალში არსებული გეოპოლიტიკური ვითარება განსაზღვრავს.

ამ გეგმით, თურქულ-აზერბაიჯანული ერთობით უნდა ჩამოყალიბდეს თურქ-ოღლუზური სახელმწიფო 95 მილიონიანი მოსახლეობით და 870 ათასი კვ.კმ. ტერიტორიით. გეგმის განხორციელებას ხელს უშლის პრობლემა მათი ტერიტორიული გაერთიანებისა, რაც მოითხოვს სომხეთის ზანგეზურის (სიუნიკის) ტერიტორიის სომხეთისათვის მოგლეჯას, რათა ერთიან სახმელეთო არეალში მოექცეს აზერბაიჯანი და ნახიჭევანი, შესაბამისად თურქეთი. „კომპრომისულ“ ვარიანტად განიხილება ზანგეზურის (სიუნიკის) სატრანსპორტო დერეფნის შექმნა აზერბაიჯანის და ნახიჭევანის დასაკავშირებლად, რასაც სომხეთისგან დაჟინებით ითხოვენ აზერბაიჯანის და თურქეთის პრეზიდენტები: ილჰამ ალიევი და რეჯეფ ტაიფ ერდოღანი. გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით

ირანისათვის მიუღებელია თურქეთის და აზერბაიჯანის ერთობა, რადგან ეს კარდინალურად დაარღვევს ძალთა თანაფარდობას სამხრეთ კავკასიაში ირანის საზიანოდ და იქნება დეტონატორი ირანის აზერბაიჯანის სწრაფვისა, თურქეთ-აზერბაიჯანთან გაერთიანებისათვის, რაც გამოიწვევს ირანში არეულობას და მის დაშლას. ირანში ირანის აზერბაიჯანი წარმოდგენილია ძირითადად სამი ოსთანით, საერთო ტერიტორიით 101 . ათასი კვ.კმ, დაახლოებით 8 მლნ. მოსახლით. თუმცა, მთელ ქვეყაში აზერბაიჯანელების რაოდენობა 20 მილიონს აღემატება. თურქეთ-აზერბაიჯანის ერთობა დანარჩენ თურქულენოვან შუა აზიის 4 სახელმწიფოს დაუკავშირდება კასპიის ზღვით, ყაზახეთის და თურქმენეთის ტერიტორიებით. შუა აზიის ოთხი სახელმწიფოს ტერიტორია შეადგენს 3861,9 ათას კვ.კმ-ს, ხოლო მოსახლეობა 66 მილიონია. ერთიანობაში თურქეთ-აზერბაიჯანთან ერთად უზარმაზარი თურქულენოვანი კავშირის, ან იმპერიის ჩამოყალიბების შემთხვევაში მისი ტერიტორია იქნება 3,86 მილ კვმ. და მოსახლეობა 160 მილიონი, რომელიც გადაჭიმული იქნება ევროპიდან ჩინეთამდე, რუსეთის სამხრეთით. ეს გეოპოლიტიკური პარამეტრებიც არ არის საკმარისი მსოფლიო პოლუსის (ზესახელმწიფოს) შესაქმნელად, მაგრამ სრულიად საკმარისია რეგიონალური ლიდერობისათვის და დამოუკიდებელი პოლიტიკის საწარმოებლად.

ექვსი თურქულენოვანი სახელმწიფოს ერთიანობის გეოპოლიტიკური ვექტორი ისარივით მიეზღინება ჩინეთის იმპერიის სინძიან-უიღურების თურქულენოვან ავტონომიურ რაიონს - აღმოსავლეთ თურქესტანს, რომლის ტერიტორია შეადგენს 1664,9 ათას კვკმ-ს, ხოლო, მოსახლეობა 22 მილიონს შეადგენს. უნდა აღინიშნოს, რომ ყაზახეთის ტერიტორიას ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ეკვრის რუსეთის ტუვას, ალთაის და ხაკასეთის თურქულენოვანი ავტონომიური რესპუბლიკები საერთო ფართობით 323,4 ათასი კვ.კმ და 1,1 მილიონი მოსახლეობით.

ზემოთაღნიშნულ თურქეთი-აზერბაიჯანი-ყირგიზეთი-უზბეკეთი-თურქმენეთი-ყაზახეთის ვექტორს გააჩნია განშტოება რუსეთის ტერიტორიაზე ჩრდილოეთით ვოლგისპირეთის მიმართულებით, ბაშკირეთის, თათრეთის და ჩუვაშეთის რესპუბლიკების სახით. ამასთან, რუსეთის თათრეთისა და ბაშკირეთის რესპუბლიკებსა და ყაზახეთის რესპუბლიკას შორის მდებარეობს რუსეთის ორენბურგის ოლქი, რომელიც ისტორიულად ყაზახეთის ტერიტორია იყო და ბოლშევიკურმა რუსეთმა სრულიად გამიზნულად და წინდახედულად ჩამოაჭრა ყაზახეთს, რითაც განაცალკევა თათრულენოვანი ყაზახეთის სსრ, თათრულენოვან ვოლგისპირეთის ავტონომიურ რესპუბლიკებს. ვოლგისპირეთის თათრულენოვანი რესპუბლიკების საერთო ტერიტორია შეადგენს 229,2 ათას კვ.კმ-ს, რომლის მოსახლეობა 9,3 მილიონია. ეს რესპუბლიკები პერსპექტიული ქვეყნებია მომავალში თურქულენოვან გაერთიანებაში (იმპერიაში) შესასვლელად.

ზემოთაღნიშნული პერსპექტივები რთულად განსახორციელებლად მიგვაჩნია. ჩინეთში უკვე კარგა ხანია, მიმდინარეობს სინძიან-უიგურების ავტონომიურ რაიონში ქვეყნის სიღრმიდან ჩინელების და ასიმილირებული მანჯურიების ჩასახლება, რითაც უიღურები საკუთარ ტერიტორიაზე უმცირესობაში მოექცნენ. ამასთან, ეკონომიკის განვითარების საჭიროების საბაბით, ეს პროცესი კვლავ გრძელდება. გარდა ამისა, თვით ავტონომიურ რაიონში ქმნიან სხვადასხვა ერების მცირე ავტონომიურ ერთეულებს, რითაც ანაწევრებენ უიღურებს. ასევე სეპარატიზმის საბაბით სისხლში ახშობენ ყოველანაირ ნაციონალურ გამოსვლებს. სინძიან-უიღურების ავტონომიურ რაიონში მიუხედავად სწრაფი ტემპით ეკონომიკური აღმავლობისა, ეროვნული ჩაგვრის თვალსაზრისით უმძიმესი მდგომარეობაა. აქედან გამომდინარე, მომავლში ალბათ ძალიან მცირეა უიღურების შანსი დამოუკიდებლობისა და ეროვნული იდენტობის გადარჩენისა.

რაც შეეხება რუსეთის თურქულენოვან ავტონომიურ რესპუბლიკებს, აქ მათ უფრო მეტი შესაძლებლობები აქვთ იდენტურობის შესანარჩუნებლად. თუმცა, მათი დამოუკიდებლობა გამორიცხულია რუსეთის იმპერიის დაშლის გარეშე. რუსეთის იმპერია კი მრავალი პრობლემის და შეფერხების მიუხედავად, აღმავლობის გზაზეა და უახლოეს პერსპექტივაში მას დაშლა არ ემუქრება. ერთი ხალხის და ექვსი სახელმწიფოს სტრატეგიის განხორციელების შესაძლებლობის ალბათობა არსებობს. მისი ბედი დიდად არის დამოკიდებული აზერბაიჯანისა და თურქეთის ერთიანი ტერიტორიული სივრცის შექმნაზე. ამით აიხსნება აზერბაიჯანის მისწრაფება, ზანგეზურის ხელში ჩაგდებისაკენ, მინიმუმ სატრანსპორტო დერეფნის შექმნისაკენ მანკ. აქ გადის ყარაბაღის და ზანგეზურის საკითხის გადაწყვეტის პრობლემა და სირთულე. როგორც ჩანს, რუსეთი მიხვდა, რომ მიუხედავად ზანგეზურის სატრანსპორტო დერეფნის ეკონომიკურად მომგებიანობისა, გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით მისთვის ეს სრულიად წამგებიანია, რადგან ამით თურქეთს გაფართოების საშუალება მიეცემა, ის უშუალოდ დაუკავშირდება შუა აზიის თურქულენოვან რესპუბლიკებს, რაც შეიძლება გახდეს დეტონატორი რუსეთის თურქულენოვანი რესპუბლიკების და ხალხების "ასაფეთქებლად" და რუსეთის დასანგრევად. თურქულენოვანი დიდი და ძლიერი სახელმწიფოს შექმნა არ უნდა ჩინეთსაც, რომელიც უშუალოდ უკავშირდება ჩინეთისათვის საშიშ პრობლემას, სინძიან-უიღურების ავტონომიურ რაიონს. და ბოლოს, თურქულენოვანი დიდი და ძლიერი სახელმწიფოს წარმოქმნა, ირანისათვის სამკვდრო-სასიცოცხლო საკითხია. მის სახელმწიფოებრივ არსებობას ის კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენებს. შესაბამისად, ირანი რუსეთთან და ჩინეთთან ერთად, მაქსიმალურად შეეწინააღმდეგებიან ამ პროექტის განხორციელებას. რუსეთი და ირანი შეეცდებიან, არ დაუშვან აზერბაიჯანის მიერ ყარაბაღის დარჩენილი ნაწილის გაკონტროლება მისი სტატუსის გადაწყვეტამდე. რუსეთი შეეცდება ყარაბაღის სტატუსის განსაზღვრის საკითხის გადაწყვეტას

საერთაშორისო მინსკის ჯგუფის მეშვეობით, გარკვეულ დრომდე თურქეთთან კარგი, მისთვის მომგებიანი ურთიერთობის შენარჩუნებით. გეოპოლიტიკური გაურკვეველობა გაგრძელდება ქვეყნებში არსებული პოლიტიკური ხელმძღვანელობის შეცვლის, ან სხვა დიდი გეოპოლიტიკური ნაღმის აფეთქებამდე, ნაღმების ნაკლებობას კი, როგორც აღნიშნული სტატია ცხადყოფს, დღევანდელი რაელობა ნამდვილად არ განიცდის.

ბიბლიოგრაფია

1. As quoted in "Gül'ü tanımayan vatandaşlıktan çıksın !" <http://www.haberturk.com/haber.asp?id=33005&cat=110&dt=2007/08/21>, Haberturk (August 21, 2007)
წყარო: <https://ru.citaty.net/avtory/redzhep-taiip-erdogan/>
2. Landau, Jacob M (1983). *Atatürk and the Modernization of Turkey*. Boulder, Colorado: Westview Press. გვ. 23-24
3. As quoted in " Erdoğan to Turks in EU: Have 5 children, you are the future of Europe <https://www.turkishminute.com/2017/03/17/erdogan-turks-eu-5-children-future-europe/>", TurkishMinute (March 17 2017)
წყარო: <https://ru.citaty.net/avtory/redzhep-taiip-erdogan>
4. The Davutoglu effect. – <http://www.economist.com/node/17276420>
5. Владимир Аваков, неосманизм. Базовая идеология и геостратегия Турций. <http://svom.info/entry/458-neosmanizm/>
6. www.aa.com.tr/ru/политика/чавушоглу-турция-выступает-против-односторонних-санкций-в-отношении-ирана/2421153

Ioseb Manjavidze

Caucasus international university

Geopolitical prospects for the restoration of the Turkish Empire

Abstract

The prospects for the formation of a large Turkish geopolitical entity are difficult to implement. China has long been pushing for the settlement of Chinese and assimilated

Manchurian from the depths of China into the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, making the Uighurs a minority in their own country, and the process continues under the pretext of economic development. In addition, small autonomous units of different nations are formed in the autonomous region, thus dividing the united country of Uighurs. All kinds of national speeches are suppressed in the blood under the pretext of separatism. The Xinjiang Uyghur Autonomous Region, despite its rapid economic growth, is in dire straits in terms of national oppression, and in the future there is very little chance of the Uighurs surviving independence and national identity. As for the Turkic-speaking republics of Russia, here they have more opportunities to maintain their independence, although their independence is ruled out until the collapse of the Russian Empire. Despite many problems and delays, the Russian Empire is on the rise and will not collapse in the near future. There is a possibility of implementing the strategy of one people and six states, and its fate largely depends on the creation of a common territorial space between Azerbaijan and Turkey. Despite many problems and delays, the Russian Empire is on the rise and will not collapse in the near future. There is a possibility of implementing the strategy of one people and six states, and its fate largely depends on the creation of a common territorial space between Azerbaijan and Turkey. This explains the Turkish-Azerbaijani aspiration of Azerbaijan to capture Zangezur, at least to create a transport corridor. This is where the problem and complexity of resolving the Nagorno-Karabakh and Zangezur issue comes into play. Russia seems to have realized that despite the economic viability of the Zangezur Transport Corridor, it is geopolitically unprofitable for it, as it would allow Turkey to expand, connecting directly with the Turkic-speaking republics of Central Asia, which could become a detonating force for Russian-speaking people. To destroy. The creation of a large and powerful Turkic-speaking state does not suit China either, which is directly linked to the dangerous problem for China - the Xinjiang Uyghur Autonomous Region. Finally, the emergence of a large and powerful Turkish-speaking state is a vital issue for Iran, calling into question its statehood. Consequently, Iran, together with Russia and China, will oppose the implementation of this project as much as possible. Russia and Iran will try to prevent Azerbaijan from controlling the rest of Karabakh until its status is resolved. Russia will seek to resolve the status of Karabakh through the International Minsk Group, while maintaining good, mutually beneficial relations with Turkey for some time. The geopolitical uncertainty will continue until the change of political leadership in the countries, or the explosion of another big geopolitical mine, and the lack of mines, as the above article shows, is not really experienced by the current geopolitical reality.

ირანის სატრანსპორტო და ენერგეტიკული სექტორის შესაძლო ეფექტი სამხრეთ კავკასიის რეგიონზე

შესავალი

ირანი ევრაზიის ერთ-ერთი უმსხვილესი სახელმწიფოა, რომლის მოსახლეობა 90 მილიონამდე აღადგინა შეადგენდა. ამ მონაცემით ეს ქვეყანა მსოფლიოში XVII ადგილზეა (1). გეოგრაფიული მდებარეობა მას საშუალებას აძლევს, საკუთარი თავი განიხილოს რამდენიმე სუბრეგიონალური პროცესების მონაწილედ. ირანი მეტ-ნაკლები აქტიურობით მონაწილეობს კასპიის ზღვის აუზის, სამხრეთ კავკასიის, ცენტრალური აზიის, სპარსეთის ყურის, ახლო აღმოსავლეთის, ინდოეთ-ავღანეთ-პაკისტანის რეგიონალურ საერთაშორისო ურთიერთობებში.

ირანი ისლამური სახელმწიფოა, სადაც მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა შიიზმის მიმდევარია. ირანის სახელმწიფო მმართველობის ფორმა უნიკალურია. ის თეოკრატიის გამოკვეთილ ნიშნებს ატარებს. ირანის ისლამური რესპუბლიკის კონსტიტუციის მიხედვით, სახელმწიფოს მეთაურია უმაღლესი ლიდერი. მას ექსპერტთა საბჭო ირჩევს, რომლის წევრებიც ღვთისმეტყველები, ანუ მაღალი რანგის სასულიერო პირები არიან.

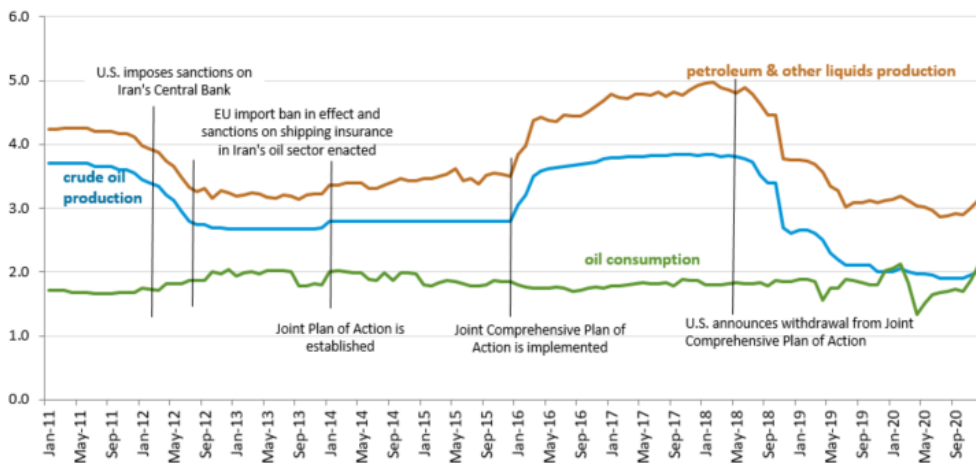
1979 წლის ისლამური რევოლუციის შემდეგ ირანის ისლამური რესპუბლიკა დასავლეთის მხრიდან პერმანენტული სანქციების ქვეშ იმყოფება, რომლის აქსელერაცია 2002 წელს მოხდა მას შემდეგ, რაც ირანმა ბირთვული პროგრამის დაწყება გამოაცხადა. გარდა დასავლეთის ქვეყნების მიერ შემოღებული სანქციებისა, 2006 წლიდან მოქმედებს გაეროს ხუთი რეზოლუცია ირანის წინააღმდეგ სანქციების შემოღების შესახებ. ესენია: 1737, 1747, 1803, 1929, 2231. ცხადია, სანქციები აფერხებს ირანის ეკონომიკურ განვითარებას და მის სრულფასოვან ჩართვას მსოფლიოს საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში, თუმცა ქვეყანამ მოახერხა მეტ-ნაკლებად ავტარქიული ეკონომიკის აშენება. სანქციების პირობებში ეკონომიკის გარკვეულ დონემდე განვითარების შესაძლებლობას ირანს ნავთობის და ბუნებრივი აირის უზარმაზარი მარაგები აძლევს. ირანის მთლიანი შიდა პროდუქტი 2021 წელს \$1,081 ტრილიონი იყო, რაც ერთ სულზე \$12,588-ს შეადგენს (2). ირანის ექსპორტის 70% გაზსა და ნავთობზე მოდის, ხოლო იმპორტის ძირითადი სახეობებია: მანქანა-დანადგარები, მეტალი და ფოლადი, ქიმიური პროდუქცია, სატრანსპორტო საშუალებები, მცენარეული ცილები, მარცვლეული (3).

ირანს საკმაოდ აქტიური ეკონომიკური ურთიერთობები აქვს სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებთან. მას გააჩნია სახმელეთო საზღვარი სომხეთთან და აზერბაიჯანთან. სტატიაში ჩვენ განვიხილავთ ირანის ენერგეტიკული სექტორის გავლენას სამხრეთ კავკასიაზე და მის პოტენციალს.

ირანის ენერგეტიკული სექტორი; ნავთობი.

2019 წლის მონაცემებით, ირანი მსოფლიოში ნედლი ნავთობის სიდიდით მესამე მწარმოებელი ქვეყანა იყო. 2017 წელს ირანი მოიპოვებდა დღეში 4,8 მლნ ბარელ ნავთობს, რომელიც 2018 წელს ირანის წინააღმდეგ შემოღებული ახალი სანქციების შემდეგ შემცირდა და დღეში დაახლოებით 3 მილიონ ბარელს შეადგენს. აქედან, 2 მილიონ ტონამდე დღეში საკუთარი მოხმარებაა. OPEC-ის მონაცემებით, ირანს 208 მილიარდი ბარელი ნედლი ნავთობის მარაგები გააჩნია (4).

Figure 3. Iran's petroleum and other liquids production and consumption
million barrels per day

Source: U.S. Energy Information Administration, *Short-Term Energy Outlook*, June
Note: Iran's petroleum and other liquids production includes crude oil, condensate, and hydrocarbon gas liquids (HGLs).

(5).

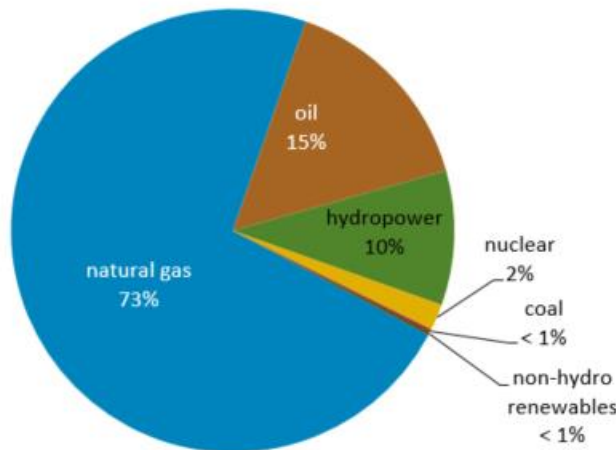
ბუნებრივი აირი.

ირანი ყოველწლიურად 253 მილიარდ კუბურ მეტრ ბუნებრივ აირს მოიპოვებს, საიდანაც 12,6 მილიარდი ტონა ექსპორტზე გადის, დანარჩენი კი ადგილობრივ ეკონომიკას ხმარდება (6). ბუნებრივი აირის დაზვერილი მარაგები 34 ტრილიონ კუბურ მეტრს შეადგენს.

ელექტროენერგეტიკა.

ყოველწლიურად ირანი დაახლოებით 306 ტერავატი/საათში ელექტროენერგიას აწარმოებს, საიდანაც 73%-ის წარმოება ბუნებრივი აირიდან ხდება, 15%-ის ნავთობპროდუქტებიდან, 10%-ის კი ჰიდრორესურსებიდან (7).

Figure 9. Iran's electricity generation capacity by fuel, 2019

Source: U.S. EIA, based on data from the International Energy Agency
 Note: Total may not add to 100% because of independent rounding.

(8).

ბირთვული ენერჯეტიკა.

1975 წელს ირანში ბუშერის ატომური ელექტროსადგურის მშენებლობა დაიწყო, რომელიც პოლიტიკური პრობლემების გამო შეჩერდა და მხოლოდ 1995 წელს განახლდა. ამჟამად ერთი 1000 მეგავატიანი ატომური რეაქტორი მუშაობს, სრულდება მეორე ატომური რეაქტორი და იგეგმება მესამე რეაქტორის აშენებაც. ჯამში, 2026 წლისთვის ბუშერის ატომური სადგურის სიმძლავრე 3100 მეგავატზე მეტი იქნება. პროექტს ამჟამად რუსული ატომური სააგენტო ახორციელებს. აღსანიშნავია, რომ პირველ რეაქტორს გერმანელები აშენებდნენ, რომელის მშენებლობა სანქციების გამო, 1980 წელს გაჩერდა.

ჰიდროენერჯეტიკა.

ირანში 55 ჰიდროელექტროსადგური მოქმედებს, რომელთა საერთო ჯამური გამომუშავება 12,169 მეგავატია (9). აღსანიშნავია ორი ტრანსსაზღვრო პროექტი, რომელსაც ირანი სომხეთთან და აზერბაიჯანთან ერთად მდინარე არაქსზე გეგმავს. ასევე იგეგმება სომხეთ-ირანის ერთობლივი მეგერინის ჰესის პროექტიც ორი ქვეყნის საზღვარზე, რომლის სიმძლავრე 130 მეგავატი იქნება. აზერბაიჯან-ირანის საზღვარზე კი დაგეგმილია ჰუდაფერინის 280 მეგავატი სიმძლავრის ჰესის აშენება, რომელიც არაქსის წყლის დაგუბების და სასოფლო-სამეურნეო მიზნებისთვის სეზონურად გამოყენების საშუალებას იძლევა.

განახლებადი ენერჯია.

განახლებადი ენერჯიის წყაროებიდან მიღებული ენერჯია საერთო გამომუშავების მხოლოდ 0,2%-ს შეადგენს. ქვეყანაში არსებული ქარის ელექტროსადგურები 53,88 მეგავატს გამომომუშავებენ, ბიომასისგან 13,56 მეგავატს იღებენ, ხოლო მზისგან 0,51 მეგავატს (9).

ნავთობ-ქიმიური მრეწველობა.

1951 წელს ირანის ნავთობის სექტორის ნაციონალიზაცია განხორციელდა, თუმცა რეალური დამოუკიდებლობა ირანის ნავთობ-სამრეწველო კომპლექსმა

1979 წლის ისლამური რევოლუციის შემდეგ მიიღო. ამ სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის შემუშავება და რეალიზება, ნორმატიულ-საკანონმდებლო რეგულირება, სატრანსპორტო უზრუნველყოფა ირანის ნავთობის სამინისტროს პრეროგატივაა. სამინისტროს ქოლგის ქვეშ ფუნქციონირებენ ვიწრო დარგობრივი სახელმწიფო კორპორაციები: ირანის ნავთობის ეროვნული კომპანია, ირანის ნავთობ-ქიმიური ეროვნული კომპანია, ირანის გაზის ეროვნული კომპანია, ირანის ნავთობგადამამუშავებელი და გამანაწილებელი ეროვნული კომპანია. დღეისათვის ირანში 7 უმსხვილესი ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა ოპერირებს:

	ნავთობგადამამუშავებელი დასახელება	ქარხნის	სიმძლავრე, ბარელი/დღეში
1	ბენდერ -აზასი		25,000
2	არაკი		250,000
3	აზადანი		45,000
4	იმამ ჰომეინი სახელობის		250,000
5	ისფახანი		376,000
6	ლავანი		50,000
7	თავრიზი		110,000

ირანი უახლოეს 3-4 წელიწადში გეგმავს სიმძლავრეების მოდერნიზებას, ახალი სამრეწველო სიმძლავრეების აშენებას და წარმოებული პროდუქციის ხარისხის გაზრდას. საერთო ჯამში, დაგეგმილია ნავთობის გადამამუშავების მოცულობის დღეში 2,2 მილიონი ბარელიდან, 3,5 მილიონ ბარელამდე გაზრდა. პროდუქციის ხარისხის ზრდა და სანქციების შერბილება/მოხსნა საშუალებას მისცემს ირანს, ევროპულ ბაზარზე გაიტანოს ნავთობ-ქიმიური გადამამუშავების პროდუქცია.

ირანის კონსტიტუციით, აკრძალულია ნავთობმომპოვებელი კომპანიების წილის, ან აქციების ფლობა უცხოელების მიერ. ასევე აკრძალულია ნავთობის მოპოვებაზე კონცესიების გაცემა უცხოური კომპანიებისთვის. მიუხედავად ამისა, 1990-იანი წლებიდან მოკლევადიანი კონცესიური კონტრაქტებით ირანის ენერგეტიკულ სექტორში შევიდნენ ისეთი ინვესტორები, როგორცაა; ფრანგული Total, იტალიური Eni, მალაიზიური Petronas, ფრანგული Elf Aquatine, ჩინეთის ნავთობის ეროვნული კომპანია, ბელარუსის Белнефтехим.

აღნიშნული კომპანიები ახალი საბადოების ათვისებაზე მუშაობენ და კონცესიური კონტრაქტის ვადის გასვლის შემდეგ, ირანის მხარეს სრულად გადასცემენ ათვისებულ და ექსპლუატაციაში მყოფ საბადოებს. ამავე დროს ირანმა აითვისა ნავთობის და გაზის დაზვერვის ტექნოლოგიები. მას შეუძლია დაზვერვითი და ბურღვითი სამუშაოები ადგილობრივ საწარმოებში დამზადებული სამრეწველო ტექნოლოგიებით განახორციელოს. მათ შორის, ყველაზე რთული, ღრმაწყლოვანი ბურღვითი სამუშაოები სპარსეთის ყურის და კასპიის ზღვის აკვატორიაში.

ირანის ნავთობ-ქიმიური მრეწველობა 90-მდე დასახელების პროდუქციას აწარმოებს, რომელთაგან 18 პოლიმერული სახისაა. დაგეგმილი აქვთ 2027 წლამდე ნავთობპროდუქტების ასორტიმენტი 124 სახეობამდე გაზარდონ. აღნიშნული პროდუქციის 70% ექსპორტზე გადის, 30% კი ადგილობრივ ბაზარზე მოიხმარება. ასევე დაგეგმილია ნავთობ-ქიმიურ სექტორში 30 ახალი სამრეწველო ობიექტის აშენება, სადაც 16 მილიარდი აშშ დოლარის ინვესტირება მოხდება. ეს კი წლიურად 20 მილიონი ტონის სიმძლავრეს შესძენს სექტორს. ექსპერტების პროგნოზით, 2027 წლისთვის ნავთობ-ქიმიურ სექტორში ინვესტიციების მოცულობა 108 მილიარდ აშშ დოლარს გაუტოლდება, ხოლო ირანის ეკონომიკის მხოლოდ ამ დარგის ექსპორტი წელიწადში 44 მილიარდი აშშ დოლარი იქნება. შეადრებისთვის, იგივე მაჩვენებელი 2021 წელს 25 მილიარდი აშშ დოლარი იყო.

**ირანის ეკონომიკური ურთიერთობები სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებთან;
ირან-აზერბაიჯანის ვაჭრობა.**

ირანის ექსპორტი აზერბაიჯანში 2020 წლის მონაცემებით 288 მილიონ აშშ დოლარს შეადგენდა. აზერბაიჯანის ექსპორტი ირანში კი, 38,5 მილიონ აშშ დოლარის ექვივალენტია (10). აზერბაიჯანში ირანიდან ექსპორტირება ძირითადად ხდება პოლიმერების, ხილ-ბოსტნეულის, კერამიკის, მეტალის, ტექსტილის... აზერბაიჯანის ექსპორტი ირანში კი მოიცავს: ბამბას, ელექტროენერგიას, ალუმინს, მილებს, თამბაქოს, პოლიპროპილენს...

ირან-სომხეთის ვაჭრობა.

ირანის ექსპორტი სომხეთში 2020 წლის მონაცემებით 295 მილიონ აშშ დოლარს შეადგენდა. ხოლო სომხეთის ექსპორტი ირანში, 84,5 მილიონ აშშ დოლარის ექვივალენტია. ირანის ექსპორტი სომხეთში ძირითადად არის: ნავთობპროდუქტები, მეტალი, ცემენტი და სამშენებლო მასალები, პოლიმერები, სასუქები, კერამიკა... სომხეთიდან ირანში ელექტროენერგიის, ალკოჰოლის, ჯართის... ექსპორტი ხდება.

ირან-საქართველოს ვაჭრობა.

ირანის ექსპორტი საქართველოში 2020 წლის მონაცემებით 45,1 მილიონ აშშ დოლარს შეადგენდა. ხოლო საქართველოს ექსპორტი ირანში, 29,1 მილიონ აშშ დოლარის ექვივალენტია. ირანიდან საქართველოში ძირითადად ხორციელდება

კერამიკის, მეტალის, ნავთობპროდუქტების, მინის ტარას, ცემენტის, პოლიმერული პროდუქციის, რძის, სასუქების, ხილ-ბოსტნეულის, დანადგარების... ექსპორტი. საქართველოდა ირანში გადის: ფეროშენადნობები, ხის მასალა, ფარმაცევტული პროდუქცია, შოკოლადი, დეკორი...

ირანის სატრანსპორტო კავშირი სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებთან.

ირანი ამჟამად სარკინიგზო ხაზებს სომხეთთან და აზერბაიჯანთან აშენებს. თურქეთთან კი რკინიგზა უკვე აკავშირებს, თუმცა 2015 წლის შემდეგ თურქეთის ქურთებით დასახლებულ პროვინციებში არასტაბილურობის გამო, იგი დროებით არ ფუნქციონირებდა. 2018 წლიდან კი მატარებელი თეირანი-ვანის რეისს კვირაში ორჯერ ასრულებს. სატვირთო გადაზიდვები ამ მარშრუტზე ჯერჯერობით არ წარმოებს. სომხეთის და აზერბაიჯანის რკინიგზის სისტემებთან დაკავშირება ირანს საშუალებას მისცემს, დაუკავშირდეს რუსეთის და საქართველოს სარკინიგზო ქსელებს. საქართველოს სარკინიგზო ქსელის გავლით შესაძლებელია საბორნე გადასასვლელით პირდაპირი კავშირის დამყარება ევროკავშირის და უკრაინის სარკინიგზო სისტემებთან. აღნიშნული მარშრუტები ირანისთვის უფრო სწრაფია, ვიდრე სპარსეთის ყურიდან სუეცის არხის გავლით ევროპაში ტვირთების გადაზიდვა. ირანს სარკინიგზო კავშირი პაკისტანთან, თურქმენეთთან და ავღანეთთანაც გააჩნია.

ფოტოზე: ირანის სარკინიგზო სისტემა

ირან-აზერბაიჯანის საზღვარზე, კერძოდ, მდინარე ასტარაჩაიზე 100 მეტრიანი და 4 ზოლიანი ახალი ხიდი და სარკინიგზო ხიდი შენდება, რომელიც ირანული ტვირთების აზერბაიჯანის და საქართველოს გავლით, ევროპისკენ და პირიქით, ტრანსპორტირებას უზრუნველყოფს. ეს უდაოდ მნიშვნელოვანი იქნება ქართული პორტებისთვის, რომელთა სიმძლავრეები 2021 წლისთვის სანახევროდაც არ იყო დატვირთული. სავარაუდოდ, იგივე ხიდი სამხრეთ-ჩრდილოეთის სავაჭრო მარშრუტსაც მოემსახურება.

ფოტოზე: ირანი-აზერბაიჯანი-საქართველოს სატრანზიტო მარშრუტი

ირანის და ევროკავშირის ვაჭრობა დაახლოებით 5 მლრდ. ევროს შეადგენს, რაც ნიშნავს, რომ ორივე მიმართულებით დაახლოებით 3-5 მლნ ტონა ტვირთი იმობრავებს. აღნიშნული სატრანსპორტო დერეფანი შესაძლოა ინდოეთისა და პაკისტანისთვის მიმზიდველი გახდეს, რომელთაც ევროპასთან 62 (ინდოეთს) და 11 (პაკისტანს) მილიარდი ევროს ვაჭრობა აქვთ. სახმელეთო მარშრუტი ინდოეთი - პაკისტანი - ირანი - აზერბაიჯანი, (ან/და სომხეთი) - საქართველო, მინიმუმ ორჯერ უფრო სწრაფია, ვიდრე ბომბეიდან, ან ბანდერ-აბასიდან საზღვაო გადაზიდვა ევროპისკენ. წელიწადში 80 მილიონი ტონა ტვირთის პოტენციალის, თუნდაც 20%-ის ათვისება საქართველოში, აზერბაიჯანსა და სომხეთში ლოგისტიკის სერიოზულ განვითარებას გამოიწვევს. ეს კი ნიშნავს დასაქმებას, მეტ გადასახადებს ადგილობრივ და ცენტრალურ ბიუჯეტში, სინერგიას, მულტიპლიკაციურ ეფექტს და რაც მთავარია, მეტ უსაფრთხოებას.

ირან-სომხეთის დამაკავშირებელი სარკინიგზო მონაკვეთი 2022 წლის ბოლოსთვის უნდა დასრულდეს, ხოლო საავტომობილო გადაზიდვები სომხეთის გავლით წლებია, ხორციელდება. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ირანის რკინიგზის დაკავშირება სომხეთის და აზერბაიჯანის სარკინიგზო ქსელებთან, საგრძნობლად გაზრდის ტვირთბრუნვას საქართველოს რკინიგზაზე და შესაბამისად, ტვირთების გადამუშავებას საქართველოს პორტებში. ამ მარშრუტის პოტენციალი საშუალოვადიან პერსპექტივაში წელიწადში 5-10 მილიონი ტონაა. 2020 წელს

საქართველოს რკინიგზის ტვირთბრუნვამ 11,1 მილიონი ტონა შეადგინა, ხოლო საქართველოს პორტების ტვირთბრუნვამ, 16,9 მილიონი ტონა.

საქართველოს ეკონომიკის სამინისტროს თანახმად, 2020 წელს საქართველოს პორტებში გადაზიდვების მოცულობა შემდეგნაირად გადანაწილდა:

- ფოთის პორტი - 7.4 მილიონი ტონა;
- სუფსის საზღვაო ტერმინალი - 4.2 მილიონი ტონა;
- ბათუმის საზღვაო ნავსადგური - 3.5 მილიონი ტონა;
- ყულევის ტერმინალი - 1.7 მილიონი ტონა, ზრდა 6.2%.

პორტებში გადაზიდული კონტეინერების რაოდენობა 490 ათასს შეადგენს, რაც წინა წელთან შედარებით 24.2%-ით არის შემცირებული. ქართული სატრანსპორტო სისტემის არასტაბილური და ხშირად კლებადი ტვირთბრუნვის ფონზე ირანის, ინდოეთის, პაკისტანის, ავღანეთის ტვირთების ნაწილის საქართველოს ტერიტორიის გავლით ტრანზიტი მეტად მიმზიდველი შესაძლებლობაა.

ირანის გაზსადენების სისტემა საკმაოდ განვითარებულია და ის დაკავშირებულია თურქმენეთთან, თურქეთთან, აზერბაიჯანთან, სომხეთთან და ერაყთან. ირანის გაზსადენების სისტემა იძლევა საშუალებას სამხრეთ კავკასიის იმ სახელმწიფოებმა, რომლებსაც არ აქვთ საკუთარი ბუნებრივი აირი, მოახდინონ გაზის იმპორტის დივერსიფიკაცია. ცხადია, ეს ეხება სომხეთს და საქართველოს.

ფოტოზე: ირანის გაზსადენების ქსელი

ირანის გაზსადენის სისტემა იძლევა საშუალებას ე.წ. „სვოპი“-ს ტიპის ოპერაციები განხორციელდეს. მაგალითად, საქართველო დებს კონტრაქტს თურქმენეთთან ბუნებრივი აირის მიწოდებაზე და რეალურად ბუნებრივ აირს იღებს ირანიდან სომხეთის გავლით, ხოლო თურქმენეთი შესაბამის მოცულობას ჩატვირთავს ირანის გაზსადენების სისტემაში.

ირანის ნავთობსადენების სისტემა შედარებით ნაკლებად არის განვითარებული და ის მხოლოდ ერაყს უკავშირდება.

ირანს ნედლი ნავთობი დიდი მოცულობით გააქვს საექსპორტოდ ბაზარზე. მის სტრატეგიულ ამოცანას წარმოადგენს ნავთობის ნედლეულისგან გადამუშავებული პროდუქციის საექსპორტო წილის გაზრდა. რადგან ამ გზით იქმნება მიღებული მნიშვნელოვანი დამატებითი ღირებულება, სამუშაო ადგილები, გადასახადების შეტანა ადგილობრივ და ცენტრალურ ბიუჯეტში. ვითარდება მომიჯნავე სფეროები. ამის ეფექტი ეკონომიკაზე განუზომლად დიდია.

დიდი ალბათობით, ეს წარმოადგენს იმის მიზანს, რომ ირანი არ ცდილობს ნავთობსადენებით დაუკავშირდეს მეზობელ ქვეყნებს და მხოლოდ ერაყთან კავშირს ინარჩუნებს, რადგან ერაყიდან კირკუკის საბადოს ნავთობის იმპორტია შესაძლებელი. კირკუკის საბადოს ნავთობის მოპოვების თვითღირებულება კი ერთ-ერთი ყველაზე დაბალია მსოფლიოში.

ირანის გაზსადენების სისტემა საშუალებას იძლევა, მოხდეს გაზის საჭირო რაოდენობების კონსოლიდაცია თურქმენეთიდან, ყაზახეთიდან, აზერბაიჯანიდან, ირანიდან. შემდგომ კი მისი მიტანა მილსადენის მეშვეობით საქართველოს შავი ზღვის პორტებთან. საქართველოს შავი ზღვის პორტებიდან შესაძლებელია ბუნებრივი აირის თხევად მდგომარეობაში კონვერსია კომპრესირების გზით და მისი შემდგომი ტრანსპორტირება შავი ზღვის აკვატორიაში ევროკავშირის, ან/და უკრაინის მიმართულებით.

ამ კონცეფციის განსახორციელებლად აუცილებელი იქნება საკომპრესორო სადგურის აშენება საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროზე და რამდენიმე თხევადი ბუნებრივი გაზის გადამტანი სპეციალური ტანკერის შექმნა. ასევე საჭირო იქნება დეკომპრესირების სადგურის აშენება მიმდებ ქვეყნებში. მაგალითისთვის, მსგავსი სადგურები უკვე ფუნქციონირებს მდინარე დუნაის ნაპირზე ავსტრიაში, შენდება მსგავსი ინფრასტრუქტურა უნგრეთში. შესაძლებელია დეკომპრესიის სადგურების აშენება სლოვაკეთში და უკრაინაში. აღნიშნული პროექტი უდაოდ მიმზიდველია

საქართველოსთვის, რადგან ეს გულისხმობს მაღალტექნოლოგიური საინჟინრო ნაგებობის შექმნას საქართველოს ტერიტორიაზე, საქართველოს სატრაზიტო პოტენციალის ზრდას, ახალ სამუშაო ადგილებს და მეტ შემოსავალს ქვეყნისთვის. ბუნებრივი აირის დამატებითი მოცულობების გაჩენა კი ქვეყანას აძლევს შესაძლებლობას, სამრეწველო პოტენციალი განავითაროს. საქართველოს არ გააჩნია ბუნებრივი აირის შესანახი ინფრასტრუქტურა. თხევადი ბუნებრივი აირი კომპრესაციის დროს მოცულობით 600-ჯერ ნაკლებია ბუნებრივ აირზე, რაც მისი შენახვის ტექნოლოგიას უფრო ხელმისაწვდომს ხდის. აღნიშნული პროექტის განხორციელება სერიოზულ შესაძლებლობას მისცემს საქართველოს, ენერგეტიკული ჰაბის ფუნქციის უფრო მეტად განვითარებისათვის.

დასკვნა

სხვადასხვა პოლიტიკური მიზეზების გამო ირანს მუდმივად უწევდა სანქციების რეჟიმში ყოფნა. მიუხედავად ამისა, ირანმა მაინც მოახერხა მეტწილად ავტარქიული სახელმწიფოს შექმნა. ქვეყანამ განავითარა მისთვის ფუნდამენტური ნავთობის და ბუნებრივი აირის დარგების სრული ჯაჭვი, რომელიც მოიცავს მათ მოპოვება-გადამუშავებას. ირანი დიდი სახელმწიფოა და მისი სავაჭრო პოტენციალი, ისევე როგორც ტრანზიტული ტვირთბრუნვის პოტენციალი, უზარმაზარია. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებისთვის ირანთან დამაკავშირებელი სატრანსპორტო მაგისტრალების შემდგომი განვითარება რეგიონის ეკონომისთვის ახალი მძლავრი ბიძგის მიმცემი შეიძლება აღმოჩნდეს. ეს ეფექტი მით უფრო საინტერესო შეიძლება გახდეს აღნიშნულ მაგისტრალებზე ინდოეთის, პაკისტანის, ავღანეთის, ცენტრალური აზიის ქვეყნების ტვირთების მობილიზების შემთხვევაში.

სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყანა: საქართველო, სომხეთის, აზერბაიჯანი მნიშვნელოვნად იხეირებს საავტომობილო და სარკინიგზო სატრანსპორტო მაგისტრალების განვითარებით. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი კი ბუნებრივი აირის გაზსადენების და LNG ტექნოლოგიების კომბინირების მეშვეობით ევროკავშირის ბაზარზე თხევადი ბუნებრივი აირის (LNG) ტრანსპორტირება იქნება. ასევე წარმატებული იქნება რეგიონის ენერგორესურსების ნაწილის კონვერტირება ელექტროენერჯიაში და აღნიშნული ელექტროგენერაციის ექსპორტი ევროკავშირში შავი ზღვის ფსკერზე ჩადებული 1000 მეგავატიანი მაღალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზის მეშვეობით, რომელიც საქართველოს ელექტროსისტემას რუმინეთის, ანუ ევროკავშირის ელექტროსისტემასთან დააკავშირებს. აღსანიშნავია, რომ ამ პროექტის ტექნიკურ-ეკონომიკური შესწავლის დაფინანსებაზე მზადყოფნა მსოფლიო ბანკმა უკვე გამოთქვა. სამხრეთ კავკასიის, ირანის და ცენტრალური აზიის ქვეყნების თანამშრომლობამ შესაძლოა, საქართველო ბუნებრივი აირის, თხევადი ბუნებრივი აირის, ნავთობპროდუქტების, ელექტროენერგეტიკის მნიშვნელოვანი ჰაბი გახადოს. ამას გარდა,

პარალელურად კი ის ინდოეთ-ევროკავშირის ტვირთბურნვის მნიშვნელოვან ღერძადაც შესაძლოა იქცეს.

ბიბლიოგრაფია

1. <https://worldpopulationreview.com/countries>
2. <https://www.statista.com/statistics/294233/iran-gross-domestic-product-gdp/>
3. <https://tradingeconomics.com/iran/imports>
4. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/163.htm
5. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/irn>
6. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/163.htm
7. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/irn>
8. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/irn>
9. <https://www.tehrantimes.com/news/444445/Iran-s-9-month-hydropower-output-up-over-200>
10. https://www.satba.gov.ir/suna_content/media/image/2017/02/5196_orig.pdf?t=636219021775330000
11. <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/irn/partner/aze>

Irakli Gogava

Caucasus International University

Possible impact of Iran's transport and energy sector on the South Caucasus region

Abstract

For political reasons, Iran was constantly subject to sanctions. Nevertheless, Iran managed to create a largely autarkic state. The country has developed for it a complete chain of fundamental oil and natural gas fields, which includes extraction and refining. Iran is a big country and its trade potential as well as transit cargo potential is significant. Further development of transportation routes connecting Iran to the countries of the South

Caucasus could prove to be a new powerful impetus for the region's economy. This effect can be even more interesting in the case of mobilization of cargo from India, Pakistan, Afghanistan, Central Asian countries on these routes. All three countries of the South Caucasus: Georgia, Armenia and Azerbaijan are significantly benefiting from the development of highways, railways, pipelines. Especially important will be the transportation of liquefied natural gas (LNG) to the EU market through the combination of natural gas pipelines and LNG technologies. It will also be successful to convert part of the region's energy resources into electricity and export it to the EU via a 1,000-megawatt high-voltage transmission line on the Black Sea seabed, which will connect Georgia's electricity system to Romania's or the EU's. It should be noted that the World Bank has already expressed its readiness to finance the feasibility study of this project. Cooperation between the countries of the South Caucasus, Iran and Central Asia may make Georgia an important hub for natural gas, liquefied natural gas, oil products and electricity. At the same time, they have become an important axis of India-EU cargo movement.

გორდნ ლიბრადქ

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

ისრაელ - პალესტინის კონფლიქტის განვითარების დინამიკა

ისრაელ - პალესტინის კონფლიქტი საკმაოდ ხანგრძლივი და მასშტაბურია, რომელიც ბევრად გასცდა ახლო აღმოსავლეთის რეგიონის ფარგლებს. სანამ ძირითადი საკითხის განხილვაზე გადავალთ, მანამ მოკლედ ავლნიშნავთ, რომ ებრაელები თავიანთ მიწას სხვადასხვა სახელით იხსენიებდნენ, მათ შორის ისრაელს, სწამდათ, რომ ღმერთმა ეს მიწები გადასცა უძველეს ებრაელებს-მოსეს, აბრაამს და მის შთამომავლობას. ისინი დიდი ხნის განმავლობაში იცავდნენ ტერიტორიას, როგორც მათთვის აღთქმულ მიწაზე და უამრავი ომი გამოიარეს ტერიტორიის შესანარჩუნებლად.

გარკვეული დროის შემდეგ, მიწა, რომელზეც ისრაელი მდებარეობს, დაიპყრო ბაბილონმა, რომმა... ბიბლიაში მოთხრობილია ებრაელთა ყოფა სხვადასხვა დამპყრობლების მმართველობის პერიოდში. აღწერილია მათი გამარჯვებებისა და დამარცხებების ამბები (4).

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ებრაელ ხალხს მუდმივად ჰქონდა საკუთარ მიწაზე დაბრუნების დიდი სურვილი. ამიტომაც, 1897 წელს შვეიცარიის ქალაქ ბაზელში დაარსეს „მსოფლიო სიონისტური ორგანიზაცია“, რომელმაც მიზნად მსოფლიოს ყველა ებრაელის კონსოლიდაცია, პალესტინაში ებრაელთა სახელმწიფოს შექმნა და იქ ებრაული ხალხის დასახლება გამოაცხადა. სიონისტური მოძრაობის სულისჩამდგმელი გახდა თეოდორ ჰერცლი, რომელიც საპროგრამო წიგნის - „ებრაული სახელმწიფო ძველი. პრობლემის ახალი გადაწყვეტა“-ს ავტორია. პირველი ოფიციალური აღიარება სიონიზმმა 1917 წელს, „ბელფურის დეკლარაციით“ მოიპოვა, სადაც აღიარებულია ებრაელთა უფლება, „შექმნან ეროვნული კერა“ პალესტინაში, ერთა ლიგის მანდატით. შემდგომ წლებში ებრაელებმა პალესტინაში დასახლებათა სულ უფრო მზარდი რაოდენობა შექმნეს, რომელთაც ერთი ცენტრალური ორგანიზაციის (ებრაული სააგენტო – Jewish Agency) ეგიდით მოქმედი სხვადასხვა კომიტეტი ხელმძღვანელობდა (5).

გადასახლებულთათვის საერთაშორისო იურიდიული ბაზის შექმნას თეოდორ ჰერცლი და მისი მომხრეები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. თეოდორ ჰერცლმა კონგრესზე წამოთქვა მნიშვნელოვანი სიტყვები: „სიონიზმის მიზანია პალესტინაში ეროვნული კერის შექმნა ებრაელთათვის, რომელთა უსაფრთხოებას უზრუნველყოფს კანონი“ (2). ამის შემდგომ სიონისტური მოძრაობის ცენტრალური ადმინისტრაციული ორგანო, რომელსაც კონგრესი ხელმძღვანელობდა, ყოველწლიურად იკრიბებოდა. 1889 წლიდან პალესტინაში უკვე ყოველთვიურად ჩადიოდა რამდენიმე ათეული ებრაელი. ხოლო შემდეგ უკვე რამდენიმე ასეული. XX საუკუნის დასაწყისისათვის პალესტინაში ებრაელთა რაოდენობა შეადგენდა 50 ათას ადამიანს. იმავე საუკუნის 40-იან წლებში პალესტინაში იყო ორი ნაციონალისტური მოძრაობა: **სიონიზმი**, რომლის მიზანი იყო ებრაელებისათვის ეროვნული კერის შექმნა და **პალესტინურ-არაბული ნაციონალიზმი**, რომელსაც სურდა ბრიტანული მმართველობის გაუქმება და დამოუკიდებელი პალესტინის სახელმწიფოს შექმნა. სწორედ ეს ორი ნაციონალისტური ხედვა გახდა კონფლიქტის გამოწვევი მიზეზი ებრაელებსა და პალესტინელ არაბებს შორის (6).

1948 წელს ისრაელმა ოფიციალურად დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და საერთაშორისო თანამეგობრობამ სახელმწიფოს სტატუსი მიანიჭა. ამ ყველაფერმა არაბული სახელმწიფოების: ეგვიპტის, საუდის არაბეთის, ტრანსიორდანიის, სირიის, ლიბანის და ერაყის განაწყენება გამოიწვია. მათ გადაწყვიტეს, რომ გაერთიანებულიყვნენ პალესტინის დასახმარებლად და ომი გამოუცხადეს ისრაელს (1948-1949 წწ.), რაც ამ უკანასკნელის გამარჯვებით დასრულდა. ამის შედეგად უამრავ ეთნიკურად არაბს მოუწია ისრაელის ტერიტორიიდან არაბულ ქვეყნებში საცხოვრებლად გადასვლა. ისრაელის სახელმწიფოს ტერიტორიაში კი გაერთიანდა ძველი პალესტინის თითქმის მთელი ნაწილი, გარდა ორისა - ლაზა, რომელსაც ხშირად მოიხსენიებენ, როგორც ლაზას სექტორს და დასავლეთ სანაპიროს

ტერიტორია. 1964 წლიდან, ისრაელსა და პალესტინას შორის კონფლიქტმა ახალ ფაზაში გადაინაცვლა. არაბულ სახელმწიფოების ანტაგონისტურმა დამოკიდებულებამ 6 დღიანი ომი (1967 წ.) გამოიწვია, სადაც ისევ ისრაელი დარჩა გამარჯვებული, რომელმაც ტოტალური კონტროლი დაამყარა აღმოსავლეთ იერუსალიმსა და მდ. იორდანეს დასავლეთ ნაპირზე. კონფლიქტი ასევე განმეორდა შემდეგაც, რომელმაც მასშტაბური ხასიათი მიიღო (3).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ კოალიციური ქვეყნები, რომლებიც გაერთიანებულები იყვნენ ისრაელის წინააღმდეგ, ვერ ახერხებენ მის დამარცხებას. უნდა აღინიშნოს რომ, ისრაელი იმ დროისათვის აწარმოებდა და იყენებდა ისეთ თანამედროვე სამხედრო ტექნიკას, რომელსაც ნაკლებად ჰქონდა ანალოგი მსოფლიო მასშტაბით. ასევე მას გაანალიზებული ჰქონდა ყველა მომდინარე საფრხეები, რომელიც რეგიონში არასტაბილურ გარემოდ აღიქმებოდა (7).

XXI საუკუნის დასაწყისმა დიდი გეპოლოტიკური ცვლილებები გამოიწვია ახლო აღმოსავლეთში. 2000 წელს აშშ-ის ჩართულობით მოხდა კონფლიქტის ორივე მხარის მოწვევა მოლაპარაკების მაგიდასთან (ამას ადგილი ჰქონდა ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 90-იან წლებში). შეთანხმება ითვალისწინებდა მხარეებს შორის ცეცხლის შეწყვეტას და კონფლიქტური სიტუაციის განმუხტვას, მაგრამ ეს ყველაფერი ვერ მოხერხდა. უფრო მეტიც, მასშტაბური სამხედრო კონფლიქტი მივიღეთ კიდევ 2008 წელს, რომელიც კ საერთაშორისო საზოგადოებისა და წამყვანი სახელმწიფოებისა ყურადღების ქვეშ იყო მოქცეული. გაეროს, ევროსაბჭოსა და აშშ-სთვისაც კი გადაუჭრელ ამოცანად იქცა ნახევარსაუკუნოვანი დაპირისპირების აღმოფხვრა და რეგიონში მშვიდობის დამყარება (2). 2008 წლის მოვლეების დროს პალესტინის ადმინისტრაციასა და ისრაელს შორის ურთიერთობა უკიდურესად დაემძა. ამის მიზეზი იყო ისრაელის სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული აგრესიული მოქმედებები. 2008 წლის იანვარში ისრაელის შეიარაღებულმა ძალებმა დაზას სექტორში რამდენიმე ადგილი ააფეთქა. დაახლოებით ოთხასი ათასი ადამიანი იძულებული გახდა ეგვიპტეში გადასულიყო თავშესაფრის საძებნელად.

2009 წელს ვითარება მცირედით შეიცვალა. ამ წელს ამერიკის შეერთებულ შტატებში საპრეზიდენტო არჩევნებში ბარაკ ობამამ გაიმარჯვა. მისმა ადმინისტრაციამ აიღო ვალდებულება სამშვიდობო მოლაპარაკებებში ჩართვის თაობაზე. ბარაკ ობამამ კაიროში სიტყვით გამოსვლისას მუსლიმური სამყაროს ინტერესების დაცვასა და რეგიონში მშვიდობიანი პოლიტიკის წარმოებაზე ისაუბრა. მალევე იგი ისრაელის პრემიერ-მინისტრს ბენიამინ ნეთანიაჰუს შეხვდა. ობამამ მას შესთავაზა **ორი სახელმწიფოს იდეა**, რომელიც გულისხმობდა ისრაელის და პალესტინის მიერ ერთმანეთის ტერიტორიების აღიარებას და მშვიდობიან თანაცხოვრებას. ნეთანიაჰუ პალესტინური სახელმწიფოს აღიარებას დათანხმდა, მაგრამ მისი მხრიდან იყო მოთხოვნა, რომ პალესტინას ისრაელი, როგორც ებრაული სახელმწიფო ეღიარებინა. ასევე მისი პირობა იყო: პალესტინის

სამომავლო დემილიტარიზაცია, უსაფრთხოების გარანტიების მიღება, იერუსალიმის ისრაელის ადმინისტრირების ქვეშ გადასვლა და პალესტინელი ლტოლვილების დაბრუნების მოთხოვნაზე უარის თქმა. ისრაელის პრემიერ-მინისტრის მხრიდან პალესტინის მიერ ასეთ დათმობაზე წასვლის მოთხოვნა უარყოფილ იქნა პალესტინის მიერ და მოლაპარაკებები კვლავ გადაიდო განუსაზღვრელი ვადით (4).

2012 წელს სახელმწიფოები შეთანხმდნენ, რომ ღაზას სექტორში შუალედური არჩევნები უნდა გამართულიყო და ეს რეგიონი დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ჯგუფებს უნდა ემართა. ასეთი შეთანხმება შედგა 2014 წელსაც, თუმცა მხოლოდ მცირე ხნით. პალესტინის ისლმისტურმა რადიკალურმა ორგანიზაცია „ჰამასმა“ კვლავ დაიწყო თავისი ძალების დემონსტრირება და ისევ ჩამოყალიბდა ალტერნატიული ხელისუფლება (1).

პალესტინასა და ისრაელს შორის სამშვიდობო მოლაპარაკებების კიდევ ერთი ეტაპი 2013 წელს, ამერიკის შეერთებული შტატების სახელმწიფო მდივნის **ჯონ კერის** ინიცირებით განახლდა (3). ვაშინგტონში გამართულ შეხვედრაზე მხარეებს შეთანხმების მიღწევამდე ვადა ჰქონდათ მიცემული, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მშვიდობიანი ურთიერთობის აღდგენა (2).

მნიშვნელოვანი მოვლელის ფონზე უნდა გამოვყოთ 2017 წელიწელი, როდესაც აშშ-ის პრეზიდენტმა დონალდ ტრამპმა იერუსალიმი ისრაელის დედაქალაქად აღიარა. **„ისრაელი სუვერენული სახელმწიფოა და როგორც ყველა დამოუკიდებელ ქვეყანას, მასაც აქვს უფლება, ჰქონდეს დედაქალაქი,“** განაცხადა პრეზიდენტმა (4). იმავე წლის მაისში დონალდ ტრამპი მისი პირველი საერთაშორისო ტურნეს ფარგლებში ისრაელსაც ეწვია და შეხვდა ქვეყნის ლიდერს. გამოსაყოფია ის ფაქტი, რომ პრეზიდენტმა ტრამპმა ახლო აღმოსავლეთის საკითხებში მრჩეველად მისი სიძე, ჯარედ კუშნერი დანიშნა. ამერიკის ადმინისტრაციის მხარდაჭერა ორ-სახელმწიფოს იდეის კუთხით გამოირჩეოდა. კონფლიქტით დაზარალებულ პალესტინურ მხარეს ტრამპის ადმინისტრაციის მიმართ მალევე გაუცრუვდა იმედი. 2017 წლის ივნისში კუშნერის რეგიონში პირველი ვიზიტიდან რამდენიმე დღეში, პრემიერმა ნეთანიაჰუმ პალესტინის ტერიტორიებზე ახალი ებრაული დასახლებების მშენებლობა დააანონსა (3). მნიშვნელოვანია რაც მოხდა ალ-აქსას მეჩეთში, რომელიც არის ისლამური სიწმინდე. ეს წმინდა ადგილია ადგილია როგორც მუსლიმებისთვის, ასევე იუდეველებისთვის. გასული საუკუნის განმავლობაში ის პალესტინასა და ისრაელს შორის მძიმე კონფლიქტის მიზეზი იყო.

პალესტინელებსა და ებრაელებს შორის სისხლიანი დაპირისპირება იერუსალიმის ისტორიულ უბანში მდებარე ალ-აქსას მეჩეთში ისრაელის უსაფრთხოების სამსახურის მიერ მუსლიმებისთვის ლოცვის აკრძალვას მოჰყვა. 1994 წლიდან იერუსალიმში მდებარე ქრისტიანული და მუსლიმური ტაძრების

პატრონაჟს იორდანია ეწევა. 2000 წელს კემპ-დევიდის სამიტზე პალესტინელებმა ტაძრის სრული კონტროლი მოითხოვეს, მაგრამ შედეგს ვერ მიაღწიეს. დაპირისპირება გამოიწვია ისრაელის მხრიდან მეჩეთში შესასვლელად მეტალოდეტექტორების დაყენებამ. რამდენიმე დღიან შეტაკებებს სამი პალესტინელის და ორი ებრაელი პოლიციელის სიცოცხლე ემსხვერპლა. უკიდურესად დაიძაბა ვითარება 2021 წელს მაისშიც, რომელიც 11 დღეს გრძელდებოდა. სამხედრო დაპირისპირებამ 240-ზე მეტი ადამიანის დაიღუპვა გამოიწვია. საბრძოლო მოქმედებები 10 მაისს დაიწყო. ისრაელის სამხედრო მეთაურობის ინფორმაციით, „ჰამასის“ „ბოვეიკებმა“ ისრაელის მიმართულებით 4000 რაკეტა ისროლა. მანამდე კი შეტაკებები იერუსალიმის ალ აქსას მეჩეთთან მოხდა, სადაც პალესტინელები და ისრაელელი პოლიციელები ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა ბინიამინ ნეთანიაჰუმ განაცხადა, რომ ისრაელი „ჰამასის“ და სხვა დაჯგუფებების ობიექტებზე დარტყმებს პრევენციული მიზნით ახორციელებდა. კონფლიქტის დარეგულირებაში წვრილი შეიტანა აშშ-მა და სხვა ქვეყნებმა, რომლებმაც მხარეებს ცეცხლის შეწყვეტისკენ მოუწოდეს.

ბოლოდროინდელმა მოვლენებმა აჩვენა, რომ ისრაელ-პალესტინას შორის დაპირისპირება ჯერ არ განელეზულა და შესაძლოა, ახალ ეტაპზე გადავიდეს. ღაზის სექტორში ბოლო ათწლეულების განმავლობაში ყველაზე არასახარბიელო მდგომარეობაა. ახლო აღმოსავლეთში შემავალი ქვეყნების უმრავლესობა ისრაელის მიმართ ანტაგონისტურად არიან განწყობილნი. ასევე ცალკე უნდა აღინიშნოს ირანის როლი ამ სამხედრო კონფლიქტში. 2015 წელს ირანთან მიღწეული ბირთვული შეთანხმების დარღვევის გამო ისრაელი თეირანის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედების სცენარს განიხილავს. თელ-ავივი ირანს ბირთვული იარაღის შექმნის მცდელობაში სდებს ბრალს, რაც ისრაელის უსაფრთხოების მთავარი გამოწვევაა (1). შექმნილ ვითარებაში აშშ-ის ახალი ადმინისტრაცია ირანთან მოლაპარაკებისა და ბირთვული შეთანხმების განახლების მომხრეა. თავის მხრივ, თეირანი 2015 წელს მიღწეული ბირთვული შეთანხმების დარღვევაზე სრულ პასუხისმგებლობას ვაშინგტონს აკისრებს. ისრაელის მხრიდან თავდასხმის შემთხვევაში კი, პირდაპირ თელ-ავივზე იერიშით იმუქრებოდა. ზემოაღნიშნული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ცხელცხელი ახლო აღმოსავლეთში კონფლიქტური ვითარებების ახალ კერებს უნდა ველოდოთ.

ბიბლიოგრაფია

1. ბარამიძე გ. ირანსა და ისრაელს შორის ურთიერთობა იძაბება. [ბილისი, 2021
2. გაზადაძე ც. ისრაელი VS პალესტინა - დაუსრულებელი კონფლიქტი. თბილისი, 2018

3. თხელიძე შ. გადადებული მშვიდობა - ისრაელ-პალესტინის კონფლიქტი. თბილისი, 2017
4. მესხიზე რ. ისრაელი-პალესტინის კონფლიქტი. თბილისი, 2018
5. პეტროზილო პ. ქრისტიანობის ლექსიკონი. თბილისი, 2011
6. ღირსიაშვილი ლ. სიონიზმის საფუძვლები და ისრაელის სახელმწიფოს წარმოშობა. თბილისი, 2007
7. ფელგენგაუერი პ. ისრაელ-პალესტინის ზავის პირობები დამოკიდებული იქნება. თბილისი, 2021

Gorda Gibradze

Caucasus International University

The dynamics of the development of the Israel-Palestine conflict

Abstract

The history of the creation of Israel, linked to the great geopolitical changes of the twentieth century, Theodore Herzl's role in the production process is fundamentally essential. In 1897 Herzl brought together the first Zionist organizations at the World Zionist Congress in Basel.

It was in Switzerland that he declared the existential words "I founded the Jewish state in Basel, that became the determinant of the coexistence of the Jewish people in the Middle East.

The main goal of the organization became Herzl's ideas and books.

Herzl spoke of a practical way to solve the problem of the Jews. In the book, and just his books became the basis of "political Zionism," according to which international recognition of the Jewish state of Israel and only then the settlement of Jews in Palestine was acceptable.

For two millennia, creating a State for the displaced Jews became a reality that seemed at first sight hopeless idea though through the result of their selfless labor, all these followed by the most important processes of the twenty-first century, the confrontation with the Arab world transformed between Palestinians and Jews.

ისტორია და კულტურა

Culture and History

თავა პიტიუროვილი

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ნაცია-სახელმწიფოს ფორმირებასთან დაკავშირებული გამოწვევები XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისის ირანში

ირანი იმ ქვეყნების მაგალითია, სადაც საზოგადოების მონაწილეობა პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ევროპაში მასების პოლიტიკური მობილიზაციიდან თითქმის ერთი საუკუნის შემდეგ დაიწყო.

ჟ. გობინო, რომელმაც XIX ს. სპარსეთში იმოგზაურა, აღფრთოვანებული იყო მისი ხალხის “უკვდავი პატრიოტიზმით” და აღტაცებას ვერ მალავდა, რომ მიუხედავად ურიცხვი შემოსევებისა, “ირანული ინდივიდუალობა არ ჩამკვდარა” და “ვინც არ უნდა აწამოს სპარსეთი, დაყოს, ან წაართვას მას სახელი, ის მაინც სპარსეთად დარჩება” (12,164).

ნ. ქედის აზრით, ეროვნული ცნობიერება ირანში ბევრი განსხვავებული ლინგვისტური, ტერიტორიული, ეთნიკური და რელიგიური ნიშნით ხასიათდება. ყველაზე საინტერესო კი პროცესია, რომელიც ეროვნულობაზე ორიენტირებული ამ აქცენტებით ირანულ პოლიტიკას რადიკალური მეთოდებით ცვლის (12,162).

სასანიანთა ძლევამოსილი დინასტიის დაცემას და ერთი სარწმუნოების მეორით ჩანაცვლებას შედეგად ძირეული ცვლილებები მოჰყვა: 1. დაირღვა კლასობრივი საზოგადოება, დაბალ ფენებს უფრო მაღალი საფეხურებისკენ გაეხსნათ გზა. 2. იხსნება საზღვრები და ნაკადებად მოედინებიან უცხოელები, რომელთაც მანამდე ქვეყანაში შესვლის უფლება არ გააჩნდათ. ისლამისთვის უცხოა ეროვნული ნიშნით გაყოფა, რამაც განაპირობა ირანული საზოგადოების მრავალეროვან საზოგადოებად ქცევის პროცესის დაწყება; 3. შექმნილმა ვითარებამ წარმოშვა ახალი კულტურა – კულტურათა ერთგვარი ნაზავი, რომელსაც ნებით თუ უნებლიეთ თან ახლავს გარკვეული წინააღმდეგობანიც” (1,5).

“ირანელები იმთავითვე იმ აზრამდე მივიდნენ, რომ ისლამი დამპყრობელი ერისაგან გაემიჯნათ” (1,9). VII საუკუნეში შიიზმის არჩევა სავარაუდოდ, ირანული ნაციონალიზმის იმ ძლიერმა გრძნობამ განაპირობა, რომელიც მათ ეთნიკური

კულტურის თვალსაზრისით გამოარჩევს (8,3). არსებობს ლეგენდა, რომლის თანახმად, ჰოსეინი (იმამ ალის შვილი) დაქორწინებული იყო უკანასკნელი სასანიანი შაჰის იუზდიგერდ III-ის ქალიშვილზე და მომდევნო იმამების მემკვიდრეობითი ისტორია ამ ქორწინებიდან იღებს სათავეს. ლეგენდის მეორე ვერსიაში სპარსული სიამაყე უფრო თვალსაჩინოა: პრინცესა უარს ამბობს, ცოლად გაჰყვეს ხალიფა ალის სხვა ვაჟიშვილს, რამდენადაც ქმრად მხოლოდ მმართველი მონარქი შეიძლება აირჩიოს (20,102). ამ ფაქტით შიიტი იმამების გენეალოგიური შტო არიული ხდება და არაბთა შემოსევებითა და ირანული ზოროასტრული რელიგიის განადგურებით გამოწვეულ დამცირებას რამდენადმე ამსუბუქებს. ძირითადი სურვილი კი ზოროასტრიზმის ერთგულების მიმართ მაშინ გაქრა, როდესაც ნათელი გახდა, რომ ისლამის ჩარჩოებში თამამად შეიძლებოდა “ირანიზმის” პროპაგანდა. ისლამიზაცია არ ნიშნავდა უცხო ძალის ჰეგემონიას (20,102). შიიტური სარწმუნოების ეს ხასიათი განაპირობებს ირანელთა ინდივიდუალობასა და განსხვავებულობის ძიებას მთელი ისლამური ისტორიის მანძილზე. გარდა ამისა, ირანელთა სწრაფვა მიმდინარეობისაკენ, რომელიც არ იყო მუსლიმთა უმრავლესობის აღმსარებლობა, მოგვიანებით ირანული ნაციონალიზმის გაძლიერებას დაედო საფუძვლად. “შედეგად, ირანი ორი კულტურის ქვეყანა გახდა. ჯერ კიდევ ცოცხალია ფესვები ძველი კულტურისა, რომლის ნაშთებიც ისლამურ მოძღვრებასთან თანაარსებობს” (1:10). ერთმანეთის მონაცვლე დინასტიებმა გაზარდეს ეთნიკური და გეოგრაფიული მრავალფეროვნება, რითაც ხელი შეუშალეს ყოველგვარი ზეკლასობრივი თანამონაწილეობის ჩამოყალიბებას (3,162-163). განსაკუთრებული სპარსული იდენტობისა და რჩეულობის განცდა, რომელიც X-XI სს. ახალი სპარსული ენის აღორძინებაში გამოვლინდა, მომდევნო საუკუნეებში განათლებული ელიტის ვიწრო წრით იფარგლებოდა. მაგრამ 1501 წლიდან თურქმანული წარმოშობის დინასტიამ სათავე დაუდო პოლიტიკურ და კულტურულ რენესანსს, რაც მათი მეზრძოლი შიიტური სარწმუნოებით იყო ნასაზრდოები. ირანული ეროვნული იდენტობა და შიიზმი მას შემდეგ, რაც სეფიანებმა (1501-1722 წწ.) ის სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადეს, ტერიტორიული ერთიანობის და ნაციონალიზმის ეფექტური საფუძველი გახდა. შიიზმი ხაზს უსვამდა ირანელთა უნიკალობას, რამდენადაც ფორმალურად გამოყოფდა მათ სუნიტი მუსლიმების უზარმაზარი უმრავლესობისაგან, განსაკუთრებით არაბულენოვანი და თურქულენოვანი მიმდებარე ტერიტორიებიდან. “ამ დინასტიის მიერ ირანის გაერთიანებამ კი ხელი შეუწყო თორმეტთა (იმამიტური) შიიზმის გავრცელებას, რასაც შედეგად 1722 წლისათვის მთელ ირანში სპარსულ ენაზე მოლაპარაკეთა უმეტესობის შიიზმზე მოქცევა მოჰყვა. ხოლო სპარსული იდენტობა სულ უფრო მეტად, შესაძლოა მიზანმიმართულადაც, ემთხვეოდა შიიზმს” (3,162-163).

მიუხედავად იმისა, რომ შემდეგში, ყაჯართა დინასტიის (1796-1925 წწ.) პერიოდში აღორძინება შენელდა, მან მაინც მოასწრო, შეექმნა სოლიდარობის განსხვავებული, საშუალო კლასის ეთნიკური სპარსული განცდა, რომელმაც პოლიტიკური გამოხატულება 1905-1906 წლების კონსტიტუციურ მოძრაობაში ჰპოვა.

ამდენად, ეროვნული ცნობიერება ირანში საუკუნეების მანძილზე არსებობდა, მაგრამ ნაციონალიზმი, როგორც პოლიტიკური ქცევისა და დამოუკიდებელი ერი-სახელმწიფოს ჩამოყალიბების ძირითადი ფაქტორი, ირანში XX საუკუნით განისაზღვრება. XX საუკუნემდე არავის გაჩენია ეჭვი, რომ ირანის სახელმწიფოსადმი თავდადება და შიიტური სარწმუნოების ერთგულება სხვადასხვა იყო (7,14). მაგრამ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ნაციონალიზმის იდეები ევროპიდან მთელ რეგიონში გავრცელდა და XX საუკუნის დასაწყისში თითქმის ერთდროულად გაჩნდა თურქული, არაბული, ირანული და სხვ. ტერიტორიული ნაციონალიზმი, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ადამიანთა გამაერთიანებელი თვითდასახელების მქონე ჯგუფი გარკვეულ ტერიტორიაზე აცხადებდა პრეტენზიას.

1890 წ. ინგლისური კომპანიისათვის თამბაქოს მონოპოლიის გადაცემა, რომელსაც ირანის მოსახლეობის ამბოხება მოჰყვა, ირანის ისტორიაში გარდატეხის მომენტი გახდა. ფაქტმა ირანელი ვაჭრების აღშფოთება გამოიწვია. ბაზარი, ტრადიციული ირანული ქალაქის უძველესი ნაწილი, სპეციფიკური ეკონომიკური, კულტურული, თუ სოციალური თავისებურებებით პირდაპირ, ან არაპირდაპირ რელიგიურ რიტუალებში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა (13,110) და მეჩეთები, ჩვეულებრივ, ვაჭრების შეკრების ადგილი იყო. ისინი თამბაქოს მონოპოლიის წინააღმდეგ პროტესტის ნიშნად მაღაზიებს კეტავდნენ და იქ, მღელვარე, ემოციურ გარემოში [იმამ] ალისა და (იმამიმამ) ჰოსეინის ცხოვრების ეპიზოდებს ისმენდნენ. დემონსტრაციების დროს დაღუპულთა ცხედრები მეჩეთებში გადაჰქონდათ, რაც თავისთავად ხალხის უფრო მეტად გაღიზიანების მიზეზი ხდებოდა. მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა წერა-კითხვის უცოდინარი იყო და პოლიტიკური ცნობიერება არ გააჩნდა. ერთადერთი, რასაც შეეძლო ეს აპათიური ბრბო აემოდრავებინა, მათი ემოციები იყო. ამრიგად, ხალხის პირველი რეაქცია არა ეროვნული ღირსების, არამედ მორალური შეურაცხყოფით გამოწვეული რელიგიური გრძნობები გახდა.

ნ. ქედის აზრით, ამას რამდენიმე მიზეზი განაპირობებდა: "ურწმუნო უცხოელების მიერ თამბაქოს მიტაცება, რასაც ირანელები ყოველდღიურად მოიხმარდნენ, პირდაპირ ეხებოდნენ, წინააღმდეგობას იწვევდა. შიიტ მუსლიმს სწამს, რომ რასაც ქაფერ-ურწმუნო (არამუსლიმი) შეეხება, ნაჯეს-უწმინდურია". თამბაქო "ინგლისური კომპანიის არამუსლიმთა შეხებით დაბინძურდებოდა" (10,250). შირაზის დიდი მუჯთაჰიდი ერთ ინგლისელ დიპლომატს შეახსენებდა,

რომ "კომპანია ირანში უამრავ ევროპელს ჩამოიყვანდა და მათი სისტემატური კავშირი ხალხთან სარწმუნოებას შეარყევდა" (10:255).

ამგვარმა მოტივაციამ იმდენად რადიკალური ხასიათი მიიღო, რომ ფარული ჯგუფები ხალხს ჯიჰადისკენ მოუწოდებდნენ. ხალხის უმრავლესობა სამღვდელოებას ეთანხმებოდა, რომ უცხოელები თავს ესხმიან ისლამს, ხოლო შაჰი არაფერს აკეთებს მის დასაცავად. თამბაქოს კონცესიას სამართლებრივადაც განიხილავდნენ - "უკანონო მონოპოლია მუსლიმი ვაჭრების თავისუფალ საქმიანობას ზღუდავდა". ამგვარად, სამღვდელოება, რომელიც ბაზრის მოვაჭრეთა თხოვნით ჩაება მოძრაობაში, ნებით თუ უნებლიეთ "თამბაქოს ამბოხების" ხელმძღვანელი გახდა.

ყაჯართა დესპოტიზმის პირობებში არ არსებობდა პარტიები ან პოლიტიკურად მოტივირებული არასასულიერო ძალა, რომელიც შეძლებდა ხელისუფლებისთვის ოპოზიციის შექმნას. ასეთ როლს, პრაქტიკულად, სამღვდელოება ასრულებდა. სოციალური ძალაუფლება იყოფოდა რელიგიის ძალაუფლების ჩარჩოებში და მონარქიის ანუ "სახელმწიფოს" ძალაუფლების საზღვრებში; შაჰი, დიდ-ვეზირი და ვეზირები სახელმწიფოს სათავეში, ხოლო მარჯა' და მუჯთაჰიდები "ერის" წინამძღოლებად განიხილებოდნენ. "ერში", შარიათის თანახმად, რელიგია, სარწმუნოებრივი დოქტრინა და მისი მიმდევრები, ხოლო "სახელმწიფოში" – მონარქია, ხელისუფლება მოიაზრებოდა. სასამართლო სისტემა – ქონებისა და ხელშეკრულებების რეგისტრაცია, სამართლებრივი საკითხები ერის წინამძღოლებს ანუ სამღვდელოებას ეკისრებოდა, ხოლო მისი პოლიტიკური მართვა - სახელმწიფოს. საგადასახადო წესრიგიც ორგვარი იყო: სამღვდელოება შარიათით გათვალისწინებულ გადასახადებს იღებდა, სახელმწიფო მოხელენი კი სამოქალაქო მოსაკრებლებს. თითოეულის მეორის უფლებებში ჩარევა შფოთისა და საზოგადოებრივი მღელვარების მიზეზი ხდებოდა (4:97).

შეიხ ებრაჰიმ ზანჯანი კონსტიტუციური რევოლუციის შესახებ სტატიაში "ერის" და "სახელმწიფოს" შინაარსზე წერდა: "საუბედუროდ, არსებული ტირანიის გამო, ირანის სახელმწიფო შაჰისა და დიდ-ვეზირის, ჰარამხანის და რამდენიმე კარის მოხელის გავლენით შემოიფარგლება, ხოლო ერი – ულემების, რომელთაც ყოველგვარი საშუალებით მოუპოვებიათ სახელი და ხალხის მხარდაჭერა". "ხალხს თავისი უფლებების შესახებ წარმოდგენა არა აქვს. მათი ბედი სხვების ხელშია. რასაც ულემები "რელიგიისა და რწმენის" სახელით განაცხადებენ, "ხალხი უპირობოდ და უსიტყვოდ ეთანხმება". "ნეტავ, ერსა და სახელმწიფოს, ანუ კარის მოხელეთა და ახუნდებს შორის ეს დაპირისპირება ქვეყნის მმათველობის, ხალხის ინტერესებისა და ქვეყნის დამოუკიდებლობის გამო იყოს, და არა იმაზე, "უბედური გლეხის ერთი მუჭა... კარის მოხელეებმა შეჭამონ თუ მოლებმა" (4,99).

ამგვარად, "ერი" "სახელმწიფოს" საპირისპირო მნიშვნელობით იხმარებოდა. მაგალითისთვის, თამბაქოს ამბოხების ლიდერების მოლაპარაკებებზე შაჰის

წარმომადგენლებთან პირველი ჯგუფი ერის, ხოლო მეორე – სახელმწიფოს წარმომადგენლად იწოდებოდა (13:314). შესაბამისად, მელათ (ერი) მოკლებული იყო ევროპაში “ნაციის” ისტორიულ-სოციალურ მნიშვნელობას, თუმცა მოგვიანებით ეს სიტყვა მისი ევროპული მნიშვნელობით, იმის გამო, რომ სპარსულ ენაში სხვა შესაბამისი არ არსებობდა, ირანის საზოგადოებად, ერად (მელათ) ითარგმნა. ამდენად, ერი სახელმწიფოსგან განცალკევებით, მის საპირისპიროდ არსებობდა, მაშინ, როცა “ნაცია” ევროპაში სახელმწიფოსაც მოიცავდა.

ერისა და სახელმწიფოს მნიშვნელობის შარიათისეული გაგების არაერთ განმარტებას ვხვდებით იმ პერიოდის ისტორიულ და ლიტერატურულ ტექსტებში.

XIX ს. ბოლოს ირანში გაჩნდნენ ადამიანები, რომლებმაც ფრანგ თანამედროვეთა მსგავსად, ნაციონალისტური ღირებულებები აღიარეს. რუსეთთან ომებში (1804-1813, 1826-1828 წწ.) ირანის მარცხის შედეგად იმ პერიოდის ინტელექტუალები ყურადღებას ამახვილებდნენ დასავლური ცივილიზაციის სამხედრო-ეკონომიკურ წარმატებებზე. რუსეთის შეიარაღების უპირატესობა და სამხედრო-ტექნიკური მომზადება მისი გამარჯვების მიზეზად განიხილებოდა. შესაბამისად, საკუთარ სისუსტესა და მარცხს ირანში თანამედროვე შეიარაღების არარსებობასა და ახალი სამხედრო ტექნიკის არცოდნას უკავშირებდნენ. დამოუკიდებლობის შენარჩუნების, უცხო ძალებისათვის წინააღმდეგობის გაწევის მიზნით, სამეცნიერო და ტექნიკური პროგრესის აუცილებლობამ ტრადიციულ ირანსა და პროგრესულ დასავლეთს შორის სამეცნიერო-ინტელექტუალური ურთიერთობა გარდაუვალი გახადა. სტუდენტთა გაგზავნა ევროპაში, დარ ოლ ფონუნის (პოლიტექნიკური ინსტიტუტის) დაარსება (1851 წ.) და ევროპელთა მოწვევა დასავლური ცივილიზაციის, მისი მატერიალური და ტექნიკური მიღწევების გასაზიარებლად, უპირველესად სამხედრო სფეროს განვითარებას ისახავდა მიზნად. ირანელთა დაინტერესება დასავლური მოდერნიზაციით თავდაპირველად მისი გამოცდილების გაცნობის ინტერესი იყოიყო და არა კონკურენციის გაწევის სურვილი.

დაკარგულ ტერიტორიებზე პირველი რეფორმატორების რეაქციამ, რომელიც თანდათან ევროპელი ნაციონალისტების იდეებს დაუკავშირდა, ამასთან სახელმწიფოს ცენტრალიზაციის ზრდამ, იდეოლოგიამ, რომლის აუცილებლობასაც უკვე ბევრი აცნობიერებდა და ყაჯართა უმოქმედობამ შემოჭრილი უცხო ძალების წინააღმდეგ ქვეყანაში ნაციონალიზმის გავრცელება გამოიწვია. ამას ემატებოდა მოდერნიზაციისკენ მიმართული პოლიტიკის მოთხოვნა, რაც ინტელიგენციის აზრით, ქვეყნის ძლიერების გარანტი უნდა გამხდარიყო (12,165). ამ პერიოდის ნაციონალისტური ძალები, რომლებიც ჯერ ჩანასახში იმყოფებოდნენ, აქტიურად მონაწილეობდნენ პოლიტიკურ მოვლენებში და რამდენადაც მათი პოლიტიკური ქცევა მნიშვნელოვანწილად ნაციონალისტური ღირებულებებიდან მომდინარეობდა, შეიძლება ითქვას, რომ

ირანული ნაციონალიზმი ჯერ კიდევ ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მასების მონაწილეობამდე, პოლიტიკური ნაბიჯების განმსაზღვრელი მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა (8,35). პირველმა “ნაციონალისტებმა” საზღვარგარეთ იმოგზაურეს და საერო განათლება მიიღეს. მათი ერთი ნაწილი აზერბაიჯანულ ენაზე მოლაპარაკე რუსეთის მოქალაქე კავკასიელები იყვნენ. დოკუმენტში სათაურით "ირანელ რეფორმატორთა საჩივარი თეირანში უცხო სახელმწიფოთა წარმომადგენლებისადმი", ისინი “სამართლიანობისა და შარიათის ჰუმანურ საფუძველზე ქვეყანაში კანონიერი ხელისუფლების დამყარებას” ითხოვდნენ (10:256). მგზნებარე სიტყვებს რეფორმების სია მოჰყვებოდა, რომლებსაც ინტელიგენცია ითხოვდა: უცხოელთა პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენის დასრულება, შაჰის ავტორიტარული ძალაუფლების კანონმდებლობით შეზღუდვა, საგანმანათლებლო, სასამართლო და სხვა სტრუქტურების მოდერნიზაცია. შემთხვევითი არ იყო, რომ ირანის პირველი ნაციონალისტები ქვეყნის პირველ მოდერნისტებად ითვლებოდნენ და მათი მიზანი ფეოდალური სისტემისა და სახელისუფლებო კორუფციის დასრულება იყო. ამასთან, არ უნდა დაეშვათ ქვეყნის რესურსების უცხოთა ხელში გადასვლა.

მირზა მალქომ-ხანი (1833-1908 წწ.) ირანში მოდერნიზმის ერთ-ერთი პირველი თვალსაჩინო წარმომადგენელი, თვლიდა, რომ ნებისმიერი გზით უნდა დამყარებულიყო კანონის უზენაესობა და სწორედ მას განესაზღვრა სახელმწიფო ხელისუფლება. მალქომ-ხანი დასავლური მოდელის შესაბამისად, საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლებების გამიჯვნისაკენ მოუწოდებდა და სხვა ლიბერალი მოაზროვნეების მსგავსად, სახელმწიფოს მოვალეობად ქვეყნის დამოუკიდებლობის უზრუნველყოფა უზრუნველყოფა და ადამიანის სულიერი და მატერიალური უფლებების დაცვა მიაჩნდა (17,102).

მირზა ფათჰალი ახუნდზადე (1865-1927 წწ.) მიიჩნევდა, რომ “მონარქია (ხელისუფლება) კანონებზე უნდა დაფუძნებულიყო, ხოლო მართლმორწმუნე შაჰი (ხელისუფალი) “კანონმორჩილი, სამშობლოს აღმშენებლობასა და სიმშვიდეზე და ერის განვითარებაზე მზრუნველი ყოფილიყო”; მისი აზრით, მისაღები და სასურველი ხელისუფლების მთავარი თავისებურება ის იყო, რომ “შაჰმა ერი მხოლოდ თავის საკუთრებად არ მიიჩნიოს, ერის ინტერესების დამცველი იყოს, შექმნას მოწესრიგებული პარლამენტი და კანონის ფარგლებში იმოქმედოს (17,80).

მირზა აყა-ხან ქერმანი (1866-1951 წწ.) ირანელთა მთელ გასაჭირს ცუდ კანონმდებლობას მიაწერდა და თვლიდა, რომ კანონზე დამყარებული წეს-რიგის პირობებში, მმართველი რაც არ უნდა უღირსი პიროვნება იყოს, ნგრევასა და განადგურებას ვერ გამოიწვევს (17,115).

მირზა აბდოლრაჰიმ თალებოვი, XIX საუკუნის კიდევ ერთი მოდერნისტი მწერალი წერდა: “სანამ არ გვაქვს კანონი, არ გვყავს ერი, არ გვაქვს სახელმწიფო,

სამშობლო და დამოუკიდებლობა. კონსტიტუციის გარეშე არც ერთი და არც მისი ღირსება და პატივისცემა” (17,142).

განვითარება და მოდერნიზაცია მალქომ-ხანთან, მმართველობის გარდა, განათლებისა და ეკონომიკის რეფორმებსაც მოიცავდა. ამ საკითხებშიც პირველ ინტელექტუალებს მეტ-ნაკლებად საერთო აზრი ჰქონდათ. მალქომ-ხანი წერს: “მუსლიმთა დაუდევრობა და თანამედროვე პროგრესიდან გამიჯვნა ანბანის მიზეზითაა; ხალხის უუფლებობა და თავისუფლებების არარსებობა, ღირსების, ქონების უსაფრთხოების არარსებობა ანბანიდანაა; გზების არარსებობა, მტრობისა და ძალადობის სიმრავლე და სამართლიანობის დეფიციტი – ყველაფერი ეს ანბანის გამოა” (5,94).

ცხადია, ანბანის რეფორმაზე აქცენტი მასის განათლებას გულისხმობდა. განათლება და სკოლა მალქომთან, ისე, როგორც იმ ეპოქის სხვა რეფორმისტ მწერლებთან, პირველხარისხოვანია.

ახუნდზადე განათლების საკითხებზე აქცენტირებისას მალქომზე შორს მიდის. მისი აზრით, ნებისმიერი ღონისძიება, მიმართული პროგრესისა და განვითარებისაკენ, უსარგებლო და ფუჭია საზოგადოებაში განათლებისა და მეცნიერების გავრცელებამდე: “იმის გამო, რომ ნებისმიერი წესრიგი, თუ კანონი მეცნიერებას ეფუძნება, სანამ ხალხი პრუსიის, ამერიკის და ევროპის სხვა ქვეყნების ხალხების მსგავსად, მეცნიერებას არ დაეუფლება, წესრიგსა და კანონებს ვერ გაიგებს, არანაირი უნარი და ცოდნა არ ექნება მათ გასაგებად და შესაქმნელად. ხოლო ისლამური ქვეყნების მმართველები, თავის “მოქალაქეებში” მეცნიერების გავრცელებამდე ახალი წესრიგისა და კანონებისთვის ტყუილად გაირჯებიან” (17,72-73).

ამრიგად, მოდერნისტების საერთო იდეები, რაც მათ აერთიანებდათ, კანონის უზენაესობის დამყარება და ახალი მეცნიერებებისა და ტექნიკის განვითარება იყო.

თუმცა, მათ კიდევ ერთი საერთო ნიშანი გამოარჩევდა – დასავლეთის პროგრესის მიზეზებისადმი უყურადღებობა. ირანელი მოდერნისტების ზოგიერთი განმარტება მოწმობს, რომ ისინი დასავლური პროგრესის შედეგებზე ამახვილებდნენ ყურადღებას და არა იმ ნიადაგსა და პირობებზე, რომელშიც მოხდა მისი განვითარება. მაგალითისთვის, მირზა აყა-ხან ქერმანი აღმოსავლეთში დესპოტიზმის გაგრძელებას, ხოლო დასავლეთში დემოკრატიული მმართველობების აღმოცენებას ბერძნული მითებისა და პოლითეიზმის გავლენით ხსნის. იგი შენიშნავს, რომ მათ (დასავლეთში) ყველაფრისათვის ცალ-ცალკე ღმერთი ჰყავთ. დასავლეთის ადამიანიც მითოლოგიური შეხედულებების გავლენის ქვეშაა, მათ შორის ხელისუფლების საკითხში; ესაა მიზეზი, რომ მისი თითოეული რგოლისთვის უამრავი წევრი და ხელმძღვანელი გამოყვეს და ყველაფერი ერთ პიროვნებას არ ჩააბარეს, მაშინ როცა აღმოსავლეთში მონოთეიზმი ერთპიროვნულ მმართველობაში გადავიდა (17,19).

მალქომი თავის გამოსვლაში სახელწოდებით “ირანული ცივილიზაცია,” შეკითხვას სვამს, “რატომ მიაღწიეს ევროპელებმა გრანდიოზულ პროგრესს, მაშინ როცა აზიელები, რომლებიც ცივილიზაციის პირველი პროპაგანდისტები იყვნენ, ასე ჩამორჩნენ მათ?” და ცდილობს საკითხი ეთნიკურობით და ისლამის პასუხისმგებლობით ახსნას: “ბიბლიაა, რომელშიც შესწორებებია შეტანილი. მასში არ არის საკითხი, რომელიც ქრისტიანობის პრინციპებს პირდაპირ ეწინააღმდეგება.” მალქომის აზრით, ისლამი მარტო რელიგია კი არა, “ადმოსავლური სიბრძნის კრებულია”, “ოკეანეა, რომელშიც ყოველგვარი აღიარებული სიკეთის აღმოჩენაა შესაძლებელი”; ყურანი გვთავაზობს “ხალხის წინსვლისთვის აუცილებელ საკითხებს. ამის გათვალისწინებით, მუსლიმთა წინააღმდეგობა ცივილიზაციის მიმართ შეიძლება მხოლოდ შიშითა და გაუგებრობით აიხსნას; წარმოუდგენიათ, რომ ევროპული ცივილიზაციის მიღებასა და აღიარებას ისლამის ქრისტიანობით ჩანაცვლება მოჰყვება, ამიტომ კატეგორიულად ეწინააღმდეგებიან მას. მაშინ, როდესაც ერთადერთი გამოსავალია, ცივილიზაციის პრინციპები ისლამის მოძღვრებიდან წარმოშობილად წარმოვადგინოთ” (5,187-188). მალქომის აზრით, ცივილიზაციის პრინციპების ევროპიდან აზიაში გადატანა ადვილად შეიძლება, თუ აზიელები ამ პრინციპებს საკუთარი რელიგიიდან და კულტურიდან აღმოცენებულად მიიჩნევენ და არა ქრისტიანული პრინციპებისა და ევროპული კულტურიდან ბრმად გადმოღებულად. მალქომი მთელი ცხოვრება ცდილობდა, მოდერნისტული იდეები ისლამური შეფერილობით წარმოედგინა.

მალქომი აღიარებდა რელიგიური რწმენის მნიშვნელობას და გრძნობდა, რომ თუ მოდერნიზმს ღიად შეეწინააღმდეგებოდა, წარმატების შანსი არ ექნებოდა. თუ მოდერნიზმის რელიგიურ რწმენასთან შეთავსება მოხდებოდა, ის ადვილად მისაღები გახდებოდა. თანამედროვე მკვლევარი მ. დანინეჟადი აღნიშნავს, რომ მალქომი ისევე, როგორც სხვა მოდერნისტები, დაუდევრობას და უყურადღებობას იჩენდა იმ ნიუანსის მიმართ, რომ ისლამური ტერმინები და განმარტებები არაეფექტური იქნებოდა ახალი იდეების გადმოსაცემად. ეს უყურადღებობა გამოწვეული იყო მოდერნიზაციის გაჩენის ადგილისა და პირობების მუდმივი უგულვებელყოფით. დანინეჟადის აზრით, ის, რომ ქერმანი დასავლურ დემოკრატის ბერძნულ მითებში არსებული პოლითეიზმიდან აღმოცენებულად მიიჩნევს, ხოლო მალქომ-ხანი ქრისტიანობასა და დასავლურ ცივილიზაციას ერთიან სამყაროდ განიხილავს, მოსთაშარ ადდოულე კი მოდერნიზმისათვის გზის გასაკვალად ფრანგულ კონსტიტუციას ისლამური ტერმინებით განიხილავდა, უყურადღებობის ბრალი იყო (11,20).

XIX საუკუნის II ნახევარში ირანის სამწერლობო წრეებში გავრცელებულმა იდეებმა XX საუკუნის დასაწყისის კონსტიტუციური რევოლუციის საფუძვლები მოამზადა. კონსტიტუციური რევოლუცია შეიძლება მივიჩნიოთ ირანელი

მოდერნისტი მწერლების დესპოტიზმის წინააღმდეგ მიმართული და კანონის უზენაესობის მოთხოვნების განხორციელების მცდელობად. მაგრამ როგორც რევოლუციის შემდგომმა მოვლენებმა აჩვენა, კონსტიტუციური მოძრაობის მიზნები ვერ განხორციელდა.

XX საუკუნის პირველ წლებში ძველმა ტრადიციულმა სისტემამ ვერ მოიცვა მოდერნიზაციის მომხრე ძალების ბრძოლისუნარიანობა. შესაბამისად, პირველი ნაციონალისტები ოპოზიციონერები იყვნენ, უკიდურესად კრიტიკულად განწყობილნი არსებული სოციალური და პოლიტიკური სიტუაციის მიმართ (12 165).

ინტელიგენციის სამღვდელოებასთან გაერთიანების მცდელობამ და ორი ჯგუფის არცთუ ერთგვაროვანმა მოთხოვნებმა მოძრაობის მიზნების შეზღუდულობა განაპირობა. მთელ რიგ შემთხვევებში ინტელიგენცია იძულებული იყო საკუთარი იდეები სამღვდელოების და ისლამური პრინციპების დახმარებით წამოეწია წინა პლანზე. თავად კი, კულისებიდან ედევნებინა თვალი პროცესებისთვის. მას ცვლილებების მრავალმხრივი პროგრამის წარმოდგენისთვის საკმარისი გავლენა არ გააჩნდა (გარდა ამისა, ასეთი პროგრამის თაობაზე მათ შორის საერთო აზრიც არ არსებობდა). შესაბამისად, სამღვდელოებამ მოძრაობა ბოლომდე წარმატებით მიიყვანა. ძალებმა, რომლებიც "თამბაქოს ამბოხებაში" მონაწილეობდნენ, ეს მოძრაობა ირანის სოციალურ ისტორიაში პირველ სრულიად სახალხო მოძრაობად აქციეს და შაჰსა და უცხო ძალებთან წინააღმდეგობის ახალი ფორმა შექმნეს. სამღვდელოების, ნაციონალისტებისა და უკმაყოფილო ვაჭრების ხანმოკლე ალიანსი საშინაო და საგარეო ინტერესებით ხელისუფლებას დაუპირისპირდა. გაჩნდა პოლიტიკური ცნობიერება და წამოჭრა საკითხები, რომლებიც მოგვიანებით კონსტიტუციურ რევოლუციაში დაისვა.

1905 წელს ირანელთა დიდი ნაწილი თვლიდა, რომ ქვეყანაში გარკვეული ცვლილებები უნდა მომხდარიყო. ისინი პარლამენტის შექმნას ითხოვდნენ. ოპოზიციურ-ნაციონალისტური მიმართულება განვითარდა რევოლუციის მონაწილე ინტელექტუალებში, ვაჭრებში, სასულიერო პირებსა და მათ სტუდენტებში, რომლებიც რესურსებისა და საწარმოო საშუალებების ევროპელებზე მიყიდვის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. კვლავ დამყარდა დროებითი კავშირი საერო ინტელიგენციას (რომლებიც ერიდებოდნენ სამღვდელოებისა და ისლამის ღიად კრიტიკას), სასულიერო პირთა და ვაჭრებს შორის (რომელთაც არამუსლიმი უცხოელები ისლამის საფრთხედ მიაჩნდათ) (12,167). ალიანსში შემავალ ჯგუფებს სამ საკითხში ჰქონდათ საერთო აზრი: შეწყდეს უცხოელებისათვის ნებისმიერი სახის პრივილეგიის მინიჭება და აიკრძალოს უცხოური კრედიტი; საზოგადოების ერთმა ფენამ, ან რომელიმე ორგანომ შეზღუდოს და კონტროლი დააწესოს სამეფო კარის ძალაუფლებაზე, (ეს ბოლო შემდეგში საპარლამენტო წყობის მოთხოვნად გადაიქცა) და ბოლოს, ქვეყანაში

ეკონომიკური და სოციალური რეფორმები გატარდეს. რელიგიურ ლიდერებს ამ სამი მიზნის გარდა, ჰქონდათ კიდევ ერთი - ყურანის პრინციპების ისლამური საზოგადოების საფუძვლად ქცევა და შარიათის მიღება ძირითადი კანონის სახით. ალიანსის სხვა წევრები ამ პირობას ეთანხმებოდნენ, რადგან აცნობიერებდნენ მასებზე უმაღლესი სამღვდელთა გავლენის მნიშვნელობას.

ამრიგად, ვაჭრებმა უზრუნველყვეს მოძრაობის ფინანსური მხარდაჭერა, რელიგიურმა ლიდერებმა წინ წამოსწიეს რელიგიური სამართლის უზენაესობა, ხოლო ინტელიგენციამ მოძრაობა იდეოლოგიური საფუძველით გაამყარა (18).

ირანის კონსტიტუციური რევოლუცია ისლამურ სამყაროში დასავლური ფასეულობების - ლიბერალიზმის, სეკულარიზმისა და ნაციონალიზმის შეტანის პირველი მცდელობა იყო. რევოლუციონერები ისწრაფვოდნენ, შაჰის აბსოლუტური ძალაუფლება კანონით, წარმომადგენლობითი მმართველობითა და სოციალური მართლმსაჯულებით შეეზღუდათ ან შეეცვალათ; იმპერიალიზმის შემოტევას შეწინააღმდეგებოდნენ ნაციონალიზმით, ხალხის აქტივობითა და ეკონომიკური დამოუკიდებლობით. რევოლუციის იდეა პატრიოტიზმის ძლიერ გრძნობასა და სამშობლოს სიყვარულთან (ჰობბ-ე ვათან) თანაარსებობდა. ეს ყველაფერი ზღუდავდა ტრადიციულ ლოიალობას მმართველი-მონარქისადმი. ამასთან, ისლამისა და შიიზმის დაცვა ირანელი ერის (მელათ-ე ირან) დაცვის მოწოდებად გადაიქცა [15].

კონსტიტუციური რევოლუციის იდეოლოგიური საფუძველი როგორც არარე-ლიგიური, ისე რელიგიური ხასიათის იყო. ინტელიგენცია სეკულარული იდეების, კერძოდ, პარლამენტისა და კონსტიტუციის შექმნის ინიციატორი გახდა. ახალი იდეოლოგიური პრინციპები შემდეგნაირად ჩამოყალიბდა: "კანონმდებლობის საჭიროება, თანასწორობისა და ადამიანთა უფლებების დაცვის მოთხოვნა, ვაჭრობის, ხელოსნობისა და ახალი განათლების განვითარება მეცნიერულ, რელიგიურ და განმანათლებლურ საფუძვლებზე" (10:288). როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XIX საუკუნის ბოლოს ეს იდეები მწერლებმა და ჟურნალისტებმა ჩამოაყალიბეს, რაც 1905 წელს სასამართლოს (ედალათხანეს), ხოლო 1906 წელს ეროვნული საბჭოს მეჯლისის და კონსტიტუციური მმართველობის შექმნით დაგვირგვინდა. 1906 წლის მეჯლისის დეპუტატებმა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მოქალაქეთა პოლიტიკური მონაწილეობის განსაზღვრის მიზნით, პირველი კონსტიტუცია მოამზადეს (12,167). ირანელმა ნაციონალისტებმა არამარტო დაამკვიდრეს ევროპული სიტყვები ენაში, არამედ ბევრი ძველი სიტყვა თანამედროვე მნიშვნელობით დატვირთეს. მაგ.: ესთებდად _ ტირანიამ, დესპოტური მონარქიის მნიშვნელობა შეიძინა, მარდომ _ ხალხი, რომელსაც არანაირი პოლიტიკური დატვირთვა არ ჰქონდა, საკუთარი დემოკრატიული შინაარსი შეიძინა (16,85). მორწმუნეთა საზოგადოება "მოქალაქეებით", ან "თანამემამულეებით" შეიცვალა; რევოლუციონერების მოთხოვნამ, ირანის პირველი მეჯლისი წოდებულიყო

"ეროვნულად" და არა "ისლამურად", როგორც ამას მოზაფარ ად-დინ შაჰი ვარაუდობდა, ნაციონალიზმის საერო საფუძველი განამტკიცა და სიტყვა "ერი", რომელიც ტრადიციული (ყურანისეული) გაგებით "რელიგიურ საზოგადოებას" გულისხმობდა, ახალი შინაარსით შეცვალა (9 462), რაც ნიშნავდა ერთი ქვეყნის ხალხს, რომელიც საერთო ეროვნულ მემკვიდრეობასა და ინტერესებს იზიარებდა ყოველგვარი ეთნიკური და რელიგიური დაყოფის გარეშე (15).

“ირანელი ერი” უკვე მისი ფართო მნიშვნელობით ირანულ ეთნიკურ, კულტურულ, ისტორიულ ცნობიერებას მოიცავდა და “ასნააშარიტული შიიტი ერის” მნიშვნელობას, რომელიც სეფიანთა დროიდან იყო გავრცელებული, თანდათან დაშორდა (19,205).

1905 წლის იანვრის ბესთის დროს პირველად გაისმა შემახილი: "გაუმარჯოს ირანელ ერს!" (14,364). ამას ხალხის მმართველობის დამყარების მოთხოვნა მოჰყვა, სადაც აქცენტირებული იყო იმპერიალიზმის წინააღმდეგობა და დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნა. დაისვა თანასწორობის საკითხიც, რომელიც მის სხვადასხვა ფორმაში, მათ შორის, ქვეყნის მოქალაქეთა თანასწორობაში (მათ შორის, რელიგიურ თემთა, ან ქალის და მამაკაცის) მდგომარეობდა. სხვა საკითხებს შორის, რომლებიც ამ დროს განიხილებოდა, დასავლეთისგან ირანის პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოუკიდებლობა იყო, რაც ზოგჯერ დასავლური იდეების გადმოღებასაც შეეხებოდა. მაშინ როცა ირანელი ნაციონალისტები აყა-ხან ქერმანი და სხვები დასავლეთის კოლონიალისტურ სახელმწიფოებს გმობდნენ, თავად ევროპული პოლიტიკური კულტურის მაგალითების კოპირებას ახდენდნენ და დასავლეთის ლიბერალურ არჩევანს უჭერდნენ მხარს (9,463).

ამრიგად, ირანული ნაციონალიზმი საშინაო და საგარეო საკითხებს შორის რთულ კავშირებს აყალიბებდა. ნაციონალიზმი დასავლეთის წინააღმდეგ ირანის უფლებების დადასტურებას და ამავე დროს, სახელმწიფოს წინაშე ხალხის უფლებების აღიარებას გულისხმობდა. შესაბამისად, კვლავ გაურკვეველია, ნაციონალისტური იდეები უპირველესად პოლიტიკური და სამოქალაქო თავისუფლებისთვის ბრძოლა იყო თუ ირანის გათავისუფლება უცხოელთა ჩარევისაგან ქვეყნის საქმეებში.

კონსტიტუციამ შესაბამისი ღირებულებების საფუძველზე ახალი კანონები და კანონიერი ხელისუფლება იმ მიზნით დააკანონა, რომ ზემოაღნიშნული ორი – პოლიტიკური და სოციალური ძალაუფლების კლასიკური მოდელი დარღვეულიყო და, ერთი მხრივ, მონარქიის, ხოლო მეორე მხრივ, რელიგიის და სამღვდლოების ძალაუფლების შეზღუდვის გზით, ახალი წესრიგი დამყარებულიყო. შეექმნა მმართველობის სისტემა, რომელიც სამოქალაქო (საერო) კანონმდებლობის უზენაესობაში უნდა ასახულიყო და მის წინაშე ყველა თანაბარუფლებიანი ყოფილიყო. მაგრამ კონსტიტუციური მოძრაობის ყველაზე დიდი პრობლემა, სოციალური თვალსაზრისით, ის გახდა, რომ სურდა იმავე

ორმაგი ძალაუფლების - ერს ანუ რელიგიას და სახელმწიფოს ანუ მონარქიას შორის წინააღმდეგობრივი სტრუქტურის საფუძველზე მიეღწია ახალი ძალაუფლებისათვის – კონსტიტუციონალიზმისა და საერო მმართველობისათვის; თუ საერო და სასულიერო ინტელექტუალებს კონსტიტუციურ რევოლუციაში ორივეს - მონარქიისა და რელიგიის ძალაუფლების შეზღუდვის მიზანი ამოძრავებდათ, სამღვდელოების მონაწილეობა და რევოლუციის ხელმძღვანელობა ძირითადად მონარქიის შეზღუდვითა და “ისლამური ერთიანობის შენარჩუნების” სურვილით იყო განპირობებული; და თუ სამღვდელოების ძალაუფლების შეზღუდვას ფიქრობდნენ, მასში მხოლოდ “ცუდი და ბოროტი უღემები” იგულისხმებოდა (4,10). შესაბამისად, რევოლუციის საკითხებთან დაკავშირებით იდეოლოგიური განვითარება რელიგიურ ჩარჩოშიც წარიმართა. ირანის კონსტიტუციის მომხრე მუჯთაჰიდები შაჰის დესპოტური რეჟიმისა და კოლონიალიზმის საწინააღმდეგო პროპაგანდას ეწეოდნენ. სამღვდელოება და საერო ინტელექტუალები ერთსა და იმავე ძალებს ებრძოდნენ, მაგრამ სამღვდელოების წინააღმდეგობას განაპირობებდა სრულიად განსხვავებული ხედვის სწორხაზოვნება, კერძოდ, შაჰის ხელისუფლებას უმაღლესი მუჯთაჰიდების ძალაუფლებას, ხოლო სახელმწიფო კანონს - შარიათს უპირისპირებდა. უცხოელთა ჩარევას ისლამურ ტერიტორიებზე ურწმუნოთა შეჭრად განიხილავდა, მაშინ როცა ინტელიგენცია ამას იმპერიალიზმს უწოდებდა. სამღვდელოების უმეტესობა 1905-1906 წწ. მოვლენებს შარიათის სამართლის დამყარების მცდელობად აღიქვამდა. რევოლუციის პირველ ეტაპზე კონსტიტუციური მმართველობის მხარდაჭერასთან დაკავშირებით რელიგიურ და საერო იდეოლოგიებს შორის ერთგვარი მსგავსება არსებობდა.

მართალია, კონსტიტუციონალიზმის იდეა XX საუკუნის დასაწყისიდან დასავლეთიდან შემოვიდა ირანში, მაგრამ მას იმთავითვე ისლამური ტერმინებით განმარტავდნენ. 1871 წლის მოკლე ტრაქტატში იუსეფ-ხან მოსთამარ ად-დოულე თავგამოდებით ირწმუნებოდა, რომ კონსტიტუციური ხელისუფლება ისლამის სულს დაეუფლა. ზოგიერთი ამტკიცებდა, რომ კონსტიტუციონალური ხელისუფლება ჯერ კიდევ წინასწარმეტყველმა მუჰამადმა დააარსა და ის პირველად ევროპელმა მმართველებმა მოითხოვეს უკან დაბრუნებული ჯვაროსნების მეშვეობით; ან კიდევ, ის იყო უძველესი და პირველსაწყისი ხელისუფლების ფორმა ისლამში, რომელიც მუსლიმებმა თანდათან დაივიწყეს (6). ამგვარი არგუმენტები ხშირად ისმოდა კონსტიტუციონალური რევოლუციის მიმდინარეობის დროს. მაგრამ ისლამისა და კონსტიტუციონალიზმის იდენტიფიკაციის ილუზია დაირღვა, როდესაც კონსტიტუციონალიზმისა და საპარლამენტო კანონმდებლობის სეკულარული პროცესი ნათლად გამოიკვეთა და ყველა ძირითადი თემა, რომელიც პრესაში ცხარე დებატებით მიმდინარეობდა, ისლამის ადგილსა და როლს შეეხებოდა ახალ კონსტიტუციურ წესრიგში.

სამღვდელოება თანდათან მიხვდა, რომ ახალ სისტემაში ძირითადი აქცენტი რელიგიის სახელმწიფოსგან გამოყოფაზე იქნებოდა, რაც უცხო და მიუღებელი იყო ისლამური მოძღვრებისთვის. ვაჭრები ამ იდეებს დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდნენ და როგორც კი მათი მატერიალური მოთხოვნები მეტ-ნაკლებად დაკმაყოფილდა, მათი რევოლუციური აღტყინებაც ჩაცხრა. რაც შეეხება ინტელიგენციას, მათ პოლიტიკაში მონაწილეობის გამოცდილება არ გააჩნდათ და მხოლოდ ვიწრო წრეში მსჯელობით კმაყოფილდებოდნენ. სასახლის კარის, ჯარის, სამღვდელოების ნაწილისა და მემამულეების მტრული დამოკიდებულება სულ უფრო აშკარა ხდებოდა და პარლამენტი თანდათან იმ ადამიანების გავლენის ქვეშ ექცეოდა, რომლებიც ოდნავადაც არ თანაუგრძობდნენ ლიბერალურ დემოკრატიას. აქედან გამომდინარე, დემოკრატიულ-ლიბერალურ ნაციონალიზმთან დაკავშირებული პირველი მღელვარებები 7 წელი (1906-1912 წწ.) გაგრძელდა.

1905-1906 წლების პროპაგანდა აშკარად განსხვავდებოდა თამბაქოს მონოპოლიის წინააღმდეგ მიმართული კამპანიისაგან. 1891 წლის თამბაქოს მონოპოლიის წინააღმდეგ ბრძოლას საყოველთაო ხასიათი ჰქონდა. 1905-1906 წლებში კი საზოგადოების მხოლოდ 1-2%-მდე მონაწილეობდა პოლიტიკაში, ისიც უმეტესად, თეირანსა და თავრიზში. მოდერნიზაციის მომხრე სამღვდელოებას მოკავშირე ინტელიგენციასთან შედარებით უპირატესობა ჰქონდა. მათ შეეძლოთ მუშების, სასულიერო დაწესებულებების თანამშრომელთა და ბაზრის მოვაჭრეთა ნებისმიერ დროს მობილიზება. თუმცა მათ უმრავლესობას ამ ქმედებების მიზნებზე ზუსტი წარმოდგენა არ ჰქონდა (8,52). მეორე ნაწილს კონსტიტუციური მოძრაობის ლიბერალური იდეები კარგად ესმოდა, არც არსებული მდგომარეობით იყო უკმაყოფილო და მხოლოდ რეფორმატორთა სიახლეები, კერძოდ, რელიგიისა და პოლიტიკის გამიჯვნის საკითხი აღელვებდა. მალე ამ ორ რელიგიურ ჯგუფს შორის დაპირისპირება წარმოიშვა.

1907 წელს თავრიზის ენჯუმენის მიმართვაში მეჯლისისადმი ნათქვამი იყო: "გვსურს კონსტიტუცია და არა შარიათის კანონები." ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც ქვეყნის აქტიური დაჯგუფება სამღვდელოების გავლენას უპირისპირდებოდა. ლიბერალებმა რამდენიმე სასულიერო პირი ქალაქიდან გააძევეს. გამარჯვების კვალდაკვალ თავრიზის ენჯუმენის ლიდერებმა რელიგიის პოლიტიკისაგან გამოყოფის საკითხი ღიად დააყენეს. ეს საკითხი ნათელი იყო იმ მცირერიცხოვანი ჯგუფისთვის, რომელიც ნაციონალიზმში დაფარულ არსს, პოლიტიკისგან რელიგიის გამოყოფას აცნობიერებდა, და თეირანისა და პროვინციების სასულიერო პირთა უმეტესობას აშფოთებდა. 1907 წელს ჰაჯ შეიხ ფაზლოლა ნური ნაჯაფიდან რეაქციონერთა ფრთას ჩაუდგა სათავეში. ნურის მიაჩნდა, რომ კონსტიტუცია ეწინააღმდეგება შარიათს, რადგან შარიათი, როგორც ღმერთის მიერ ბოძებული კანონი, ადამიანთა მიერ დადგენილ კანონებს არ ცნობს. მისი ლიბერალი ოპოზიციონერები კი აცხადებდნენ, რომ საბოლოოდ კონსტიტუცია

შარიათთან შესაბამისობაში იქნებოდა და მეჯლისის და შარიათის კანონებს შორის განსხვავება არ იარსებებდა (8,173).

ისლამისა და კონსტიტუციონალიზმის შეთავსებადობის იდეაზე კამათი კიდევ უფრო გაძლიერდა ნურის გეგმასთან “შარიათული, ანუ შარიათით ნებადართული კონსტიტუციონალიზმთან” (მაშრუთე-იე მაშრუ) დაკავშირებით. მართალია, ამ გეგმამ დებატებისას წამოჭრილი ზოგიერთი საკითხი გადაჭრა, თუმცა კონკრეტული ფორმა მიიღო, როდესაც ძირითადი კანონის დამატებაში აისახა და შეეხებოდა ხუთი მუსლიმი სამართალმცოდნის (მუჯთაჰიდის) ვეტოს უფლებას ისლამური ნორმების საწინააღმდეგო ნებისმიერი საპარლამენტო კანონმდებლობის მიმართ. სეკულარული კონსტიტუციონალიზმიდან განსხვავებით, ისლამური კონსტიტუციონალიზმის ამგვარი ფორმა შარიათს ხელისუფლებისა და კანონმდებლობების შეზღუდვად განიხილავდა. საბოლოოდ, ხუთი მუჯთაჰიდისგან შემდგარი საბჭოს დაარსების მცდელობა კრახით დასრულდა შიიტი რელიგიური ლიდერების არაერთსულოვნების გამო (6).

იდეოლოგიური კამათი პოლიტიკურ არენაზე გაგრძელდა. რეაქციონერები შაჰის დესპოტურ რეჟიმს დაუდგნენ გვერდში. ლიბერალების გაერთიანება მეჯლისში თავისთავად მოხდა. რეაქციონერთა პოზიციები ლიბერალთა პოზიციებზე გაცილებით მყარი და ძლიერი იყო, უთანხმოების გაჩენის შესაძლებლობა კი ნაკლები, რადგან ერთადერთი, რაც მათ აღელვებდათ, რელიგიისა და პოლიტიკის გაყოფის იდეა იყო. თეირანის ლიბერალი ლიდერები ნაციონალიზმის, ლიბერალიზმისა და ისლამის ფასეულობებს შორის დიდ განსხვავებას ვერ ხედავდნენ და კონსტიტუციისა და შარიათის შეთანხმებაც დასაშვებად მიაჩნდათ. ლიბერალებს შორის მალე ბზარი გაჩნდა შიიტებისა და არაშიიტებისათვის თანაბარი პოლიტიკური უფლებების მინიჭებასთან დაკავშირებით. ეს საკითხი რადიკალური ლიბერალიზმის გამოვლინებად მიიჩნიეს. კამათი თანდათან გამწვავდა და 1908 წელს, როდესაც შაჰმა კონსტიტუციონალისტებს შეუტია, ლიბერალურ ფრთაში მის დასაპირისპირებლად ერთიანი ფრონტი არ არსებობდა. სახელმწიფოსა და რელიგიის გამიჯვნის მომხრეებსა და მოწინააღმდეგეებს შორის კონფლიქტი გაღრმავდა. რადიკალი ლიბერალების გაძლიერების შიშით, კონსტიტუციის მომხრე სამღვდელოებაც კონსერვატორთა ბანაკს შეუერთდა. 1908-1914 წლებში მეჯლისის დეპუტატი სასულიერო პირები ნებისმიერ რეფორმისტულ პროექტს ეწინააღმდეგებოდნენ იმის შიშით, რომ სასწორის პინა სეკულარიზმის მომხრეთა სასარგებლოდ არ გადახრილიყო. ქვეყნის დამოუკიდებლობის საკითხთან დაკავშირებით კი ორივე ფრთა ერთსულოვანი იყო.

“ირანის კონსტიტუციურ მოძრაობაში ულემთა ჩაბმა და მათი პარადოქსული ალიანსი საერო ლიბერალ-დემოკრატებთან ანალოგის არმქონე მოვლენაა ისლამურ სამყაროში. მათი სურვილი ხელმძღვანელი როლი შეესრულებინათ პოლიტიკურ

პროცესებში და სახელმწიფო მმართველობაში, ირანული სასულიერო წოდების ტრადიციებისა და საზოგადოებრივი ფუნქციების სპეციფიურობიდან მომდინარეობს” (2,262). შესაბამისად, მათი როლი ამ მოძრაობაში სხვა ჯგუფებთან შედარებით გაცილებით რთული, წინააღმდეგობრივი და ცვალებადი იყო.

ამგვარად, კონსტიტუციონალისტი ლიბერალების ნაციონალიზმი ისლამთან მჭიდროდ გადაიხლართა. სასულიერო პირებთან საერო იდეოლოგიის კავშირი საერთო მტრების - შაჰის ტირანიის, იმპერიალიზმისა და ამა თუ იმ ფორმით უცხოური ჩარევის აღიარებას ემყარებოდა. მოძრაობის ანტიიმპერიალისტური ხასიათის გათვალისწინებით, 1918 წელს ე. ბრაუნი XX საუკუნის დასაწყისის კონსტიტუციონალისტების ნაციონალიზმის დახასიათებისას, მას უფრო ნაციონალისტურად მიიჩნევს, ვიდრე ლიბერალურად (18,81-113). სწორედ იგივე ადამიანები ქვეყნის შიგნით გამეფებულ რეაქციასთან ერთად სამღვდელოების უმეტესობას ებრძოდნენ. მათ დამოუკიდებელი, ისლამური ირანი სურდათ და ლიბერალური დემოკრატიის პრინციპების დასამკვიდრებლად იბრძოდნენ. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საერო მიზნები ამოძრავებდათ, რომლებიც საზოგადოებისთვის (ნაციისთვის) რელიგიასთან თანარსებობდა და მისგან განუყოფლად არ განიხილავდნენ.

კონსტიტუციური რევოლუციით ირანში ახალი ეპოქა დაიწყო, რასაც შედეგად მოჰყვა შეჯახება ისეთ ელემენტებს შორის, როგორცაა სახელმწიფო და ერი, (ირანული) ტრადიციები და (დასავლური) მოდერნიზმი. ირანული ნაციონალიზმის ბევრი თავისებურება სწორედ 1906-1912 წლებში ჩამოყალიბდა. მდგომარეობის შენარჩუნების მოსურნე ტრადიციული ძალები ნაციონალიზმს მოწინააღმდეგის (მოდერნისტების) იდეოლოგიად არ განიხილავდნენ. პირიქით, ნაციონალისტურმა ფასეულობებმა თანდათან ტრადიციულ ღირებულებათა სისტემაში დაიმკვიდრა ადგილი და კონსერვატორი ლიდერების პოლიტიკური მიმართულება განსაზღვრა. სწორედ ეს ფაქტორი განაპირობებდა მათ ახლო ურთიერთობას მოდერნისტული (არატრადიციონალისტური) ჯგუფების ინტერესებთან.

ბიბლიოგრაფია

1. ესლამი ნოდუშანი მ. ადამიანობა და თანამდებობა, თბილისი, 2004.
2. სანიკიძე გ. შიიზმი და სახელმწიფო ირანში. თბილისი, 2005.
3. სმითი ე. ნაციონალიზმის თეორია, იდეოლოგია, ისტორია, თბილისი, 2004
4. Ajudani Mashallah, Mashrute-ye Irani, Tehran, Akhtaran, 1382,
5. Algar H. Mirza Malkom-Khan, Tehran, Sherqat-e sahami-e enteshar, 1369/1990.
6. Arjomand S. Islam and Constitutional Democracy in Iran, Foundation for Iranian Studies Noruz Lecture, 2008. www.fis-iran.org.

7. Brown E. A Literary History of Persia, London, 1930.
8. Cottam. R. Nāسیونālism dar Irān, Tehrān, Kavir, 1371/1992.
9. Digard J., Hourcade B., Richard Y., Irān dar qarn-e bistom, Tehrān, Alborz, 1377/1998.
10. Foran J., Tārikh-e tahavolāt-e ejtemāi-e irān, Tehrān, Rasā, 1378/1999.
11. Ghaninejadi M. Tajadodtalabi va touse'e dar iran-e mo'aser, Tehran, nashr-e markaz, 1998
12. Kashani-Sabet F., Cultures of Iranian-ness: The Evolving Polemic of Iranian Nationalism, in Iran and the Surrounding World, University of Washington Press, 2002, pp.162-181.
13. Katouzian H., noh maghāle dar jāme'eshenāsi-e tārikh-e irān, naft va touse'e-ie eghtesādi, nashr-e markaz, 1377/1998.
14. Kermani N. Tārikh-e bidāri-e irāniān, Tehrān, j1, 1375/1996.
15. Loreti A. More Authentic, or less?
www.iranian.com/opinion/2002/August/Identity/index.html
16. Mashayekhi M. The Politics of Nationalism and Political culture in the Political Culture in the Islamic Republic, ed., by S.K.Farsoun & M.Mashayekhi, NY, 1992, pp.82-115.
17. Qamalitah, Manuchehr, Andisheha-ie khanunkhahi dar iran-e sade nuzdah, Tehran, 1354/1975.
18. Ramazani R. The Foreign Policy of Iran, 1500-1941: A Developing Nation in World Affairs, Charlottesville, University of Virginia Press, 1975, pp.81-113.
19. Tavakoli-Targhi M. Tajadod-e bumi va bāzāndishi-e tārikh, Tehrān, nashr-e tārikh-e Irān, 1381/2002.
20. Грюнебаум Г. Классический ислам. Очерк истории 600-1258, М., Наука, 1988.

Tea Pitiurishvili

Tbilisi State University

Challenges Related to the Nation-State Building in Late 19th and Early 20th Centuries Iran

Abstract

Nationalism, as a main feature of the forming process of an independent nation-state and of the Iranians' political behaviour, first appeared in the 20th century. The first Iranian

nationalists had been the oppositionists and the first modernists at the same time. They demanded legal limitation of Shah's authoritarian power, the putting end to the foreign Intellectuals had to promote their ideas through the clergy's and religious principles because political and economic presence in the country, modernization of the policy-making processes.

of lack of their influence on the society. The clergy become the leader of the Tobacco Revolt. This was the first nation-wide movement, a new form of opposition in Iran. The political consciousness came into existence and questions emerged which were then posed in the Constitutional Revolution.

The ideological foundation of the Constitutional Revolution was religious and non-religious at the same time. The intellectuals became the main initiator of the secular ideas, that were followed by the demand of People's governance, the questions of equality and Iran's independence from the West was put forward. Condemning the Western colonialism, the Iranian nationalists continued supporting the Western liberal choice.

The aim of the creation of the lawful governance was the establishment of a new system by means of the restriction of the monarchy and the religion. If intellectuals were driven by the purpose of the restriction of both powers, the participation of the clergy in the revolution with the restriction of the monarchy was caused by the desire of the Islamic unity. The clergy gradually conceived that the new system would stress the separation of religion from the state. The traders' revolutionary aspiration was gone after they had their economic demands more or less satisfied. As for the intellectuals, they had no political experience and limited themselves by the intellectual discusses in their narrow circle. So, the first parliament was gradually undergoing the power of the people who did not prove liberal democracy.

Nationalism merged with Islam in a friendly way. The links between the clergy and secular ideologies were based on recognition of their common enemies. At the same time, many liberals fought the most part of the clergy alongside with the tyranny in the country. They wanted independent, Islamic Iran and struggled for establishing the principles of liberal democracy; otherwise, they had their civil goals which were not thought inseparable from religion by the society (nation) itself.

اشتراکات تاریخی و فرهنگی ایران و گرجستان

پیوندهای جغرافیایی، تاریخ و فرهنگی میان ایران و ناحیه قفقاز پیشینه ی بسیار دیرینه ای دارد. کوه قفقاز از روزگاری بسیار کهن سدی بوده که سرزمین های استپی اورآسیا را از تمدنهای پیشرفته تری که در بین النهرین و آناتولی متمرکز بودند جدا می ساخت.

در اوایل دوره مفرغ در سراسر هزاره ی سوم قبل از میلاد، شمال غربی ایران منطقه ی واحدی را با جنوب گرجستان تشکیل می داد که همگی وارد مداری شدند که عموماً به فرهنگ کورا-ارس معروف است. (Burney, 1961, 138-153)

در دوره ی هخامنشیان، گرجستان زیر فرمان شاهنشاهان ایران درآمد. در دوره ی سلوکی قفقاز از جمله گرجستان به چندین شاهزاده نشین خراجگذار تقسیم گردید که مانند سایر نواحی آسیای غربی تحت نفوذ فرهنگ و تمدن یونانی قرار گرفت و در تجارت گسترده میان شرق و غرب شرکت جست. در شرق گرجستان نیز بیش از یک قرن دودمان اشکانی که با اشکانیان ارمنستانی خویشی و پیوستگی داشت حکومت می کردند تا اینکه در سده ی چهارم میلادی دودمان خسروانی از خاندان مهران که از خاندانهای اشراف ایران بودند جانشین آنان گردیدند. (یارشاطر و دیگران، 1389: 71)

در گرجستان شرقی با وجود تحقیقات با ارزش پروفیسور سیریل تومانوف نویسنده و تاریخ نویس معروف روسی، آگاهی ما در مورد تاریخ دودمانی شاهان قدرتمند این منطقه و پادشاهان ایرانی که در زندگی می کردند هنوز ناقص است و منابع کمی در مورد آن وجود دارد.

اما در تاریخ آمده است که گرویدنِ گرجیان به آیین مسیح یک حرکت سیاسی بود که به منظور قرار دادن کشور در مدار تمدن یونانی- سریانی و بخاطر ایستادن در برابر جذب و ادغام فرهنگی و دینی ایرانیان انجام گرفته بود. مدت سه سده تا فروپاشی ایران ساسانی به دست نیروهای اسلام، تاریخ گرجستان سال شمار غم انگیز تبعیدها، تغییر آیین های اجباری و شهادتهای بی رحمانه در خود دارد. این تناسبات بین ایران و منطقه قفقاز ادامه داشتند تا دوره قاجاریه که منطقه قفقاز بخشی از ایران محسوب می شد. ولی پس از بسته شدن عهدنامه ی گلستان بین ایران و روسیه، بخش هایی از شمال دولت شاهنشاهی ایران شامل ایالت های

شرقی گرجستان و بخش های غربی گرجستان از ایران سلب و به روسیه تزاری واگذار شد. این قرارداد در 1813 میلادی منعقد گردید. طی این قرارداد در مجموع 14 ولایت قفقازی ایران به همراه بخشی از خانات تالش و سواحل ارزشمند دریای کاسپین که متعلق به ایران بود از دست رفت. اما پس از جنگ خانمان سوز دیگری بین ایران و روسیه عهدنامه ترکمنچای در دوره قاجار امضا شد که در پی این قرارداد سه ایالت دیگر قفقاز، یعنی ایروان، نخجوان و بخش هایی از تالش زیر سلطه ی روس ها قرار گرفت.

بدین ترتیب پس از پایان این عهدنامه میان مردم قفقاز و به ویژه گرجستان با دیگر مردم ایران، دیوار جدایی برپا شد. تا اینجا کلیات تاریخی کوتاه و شاید بسیار ساده ای را بازگو کردیم که بدون فهم آن، دریافت الگوی جریانات متقابل دودمانی و سیاسی میان ملت های ایران و گرجستان دشوار خواهد بود. پس ما به دلیل محدودیت تنها به برخی از اشتراکات و پیوندهای تاریخی و فرهنگی ایران با ارمنستان و گرجستان می پردازیم. در مورد اسامی خاص، وضع در گرجستان بعضا به واسطه ماندگار یهای یونانی و روسی پیچیده تر است. در مورد بحث این مقاله، شماری از نام های پارسی و ساسانی مانند مهران¹⁸ و فارسمن¹⁹ و مهراندخت²⁰ در سالنامه های گرجی پدیدار می شود. همراه با این اسامی با دیگر نام های ایرانی مانند ارتگ²¹ و اسپاروخ²² برمی خوریم که در جهت جنوب تا شمال قفقاز امتداد می یافت و رواج بیشتری داشت. گرجیان برخلاف ارمنیان

(ارمنه)، بعدها به داستانهای غنایی و ادبیات حماسی ایران علاقه ی فراوانی یافتند. ترجمه های "شاهنامه" فردوسی و "ویس و رامین" فخرالدین اسعد گرگانی در اواخر سده های میانه پدیدار شدند. در نتیجه موج تازه ای از عاریتهای زبانی، از جمله در اسامی خاص، طی عصر زرین گرجستان روی داد. شکوه و جلال دوره ساسانی و عظمت ادبیات غنی دوره ی پارسی در نام های گرجی توده پسندی چون رستم، کیخسرو نمودی دوباره یافت. (یارشاطر و دیگران، 1389: 639)

نظام سیاسی گرجستان وجوه اشتراکی فراوانی با سلطنت های بزرگ ایران داشتند. ملک طلق و تیول، خلعت پوشان و بندگی، آزادی و رعیت بودن، همگی مفاهیم آشنایی هستند که معادل هایی در قفقاز و پارت داشتند. تاریخ گرجستان باستان بیشتر تنش های بی پایان میان پادشاه و اشرافیت زمیندار بود. البته فئودالیسم در اوج شکوفایی خود به هیچ وجه تابع حکومت مرکزی نبوده است. فئودالیسم در ایران بیشتر با نام حکومت ملوک الطوائفی یا خان خانی معروف شده بود که تا همین اواخر نیز قدرت را در اختیار داشتند. برای مثال، در دوران

¹⁸ Mehran

¹⁹ Farcman

²⁰ Mehrandokht

²¹ Artag

²² Sparukh

قاجار ما شاهد حکومت مرکزی ضعیفی هستیم. قدرت اصلی در این دوران، در دست زمینداران، خوانین و دیگران بوده است و مردم به جای حکومت و پادشاه، بیشتر تابع اربابان خود بودند.

اما با این اوصاف تاریخ نگاران سده‌ی میانه، اصولی بنیادی در آن مشاهده کرده‌اند و این اصول را هم در مورد پارت و هم در مورد گرجستان می‌توان به کار برد. از جمله این اصول عبارت است از پیوند میان فرمانروای وابسته و خواند، اصل اینکه متصرف هر زمینی اجاره دار است نه مالک تا اینکه بالاترین طبقه حاصل آید، به این معنا که تصرف که به موجب آن چیزی یا ملک با ارزشی را باید نگه داشت خدمت شرافتمندانه ای است که اصولاً اقتصادی نیست، بلکه نهادی اخلاقی و سیاسی دارد؛ اصل تعهدات متقابل و وفاداری، پشتیبانی و خدمتی که همه ی طبقات این جامعه از بالاترین قشر تا پایین ترین مردم را به یکدیگر پیوند می‌داد.

بدیهی است حتی در نمونه‌وارترین جوامع فئودالی نیز جریانات ناسازگار به چشم می‌خورد. هنگامی که پادشاهانی چون هانری هفتم، لوئی یازدهم یا ایوان مخوف طبقه‌ای از شهرنشینان آزاد یا دیوانسالار پدید می‌آوردند، یا سپاه ثابت شاهی تشکیل می‌دادند، و از چنان قدرتی برخوردار بودند که بتوانند اشرافیت ترس خورده را به فرمانهای خود وادار سازند، غالباً فئودالیزم موقتاً برای همیشه فرو می‌مرد. گویا در دوره‌های شاهنشاهی ساسانی هرگاه که شاهنشاه آن قدرت را در خود می‌دید که شاهزادگان محلی و رؤسای قبایل فرمانگذار را کنار بزند، در ایران نیز چنین وضعیتی پیدا می‌شده است. در گرجستان جریانی برعکس حکمفرما بود.

سرانجام هنگامی که گرجستان رسماً به آیین مسیح در آمد، پیوندهای نزدیکی در زمینه‌های دین، معماری و هنر میان دو سرزمین وجود داشته است. در واقع بیشترین پیوند تاریخی و حتی فرهنگی را ما در دوران اشکانیان شاهد هستیم.

دوریه‌های سیمین و نمونه های باشکوه و زیبای دیگری از ظروف فلزی دوره ساسانی از نقاط گوناگون گرجستان کشف شده است. در گرجستان نفوذ ساسانی در بسیاری از جزئیات کلیسا و معماری غیردینی آشکار و مبرهن است. بی گمان نقش و نگارهای شیر و جانوران وحشی که در بیشتر کتیبه ها و سرستونهای کلیسا های نخستین و کاخهای گرجی و ارمنی به چشم می‌خورند برگرفته از نمونه های ساسانی می باشند. مدارک باستان شناسی از جمله جام هایی با از پیکره ی اسب قربانی را نشان می‌دهند که در برابر آتشگاهی تشریفاتی ایستاده است و بدین ترتیب رواج آیین مزدپرستی در گرجستان را تأیید می‌کند (Lang, 1956).

(23-50)

ما هم‌چنین شاهد جنبش های دینی در ایران باستان می‌باشیم که طرفداران زیادی در گرجستان داشته است. در این زمینه مورخان آثاری را کشف کردند که امروزه برای ما شناخته شده است.

مانویت²³ که یکی از اصیل ترین جنبش های دینی ایران باستان بود، پیروان زیادی در گرجستان داشت. یکی از رسانه های تعالیم مانوی در گرجستان افسانه ی برلام ویوسافت (بلوهر²⁴ و بوذاسف²⁵) بود که به عنوان تهذیب کننده ی رساله ای بودایی آغاز گشت، اما چندین سیما و ویژگی مانوی به دست آورد. چنانکه پروفیسور هنینگ کشف کرد شعری موزون درباره ی برلام ویوسافت در دست است که در کهن ترین دست نویس شعری به فارسی باستان که تاکنون برای ما شناخته شده آمده است. (Henning, 1962, 89-104).

در دیگر حوزه های فرهنگی نیز غنابخشی دو جانبه فراوانی وجود داشته که از تماسهای میان ایران و ملت‌های قفقاز در دوره های سلوکی، پارتی، ساسانی و غیره پدیده آمده بود. برخی از آنها تا دوره های اخیر با شاد کردن بینندگان عامه ادامه یافته بودند و در دور هم گردیها شعر و موسیقی را به هم در می آمیختند.

مناسبات سیاسی ایران و همسایگان قفقازیش همیشه دوستانه نبوده است. اما این نکته حائز اهمیت است که این همسایگان گذشته از سازمان‌بندی اجتماعی و سیاسی، در بسیاری از زمینه های هنر، ادبیات، دین نیز تأثیرات متقابل ژرف و گسترده ای بر یکدیگر گذاشته‌اند. در زمینه تناسبات صفویان و قاجاریه با مناطق گرجستان نیز منابعی دیده می‌شود که به عنوان نمونه در اغلب پژوهش های مربوط به صفویه بخشی به جهت ارتباط صفویان با اقوام مورد اشاره اختصاص دارد. برای نمونه برخورد صفویان با گرجیان را می‌توان در گزارش های ابن بزاز و دیگران یافت. به گزارش ابن بزاز و دیگر مورخان عصر صفوی گرجیان در یکی از نبردهای خود که در سال 600 هجری قمری در آذربایجان انجام داده بودند، پس از تصرف اردبیل، قطب الدین ابوالباقی احمد را دستگیر و زخمی کاری بر او وارد کردند، اما وی جان سالم به در برد. (ابن بزاز، درویش توکلی، 1376 : 73-75)

پس این نشان از آن دارد که تنها شاهان ایرانی به مناطق قفقاز حمله نمی‌کردند بلکه گرجیان هم در مواقعی که قدرتمند بودند به سرزمینهای ایران حمله ور می شدند.

شاه اسماعیل اول و شاه تهماسب اول نیز علیه گرجیان و سایر اقوام قفقاز جنگیدند. می توان گفت در دوره هخامنشی و دوره ساسانی نفوذ ایران تا دربند می‌رسید. در این حوزه آثار و ابنیه ی تاریخی هنوز قابل مشاهده است. در دوره صفویه این نفوذ بیشتر شد. البته عمده روابط همانطور که اشاره شد بر پایه دوستی نبود و آثار مخربی نیز به جای گذاشت. همچنین روابط اقتصادی بین ایران و گرجستان را نیز خواهیم یافت که این پیوند تا دوره قاجاریه همچنان ادامه داشته اما پس از جنگ های ایران و روسیه و دو عهدنامه ترکمنچای و گلستان، گرجستان برای همیشه از نفوذ ایران خارج شد. به گفته ی برخی افراد امروزه در جنوب قفقاز نیز

---

²³ Manvit

²⁴ Bloher

²⁵ bouzasv

اقوامی به زبان تالشی صحبت می‌کنند. در تفلیس شاعران و نویسندگان زیادی می‌زیستند که آثار بسیاری از خود برجای گذاشتند. در انتها می‌توان به برخی از اشتراکات فرهنگی و تاریخی ایران با منطقه قفقاز به ویژه ارمنستان و گرجستان همانند عید باستانی نوروز، آیین های مذهبی، نوع پوشاک، مراسمات ازدواج و عروسی، اعیاد و مناسبت های فرهنگی و سبک زندگی اشاره نمود. اشتراکات و پیوندهای مابین ایران و منطقه قفقاز به ویژه گرجستان بسیار فراوان است و به دلیل محدودیت پژوهش، به این مقدار اکتفا می‌کنیم.

نتیجه گیری

اشتراکات و پیوندهای فرهنگی و تاریخی ایران و قفقاز جنوبی به ویژه گرجستان به زمان ایران باستان برمی‌گردد. اولین برخوردهایی که بین ایران و گرجستان انجام شده به صورت لشکرکشی و جنگ بوده است. به این معنا که اولین برخورد بین این مناطق دوستانه نبوده است. موقعیت ویژه گرجستان به عنوان شاهراه پیوند دهنده آسیا و اروپا هراز گاهی باعث میشده که شاهان قدرتمند ایرانی این مناطق را مورد تاخت و تاز خود قرار دهند. همین حملات و هجوم ها موجب ایجاد برخوردهای فرهنگی، اجتماعی، دینی و غیره بین ایران و گرجستان شده است. بیشترین پیوند و برخوردهایی که امروزه از آن آگاهی داریم مربوط به دوره اشکانیان است، که پادشاهان آن در گرجستان حکومت می‌کردند. در واقع شاهان اشکانی باعث بیشترین پیوندهای دودمانی و خویشاوندی بین ایران و گرجستان شدند.

شواهد و آثار موجود امروزی حکایت از آن دارند که شماری از اعداد و اسامی ضروریات بنیادی زندگی در زبان های گرجی تا حدودی برگرفته از فارسی میانه می‌باشند و این معنا را تداعی می‌کنند که تاثیرات زبانی محدود به بخش اشرافی اندک جامعه نبوده است. برخی نام‌های اشخاص ارمنی و گرجی مانند: میتراوات، تیردات، مهران و مهراندخت ریشه‌ی ایرانی دارند.

علاوه بر این نظام سیاسی گرجستان اشتراکات فراوانی با نظام فئودالی ایران داشت. در این زمینه ما بیشتر شاهد نظام های ارباب و رعیتی می‌باشیم. از لحاظ دینی هم هنگامی که گرجستان رسماً به آیین مسیحیت درآمد، پیوندهای نزدیکی در زمینه های دین، معماری و هنرهای دیگر میان دو سرزمین به وجود آمد. دوریه‌های سیمین، نقش و نگارهای شیر و جانوران وحشی، کتیبه ها، سرستونهای کلیساهای نخستین و کاخهای گرجی و ارمنی برگرفته از نمونه های ایران باستان می‌باشند. در نهایت می‌توان به اشتراکات و پیوندهایی که امروزه شاهد آن هستیم، نظیر عید باستانی نوروز، آیین های مذهبی، نوع پوشاک، مراسم ازدواج و عروسی نیز اشاره کرد.

منابع

ابن بزاز، درویش توکلی بن اسماعیل، صفوه الصفا، تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تهران، انتشارات زریاب.

1376

یارشاطر، احسان و دیگران، تاریخ ایران : از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانی ، جلد سوم (قسمت اول)، ترجمه حسن انوشه، پژوهش دانشگاه کمبریج ، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر. 1389

Burney, Charles. A. (1961) ,Excavation at Yanik Tepe North-West Iran, Iraq XXIII , Vol. 23, No. 2 (Autumn, 1961).

Herodotus ,(1806) ,History ,[Translated by rev. William Beloe, Luke Hansard], London.

Henning, W. B. (1962) , “ Persian poetical manuscript from the time of Rudaki” , in Henning, W. B. and Yarshater, E. (eds) ,A Louct s Leg: studies in honour of S. H. Taqizadeh , London.

Lang, D. M. (1956), Lives and legends of the Georgian saints,London.

Masoumeh Motamednia

University of Mazandaran

Mehdi Nouri Choreti

University of Tehran

Historical and Cultural Commonalities of Iran and Georgia

Abstract

The Caucasus Region is politically divided into two parts, the South Caucasus and the North Caucasus. The South Caucasus includes the countries of Azerbaijan, Armenia, Georgia and small parts of the Northwest of Iran and Northeast of Turkey. The North Caucasus is a part of Russia, which includes the Republic of Dagestan, Chechnya, etc. The Caucasus Region has always been of special importance to Iran and other countries, including Russia. One of the most important features of this region is its landlockedness (Georgia). In the general sense, geopolitics investigates the role of geographical factors in politics. Hence, in

analyzing Iran's relations with these regions, the effects of the geographical factors can be seen well. Throughout history, the Caucasus was considered the connecting point of Asia and Europe, and its commonalities with Iranian civilization were so that in the countries of this region, especially Georgia, there are still many signs of Iranian history, culture, and language in the form of Nowruz festival, religious rituals, and cultural celebrations. Therefore, in this article, we examine the historical and cultural commonalities between Iran and Georgia and try to find the links created between the two countries as a result of the historical and cultural interactions .

ნათია სვინდრაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ლეილა ეველიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ნიზამის „ლეილი და მაჯნუნის“ არაბული წყაროების შესწავლის ისტორიიდან

ნიზამის არც ერთ პოემას მუსლიმურ აღმოსავლეთში ისეთი დიდი გავლენა და რეზონანსი არ ჰქონია, როგორც „ლეილი და მაჯნუნს“. ამ ამბავს პოპულარობით მსოფლიო ლიტერატურაში ვერც ერთი სიუჟეტი ვერ შეედრება. „აღმოსავლეთი არ იცნობდა რომეოსა და ჯულიეტას. მან იგი მხოლოდ XIX საუკუნეში გაიცნო, მაგრამ ჰქონდა თავისი სევდიანი მოთხრობა მაჯნუნისა და ლეილის შესახებ, რომელიც არსებობის მრავალ საუკუნეს ითვლის. „ლეილმაჯნუნისანი“ უფრო ცნობილია აღმოსავლეთში, ვიდრე „რომეო და ჯულიეტა დასავლეთში“ (6, 91). ამ პოემამ შთააგონა ათეულობით დიდი მგოსანი, შეექმნათ მის თემაზე რომანტიკული პოემები. სპარსულ ლიტერატურაში ამ ამბის სამოცამდე ვერსია არსებობს. ძველ უზბეკურ, აზერბაიჯანულ, თურქულ და ქურთულ ენებზე ოცდაათზე მეტი

ნაწარმოები დაიწერა ნიზამის „ლეილი და მაჯუნის“ მიზამვითა და გავლენით. აღასანიშნავია, რომ ამ თემაზე გამოსცადეს თავისი კალამი აღმოსავლური პოეზიის კორიფეებმა: ინდოელი ხოსროვ დეჰლეელი (XII-XIVსს), ირანელი ანდ-ორ-რაჰმან ჯამი, უზბეკი ალიშერ ნავოი (XVს), აზერბაიჯანელი მოჰამედ ფუზული (XVIს). ქართულ ლიტერატურაშიც არსებობს ლეილისა და მაჯუნის ამბის ერთი ვერსია, თეიმურაზ პირველის პოემის „ლეილ-მაჯუნის“ სახით.

ლეილისა და მაჯუნის ამბის ასეთი პოპულარობის მიუხედავად, მათი სიყვარულის შესახებ მხატვრული ნაწარმოები არასდროს არსებულა. არაბულ წერილობით წყაროებში დამოწმებული ცალკეული ფრაგმენტების ძირითადი სიუჟეტური ღერძის ირგვლივ თავმოყრა, ერთ მთლიან მხატვრულ ნაწარმოებად შეკვრა და დამუშავება პირველად სპარსულ ლიტერატურაში მოხდა. ნიზამი პირველი პოეტი გახლდათ, რომელმაც ეს ძველთაგან ცნობილი ამბავი ერთ კომპოზიციურ მთლიანობაში მოაქცია და გალექსა. მისი „ლეილი და მაჯუნის“ ამ თემაზე შექმნილი ეპიური ჟანრის პირველი ნაწარმოებია. იგი „ხამსედან“ ერთადერთი ნაწარმოებია მანამდე პოემად რომ არ ჩანს და მხოლოდ ქრონიკების, თქმულებების და მაჯუნის ლექსების შთაგონებითა და გამოყენებით შეიქმნა. ცნობილია, რომ ნიზამიმ ეს პოემა შირვანის მბრძანებლის ახსათან ბენ მანუჩეჰჰის დაკვეთით შექმნა.

თხზულების პროლოგში პოეტი წუხს, რომ შეთავაზებული თემა მისთვის არასასურველია, რადგან ნაღვლიანია და ამასთანავე, ლეგენდის სიუჟეტი მას ვრცელი ეპიკური ნაწარმოების შექმნის საშუალებას არ აძლევს. მას სურს, რომ პოემის სიუჟეტი იყოს ვრცელი, რაშიც გულისხმობს მოქმედებათა სიმრავლეს.

انديشه فراخ و سينه تنگست	ليکن چه کنم هوا دو رنگست
گردد سخن از شد و آمدن لنگ	دهليز فسانه چون بود تنگ
تا طبع سواریی نماید	میدان سخن فراخ باید
تفسیر نشاط هست از او دور.....	این آیت اگر چه هست مشهور
کس گرد نگشتش از ملالت	این بود کز ابتدای حالت
تا این عایت نگفته زان ماند	گوینده ز نظم او پرافشاند

რა ვქნა ამინდი ცვალებადია,
 აზრი ფართოა და მკერდი ვიწრო,
 თქმულების ველი თუ ვიწრო იქნება,
 გაწევ-გამოწევაში სიტყვა დაკოჭლდება.
 სიტყვის მოედანი ფართო უნდა იყოს,
 რათა მხედრის უნარი გამოჩნდეს.
 თუმცა, ეს ამბავი ცნობილია,

მხიარულების აღწერა მისგან შორსაა...

ეს იყო, რომ თავდაპირველად

მას მოწყენილობის გამო არავინ შეეხო.

პოეტს ის ვერ გაუღიქსავს.

აქამდე, ამის გამო დარჩა უთქმელი.

აღნიშნულ სიუჟეტში ყველა დეტალი თავიდანვე იყო განსაზღვრული თქმულების მიხედვით და პოეტის მიერ მისი შეცვლა რთული იქნებოდა. „არაბული წყაროები ლეილის შესახებ ძალიან ზღუდავს პოეტის ინიციატივას. ერთი მხრივ, მოქმედების აღწერა თქმულებაში ძალიან ცოტაა, მეორე მხრივ, წყაროებში დამუშავებულია უამრავი დეტალი, რომელთა ხელშეუხებლად შენარჩუნება, რა თქმა უნდა ზღუდავდა პოეტის თავისუფლებას“ (7, 41).

ნიზამი განჯელის „ლეილი და მაჯუნის“ წყაროებად მიჩნეულია როგორც წერილობითი ძეგლები, ისე ზეპირგადმოცემები. ამ უკანასკნელთა აღდგენა იმ სახით, როგორც ისინი ნიზამის დროს არსებობდნენ, დღესდღეობით შეუძლებელია. რაც შეეხება წერილობით გზებს, საგულისხმოა, რომ ლეილისა და მაჯუნის სიყვარულის თემაზე ლიტერატურული ნაწარმოების შექმნამდე გაიკაფა გზა ამ მოტივმა ადრეული ხანის სპარსულ, სუფიურ ლიტერატურაში. სიუჟეტის დამუშავებამდე არაბული სუფიური ლიტერატურის გზით შევიდა მაჯუნის სახე სპარსულ სუფიურ ლიტერატურაში და მისტიური სიყვარულის სიმბოლოდ იქცა. „XI საუკუნისათვის მას უკვე იყენებდნენ სუფიური სიყვარულის საილუსტრაციოდ. სუფიზმის ისეთი ცნობილი თეორეტიკოსი, როგორცაა აბულ--ჰასან ჯულაბი, თავის ტრაქტატში „ქამფ ალ მაჰჯუბ“ სუფიური სიყვარულის რაობის გასარკვევად მაჯუნის სიყვარულს იმორწმებს: „ჯამ'ა მისწრაფებისა მაჯუნისა ლეილისადმი, რომლისთვისაც მთელი სამყარო და არსთა ერთობლიობა ლეილის სახეს (სურათ) ღებულობდა, როცა (თვითონ) მას ვერ ხედავდა (5 25).

პოემის უშუალო კავშირი არაბულ წყაროებთან ეჭვს არ იწვევს. ამ საკითხის შესწავლას გამოკვლევები უძღვნეს ე. კრაჩკოვსკიმ, ე. ბერტელსმა, ი. რიპკამ, ა. ტაგირჯანოვმა, ე. დუნაევსკიმ, ა. კუდელინმა, ი. შირვანმა, დ. კობიძემ, კ. ფადავამ, მ. მამაცაშვილმა და სხვებმა. დიდი ირანელი მკვლევრი საფა მიიჩნევს, რომ ნიზამის „ლეილი და მაჯუნის“ ეყრდნობა არაბულ ლეგენდებსა და თქმულებებს. „არაბული წერილობითი წყაროებისა და ნიზამის პოემის შინაარსის ურთიერთშეჯერებამ ცხადჰყო ის ფაქტი, რომ ნიზამის პოემა თითქმის ყველა დატალსა და ეპიზოდში მისდევს არაბულ ლეგენდებსა და გადმოცემებს“ (5, 35). პოემის არაბულ წყაროებთან მიმართების საკითხი განხილული აქვს ე. ბერტელსს ნაშრომში „ნიზამი და ფუზული“, სადაც ნაჩვენებია, თუ როგორ იცვალა სახე არაბული ლეგენდის ზოგიერთმა ეპიზოდმა ნიზამის პოემაში. ცვლილებები განაპირობებული იყო სხავადსხვა მიზეზით. მათ შორის, თქმულებათა გავლენით,

სუფიური დოგმატიკით, ეპოქის ლიტერატურული და სოციალური გარემოს მოთხოვნებით და რაც მთავარია, ავტორის პოზიციით.

არსებობს ექვი არაბული წყაროების ორიგინალობასთან დაკავშირებით. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული ზოგიერთი მოსაზრების თანახმად, ამ თემის საწყისები წარმართულ კულტურაშია საძიებელი. მესოპოტამიის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ხალხთა ლიტერატურაში (12, 24). ამასთან დაკავშირებით მოიპოვება ჯერ-ჯერობით ერთადერთი, ისიც, ძალიან საექვო ცნობა, რომლის მიხედვით, ეს სიუჟეტი ბაბილონურ ლიტერატურასთანაა დაკავშირებული. ე. დუნაევსკის გამოკვლევის თანახმად - ბაბილონის ლურსმულ დამწერლობაში იხსენიება ეს თქმულება, სადაც პოემის სიუჟეტი დამთავრებული სახით არის წარმოდგენილი.

თანაც მთავარ მოქმედ პირთა სახელებიც ემთხვევა ბაბილონურს, ლილაკეს (ლეილი), კაის (კაისი), ნოფალი, სალამისის ვაჟი (იბნ-სალამ). ოღონდ ბაბილონური ვარიანტი სხვაგვარად მთავრდება: იქ კაისი (მაჯუნის) უერთდება მის შეყვარებულს, მაგრამ ღალატობს მას და სხვას შეიყვარებს. კაისისგან მიტოვებული ლილაკესი კი კვდება. ე. დუნაევსკის მნიშვნელოვან ფაქტად მიაჩნია ნიზამის პოემაში ლეილის „მზის სასძლოდ“ მოხსენიება, რაც სრულიად უცხოა არაბული ტრადიციისთვის და ორგანულია წარმართული კულტურისათვის (8, 263). როგორც გაირკვა, დუნაევსკი ეყრდნობოდა ჟურნალ „აინე“-ში გამოქვეყნებულ მ. ჰიჯაზის სტატიას, რომელიც ფაქტობრივად იმეორებს დანიელი ორიენტალისტის, გრინის ცნობას ლურსმულ ტაბულებში არსებული არაბული ლეგენდის ასირიული პროტოტიპის შესახებ.

ე. კრაჩკოვსკის აზრით, „ლეილი და მაჯუნის“ სიუჟეტი არაბული წარმოშობისაა და VII საუკუნიდან იღებს სათავეს. ის კატეგორიულად უარყოფს ბაბილონური ვერსიის არსებობას და აღნიშნავს, რომ ანალოგიური სიუჟეტის თხზულება ბაბილონურ ლურსმულ ლიტერატურაში არ არსებობს. იმ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, რაც გვაქვს ბაბილონისა და მისი ლიტერატურის შესახებ, იმ პერიოდის რეალობიდან გამომდინარე, ვერც იარსებებდა. მხოლოდ შესაბამისი რეალური გარემოებების არსებობის შემთხვევაშია შესძლებელი ასეთი სიუჟეტის აღმოცენება. მისი აზრით, ამ შემთხვევაში გაუგებრობასთან გვაქვს საქმე. ყოველ შემთხვევაში ლეილისა და მაჯუნის წერილობით წყაროებს შორის ყველაზე ადრეულია არაბული ლეგენდები და გადმოცემები (9 49).

დ. კობიძე „ლეილი და მაჯუნის“ ამბის ბაბილონური ვერსიის არსებობას შესაძლებლად მიიჩნევს და კრაჩკოვსკის მოსაზრებასთან დაკავშირებით აღნიშნავს: „გასარკვევია, რა ამოდრავებდა ყველა აქ აღნიშნულ პირს ასეთი ლეგენდა შეეთხზათ. ამასთან ინტერესს იწვევს ალ-ვალიბის ვერსიის შინაარსი, რომლის მიხედვით მაჯუნის ბაბილონში მიემგზავრება. საუკუნის ავტორმა მაჯუნის

ბაბილონს რატომ დაუკავშირა? მიუხედავად კრაჩკოვსკის დიდი ავტორიტეტისა, ამ საკითხის გადასინჯვა შესაძლებელია საჭირო იყოს" (4, 305).

წერილობითი ძეგლები, რომლებიც დადასტურებულია არაბულ წერილობით წყაროებში და რომლებიც შესაძლოა გამოეყენებინა ნიზამის შემდეგია: 1. იბნ ქუთეიბას „ქითაბ აშ შირ“ (პოეზიის წიგნი), რომელშიც მთელი თავია მიძღვნილი მაჯუნისადმი. 2. აბუ-ლ-ფარაჯ ისპაანელის „სიმღერის წიგნი“(ქითაბ ულ ადანი), რომელიც 896 წლით თარიღდება. მისი ავტორი მოგვითხრობს, რომ ზოგიერთი ცნობით მაჯუნის რამდენიმე იყო, ზოგი კი გამოგონილი პერსონაჟია. 3. მაჯუნის ლექსების დივანი. აბუ ბეჟრ ალ ვალიბის „დივანე მაჯუნ“, რომელიც წინა ორ წყაროსთან შედარებით, უფრო სრული და თანმიმდევრული ჩანს ეპიზოდების ერთმანეთთან დაკავშირებისა და ამბის შეკვრის თვალსაზრისით.

მაჯუნის ისტორიულობის შესახებ მრავალი თვალსაზრისი არსებობს. მეცნიერთა ნაწილი მის არსებობას უტყუარ ფაქტად თვლის, ნაწილს კი იგი მითიურ პიროვნებად მიაჩნია. ზოგიერთი გადმოცემის თანახმად, არსებობდა რამოდენიმე მაჯუნის და ყველა მათგანს ლეილი უყვარდა. სხვა ცნობებით, მაჯუნის არასოდეს არსებულა (7, 61). მართლაც, ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში არაბეთში არსებობდა მთელი რიგი პოეტებისა, რომელიც „მაჯუნის" ფსევდონიმით უმღეროდნენ პლატონურ _ მისტიკურ სიყვარულს. რა თქმა უნდა, მათგან რომელიმეს გამორჩევა ძალიან ძნელია, თუმცა ე. კრაჩკოვსკის შესაძლებლად მიაჩნია დაასკვნას, რომ ჩვენთვის საინტერესო მაჯუნის ცხოვრობდა VII საუკუნის ბოლოს (9 117). მაჯუნის ისტორიულობა შესაძლებლად მიაჩნია ა. ტაგინჯანოვაც მისი აზრით ლეილისა და მაჯუნის ამბის პროტოტიპები იყვნენ ცნობილი პოეტი - ქალი (გარდ. 695წ.) და მასზე შეყვარებული ტაუბა (10, 95).

VII-VIII საუკუნის არაბი პოეტები (ისლამამდელი პერიოდის პოეტებისაგან განსხვავებით, რომლებიც თავიანთ ლირიკულ ნაწარმოებებში ძირითადად ქალის გარეგნულ სახეს ხატავდნენ) ყურადღებას ამახვილებდნენ ლირიკული გმირის განცდაზე. ამ ნიშნით გამოირჩევა VII-საუკუნის დასასრულის და VIII საუკუნის დასაწყისის ჰიჯაზური სასიყვარულო ლირიკა, რომლის ერთ-ერთი მიმდინარეობა იყო ბედუინური პოეზია. ბედუინური ლირიკის საუკეთესო წარმომადგენელია ჯამილი. ლეგენდა მისი ტრაგიკული სიყვარულის შესახებ ბუსეინისადმი ფართოდ გავრცელდა მთელს აღმოსავლეთში და დიდი პოპულარობით სარგებლობდა შუა საუკუნეებში. ბედუინური ლირიკა იქმნება არაბეთის ბედუინურ მომთაბარე ტომებში, რომელთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა უზრას ტომი, ამიტომაც, ხშირად მთელი ბედუინური მიმდინარეობა იწოდებოდა უზრაულად. უზრაული პოეზიის ყველაზე პოპულარული პოეტი სწორედ კაის იბნ ალ-მულავაჰი იყო, მეტსახელად - „მაჯუნის“ (1, 48).

უზრაული მიმდინარეობის პოეტები უმღეროდნენ ორი უიღბლო შეყვარებულის პლატონურ სიყვარულს, რომელიც ბედის უკუღმართობამ

ერთმანეთს დააშორა. იდეალური ქალისადმი ალაჰის ნებით აღმოცენებულ საბედისწერო გრძნობას პოეტისათვის, რომელიც უზრაული პოეზიის ღირსი გმირის საერთო სახესთანაა გაიგივებული, მხოლოდ ტანჯვა მოაქვს, რომლისგან განთავისუფლება სიკვდილის გზითაც კი შეუძლებელია (11,, 8).

XI საუკუნის სპარსელ მოგზაურს ნასერი ხოსროვს არაბეთში ბედუინებმა იმ ციხის ნანგრევები აჩვენეს, სადაც თითქოს ლეილი ცხოვრობდა. სირიელი ბედუინები დღესაც ჰყვებიან ამირის ტომის მკვიდრის, ალ-მულავაჰის ძის, ემირ ყაისის ამბავს, რომელსაც ლეილი ჰყვარებია და მასთან განშორების გამო გარდაცვლილა უდაბნოში (3, 258).

მაჯნუნს, როგორ ისტორიულ პიროვნებას კიდევაც რომ არ ეარსება, მისი ლექსები უთუოდ გამოჩნდებოდნენ VII საუკუნის არაბ ბედუინთა წრეებში. უპირველესი მიზეზი ამ ამბის გავრცელებისა იყო, გაძლიერებული მოთხოვნილება სამიჯნურო თემატიკის თხზულებებზე. ამ სფეროში მაჯნუნის პერსონაჟის გაბატონებას რაც შეეხება, აქ უმაგალითო როლი შეუსრულებია შულს, რომელიც ჩრდილო და სამხრეთ არაბულ ტომთა შორის არსებობდა. მოხდა ისე, რომ ბედუინური პლატონური სიყვარულის მომღერალი სამი საუკეთესო წარმომადგენელი: ურვა, ჯამილი და ყაის იბნ ზარიჰი ერთ სამხრეთ არაბულ ტომს – უზრას ეკუთვნოდნენ. ამირის ტომელები ცდილობდნენ, თავიანთ თანატომელს პლატონური სიყვარულის ყველა მომღერალი დაეჩრდილა დიდებით და მოიძებნა კიდევ ასეთი პოეტი. „შედგა მისი დივანი, რომელმაც უზრაული სიყვარულის ცნობილ მომღერალთ ღირსეული მეტოქეობა გაუწია. მაჯნუნის (თუ მისი სახელით ცნობილ) კრებულს საფუძვლად დაედო მისი თავგადასავლის შეთხზვა, რომელსც მარჯვედ ესადაგებოდა მოარული სიუჟეტი ორმხმრივი უბედური სიყვარულის შესახებ (2, 60).

საინტერესოა, რომ ფოლკლორული და წერილობითი წყაროები იმდენადაა ერთმანეთზე გადაჯაჭვული, რომ მათი ერთმანეთსგან გამიჯვნა და იმის გარკვევა, თუ როგორ იმოქმედა სხვადასხვა ეპოქაში წერილობითმა ძეგლებმა ამბის ზეპირსიტყვიერი ვარიანტის ცვლილებაზე, უდიდეს შრომას მოითხოვს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ეს ლექსები იქმნებოდა იმ პერიოდში, როცა არაბულ ცნობიერებაში ჯერ კიდევ მყარად იყო ფეხმოკიდებული ზეპირი პოეზიის ტრადიციები, რომელიც თავისი არსით კოლექტიურია. ეს ტრადიციები იმდენად მყარადაა დამკვიდრებული, რომ სამწერლობო პოეზიის შემოსვლის შემდეგაც, იგი ხანგრძლივად განაგრძობს არსებობას წერილობით პოეზიაში.

უზრიულ სასიყვარულო ისტორიებზე იმდენად დიდი იყო მოთხოვნა, რომ შემდგომ პერიოდში ვხვდებით უფრო ვრცელ სხვადასხვა ვარიანტით წარმოდგენილ სულ უფრო და უფრო გამდიდრებულ ახალ ვერსიებს.

კვლევას ართულებს ის, რომ უზრიული პოეზია ხშირად ქცეულა მისი გაუყალბებლობის (აუთენტურობის) გარშემო ატეხილი პოლემიკის საგნად არა

მხოლოდ შუასაუკუნეების არაბ ფილოლოგებთან, არამედ თანამედროვე ლიტერატურის კრიტიკოსებთან. უზრიული ლირიკის აუთენტურობა და მათი გადმოცემის საიმედოობა მკვლევართა დაეჭვების საგნად ალბათ იმიტომაც იქცა, რომ ამ კანონიკურ პოეზიაში პოეტური ინდივიდუალობა არ არის იმდენად გამოკვეთილი, რომ შესაძლებელი იყოს ერთი პოეტის შემოქმედების მკვეთრი გამოიჯვნა მეორისაგან. ეს კი არის უზრიტი პოეტების ბეითების თანხვედრება ხოლმე ერთმანეთთან (1, 124).

ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს IX საუკუნის ცნობილი მოღვაწის, ალ-ჯაჰიზის გონებამახვილური შენიშვნა, რომ „ხალხი არ ტოვებს არც ერთ ლექსს, დაწერილს, რომელიმე ლეილაზე, რომ არ მიაწეროს იგი მაჯუნუნს“ (3, 61).

არაბ ფილოლოგთა მიერ შედგენილ ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის კრებულებში შეტანილი ეს გადმოცემები არსებითად ცალკეული ამბების მექანიკური გაერთიანებაა, რომელსაც სიუჟეტის განვითარების ერთიანი ხაზი არ გააჩნია. ამ ცალკეული ელემენტების თხრობითა და მათი თანამიმდევრობით ლოგიკურ ხაზზე დალაგებით ვიღებთ ამბის სიუჟეტურ სტრუქტურას.

ძველ არაბულ თემაზე შექმნილი ნიზამის ლეილი და მაჯუნუნი იქცა სპარსული ლიტერატურის შემადგენელ ნაწილად. ეს თემა როგორც ჩანს, იმ უკვდავ თემათაგანია, რომელიც, შუა საუკუნეების დივანებიდანაა გადმოსული. იგი კვლავაც გააღვიძებს აღმოსავლურ ლიტერატურაში შემოქმედებით აზრს და დროდადრო ხელოვნების სხვადასხვა ჟანრის მეშვეობით ისევ მოექცევა ყურადღების ცენტრში, როგორც ეს მოხდა ახალ არაბულ ლიტერატურაში (1, 169). არაბულ დრამატურგიაში ამ თემაზე შეიქმნა პიესები: ხალილ ალ იაზიჯის „კაისი და ლეილა“ (1878 წ.); სიცოცხლეშივე კლასიკოსად აღიარებული, პოეტთა ემირის აჰმად შავკის „მაჯუნუნი და ლეილა“ (1931 წ.); სირიელი განმანათლებლის სელიმ ალ-ბუსთანის პიესა კაისი და ლეილა“ (1868 წ.).

ამრიგად, ნიზამი განჯელის „ლეილი და მაჯუნუნის“ არაბული წყაროების შესწავლას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. რაც ადასტურებს, რომ საკითხი მნიშვნელოვანია. რამდენადაც უზრიული სიყვარულის ეს მარადიული თემა ბევრად უფრო ფართო განზომილების მქონეა არა მხოლოდ ისლამური სამყაროსათვის, არამედ მის გარეთაც. სტატიაში გაანალიზებულია ყველა ის კონცეფცია, რომელიც თავის დროზე აღნიშნული საკითხის მკვლევარებმა მნიშვნელოვნად მიიჩნიეს და რომელთაც დიდი როლი შეასრულეს ნიზამის „ლეილი და მაჯუნუნის“ არაბული წყაროების შესწავლის საქმეში.

ბიბლიოგრაფია

1. გარდავაძე დ. უზრიული ღაზალი და გადმოცემები უზრიელ პოეტ-მიჯნურებზე. თბილისი, 2018.
2. კვაჭაძე მ. ლეილ-მაჯნუნის ამბის ნიზამისეული გადაწყვეტის შესახებ. "თსუ შრომები", 2006.
3. კვაჭაძე მ., (1978) „ლეილ-მაჯნუნის“ სიუჟეტის საფუძვლების შესახებ, თსუ შრომები, 186.
4. კობიძე დ., ნიზამი და მისი სკოლა, სპარსული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1975.
5. მამაცაშვილი მ., 1968, თეიმურაზ პირველის „ლეილ-მაჯნუნის“ სპარსული წყაროები, თბილისი, 1968.
6. ფაღვა კ., ნიზამი, თბილისი, 1964.
7. Бертельс Е.Э., Низами и Фузули. Избранные труды, Москва, 1962.
8. Дунаевский Е., Низами , „Восток“, сб. II , М.,-Л.,1945.
9. Крачковский И.Ю., Ранняя история повести о маджнуне и Лейле в арабской литературе, избранные, сочинения, Т- II, М.,-Л., 1956.
10. Куделин А. Б., Арабская литература, поэтика, стилистика, типология, взаимосвязи. Языки славянской культуры., Москва, 2003.
11. Фильштинский И., Маджнун каис ибн аль -Мулаввах, Стихи о лейле, вступ, статья, М. 1984.
- 12.. Ширвани Ю. Э., Еще раз об источниках поэмы “Леили и Меджнун” Низами, Ученые записи Азербайджанского гос. Университета, серия языка и литературы, 1966, № 6.

13. نظامی گنجوی، لیلی و مجنون، باکو ۱۹۶۰ م

Natia Svintradze

Akaki Tsereteli State University

Leila Kvelidze

Akaki Tsereteli State University

From the history of the study of the Arabic sources of Nizami Ganjavi's "Layli and Majnun"

Abstract

Written monuments and oral traditions are considered to be the sources of Nizami Ganjeli's "Layli and Majnun", the restoration of the latter in the form in which they existed during Nizam is impossible today. As for the written ways, it is noteworthy that the face of Majnun had previously penetrated into Arabic and Persian Sufi literature, and by the 11th century it had already been used to illustrate Sufi love.

The direct connection of the poem with the Arabic sources is not in doubt. Studies were dedicated to the study of this issue by E. Krachkovsky, E. Bertels, D. Kobidze et al. According to Iranian scholar Safa, Nizami's "Layli and Majnun" is based on Arabic legends. There are doubts about the originality of the Arabic sources themselves. For example, e. According to Dunaevsky's research - Babylonian cuneiform inscriptions refer to this legend, where the story of the poem is presented in its finished form and, most importantly, the names of the characters also coincide with the Babylonian. E. Krachkovsky categorically denies the existence of the Babylonian version and believes that the story of "Layli and Majnun" is of Arab origin and dates back to the 7th century.

Nizami probably relied on the following written sources: Ibn Qutaybah's "Treatise on Poetry and Poets", in which the whole chapter is devoted to Majnun; The third source is the Divan of Majnuni Poems. There are different views on the historical origin of Majnun: some scholars consider his existence to be an infallible fact, while others consider him a mythical figure. The history study of Nizami Ganjeli's "Layli and Majnun's" Arabic sources of shows that this eternal theme of unrequited love has a much wider dimension not only for the Islamic world but also outside it.

The article analyzes all the concepts that were considered important by scholars in their time and which played a major role in the study of Arabic sources of the Nizami's "Layli and Majnun".

The Relationship between Intellect and Intuition according to Mulla Sadra

Introduction

Although the philosophical thoughts and theories of philosophers are far from the general level of public perception and these concepts seldom find their way straight into society, they are meanwhile considered to be one of the important identity-making elements in human societies. Among these thoughts is the issue of intellect and intuition.

The type of relationship between intellect and intuition is one of the longest-standing issues of philosophy and theosophy as well as in other branches of humanities such as theoretical mysticism and theology. This relationship between intellect and intuition was raised from the time of Avicenna and it flourished in the Illuminationist School of philosophy. However, it became especially famous and intense in the philosophical school of Shiraz and later in the philosophical school of Isfahan, especially with Mulla Sadra.

Mulla Sadra's method enjoys special reputation in synthesizing and reconciling demonstration (*burhān*) and mysticism or intellect and intuition, but there are different dimensions of this contentious issue, including how to combine these two different methods given their different requirements. Basically, reconciling philosophical and mystical concepts, Mulla Sadra's method and reconciling philosophy, mysticism, Quran etc remain to be some of the challenges. This article does not seek to answer all these challenges, but only examines the type of relationship among them.

1. Semantics of the Arabic Word ' *Aql* (Reason)

The Arabic word ' *aql* is a noun derived from the root verb ' *aqala*, meaning 'to stop' or 'to detain'. Some etymologists have considered 'stupidity' or 'ignorance' (*jahl*) to be the opposite of ' *aql*. The meanings mentioned in Arabic dictionaries for this word can be divided into two categories. The first category includes "to stop", "to prevent", "to restrain", and "to protect" and the second category includes "to bind", "to tie" and "to shackle". Accordingly, since the various derivatives mentioned in dictionaries are related to one of the above two meanings, these two can be considered as the basic meanings embedded in each of the derivatives of ' *aql*. (Khosrow Panāh and Amīrī, 2009: 34)

Explaining the meaning of ' *aql*, ' Allāma Ṭabāṭ abā' ī says:

"Accordingly, the faculty of perception is called *al-‘aql*, because it holds fast the perceived picture; the perceived idea or picture is also called *al-‘aql*, as is the power by which man distinguishes between good and evil, and right and wrong. Its opposites, from various viewpoints, are insanity, idiocy, foolishness and ignorance all of which suggest deficiency of the intellect, and this deficiency presents itself either in the form insanity, or idiocy or foolishness or ignorance". (Ṭabāṭ abā’ ī, 1998, vol.2, p.375)

In other words, everyone has a feeling that there is a faculty in which all of his thoughts are generated. This faculty is called mind or intellect. (Rayshahrī, 2009)

As for the term ‘*aql*, there are many types of intellect mentioned in ancient sources. They include divine intellect, human intellect, intellect as a form of immaterial and entirely abstract entity, intellect as a non-physical activity, and intellect in the sense of knowledge, etc. Among these meanings, it is better to consider rationalism, which is related to the theme of this article. The term rationalism comes from the Latin *ratio*. In philosophy, empiricism is opposed to rationalism which means that everything about the basic truths of the universe can be explained by reason, (Ḥakīm Elāhī, 2016: 7).

Certainly, not all rationalist philosophers deny experience in general. What all intellectuals agree on is the inadequacy of the empirical method. But reason or rationalism, when compared to intuition, refers to the type of knowledge and how it is achieved.

Philosophical rationalism can be divided into two categories: Realistic rationalism, with prominent figures such as Plato and Descartes and their followers; 2. Idealistic rationalism, with philosophers like Kant and his followers. Some scholars, like Aristotle, have created a combination of rationalism and empiricism. (no title, 2003: 126-125)

2. Levels of Intellect from Mulla Sadra's Point of View

Mulla Sadra maintains that the ability to rely upon one’s intellectual faculties is what privileges the human over other animals. Like his predecessors, Farabi and Avicenna, he divides the intellect into the following four ranks: 1. material intellect (*‘aql al-hayūlanī*) or potential intellect (*‘aql bil-quwwa*), 2. habitual intellect (*‘aql bil-malaka*) 3. the actual intellect (*‘aql bil-fi‘l*), 4. the acquired intellect (*‘aql bil-mustafād*). (Shīrāzī, 1988: 223-225)

1. The material intellect (*‘aql al-hayūlanī*) is in a state of potentiality in relation to all intelligibles. It is called the material intellect on account of its being similar to [prime] matter in being devoid of intelligibles and its potentiality in relation to all forms.

2. The second is the intellect by faculty (*‘aql bi al-malakah*) which is the rank wherein it intellects self-evident concepts and judgments; this is the first stage in which the intellect undergoes a transition from potentiality to actuality for the knowledg of self-evident things precedes the knowledge of speculative matters.

3. The third is the actual intellect (*'aql bil-fi'*) which intellects speculative matters through the mediation of self-evident concepts and judgments. In reality, the actual intellect is the potentiality of presenting theoretical intelligibles after acquiring them.

4. The fourth is the acquired intellect (*'aql bil-mustafād*) which is the highest level of human understanding, in which the theoretical intellect becomes able to acquire universals in the purest form. The soul, in this stage, intellects all self-evident and derived intelligibles corresponding to the realities of the higher and the lower realms by virtue of having present before it all of them and its consciousness of them in act without there being any impediment to the intellection. Thus, it is a knowing world similar to the external world. He attains this level when that faculty was alone and not engaged in managing the body. (Shīrāzī, 1410 (1988), vol.1:22)

However, Mulla Sadra's notion of the intellect is comprehensible in his theory of perception. He defines perception in three areas (sensory, ideal and intellectual), and considers all of them as united and single in the realm of the soul. His famous state "The soul is all of the faculties" (Shīrāzī, 1410 (1988), vol.8: 221) leads us to the conclusion that the soul is a unity with all its perceptive and motional levels working for one final end. And if so, the agent and witness of intuition, which are mainly in the realm of imagination and then the heart and intellect, are the ones that also deal with philosophical reasoning. Thus, intuition and demonstration (*burhān*) emanate from the same origin.

3. The Nature and Types of Intuition

In addition to the five senses available to man to achieve some truths, man also uses his inner senses. In philosophical parlance, the truths that are directly available to human beings are called knowledge by presence, the main characteristic of which is infallibility.

While philosophers and men of wisdom get to the truth with tremendous hardship and difficulty through thinking and reasoning, mystics maintain they observe the truth through intuition and without the need for conscious reasoning.

Although there are fewer people to tread the path of unveiling (*kashf*) and intuition (*shuhūd*) as compared to the path of sense and intellect, it can be, however, considered as one of the common ways of gaining knowledge. Hence, all those who practice austerities and special etiquette with all its conditions will achieve, more or less, the expected results. (Yūsufiyān and Sharīfī, 2003: 25-24)

The "*shuhūd*" (intuition) are used in many cases in the same meaning as the term *ḥuḍūr* (presence). At times, they are used interchangeably.

"*Shuhūd* derives from "*shahida*" which means "presence" and *ḥuḍūr* derives from the root word "*ḥaḍara*" which is used to mean the opposite of "absent".

Certainly, other meanings have also been mentioned for the term *shuhūd*; they include consciousness, unveiling, illumination, perception, inspiration, existence and the likes. (Furūghī, 1988, vol. 3: 171)

In the Sufi discussions, the term *shuhūd* or “witnessing” does not mean anything other than *ḥuḍūr* or presence. Anything whose presence the mind feels, the mind is witnessing it and that thing which is present is being witnessed. If what is present is the Truth, the mind witnesses it.

Sufis call *shuhūd* (intuition) a witness because the vision of God is obtained by the illuminated heart of the seeker of truth. Thus, whatever his heart is present with, that thing is also present with the heart. Whenever the Sufis use the word "witness" in a single form, they mean the supreme truth, and whenever "witnesses" is said in the plural, it means the creator. The people of witness (ahl-e shuhūd) are divided into two groups: The masters of stages (marātib) and the masters of contemplations (mashāhid).

Considering the meanings of the word *shuhūd*, it seems that the word *shuhūd* means witnessing and viewing, which has gradually drifted from its original meaning and, as a mystical term, it means to perceive and understand deeply and connect with something without the mediation of anything. Obviously, it should be added that witnessing or viewing is of three types: 1. Viewing means seeing with the physical eyes, 2. Viewing means thinking and contemplating and 3. Viewing means visualizing with the heart.

Physical and sensory viewing is that something is visible to the naked eye, such as seeing objects, things and colors. The other type of viewing means "thinking". If someone thinks and notices something, it is said that "it his view that..." For example, it has been reported in an accepted (*maqbulā*) tradition on the authority of ‘ Umar b. Haḏāla: "He who views our halal and haram " which translates to understanding and having an opinion about what is halal and haram. Viewing in this example is meant for thought and opinion.

The third type of viewing is the intuitive vision. It is a conscious look at oneself and his thoughts and ideas. Man's view of himself is not an intellectual one; it is intuitive inasmuch as man sees his inner and reality with the eye of the heart and through intuitive knowledge (Maḥmūdī, 2007: 32-35).

4. Intuition in Philosophy

Epistemologically speaking, *shuhūd* (intuition) in philosophical terms often means "presence". In the division of knowledge, intuitive knowledge, which is the same as direct knowledge, is considered as opposed to acquired knowledge. Such knowledge is present with the knower inasmuch as the knower observes the truth through intuition and without the need for conscious reasoning. In this case, it can be said that the knower and the known

are present and have intuitive perception of each other. Thus, the union of the knower with the known takes place.

Philosophical intuition is a kind of intuition in which another thing is not involved because man himself is the seer and the seen; the witness and the witnessed. Although such knowledge and attainment of truth are not transmissible to another person, it involves acceptance of the truth itself. This principle does not need to be transmitted and taught. This is the beginning of the establishment of definite knowledge, because it is certain in and of itself. Such "intuition" or "presence" is the source of proof of truth and it is where ontology and epistemology get together. In this view, on the one hand, man has found his way into the core of existence and has intuited the truth and gained knowledge of existence, and on the other hand, the reality of knowledge and perception has been made visible to him. In other words, knowledge has manifested itself to man in the course of existence and reality. The truth entails the unity of knowledge, the knower and the known; the knower is thus annihilated in the truth. At such a juncture, the knower does not flinch and has no doubt or uncertainty whatsoever.

By intuition of the soul and sensual states, and by the analysis of the intellect on these observations, concepts such as unity and multiplicity, causality and causation, substance and accident, necessity and possibility, and other secondary intelligibles are obtained.

By abstracting such concepts and generalizing to a realm out of essence, other facts and truths can be proved, and this primordial knowledge, which itself will be a definite knowledge, will be the source of other knowledge that will not be equally certain. (Hijāzī, 1993: 30-31)

5. Intuition in Mysticism

The concept of intuition in mysticism is one of the main concepts. Intuition or witnessing refers to something that is seen; the center of this witnessing is the heart, and such a vision can only be realized as a reason for monotheism. That is, the mystic sees things as the reasons for monotheism. In other words, in this view, the mystic does not have an independent view of objects, but sees things as a sign and a manifestation or shadow. It is with these characteristics that mystical intuition is obtained. As and when "witnessing" takes place, the witness ceases to see himself; he attains the truth through intuition and sees nothing other than the truth. Such kind of witnessing leads to divine self-manifestation (*Tajalli*) which is a process by which God reveals Himself in concrete forms.

According to mystics, true intuition is happens with seeing of truth; it is the vision of truth obtained by the illuminated heart of the seeker of truth. Through *witnessing*, the mystic acquires *yaqīn* (real certainty), which cannot be achieved by the intellect or transmitted to those who do not travel the mystical path. Presence is used in the mystical term against the

unseen. Thus, whenever the mystic's heart is absent from the creation and present with the truth, there and then the presence (*ḥuḍūr*) is realized.

In mysticism, the term "Kashf "unveiling" is a concept dealing with knowledge of the heart rather than of the intellect. Kashf describes the state of experiencing a personal divine revelation after ascending through spiritual struggles, and uncovering the heart (a spiritual faculty) in order to allow divine truths to pour into it. *Kashf* is etymologically related to *mukāshafā* "disclosure" of the essence", which connotes "gaining familiarity with things unseen behind the veils" but *kashf*(unveiling) is more complete and superior to witnessing, not to mention the fact that *mukāshafā* is a kind spiritual perception.

It is inferred from the statements of mystics about *kashf* (unveiling) and *shuhūd* (witnessing) that they are a kind of knowledge that originates in the heart. For those who have purified their hearts, and who come to know the Divine Names and Attributes to the fullest of their individual capacities, the veils in front of the purely spiritual realms are opened slightly, and they begin to gain familiarity with the unseen. In mysticism, an even further revelatory capacity exists by which the divine mysteries become readily apparent to the seeker through the light of knowledge of God. The heart, not the human intellect, is the place of this knowledge; it is conscientious knowledge or knowledge by presence; it is to be found, not to be learned.

6. The Degree of Similarity between Philosophical and Mystical Intuitions

The titles of "intuitive perception", "knowledge by presence" or "philosophical intuition" are all synonymous and indicate a single truth. Therefore, in this section, we shall express the common points of philosophical intuition and mystical intuition. In other words, we will examine those characteristics that are commonly discussed in both mystical intuition and philosophical intuition.

A) Mystical intuition and contemplative vision (*mukāshafā*) are lifting of the veil (*ḥijāb*). Given the fact that mystical unveiling and intuition are characterized by an absence of the veil, as well as by direct knowledge and philosophical intuition are also unmediated, we conclude that mystical unveiling and intuition are of the type of the knowledge by presence (*ilm ḥuḍūrī*) which is an innate understanding developed through unmediated, direct experience.

B) Mystical unveiling (*kashf*) and intuition are infallible and inerrant. Infallibility and inerrancy are obvious features of mystical *mukāshafā* (lit. disclosure) and intuition. The eye of the heart becomes bright and insightful with the light of the guidance of truth. The heart is not prone to error, forgetfulness or slipping. The teacher of the human heart is God, and the divine instincts are forever infallible. The esoteric knowledge provides the true sciences to man to the extent of the veil in accordance with the Shari'a. In short, the

mystical discovery and intuition is infallible. On the other hand, there is no possibility of error in the philosophical knowledge by presence as well as in the philosophical intuition. Knowledge that is not accompanied by intermediaries and forms is permanently true. Therefore, we conclude from the infallibility of mystical unveiling and intuition and the infallibility of knowledge by presence and philosophical intuitive perception that intuitive knowledge is knowledge by presence.

7. Intuition according to Mulla Sadra

Mulla Sadra has two types of negative and positive attitudes towards *Kashf o Shuhūd*, (unveiling and intuition). He criticizes the discoverer and intuitionists for their being incapable of describing their findings through demonstrative language, which is because they are inept in terms of reasoning due to their complete immersion in austerity and rigorous struggle (Shīrazī, 1998/1419 AH, vol. 1: 12). However, Sadra's positive position against intuition and unveiling is where he considers unveiling and intuition as the ways to achieve true knowledge, that is, the wisdom related to divine knowledge. It is the same wisdom that can in no way be doubted. (Shīrazī, 1999, 376)

He considers philosophy (*ḥikma*) as a divine gift, and in his definition of philosophy, he considers it be the perfection of the human soul and the attainment of perfection and knowledge of the truths of existence, and finally resemblance to the Supreme Lord. This is an indication of the harmony and coherence of the Sadrian system of philosophy. From an epistemological perspective, this point is expressed as follows: *Kashf* (unveiling), *ʿilm ḥuḍūrī* (knowledge by presence) and *ʿaql* (intellect), finally, result in acquired knowledge. The knowledge by presence is useful for knowing the facts only when it transforms into the language of acquired knowledge. (Barāti and Qayṣarī, 2016: 113-112)

There is no doubt that Mulla Sadra, as the founder of a new philosophical school of thought, possesses many characteristics in the whole of his philosophical system. Among these characteristics is his method. He did not remain confined to the transcendent wisdom by the conventional method of the peripatetic philosophers or theologians or mystics; rather he skillfully used all sources, but his philosophical status required that he be methodically bound by the criteria of the philosophical method, that is, reasoning and demonstration (*burhān*). Therefore, it is not far from the truth to say that Mulla Sadra, as a collector, used all sources. In the same position, he sometimes explores his philosophical claim in some areas through the net of intuition and rational revelation, and then, as a judge, he presents it on rational and legal criteria.

However, although some have criticized Mulla Sadra for violating the traditional method of philosophy, namely reasoning, by resorting to intuition, they have failed to present an example of this violation (Ahmadi, 2001: 17). That is, he has used the mystical method to

present a philosophical argument, whereas in fact, intuition is specific to mysticism, not philosophy. Hence, intuition cannot be the tool of philosophical cognition.

The truth is that intuition in its various meanings has been recognized by many philosophers as one of the valid methods of knowledge. According to Mulla Sadra, as explained above, "rational intuition" is valid as a reliable and assuring method. In addition to sense and intellect, Murtaḍa Muṭ ahharī also mentions the heart and observation of the heart as a means of gaining knowledge. It does seem that the verses of the Qur'an have had a great impact on the circulation and popularity of this opinion among Muslim philosophers. The Qur'an considers the heart to be the center of a series of divine inspirations and inculcations. Depending on one's strife and struggle to keep himself pure and to practice servitude, every human being is benefited by divine inspirations to the extent he strives and endeavors.

Mullah Sadra has earnestly used his intellectual intuitions as a source of important principles. His reputation as a philosopher has led him to clothe his intuitions with demonstrations. The Sadrian intuition is intellectual in the sense that the intellect has been upgraded and perfected to the stage of the heart and has reached the threshold of mysticism. His attempt to substantiate his intuitive claims seems to be complete, although his arguments are subject to debate and controversy. Mulla Sadra's rational intuition can be explained in the framework of the anthropological paradigm of Islamic theoretical mysticism. Such intuition is very similar to mystical intuition and unveiling in terms preliminaries and requirements, including outward and inward austerity, as well as in terms of theoretical results.

8. Examining Perspectives on the Relationship between Intellect and Intuition

Thinkers and scholars have, over the centuries, considered the relationship between intellect and intuition from completely different perspectives. Different theories about the relationship or non-relationship of these two characteristics with each other can be divided into four parts.

A) Some believe that these two faculties or characteristics are in complete conflict with each other. That is, they are inherently averse to each other.

B) Some others believe that there is no conflict between them, but that they belong to two completely different realms, because the difference between them is so big that they are impossible to collide with each other.

C) And yet others believe that these two things are complementary to each other. They believe that these two things come in contact with each at times but they do not conflict with each other.

D) The last group also believes in the complete connection and harmony of these two characteristics with each other.

The first view: The conflict between intellect and intuition. Some extremist rationalists are of the view that there is no relationship between religious propositions and intellect. They believe that the path of intellect is separate from that of revelation and intuition, and that one cannot accept rational principles as well as advocate intuition and discovery; otherwise it would amount to sacrificing the intellect and truth for religiosity and intuition. According to this group, not only do we have no reason for the necessity of intuition, but that the religious teachings being averse to intellect call on us to avoid those teachings.

The proponents of this theory believe that some theologians want to deal with philosophy and give their opinions by immersing themselves in theology, while some philosophers also want to deal with theology by immersing themselves in philosophy and drawing philosophical issues into the field of theology. According to the proponents of the conflict between reason and religion, the only possible way to end these conflicts is that we should enter into issues in philosophy as a theologian, because the paths of these two domains are separate. (Gilson, 1992: 55)

The second view: The distinction between intellect and intuition. The second group of those who have commented on the relationship or lack of connection between intellect and intuition believe in the distinction and independence of these two characteristics from each other. This group does not see any conflict between the two characteristics. In other words, they are not averse to each other, but, nonetheless, these two domains are considered independent of each other. They maintain that these characteristics are similar to each other in very few cases as well as in a few instances and subjects. They argue that the striking distinction between the two characteristics stems from the distinction between their subjects, methods, and ends. Therefore, there is no conflict between these two characteristics of human beings, but they are independent of each other.

The third view: Intellect and intuition are complementary to each other. Those who subscribe to this opinion try to establish a close connection between intellect and intuition, and for this purpose, they try to include intellect and intuition in a larger hypothesis or to integrate them in such a framework.

Of course, thinkers do not agree on the outcome of this kind of thinking. Some of them believe that the interaction between intellect and intuition strengthens religion while others argue that this leads to the weakness of religion.

The fourth view: Perfect harmony between intellect and intuition. In addition to using the faculty of intellect and the teachings of revelation, man can also use other means called intuition to achieve truth and knowledge. Throughout history, great thinkers have

recognized this faculty or power and have written extensively in support of it. For example, the entire philosophy of Mulla Sadra is an attempt to harmonize between intellect, religion and mysticism. After extensive research at the end of his life, he concluded that not only is the way of unveiling (*kashf*) and intuition useful to reach the truth, but it is also the most important and the best way.

Mulla Sadra says, "As a result of long struggles and practicing severe austerities, my heart burned and the heavenly light started shedding on it ... So, I learned secrets that I had not yet reached and mysteries were revealed to me that had not been revealed so much through demonstration (*burhān*). In fact, everything I knew by demonstration became visible to me through intuition." (Shīrazī, 1998/1419 AH, vol. 1: 8)

Confirming this, Shahid Murtaḍa Muṭ ahharī says: "Sadra's philosophy is a crossroad in which four major currents, namely the peripatetic, Aristotelian Avicenian and Suhrawardi's illuminationist philosophies, the theoretical mysticism of Muḥyī al-Dīn (better known as Ibn Arabi), and theological concepts intersect one another. Like four streams, they run into each other forming a roaring river." (Muṭ ahari, 1987, 524)

According to the majority of Islamic thinkers, it is necessary to make use of all three ways in order to reach objects and truths. Shaykh Ḥasanzāda Amulī says: "In short, in order to acquire knowledge, one must have both logic and demonstration, intuition and mysticism. The philosophy (demonstration) and mysticism drink milk from the same breast, and the truths of mystical teachings rest in the internal (*anfusi*) interpretation of the Holy Qur'an. (Hasanzāda Āmulī, 2002, 16)

Referring to the harmony between mysticism and philosophy in the end of chapter 26 of the sixth stage of al-Asfār, Mulla Sadra says: "Real philosophy is not averse to revelatory intuition" (Shīrazī, 1998/1419 AH, vol. 1: 289). That is, real mysticism is not separate from real demonstration (philosophy).

Mental intuition strengthens beliefs and enables man to find his own reality and connection to God, the Exalted. Without it, a thousand kinds of intellectual, philosophical and rational thoughts will not humble him. The psychological and mental hesitations persist even after a series of correct demonstrations based on correct arguments and correct analogies. Thus, he never feels at ease and does not seem to have peace and tranquility of mind. (Ḥusaynī Tehrānī, nd, 70)

Rational thinking causes the interaction and balance of esoteric emotions and feelings and prevents imaginative tendencies and delusions. And it puts that intuition and conscience in the right direction. If there was no rational thinking, the intuition would deviate from its correct path.

Conclusion

The acquisition of knowledge is possible through one of four ways including the sense and experience, intellect, unveiling, intuition and revelation. These are different and distinct ways of acquiring knowledge and truths each playing its part to explain to man the path of happiness and guidance. Mulla Sadra considered reason and demonstration as the standard for mystical intuition. In his view, disclosures (*mukāshafāt*) that are opposed to intellect are invalid and unreliable. However, it seems that in Mullah Sadra's careful view, the prophetic intuition and revelation is not only the surest way to acquire knowledge but it is also considered a criterion for the accuracy of other mystical discoveries and observations. Thus, Mulla Sadra believes in perfect harmony between philosophy, mysticism and the Qur'an.

The harmony and unity of intellect and intuition does not mean they are one and the same methods of acquiring rational and mystical knowledge; rather they are unquestionably two different methods of acquiring this knowledge, but this difference in the method of acquisition does not mean a difference in purpose and objective. In fact, harmony between intellect and intuition is harmony in terms of end and purpose.

According to Mulla Sadra, intuition and argument are basically similar. His view is in fact very close to the fourth view of the four theories (conflict, distinction, complementariness and perfect harmony). Apart from the arguments presented above, Mulla Sadra's principles concerning the unity of the soul and the powers and levels of perception can well explain this similarity. Therefore, in his view, the intellect is not against intuition, but is the light by which man recognizes intuition. The intellect that is demonstrative is a strong light but intuition is the straight path. Man can never reach the destination only with the intellect because the light shows the way only; if there is no way, whatever the light shows will be pathless.

Despite Sadrian transcendent wisdom defending intellect and philosophy, he never considers this source of knowledge to be sufficient to guide human beings and reach their ultimate perfection and knowledge of the truths of the universe. In addition, when it comes to mysticism, many mystical truths are beyond the reach of the intellect and the only way to know them will be through *kashf* and *shuhūd* (unveiling and intuition).

Bibliography

1. Aḥādī Sa' dī, ' Abbās, "*Sadrian Intuition; Rational or Mystical?*" Quarterly Journal on Religious Thought, the University of Shiraz, Summer and Autumn, 2001, Issue No.4.

2. Barātī, Farajullah and ‘ Ali Riḍā Qayṣ arī, *Mysticism according to Mulla Sadra*, Quarterly Journal of New Research in the Humanities, Summer 2016, Issue No.7.
3. Hījāzī, Muḥammad Riḍā, *"The Concept of Witnessed in Islamic Philosophy"*, Ma‘ rifat Specialized Journal, Spring, 1993, Issue No.43.
4. Shaykh Ḥasanzāda Āmulī, Ḥasan, *Quran, Gnosticism and Philosophy Are Not Separable*", fourteenth edition, Qom, Qiyam Publications, 1992.
5. Ḥusaynī Tehrānī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn, *Mehr Tābān*, Baqir al-‘ Ulūm Publications (nd).
6. Ḥakīm Ilāhī, ‘ Abd al-Majīd, *"Rationalism and Textualism in Shi'ism (A Comparative Study of al-Shaykh al-Ṣadūq's and al-Shaykh al-Mufīd's Thoughts)"*, A Research Journal on Theology, Spring and Summer, 2016, Issue No.4.
7. Khusrow Panah, ‘ Abd al-Ḥusayn and Nafīsa Amīrī, *"Reason and Rationalism in Philosophy and Quran"*, Interdisciplinary Research Quarterly in Quranic Sciences, first year, Spring, 2009, Issue No.2.
8. Rayshahrī, Muḥammad, *The Principles of Cognition*, 2nd edition, Dār al-Ḥadīth Publications, 2009.
9. Gilson, Étienne, *Reason and Revelation in the Middle Ages*, translated by Shahrām Pazūkī, Tehran, Institute for Cultural Studies and Research, 1992.
10. Shīrāzī, Ṣadr al-Dīn Muḥammad, *Sharḥ uṣūl al-kāfi (Kitāb al-‘ aql wa al-jahl)*, researched by Muḥammad Khwājawī, Tehran, Institute for Cultural Studies and Research, 1988.
11. Shīrāzī, Ṣadr al-Dīn Muḥammad, *al-Ḥikmah al-muta‘ āliya fī asfār al-‘ aqliyya al-arba‘ a*, vol.2, Beirut, Dar al-Iḥya al-Turāth al-‘ Arabī, 1410.
12. Shīrāzī, Ṣadr al-Dīn Muḥammad, *al-Ḥikmah al-muta‘ āliya fī asfār al-‘ aqliyya al-arba‘ a*, vol.8, Beirut, Dar al-Iḥya al-Turāth al-‘ Arabī, 1410.
13. Shīrāzī, Ṣadr al-Dīn Muḥammad, *Mafātīḥ al-ghayb*, Beirut, Tarīkh al-‘ Arabī Institute, 1999.
14. Ṭabāṭ abā‘ ī, Muḥammad Ḥusayn, *Tafsīr al-mizān*, translated by Muḥammad Bāqir Mūsavī Hamadānī, vol.2, 11th edition, Qom, Office for Islamic Publications of the Teachers' Society of the Islamic Seminary, 1999.
15. Furūghī, Muḥammad ‘ Alī, *Sayr-i Ḥikmat dar Urūpa (The Course of Philosophy in Europe)* second edition, Tehran, Zuwwār Publications, 1988.
16. Ravāq-e Andīsha Journal, *"Etymology: Rationalism"*, Winter 2003, Issue No.25.

17. Mahmūd-pūr, Jawād, *"The Relationship between Intellect, Revelation and Intuition according to 'Allāma Ṭabāṭ abā' ī, 'Allāma Muḥammad Taqī Ja' farī and Ayatullah Javādī Amūlī"*, Qom University, 2007.
18. Muṭ ahharī, Mūrtaḍa, *The Reciprocal Services between Islam and Iran*, fourteenth edition, Tehran, Sadra Publications, 1987.
19. Yūsfiyān, Ḥasan and Aḥmad Ḥusayn Sharīfī, *"Reason and Revelation"*, Tehran, Islamic Culture and Thought Research Institute, 2003.

Sayyid Muhammad Ali Dibaji

University of Tehran

Emil Tomaev

University of Teheran

The Relationship between Intellect and Intuition according to Mulla Sadra

Abstract

It is well-known that philosophical activity is a rational attempt but intuition is a function of perception having to do with mysticism (‘irfān). Hence, allowing intuition into the realm of philosophy may lead to confusion between mysticism and philosophy. Given the identity of Mulla Sadra's philosophy, a question that comes up is whether or not he believes in any kind of interplay between intuition and philosophy.

To address this question, the article analyzes the problem based on four assumptions: 1. the relationship between reason and intuition is one of conflict, and that these two are completely contradictory and far apart. 2. There is a distinction between these two realities inasmuch as each of them depends on a completely independent realm. 3. The third theory holds that not only are there no contradictions between intuition and philosophy, but that they complement each other. 4. The fourth theory holds that there is perfect harmony and precise coherence between these concepts, and that reason and intuition both convey the same truth and reality and correspond to one and the same meaning. Based on the fourth theory advocated by Mulla Sadra, he argues that the accuracy and legitimacy of intuition is proved through rational demonstration, and that intuition, like a bright light, shows the path to reason and helps it in cases of inability.

Keywords: intellect, rationalism, mysticism, intuition, Mulla Sadra, Sadrian philosophy.

სეფიანთა პირველი კონტაქტები საქართველოსთან

ირანის ისტორიაში გამორჩეული ადგილი უჭირავს სეფიანთა დინასტიის ზეობის ხანას (1501-1722 წწ.), რომელიც აყ-ყოიუნლუს თურქმანთა სახელმწიფოს (1467-1501 წწ.) დაშლის შედეგად წარმოიქმნა. XV საუკუნის მიწურულს დამხობის პირას მყოფი აყ-ყოიუნლუს სახელმწიფოს შიდა კრიზისული ვითარებით მოხერხებულად ისარგებლეს არდებილელ შეიხთა სუფიურ-დერვიშული ორდენის მიმდევრებმა - სეფიანებმა. აღნიშნული დროისათვის მათ უკვე ღიად დააფიქსირეს თავიანთი პოლიტიკური ამბიციების შესახებ და საამისოდ ბრძოლა გააჩაღეს ძალაუფლების მოსაპოვებლად. აყ-ყოიუნლუს სუნიტ მმართველთა წინააღმდეგ ბრძოლაში იდეოლოგიურ იარაღად სეფიანებმა შიიტური ისლამი გამოაცხადეს, რითაც ისინი გაემიჯნენ როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის სუნიტ მეზობლებს - ოსმალებს და ოზბეგებს.

შირვანშაჰებთან ბრძოლაში შეიხ ჰეიდარის (1460-1488 წწ.) დაღუპვის შემდეგ შეიხის ტიტული მის მცირეწლოვან ვაჟზე - ისმაილზე გადავიდა. რადგანაც მის სიცოცხლესაც საფრთხე ემუქრებოდა, მისმა მიმდევარმა სეფიანებმა ისმაილი გილანში გადამალეს, რათა მოწინააღმდეგე ძალების მხრიდან მასაც მამის ბედი არ გაეზიარებინა. XV საუკუნის მიწურულს კი, 1499 წლის იანვარში მათ ისმაილი გილანიდან წამოიყვანეს და უკვე ოფიციალურად ის სეფიანთა, ანუ ყიზილბაშთა სულიერ და პოლიტიკურ ლიდერად გამოაცხადეს [11 :444].

პოლიტიკური ძალაუფლების მოპოვებისკენ მიმავალ გზაზე, სეფიანებს ბევრი დაბრკოლების და მძიმე სისხლისმღვრელი ბრძოლების გადატანა მოუხდათ. სწორედ ამ პერიოდში დაიწყო მათი პირველი კონტაქტები საქართველოსთან, ანუ ჯერ კიდევ სეფიანთა სახელმწიფოს წარმოქმნამდე. რაც შეეხება საქართველოს, XVI საუკუნის დამდეგს შიდა ფედალური დაპირისპირებათა წყალობით ის დაშლილ-დანაწევრებული იყო ცალკეულ სამეფოებად. მიუხედავად ამისა, ის უწინდებურად ძლიერ ანგარიშგასაწევ ძალად მოიაზრებოდა როგორც რეგიონში, ისე ზოგადად, საერთაშორისო სარბიელზე. როგორც ჩანს, ყიზილბაშურ ტომთა თავკაცებს და მათ მომავალ შაჰს - ისმაილს სათანადოდ ჰქონდათ გაცნობიერებული საქართველოს გეოსტრატეგიული და პოლიტიკურ-ეკონომიკური მნიშვნელობა და ამიტომაც იყო, რომ ის იმთავითვე ერთ-ერთი პირველი მოექცა მათი თვალთახედვის არეალში.

განსახილველ პერიოდში საქართველოსთან სეფიანების ურთიერთობის შესახებ ცნობები დაცულია სხვადასხვა წელიწადით წყაროებში. მათგან განსაკუთრებით საყურადღებოა XVI საუკუნის სპარსული წყაროები; კერძოდ,

ხონდემირის (1475-1535/36 წწ.) და ჰასან რუმლუს (1531-1576 წწ.) საისტორიო ნაშრომები. ხონდემირის გადმოცემით, ისმაილს დიდებულებისთვის უკითხავს, თუ რომელ მხარეში ელაშქრათ თავდაპირველად. მას სხვადასხვა ვარიანტები შესთავაზეს_ დასახელდა ერზინჯანი, ნახჭევანი, ჩუპურსაადი, ასევე „ყვარყვარეს ქვეყანა,“ ანუ სამცხე-საათაბაგო. საბოლოოდ, თითქოსდა სიზმარში გამოცხადებული იმამის რჩევით, ისმაილმა შირვანში ლაშქრობა გადაწყვიტა. საქმე ის იყო, რომ თავისი გარემოცვისგან ისმაილი ინფორმირებული იყო იმის თაობაზე, რომ შირვანშაჰები იყვნენ დამნაშავეები მისი მამის - შეიხ ჰეიდარის (1460-1488 წწ.) და პაპის - შეიხ ჯუნეიდის დაღუპვაში, რომლებიც შირვანშაჰ ფარუხ იასართან ბრძოლას შეეწირნენ, უფროსი ძმა - ალი კი აყ-ყოიუნლუს შაჰის, რუსთამის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს იქნა მოკლული [12: 341]. ამიტომაც ისმაილი სწორედ შირვანში ლაშქრობას ემუშრებოდა, რათა შური ეძიებინა წინაპრების დახოცვისათვის. ამ მიზნით, 1499 წლის იანვარში თავის მომხრეებთან ერთად, გილანიდან შირვანის მიმართულებით დაიძრა. თუმცა, იმავდროულად ყიზილბაშთა ლაშქრის ნაწილი, ხოლევა-ბეგის სარდლობით, ისმაილმა საქართველოში გაგზავნა, ლაშქრის მეორე ნაწილი კი, ალიას-ბეგის სარდლობით, სომხეთში გაიგზავნა მენტეშის ციხის ასაღებად. ორივე ხსენებული ლაშქრობა წარმატებით დასრულდა და ყიზილბაშები დიდი ნადავლით დაბრუნდნენ ბანაკში [7: 453-454].

ანალოგიურ ინფორმაციას გვაწვდის მეორე ირანელი მემატიანე, ჰასან რუმლუც. მისი სიტყვით, როდესაც შირვანისკენ მიმავალმა ყიზილბაშთა ჯარმა ბასიანამდე მიაღწია, ისმაილმა ხოლევა-ბეგი საქართველოში გაგზავნა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ეს ლაშქრობა წარმატებით დასრულდა, რომლის მიზნად წყაროში დასახელებულია „ურწმუნო ქართველების განადგურება“ [8: 19]. მოტანილი ცნობებიდან ნათლად ჩანს, რომ ყიზილბაშები ისე უყურებდნენ ზემოთხსენებულ ქვეყნებს, თუ სამეფოებს, როგორც ირანის ტერიტორიაზე არსებულ ნებისმიერ პროვინციას და შესაბამისად, თავიანთ კუთვნილებად მოიაზრებდნენ. ამის დასტურია ასევე ხონდემირის სიტყვები იმის თაობაზე, რომ დიდებულები თათბირობდნენთათბირობდნენ; „ისმაილის სახელმწიფოს რომელი მხარე დაელაშქრათ“. იმჟამინდელი ქაოსური და კრიზისული ვითარების გათვალისწინებით, საქართველოში ორგანიზებული სამხედრო ექსპედიციის (ისევე როგორც სომხეთში) მიზანს უთუოდ, მხოლოდ იქაურობის დარბევა და ალაფის აღება წარმოადგენდა, რადგან ჯერ კიდევ სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პროცესში მყოფ სეფიანებს და მათ ახალგაზრდა ლიდერს (იმხანად ისმაილი 13 წლის იყო) ფიქრიც კი არ შეეძლოთ საქართველოს დაპყრობა-დამორჩილებაზე. იმ ეტაპზე ისინი, უპირველეს ყოვლისა, თავიანთი უშუალო მოწინააღმდეგე ძალებთან (ოზბეგები, აყ-ყოიუნლუ, შირვანშაჰები) ბრძოლებით იყვნენ დაკავებული და გზას იკაფავდნენ უზენაესი ხელისუფლების მოსაპოვებლად.

აღსანიშნავია, რომ ქართულ წერილობით წყაროებში არაფერია თქმული ხოლევა-ბეგის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ. სპარსულ წყაროთა ცნობას ნაწილობრივ ეხმიანება მხოლოდ ვახუშტი ბატონიშვილი. მისი გადმოცემით, 1500 წელს ყიზილბაშებმა შირვანი და აზერბაიჯანი აიღეს. ბრძოლის დროს მოკლულ იქნა შირვანის შაჰი ფაროხ იასარი, რის შემდეგაც ისმაილმა ქ. ბაქო დაიკავა. შირვანში მყოფ ისმაილთან კახეთის მეფე ალექსანდრემ (1476-1511 წწ.) თავისი ვაჟი დიმიტრი გაგზავნა „ძღუენითა დიდითა და ტყვითა ქალ-ყრმითა და მიუმცნო მორჩილება“. ისმაილმა პატივით მიიღო უფლისწული, შემდეგ კი გაისტუმრა „ზავითა მშვიდობისათა“ [1: 569]. რამდენადაც ხსენებული ინფორმაცია სხვა წყაროებით არ დასტურდება, შეიძლება ვარაუდის დაშვება, რომ შორსმჭვრეტელმა კახეთის მეფემ წინასწარ დაიზღვია თავი ყიზილბაშების შემოსევისგან და თავისი სამეფოს გადარჩენის მიზნით ისმაილს ძღვენი გაუგზავნა და მორჩილებაც აღუთქვა. მართლაც, ამ გაბედულმა ნაბიჯმა გაამართლა. ამას ადასტურებს ისევ ვახუშტი ბატონიშვილის მომდევნო ცნობა, რომლის თანახმად, ისმაილთან დაზავებით კმაყოფილმა ალექსანდრე მეფემ „უმეტესად დაიმშვიდა კახეთი და მოიმტკიცა თვისად, აღაშენა და განავსო და მართავდა კეთილად“ [1: 569]. მეორე ქართველი მემატიანე - ბერი ეგნატაშვილი ისმაილის შესახებ მოგვითხრობს, თუ როგორ მალავდნენ მტრებისგან და უფრთხიდებოდნენ მას, როგორც მომავალ შაჰს, მის მხარში მდგომი სეფიანები. ის ასევე აღწერს, როგორ იბრძოდა ისმაილი შირვანშაჰების წინააღმდეგ და ბოლოს - როგორ მოიპოვა სამეფო ტახტის გვირგვინი. დასასრულს, ავტორი დასძენს, რომ ამ ყველფარის შესახებ „სპარსთა ცხოვრებასა შინა ვრცლად წერილ არს,“ ანუ სპარსულ წყაროებში იყო ვრცლად აღწერილი. საყურადღებოა, რომ ქართველი მემატიანე ისმაილს დადებით კონტექსტში მოიხსენიებს. მისი სიტყვით, ისმაილი იყო „კაცი ჭკუიანი და ხონჯიანი. ამან გამოაჩინა სჯული შიასი და დაუწყო სჯულთა ოსმანთასა გინებ და აღამალა სახელი ალიასი“. ყიზილბაშებმა ის იმამის ძედ აღიარეს და პატივს მიაგებდნენ, როგორც ღვთაებას [3: 355, 357].

საინტერესო ინფორმაციაა დაცული სეფიანების და საქართველოს პირველი კონტაქტების შესახებ XVI საუკუნის იტალიურ წყაროებში (კატერინო ძენოს, ჯოვანი მარიო ანჯოლელოს, ანონიმი ვენეციელი ვაჭრის ნაშრომებში), მაგრამ ზემოთხსენებული წყაროებისგან განსხვავებულ კონტექსტში. მართალია, მათში არაფერია თქმული ხოლევა-ბეგის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ, სამაგიეროდ ისინი არანაკლებ მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავენ განსახილველ საკითხებთან დაკავშირებით. ისტორიიდან ცნობილია, რომ 1500 წლის შემოდგომაზე ისმაილმა შირვანში ილაშქრა და გამარჯვება მოიპოვა. თავად ფაროხ იასარი კი ამ ბრძოლაში დაიღუპა. სწორედ ამ ამბებიდან იწყება იტალიურ წყაროებში საუბარი სეფიანების და ქართველების ურთიერთობების შესახებ. კერძოდ, კატერინო ძენოს (რომელიც ვენეციის ელჩის რანგში იყო წარგზავნილი აყ-

ყოიუნლუს სახელმწიფოში) და ანონიმი ვენეციელი ავტორის გადმოცემით, სეფიანების მიერ შირვანში მოპოვებული გამარჯვების და მისი დედაქალაქის - შემახის აღების შემდეგ, ისმაილი ახალი ბრძოლისათვის სამზადისს შეუდგა. ამჯერად მის სამიზნეს აყ-ყოიუნლუს სახელმწიფოს სულთანი, ალვენდი წარმოადგენდა. ყიზილბაშთა ახალგაზრდა ლიდერი ისმაილი შიშობდა, რომ გარედან დამხმარე ძალის გარეშე, თავისი მცირერიცხოვანი ჯარით (7 ათასი მეომრისგან შემდგარი ჯარი) მოწინააღმდეგის 30 ათასიან არმიას ვერ გაუმკლავდებოდა, ამის გამო მან ცოცხალი ძალით დახმარების თხოვნით ქართველ მეფე-მთავრებს მიმართა; ალექსანდრეს, ყვარყვარეს და მირზა-ბეგს. სანაცვლოდ, გამარჯვების შემთხვევაში, ის მათ ჰპირდებოდა, რომ გათავისუფლებულ იქნებოდნენ იმ ხარკისგან, რომელსაც აყ-ყოიუნლუს სახელმწიფოს უხდიდნენ [4: 149]. იტალიური წყაროების თანახმად, იქიდან გამომდინარე, რომ ქართველებს ძველი მტრობა ჰქონდათ ალვენდთან, მათ გადაწყვიტეს, დახმარება გაეწიათ ისმაილისთვის. მითუმეტეს, რომ ისმაილის მიერ მიცემული დაპირებაც ერთობ მიმზიდველი იყო. ამიტომაც ხსენებულმა მეფე-მთავრებმა ისმაილს 3-3 ათასი მეომარი გაუგზავნეს, რის შედეგადაც ყიზილბაშთა ჯარის ოდენობა 16 ათასამდე გაიზარდა. იასმაილმა ქართველები დიდი პატივით მიიღო და თან უხვად დააჯილდოვა შემახაში მოპოვებული ნადავლით. კატერინო ძენო იქვე მკითხველს ქართველებს აცნობს: „ქართველები ისინი არიან, ვინც უძველესი დროიდან იბერებად იწოდებიან და იქიდანვე ქრისტიანები არიან“ [5: 38].

წყაროებში მოხსენიებულ ყვარყვარესთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ განსახილველ პერიოდში სამცხის ათაბაგი იყო არა ყვარყვარე II (1451-1498 წწ.), არამედ მისი ვაჟი მზეჭაბუკი (1500-1515 წწ.). მართებულად შენიშნავს პროფესორი ე. მამისთვალიშვილი, რომ ყვარყვარე II-ის ხანგრძლივმა მმართველობამ მისი სახელი სამცხის ათაბაგების საერთო, კრებით სახელად აქცია და ამის გამო ასახელებენ იტალიური წყაროები ყვარყვარეს [4: 150]. იგივე უნდა ითქვას ზემოთხსენებულ სპარსულ წყაროებზეც, რომლებშიც სამცხის აღსანიშნავად ასევე გამოიყენება „ყვარყვარეს ქვეყანა“. რაც შეეხება მირზა-ბეგს, რამდენადაც „მირზა“ უფლისწულის შესატყვისი ტერმინია, სავარაუდოდ, აქ უნდა იგულისხმებოდეს ქართლის მეფის - კონსტანტინე II-ს (1479-1505 წწ.) ერთ-ერთი ვაჟი [2: 46] - დავითი (1505-1525 წწ.), გიორგი ან ბაგრატო.

გადამწყვეტი ბრძოლა ყიზილბაშებსა (რომელთა ლაშქარი უკვე ქართველი მეომრებით იყო შევსებული) და ალვენდ აყ-ყოიუნლუს შორის, 1501 წლის გაზაფხულზე ნახჭევანთან ახლოს - შარურის ველზე მოხდა, რომელიც ყიზილბაშთა გამარჯვებით დასრულდა. ამ ბრძოლის პერიპეტეების შესახებ მოგვითხრობს XVII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი არაქელ დავრიჟეცი, თუმცა ქართველებს ამ ბრძოლაში არ მოიხსენიებს [11: 484]. ანონიმი ვენეციელი ავტორის ცნობით, ალვენდის წინააღმდეგ წარმოებულ ომში ქართველებმა თავი ისახელეს

მამაცობით და გულადობით. სეფიანთა ამ გამარჯვებაში სწორედ მათ შეასრულეს გადამწყვეტი როლი [4: 151].

ამის შემდგომ ისმაილი ზარ-ზეიმით შევიდა თავრიზში და ახალ დინასტიას ჩაუყარა საფუძველი, შაჰინშაჰად ეკურთხა შაჰ ისმაილ I-ის სახელით. მან ქვეყნის დედაქალაქად თავრიზი გამოცხადდა, ხოლო სახელმწიფოს ოფიციალურ რელიგიად - შიიზმი. აღსანიშნავია, რომ ქართველების წვლილს ისმაილის გამარჯვებაში ხაზს უსვამს მოგვიანო ხანის ფრანგი მოგზაური ჟან შარდენი (1643-713 წწ.). მისი გადმოცემით, „მას შემდეგ, რაც ისმაილმა კასპიის ზღვის დასავლეთით მდებარე ქვეყნები (მიდია და არმენიის ნაწილი) დაიპყრო და იმ ადგილებიდან ოსმალები განდევნა, ომი გამოუცხადა ქართველებს. თუმცა, თავის მეფობის დასაწყისში სწორედ მათგან ჰქონდა მიღებული მნიშვნელოვანი დახმარება“ [6: 301]. ამრიგად, აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით სხვადასხვა წერილობითი წყაროები ერთმანეთისგან განსხვავებულ ინფორმაციას გვაწვდიან. თუმცა, ეს ცნობები ძირითადად ერთსა და იმავე მოვლენებს ეხება და ერთმანეთთან მიზეზ-შედეგობრივი კავშირითაა გადაბმული. ასე, რომ ისინი კი არ გამორიცხავენ, არამედ გარკვეული დოზით ავსებენ ერთმანეთს.

ზემოთ წარმოდგენილი წყაროების მონაცემების ურთიერთშეჯერებისა და ანალიზის საფუძველზე, მოვლენების განვითარება შემდეგნაირად წარმოჩინდება: ყიზილბაშთა ლაშქრის ერთმა ნაწილმა 1500 წელს სამხრეთ საქართველო დაარბია ალაფის აღებისა და თავიანთი ძალის დემონსტრირების მიზნით. იმავდროულად, ისმაილის ჯარის ძირითადი ბირთვი შირვანისკენ გაემართა. ქართველ მეფე-მთავრებისგან დახმარება კი ისმაილმა მოგვიანებით - შირვანში გამარჯვების შემდეგ, 1501 წელს ითხოვა უკვე მომდევნო, გადამწყვეტი ბრძოლის წინ.

სეფიანების გამარჯვებაში დიდი წვლილის მიუხედავად, გამეფების შემდეგ ისმაილმა ქართველებისთვის მიცემული პირობა, ხარკისგან მათი განთავისუფლების თაობაზე, არ შეასრულა. საქმე ის იყო, რომ მას საქართველოს მიმართ სულ სხვა მიზნები ამოძრავებდა. კერძოდ, თავისი წინამორბედი დინასტიების მსგავსად, ისმაილ I საქართველოს დაპყრობა-დამორჩილებას გეგმავდა, მაგრამ მანამდე ქვეყნაში შიდა პოლიტიკური ვითარება იყო მოსაწესრიგებელი. ამიტომაც უპირველეს ყოვლისა, ის აქტიური ღონისძიებების განხორციელებას შეუდგა ომებისგან დაშლილ-დასუსტებული სახელმწიფოს გასაერთიანებლად და ცენტრალური ხელისუფლების განსამტკიცებლად. შესაბამისად, შაჰ ისმაილი აგრძელებდა ბრძოლას შინაური, თუ გარეშე მტრების წინააღმდეგ. მიუხედავად იმისა, რომ გამეფებისას, ის 14 წლის იყო, მან ბრძოლებში თავი გამოიჩინა, როგორც მამაცმა და გულადმა მეომარმა, რომელიც ბრძოლის ველიდან მუდამ გამარჯვებული გამოდიოდა. 1503 წელს ქ. ჰამადანთან მან საბოლოოდ დაამარცხა მურად აყ-ყოიუნლუ და მთელი სპარსეთის ერაყის ტერიტორია დაიკავა, 1502-1509 წლებში დაიმორჩილა ირანის მთელი რიგი პროვინციები. ასევე ყიზილბაშებმა

დაიკავეს სომხეთი, დიარბეიერი, ბაღდადი, დაამარცხეს ოზბეგები და სხვ. [9: 216-217; 10: 35-37]. ასე, რომ სულ რაღაც ათ წელიწადში ახალგაზრდა შაჰმა წარმატებით დააღაგა ქვეყნის შიდა პოლიტიკური ვითარება და მძიმე ბრძოლების წარმატებით დაგვირგვინებით უზარმაზარი ტერიტორიების შემომტკიცებაც მოახერხა, რის საფუძველზეც ის უკვე საკმაოდ მძლავრი სახელმწიფოს მბრძანებელი გახდა.

ბიბლიოგრაფია

1. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, "ქართლის ცხოვრება", ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1973.
2. გელაშვილი ნანა, ირან-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI საუკუნე), თბილისი, 1995.
3. ეგნატაშვილი ბერი, ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, "ქართლის ცხოვრება", II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1959.
4. მამისთვალიშვილი ელდარ, იტალიელ მოგზაურთა ცნობები XVI საუკუნის დასაწყისის ირან-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ, ტ. I, თბილისი, 1975.
5. XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალიშვილმა, თბილისი, 1981.
6. ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევები და კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა, თბილისი, 1975.
7. ჰაბიბ ას-სიიარ ფი ახბარ აფრად-ე ბაშარ, თა'ლიფ-ე ბე ხონდემირ, IV, თეჰრან, 1333 (სპარსულ ენაზე).
8. ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვლ. ფუთურიძემ, თბილისი, 1966.
9. The Cambridge history of Iran, vol. VI, Edited by P. Jackson and L. Lockhart, Cambridge, 1986.
10. R. Savory, Iran under the Safavids, Cambridge, 1980.
11. Аракел Даврижеци, Книга историй, Перевод с Армянского, предисловие и комментарий Л. А. Ханларян, М., 1973.
12. История Азербайджана, редактор С. Алиярлы, Баку, 2009.

First Contacts of Safavids with Georgia

Abstract

According to the information, preserved in various written sources, the first contacts of Safavids with Georgia began before the formation of their state (at the very beginning of the XVI century). By that time Georgia was disintegrated into separate feudal kingdoms. Despite this, it represented a force, to be taken into consideration as in the region, as well as on the international arena in general. The Qizilbash tribes leaders and their future shah – Ismail (1487-1524) were well aware of the special geo-strategic and political-economic importance of Georgia and that's why it came in their view from the very beginning. According to Persian sources, in the summer of 1500, Ismail sent a Qizilbash army to Georgia under the command of Kholefa-Beg, who returned from there with innumerable loot. Supposedly, the purpose of this military expedition was only getting a booty, as the Qizilbashes at that time, being still in the process of forming their state, could not even think about conquering Georgia. In order to come to power, they were engaged in permanent battles with various opposition forces and, correspondingly, the primary goal was to clear the way towards the supreme power. According to European sources, before the battle with Alvend Ak-Koyunlu, Ismail appealed to the Georgian kings for help and in return promised to release them from the tribute they were paying to the Ak-Koyunlu state (1468-1501). As this condition was attractive to the Georgian kings, they provided effective assistance to Ismail. The sources emphasize the crucial role of the Georgian army in the victory of the Qizilbashes in this battle.

Concerning the mentioned issues, the information, preserved in different sources, differs from each other, though they do not exclude, but rather somehow complement each other's information. Based on the mutual comparison and analysis of the source data, the development of events appear as follows: with the purpose of demonstration of their power and also to seize loot, a part of Qizilbash army ravaged Southern Georgia in 1500, afterwards in the spring of 1501, Ismail contacted the Georgian kings for a peaceful purpose - asking for help in the battle with Alvend Ak-Koyunly. The Qizilbashes and Georgian army won a brilliant victory, thus ending the Qizilbashes' struggle for the supreme politic power. In the autumn of 1501 Ismail was consecrated Shahinshah in Tabriz and laid the foundation of the Safavid state.

არაბულ-სპარსული წარმოშობის მცენარეთა სახელები სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონი ქართულის“ მიხედვით

არაბულ-სპარსული წარმოშობის მცენარეთა სახელების შესწავლა ს.ს.ორბელიანის „ლექსიკონ ქართულში“ წარმოადგენს ჩვენი კვლევის საგანს და სტატიაში წარმოდგენილია ამ კვლევის მეოთხე ნაწილი, კერძოდ, ქართული ალფავიტის „ი“ და „კ“ ასოებით დაწყებული მცენარეთა სახელები (იასამანი, ინა, იორდასალები, ისპანაღი, კალამი, კალნაბი, კანაფი, კურნა), რომელთაც აღმოსავლური, კერძოდ, არაბულ-სპარსული ეტიმოლოგია უდასტურდება.

იასამანი – (ხე) ZABCDE (20, 321)

სპარსულ ლექსიკონებში ეს ლექსიკური ერთული მოცემულია *ياسامان* (იასამან) ფორმით. „ზეთისხილის გვარის აღმავალი ბუჩქი. მისი ყვავილები დიდი და სურნელოვანია, თეთრი ან ყვითელი, ან წითელი. ყვავილები ხან ცალმხრივია და ხან ტოტის ბოლოს განლაგებული. ცნობილია ამ მცენარის ასამდე სახეობა, რომელთა სურნელოვანი ჯიშის ყვავილებს ხშირად იყენებენ პარფიუმერიაში. ხოლო თეთრი იასამნის შედარებით ახალგაზრდა ტოტებს იყენებენ მოსაწევი მილების დასამზადებლად (ხის არომატული ბუნების გამო). იასმინ. იასემონ. ზიან. გელ-ე ჰაშმ, სამან. ინდოელები მას ჩანბალის უწოდებენ“ (6, 286).

„ზეთისხილის ოჯახის სუბტროპიკული მცენარეები, ჟასმინის გვარის, თეთრი და ყვითელი ყვავილებით. ჩვეულებრივ იასამანს (*J. officinale*) აქვს თეთრი სურნელოვანი ყვავილები, საიდანაც მიიღება ზეთი. ეს ნივთიერება გამოიყენება პარფიუმერიაში. ჩინურ იასამანს (*J. nudiflorum*) აქვს ღია ყვითელი ყვავილები, რომლებიც ხის ფოთლის წინ ჩნდება. „იას“ ან „იასამან-ე ჩამბა“ (*J. grandiflorum*) იასამნის გვარის სხვა სახეობებია, რომლებიც იზრდება ირანში. მისი ეთერზეთი გამოიყენება ჩაის არომატიზებისთვის (16, 538).

სპარსულ ენაში იასამანის (ხე, ბუჩქი) ფორმის რამდენიმე ვარიანტი არსებობს: იასამან //იასამინ// იასემინ (7, 302).

იასამანი (ლათ. *Syringa*), მესხეთში ლეილაღი (თურქ. *Leylak*, არაბ. *سندباد*) – მცენარის გვარი ზეთისხილისებრთა ოჯახისა. ფოთოლმცვივანი პატარა ხე, ან ბუჩქია. ცნობილია 30-მდე სახეობა. მუქი მწვანე წვეტიანი ფოთოლი აქვს. ფუძე გულისებრი, სურნელოვანი, თეთრი, ლილისფერი, ან იისფერი ყვავილი მარტივია, ან ბუთხუზა. აღ. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“ იასამანი ლექსემის რუსული სახელწოდება *сирень обыкновенная*, ლათინური *Syringa vulgaris L.*,

მესხური – ლეილადი. მისი სინონიმებია: ჟასმინი, ლეილადი (13 260). გურულ დიალექტში იასამანი – (გურ.) ძველი დილინი, სიმღერაა ხალხური (25, 74).

იასამანი ლექსემა დასტურდება ძველ ქართულ კარაბადინებში: ირ. ياسمن – იასამანი, იგივე მნიშვნელობით Syringa (10, 707. 27, 312) ასევე ისეთ ძველ ძეგლებში, როგორცაა: “შაჰ–ნამე” სპარს. ياسمن იასამან –ყვავილია, იგივე მნიშვნ. (1916:808). “ქილილა და დამანა”: ორ. სამან–უცვეთელა. (გვ:1017). თეიმურაზ პირველის თხზულებებში – სურნელოვანი მცენარე (1933:299).

დ. ჩუბინაშვილი აღნიშნულ ლექსემას არაბულ ეტიმოლოგიას უთითებს ясмин (17, 577). არაბულ ლექსიკონებში: الياسمين/iasmīn – ზეთისხილისებრთა ოჯახის მცენარეა. სურნელოვანი ყვავილებით. სპარსულიდან არაბიზებული ფორმა (1, 1065). სპარსული ეტიმოლოგიითაა ჯონსონის ლექსიკონშიც (29, 1411).

ინა – (ზალ.) წითლად შემღებავი ZA (20, 330).

უცხო სიტყვათა ლექსიკონში მითითებულია მისი არაბული წარმომავლობა არაბ. henÁ - 1. მოწითალო-ყვითელი საღებავი, რომელსაც ხმარობენ თმის, ფრჩხილებისა და სხვ. შესაღებავად. 2. ბუჩქი, რომლის ფოთლებისგანაც ამზადებენ ამ საღებავს.

სპარსულ ლექსიკონებში მითითებულია ამ ლექსემის არაბული წარმომავლობა. حناء ჰანნა //ჰენა 1. ინა, 2. ხნა (რუბინჩიკი 1376: 520). ჰანა (არაბიზებული ‘ხანა’) ხნა (ენსაფფური 1377: 345).

„ინისებრთა გვარის მცენარე, რომელიც ხარობს აფრიკის, სამხრეთ აზიისა და ჩრდილოეთ ავსტრალიის სუბტროპიკულ და ტროპიკულ რეგიონებში და უძველესი დროიდან გამოიყენება კანის, თმის, ფრჩხილების, ტყავის და მატყლის შესაღებად (ომიდი 1389: 545). „(არაბ.) ეს არის ბუჩქი ბროწეულის მსგავსი ფოთლებით, რომლის ყვავილები თეთრი და სურნელოვანია. ფოთლებს ფქვავენ და მტვრის სახით ქცეულს გამოიყენებენ თმის, ფრჩხილების ან კიდურების შესაღებად. გამოთქმა: „მის ინას ფერი არა აქვს“ (მოინი 1375: 454).

პირველი დოკუმენტური მტკიცებულება, რომელშიც ინა, როგორც სამედიცინო საშუალებაა, მოხსენიებულია, ეგვიპტურ ებერსის პაპირუსში, რომელიც ჩვ. წ. აღ–მდე XVI საუკუნით თარიღდება. ინით მკურნალობა ძალიან პოპულარული იყო არაბულ ქვეყნებში. მას ძლიერი სადუზინფექციო შემადგენლობა აქვს და იყენებენ ჭრილობების, ნაკერების, დერმატოლოგიური დაავადებების და ძვლების ტკივილის დროს. თირმიზ უმ სალმას ჰადისის მიხედვით: “მოციქულ მუჰამედის ცხოვრებაში არ არსებობდა არც ერთი იარა, ან ჭრილობა, რომლის მოსაშუშებლადაც ინას არ იყენებდნენ” (9, 158).

ინა ლექსემა დასტურდება ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებში (არ. ჰინნა) Balsamina Hortensis Impatiens noli tangere L. (27, 494);

არ. حا ჰენნა, resp. ჰინნა მოწითალო საღებავი ჰენნის ხისაგან (*Lausonia Inermis* L.) (10, 708). დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში არაბული წარმომავლობა უფიქსირდება: არაბ. თმის საღებავი. მცენარე Хенне, алкала (1984: 708). დასტურდება შაჰ-ნამეში წითლად შემღებავი (1974: 632).

არაბული წარმომავლობისაა ჯონსონის ლექსიკონში (1852:494); الحناء/alĪnÁ' – ხე, რომლის ფოთლებიც და ტოტებიც ბროწეულისას ჰგავს. აქვს მტევნებივით თეთრი ყვავილები. მისი ფოთლებიდან მიიღება წითელი საღებავი (ალ-ვასიტი:201), *Lawsonia inermis* ან *Egyptian privet*– მცენარე, რომლის ფოთლებიც გამოიყენება კიდურების შესაღებად (ლეინი 2: 654).

იორდასალები – (ბალ.) ZABCDE (20, 332).

იორდასალამი – *Paeonia* L. ქართლური, ქიზიყური – ტყის ყაყაჩო; კახური გუგულის კაბა; ზემო რაჭული – გუგული; ქვემო რაჭული – ყაყაჩო; სულხან-საბა ორბელიანი–იორდასალები; ნიკო კეცხოველი – იორდანეს სალამი. ამ სახეობის წარმომადგენელთა უმრავლესობა მრავალწლიანი ბალახია იორდასალამისებრთა (*Paeoniaceae*) ოჯახისა, მსხვილი ძირებით, ზოგი წარმომადგენელი ნახევრად ბუჩქია. ფოთლები სამნაწილიანია, რთული (13, 260).

სამედიცინო წიგნებიდან გვხვდება XI საუკუნის “უსწორო კარაბადინში – იორდასალები: ყელშასაბამი წამალია (23,494). იადიგარ–დაუდში: იორდასალები – *Radix Paeoniae* მცენარისაგან *Paeonia Officinalis* L. (10, 708). ევროპაში იორდასალამი ცნობილია უძველესი დროიდან. ჯერ კიდევ პლინიუს უფროსმა ნაშრომში “ბუნების ისტორია,” პირველად აღწერა იორდასალამი და მიუთითა იმ 20 ავადმყოფობაზე, რომელთა სამკურნალოდაც ის გამოიყენებოდა. საქართველოში გვხვდება გვარ იორდასალამის 10 სახეობა. მათგან 7 კავკასიისა და საქართველოს ენდემია.

ძველ ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში იორდასალამი აბუჯაჰლ ყაუნის სახელწოდებით გვხვდება. “აბუჯაყლ ყაუნი, ვითარცა და იორდასალამიო ... კაცსა რომე გული და ღვიძლი სტკიოდეს და ესე იორდასალები ჭამოს და დაჭრას, წყალშიგა დააღბოს და მისი წვენი სვას, გულსა და ღვიძლსა ორსავე მჰოველ არგებს და ფირტუსა ამთელებს (9, 151).

არაბული წარმომავლობის მითითებითაა დ. ჩუბუნაშვილის ლექსიკონში იორდასალამი – არაბ. ньонь, марьин корень (26 582). იორდასალების ამოსავლად უნდა მივიჩნიოთ არაბული عود الصليب (არაბ.) – ერთგვარი ხე, რომელსაც ცეცხლი ვერას აკლებს. ერთგვარი ხე, რომელიც კვადრატებად იშლება. სამკუთხა ხის ნაჭერი, რომელიც გამოიყენება ამულეტად (თილისმად) საშინელი სიზმრების თავიდან ასაცილებლად (29,896. 11, 190); (რელ.) ჯვრის ხე, (ბოტ.) პიონი (3, 442).

ამ სიტყვის არაბული ეტიმოლოგია დასტურდება სპარსულ ლექსიკონებშიც: „უდოსსალიბ ბოტ. კურდღლის კომბოსტო (заячья капуста)“ (19, 196). „უდალსალიბ. [არაბ.] არის წამალი, რომელსაც ჰქვია ფავანია. ვისთანაც იქნება, მას

დაიცავს ეპილეფსიის უბედურებისგან. ზოგი კი ამბობს, რომ ეს არის ხე, რომელზეც ცეცხლი არ მოქმედებს და როგორაც არ უნდა დაამტვრიონ, კვადრატული ფორმის იქნება. მას ასევე უწოდებენ სამკუთხა ჯოხს, რომელსაც ბავშვთა ამულეტებში იყენებენ, ძილში რომ არ შეშინდნენ. ეს არის ჯოხი სპეციალური ხისგან, რომლისგანაც ქრისტიანები ჯვარს კვეთენ და ბავშვებს ყელზე ჩამოჰკიდებენ ძილში შიშის გასაქრობად და ძალიან სასარგებლოა ეპილეფსიისთვის“ (6, 3413). „იგივე ფავანია (საკმეველის ხე არის, ჯვარი. პოდაგრის, ეპილეფსიისა და კომმარების თავიდან ასაცილებლად) (ომიდი 1389: 476). „უდოლსალიბ (არაბ.) იორდასალამი (ფავანია), სამკურნალო მცენარე“ (7, 727).

საინტერესოა, რომ სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში დამოწმებული იორდასალების რამდენიმე ვარიანტი სხვადასხვა საუკუნეების მიხედვით (იორდასალები> იოლდასალები> იორდასალამი) სინონიმებად მიიჩნევა.

ისპანალი – ბალ. ZA. (ბალ.) სხვათა ისპანაჩოულად ისპანალ ჰქვიან B. (20, 337).

ისპანახი *Spinacia oleracea* საბა სპანმელი. ბალახოვანი მცენარე ნაცარქათამა სებრთა (*Chenopodiaceae*) ოჯახისა. შუა აზიაში, ირანსა და კავკასიაში ცნობილია 3 სახეობა. ყველაზე გავრცელებულია *Spinacia oleracea*. ისპანახის 25-50 სმ აღწევს, აქვს სამკუთხა-შუბისებური ან კვერცხისებრ წაგრძელებული სადა ან გოფრირებული ფოთოლი. კარგად იტანს სიცივეს, სწრაფად იზრდება. აშენებენ ზომიერი ჰავის ქვეყნებში. იყენებენ კულინარიაში.

სპარსული წარმომავლობისად მიიჩნევა დ. ჩუბინაშვილი ამ მცენარეს (26). ძველ სამედიცინო წიგნებში მითითებულია მისი არაბულ-სპარსული წარმომავლობა: ისპანახი ან ასპანახი (სპ-არაბ. ისჰანაჯ ან ასჰანაჯ) ისპანახი. *Spinacia Tetrandra* Stev. (უსწორო კარაბადინი: 494); (10,708).

اسبانج/’isbĀnaj– ბერძნული წარმომავლობის. سبانج/sabĀnaĀ – ცნობილი მცენარე, არაბულად الحرا. არაბიზებული (ალ-თუნჯი: 25–95). სპარსული წარმომავლობისაა ალ-ვასიტისა (1,17) და ჯონსონის ლექსიკონებში (29,681) იგივე მნიშვნელობით.

ველური სახით ისპანახი იზრდება წინა აზიაში. მისი კულტივირება (მოშენება), როგორც მიიჩნევა, დაიწყო სპარსეთში (ირანში). ევროპულ ენებში ამ სიტყვის ეტიმოლოგიური სახელწოდება უკავშირდება სპარსულ اسبانج, რაც ნიშნავს “მწვანე ხელი”. აბრეშუმის გზით ის შეიტანეს ჩინეთში, სადაც მე-7 საუკუნის შუაწლებში მიიღო სახელწოდება: “სპარსული ბოსტნეული”. ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში ისპანახის მოყვანის შესახებ ცნობები აღმოჩენილია მე-11 საუკუნის სამ არაბულ თხზულებაში. ისპანახი არაბული სამყაროს ყველაზე სახელგანთქმული ბოსტნეული იყო, რომელსაც სპეციალურ ტრაქტატებს უძღვნიდნენ. იბნ ალ-ავამი მას “მწვანე ილის გენერალს” უწოდებდა (*Guide to Cultivated Plants - A.T.G. Elzebroek*).

სპარსულ ლექსიკონებში აღნიშნული ლექსემა ბერძნული წარმომავლობისაა. „ბერძ. სპინაკიონ =ესჴანაჯ, ესჴანახ, ესჴანახ. ერთწლიანი მცენარეა ფართო ფოთლებით და სუსტი და წვრილი ღეროებით, გამოიყენება სუპებისა და

ზოგიერთი საკვების მოსამზადებლად. გამოთქმა: ვინმეს თავიდან იპანახის ამოსვლა - ძალიან გაკვირვებული (15,78. 16.,45. 6,49).

სპარსულში ისპანახი ფორმის რამდენიმე ვარიანტი არსებობს: ესენაჯ (რუბინჩიკი 1376: 83). ესენაჯ, ესენახ, ესენახ, ესენაჯ, სენაჯ - ისპანახი (10,656).

კალამი – (ბალ.) დასაწერი ლერწამი ZA. დასაწერი ჩალა BC

კალამი – (ბალ.) (30,23 გამოსლ.) სუნნელი ლერწამი ZA. კალამოკრი (ბალ.) იგივე სუნნელი ლერწამი ZA. მირონის სუ(ლ)ნელია ლერწამი CD. მირონის სუნნელი E (20, 348).

ჩალამკალამი - ბამბუკის მსგავსი ერთგვარი მცენარეა, შალაფა (22).

შალაფა - ქიზიყ. ალაფა; იმერ. ჩალამკალამი; ზემო იმერ. ფანჯარა; იმერ. რაჭ. ლეჩხ. კალამი; ინგილ. ქალიშ; მეგრ. ბანჯარი, ბაჯარი, წალამი, კალამი (მაყაშვილი: 502). ჩალამკალამი - камыш (27); ჩალამკალამი - ლერწამი (14).

„მრავალწლიანი ბალახოვანი სარეველა მცენარე მარცვლოვანთა ოჯახისა, იზრდება 1-2 მ სიმაღლისა. ყვავილედ იგრძელი ცოცხია. თავთავები ერთყვავილია. ფესვი დანაწევრებულია, მსხვილი მუხლებით. იძლევა დიდი რაოდენობით თესლს. სამკურნალოდ გამოიყენება მცენარის წყალთან ნაყენი. იგი სასარგებლოა პოდაგრის, რევმატიზმისა და ნევრალგიების დროს. მისი დალევა საფრთხილოა, რადგან მცენარე შხამიანია (5,351).

ქართული დიალექტებიდან იმერულში ამბობენ სარეველა ბალახია ერთგვარი; ბამბუკისმაგვარი მცენარე, მისგან სალამურებს აკეთებენ (დლონტი 1974).

გიორგი შარაშიძის „გურულ ლექსიკონში“ მოცემულია: სოინარი -ძველი ხალხური მუსიკალური დასაკრავი, რომელიც სხვადასხვა სიგრძის მასრებისაგან შედგება. ეს მასრები მჭიდროდაა მიკრული ერთი მეორეზე ბლის ტყავით, ბგერათა მიხედვით (იმ მცენარეს, რომლისგანაც სოინარს აკეთებენ, ეწოდება სოინარის ბუჩქი....სოინარის გაკეთება სხვა მცენარისგანაც შეიძლება, მაგ., ჩალამკალამის ღეროებისაგან, მაგრამ უხეში გამოდის ბაგისათვის).

აღნიშნული ლექსემაა არაბ. قلم /qalam – საწერი, ლერწამი (4, 657. 29,:976). ფიქსირდება ყურანში, იგივე მნიშვნელობით (5,672).

სპარსულ ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომებში კალამი (არაბიზებული ბერძნული ლექსემაა) „1.ნებისმიერი ინსტრუმენტი, რომლითაც წერენ. 2. გადაჭრილი ლერწმის ღერო დასაწერად“ (მოინი 1375: 354). „ყალამ (ბერძ.) ლერწმის ღერის, ხის, ან ლითონის საწერი ინსტრუმენტი, რომლითაც მელნით ქალაქზე წერენ. წერის სტილი“ (7, 824. 6,355. 16,343), ან قلم ეს არის წყლის მცენარე გრძელი, ღრუიანი ღეროებით, რომელიც იზრდება სველ, ჭაობიან ნიადაგებზე (15,354).

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში კალამი ლექსემა ვერ დაიძებნა. დ. ჩუბინაშვილთან არაბული ეტიმოლოგიით – ლერწამი ან ფრთა. საწერი ლერწმისგან ან ბატის ფრთა (26, 589).

კალნაბი – (ბალ.) კომბოსტოსთან ნახე ZAB. (ბალ.) თავი რომ სრულ (მლივ D) ხვითი (ხვითად D) აქვს კონბოსტოსა (კონბოსტოსა CqD) და ზედ ფოთოლი (ფოთელი D) ორი–სამი CD(ბალ.) თავი რომ სრულ ხვითად ექნება, ის კომბოსტო E (20).

კალნაბი – მწვანე ყვავილიანი კომბოსტო. Choux fleur. Brassica Oleracea (23, 494). იადიგარ–დაუდში არ ფიქსირდება.

მცენარე ველური სახით უცნობია. ითვლება, რომ ხმელთაშუა ზღვის კულტურაში ყვავილოვანი კომბოსტო სირიელი გლეხების მიერ იქნა შემოტანილი. მრავალი წლის განმავლობაში იგი მოიხსენიებოდა, როგორც სირიული კომბოსტო. ავიცენა ზამთრის პერიოდში რეკომენდაციას უწევდა, ეჭამათ სირიული კომბოსტო. პირველად ყვავილოვანი კომბოსტო დეტალურად აღწერა არაბმა ბოტანიკოსმა იბნ–ელ–ბეიტარმა. მრავალი საუკუნის განმავლობაში ყვავილოვანი კომბოსტო მოჰყავდათ მხოლოდ სირიაში და სხვა არაბულ ქვეყნებში. მე–12 საუკუნეში არაბებმა ის ესპანეთში შეიტანეს, ხოლო სირიიდან გაიტანეს კვიპროსზე, მრავალი წლის განმავლობაში კვიპროსი იყო ყვავილოვანი კომბოსტოს მთავარი მომწოდებელი ევროპაში (17).

სპარსულ ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომებში ამ ლექსემის სხვადასხვა ფორმები გვხვდება და მითითებულია მისი არაბული წარმომავლობა: **კალნაბი (ქარანბ//ქალამ)** (ქარამბ) კომბოსტოს სახეობა (19,322). „ქარანბ -ამ სიტყვის სხვა ფორმაა **ქალამ**. ქარანბი საჭმელად ვარგისია და მას ასევე **ქარანაბა** და **ქარამ** ჰქვია. ქარანბს ნალებში ამზადებენ და მიირთმევენ და ასევე წვნიანებშიც ყრიან“ (6, 893). „(არაბ.) ქარანბ 1- კომბოსტო (ქალამ) 2- კომბოსტოს ერთ-ერთი სახეობა, რომელსაც ქალამფიჩ (ხვეულა/ხუჭუჭა კომბოსტო) ჰქვია“ (15, 2957). „(არაბ.) კომბოსტო“ (16,345). „ქარანბ - კომბოსტო, კომბოსტოს სახეობა“ (7,866).

არაბულ ენაში ქურუნბ–ქურუმბ ფორმითაა: كرنب-كرب/ kurunb-kurumb– კრებ. კომბოსტო (3,685). ჯონსონის ლექსიკონში შემდეგი მნიშვნელობებით: არაბ. كرنب/kurnub-karamb - ქარხალი, ქარხლის სახეობა; სპარს. كرنب/karambÁ– კომბოსტოსგან მომზადებული საჭმელი (29,1005).

კანაფი – (ბალ.) ფრანგულია, ქართულად ექვსუნჯი (ექსუნჯი) ჰქვია ZAB (20,350).

ფრანგული Chanvre, Cannabis - კანაფი. კანაფი – Cannabis, конопля - ს.ს. ორბელიანი – ექვსუნჯი; ინგილოური – ჰასრალ; ჰანური – კერფი, კეფი; მეგრული – კგფი,კიფი; სვანური – გიმბაშ, ქან, ხერხლა (13,260).

قنب/qinnab - Cannabis or hemp. სპარსული كاناب/kanab ფორმიდან, რომელიც არაბულში შევიდა. მცენარე, რომლის ქერქიც თოკებივითაა დახვეული (11,2566). ცნობილი ბალახი. ბერძნული არაბიზებული ფორმაა ალ–თუნჯის მიხედვით (2,129).

სპარსულ ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომებში: „(ქანაბ//ქანაF) კანაფი: (19,357). „ქანაბ - ეს არის მცენარე, რომლისგანაც თოკებს გრეხენ და ქაღალდსაც ამზადებენ. ქანაბ - მისი არაბიზებული ფორმაა კანაბ قنب ლათინური - კანაბის „Kanabis“ (6,343). „ქანაბ =ქანაF=ქანავ , არაბიზებული ფორმაა კანაბ. 1. კანაფი, 2. თოკი, რომელსაც კანაფისგან ამზადებენ, 3. ბანგი“ (15,3084-3085. 7,894).

კანაფი, როგორც სამკურნალო ბალახი, დასტურდება ძველ ქართულ კარაბადინებში (10, 709. 27,495. 23,824).

კურნა – (ბალ.)მდელოა ძმრის სართავი Z. (ბალ.) მდელოა, რომელი ერთვის ძმარსა C. (20,398).

არაბი ლექსიკოგრაფების მიერ იგი განმარტებულია შემდეგნაირად: قارنوٰ/qarnuvat – მწვანე ღეროვანი ბალახი, მტვერში იზრდება, რომელიც ფოთლებიც წითელია. მისი ნაყოფი ეკალს გავს. ღეროს დასრესის შედეგად, მწარე წვენი გამოდის (1, 731); იზრდება ქვიშიან ადგილებში. მისი დამტვრიანებული ფოთლები სამყურას ფოთლებს ჰგავს. აქვეა ტერმინი قارون/qurun - მცენარე, რომელიც უფრო დიდი იზრდება, ვიდრე ხარის რქები. აქვს გოროხზე (ბარდაზე) დიდი მარცვლები. რომ გაიხსნება, შიგნით ყვითელია. მისგან ამზადებენ ჰარისას (ჰარისა – კერძი, მომზადებული დაკეპირი მოხარშული ხორცისა და მოხარშული ხორბლისგან). საჭმელია, თან ზამთრისთვის ინახება (ლისანუ–ლ ყარაბი). არაბული ეტიმოლოგია უდასტურდება ჯონსონის ლექსიკონში არაბ. قارنوٰ/qarnuvat – ბალახი, რომელიც იზრდება ქვიშიან, ბორცვებიან ნაპრალებში (29,960); სპარსული არაბიზებული ფორმაა ალ–თუნჯის მიხედვით: قارنوٰ/qarnuvat – ბალახოვანი მცენარე, რომელიც სიმაღლეში იზრდება. არაბიზ. كرنه/kurnah (2,127).

სპარსულ ლექსიკოლოგიურ ნაშრომებში კურნა > ფუნე (სამეცნიერო სახელწოდება: *Mentha pulegium*) პიტნისებრთა ოჯახის მცენარეა. პიტნის გვარის მცენარეა. მის ყვავილებსა და დაქუცმაცებულ ფოთლებს პიტნის არომატი აქვს. მას ასევე უწოდებენ პუდნე, ფუდენჯ. პიტნა არის ერთ-ერთი სამკურნალო მცენარე, რომელიც გამოიყენება ტრადიციულ მედიცინაში, როგორც რეგულატორი, ნაყოფის მოსაცილებლად, მაგრამ ის ტოქსიკურია ღვიძლისთვის და იწვევს ზოგიერთი ადამიანის სიკვდილს. მისი ეთერზეთი გამოიყენება პარფიუმერიის ინდუსტრიაში და შეიცავს ტოქსიკურ ნივთიერებას.

ფუნეს ისტორიულად იყენებდნენ მცენარეული ჩაისა და საკვების არომატიზებისთვის. მისი ჩაი გამოიყენებოდა გაციების, სიცხის, ხველების, საჭმლის მონელების, ღვიძლის პრობლემების, თავის ტკივილის მოსახსნელად, ჩუტყვავილას და ტუბერკულოზის სამკურნალოდ.

პუნე ძირითადი იყო „ფუთუნაქ“, რომელიც შეიცვალა ფუთუნე (ან ფუთინე), ფუდნე, პუდნე, ფუდენჯ თანამედროვე სპარსულში გამოიყენება სიტყვა „ფუნე“.

ძველ ირანში მას ფუთუნეს ეძახდნენ. ქურთულში ფუუნგე, ურდუ - ფუდინე და მაზანდარანში მას ფითნაქს უწოდებენ .

ქართული წერილობითი ძეგლებიდან მოხსენიებულია XI საუკუნის ძეგლში "მამათა ცხოვრებანი": კურნიაჲ – "მდელოჲ, რომელი ერთვის ძმარსა"; ბალახია, პიტნის ნაირსახეობა *Mentha pulegium* (12,485).

ამრიგად, სტატიაში განხილულ მცენარეთა სახელებს ქართულში მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვთ და დასტურდება მათი აღმოსავლური წარმომავლობა.

ბიბლიოგრაფია

1. ალ-ვასიტი 2004 – *المعجم الوسيط (2004). الطبعة الرابعة. مكتب الشروق الدولية*
2. ალ-თუნჯი 1988 *معجم المعربات الفارسية في اللغة العربية. دمشق: (1988).*
3. Арабско-русский словарь, „Издатель русский язык”. Москва. 1984.
4. Арабско-русский словарь к корану и хадисам, М-СП,2006, „ДИЛЯ” Москва. 2006.
5. ლექსიკონი ბიოლოგიური და სამედიცინო ტერმინები და ცნებები / გ. გოგიჩაძე, გ. კანდელაკი, თ. გოგიჩაძე. თბილისი, 2011.
6. დეჰხოდა 1342 – *دهخدا علی اکبر، لغت نامه دهخدا، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲.*
7. ენსაფფური - *انصاف پور غلامرضا، کامل فرهنگ فارسی (یا فرهنگ دری برای ملل ایرانی: تاجیک، افغان، خوارزم، فارسی زبانان از بنگال و هند و پاکستان تا قفقاز و آسیای غربی کرد).* تهران. 1377
8. „ვეფხისტყაოსნის” მასალები - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტთან არსებული “ვეფხისტყაოსნის” აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის სალექსიკონო ფონდი.
9. თირქია ლ. ანომალური იორდასალამი – *Paenica anomala L* -ის გამოყენება მედიცინაში. შოთა მესხიას ზუგდიდის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი : შრომების კრებული. თბილისი, 2012. -ISSN 1987-6777. - N 6. - გვ.150-151
10. იადიგარ-დაუდი. ლადო კოტეტიშვილის წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით. თბილისი, 1938.
11. Lane E. Arabic-English Lexicon,”Frederick Ungar Publishing Co.” New-York. 1865-1893.
12. „მამათა ცხოვრებანი” (1975). ბრიტანეთის მუზეუმის ქართული ხელნაწერი XI საუკუნისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ვახტანგ იმნაიშვილმა. თბილისი, 1975.
13. მაყაშვილი ალ. *ბოტანიკური ლექსიკონი. მცენარეთა სახელწოდებანი.* თბილისი, 1961.
14. .Mo'in M. Persian Dictionary, Tehran, “Amir qabir”.1996.
15. მოინი 1375 – 1375. *معین، محمد. فرهنگ فارسی (متوسط). مؤسسه انتشارات امیرکبیر. تهران.*

15. **ომიდი** – محمد. فرهنگ فارسی (متوسط). مؤسسه انتشارات امیر کبیر. تهران. 1375.
16. Орлова Ж. Всё об овощах - Москва: Агропромиздат. 1986.
17. *თურქული ლექსიკონი*. Osmanlı Türkçesi Sûzlüğü. Ankara: Beşineî Basım. 2007.
18. *რუბინჩიკი* 1376. نشر بشارات. (دو جلدی). یوری. فرهنگ فلرسی به روسی (دو جلدی).
19. სულხან-საბა ორბელიანი, “ლექსიკონი ქართული”, ტ. I , II, თბილისი, 1991 და 1993.
20. Fisher-Elfert Hans-Werner: Papyrus Ebers und die antike Heilkunde. Akten der Tagung vom 15. - 16.3.2002 in der Albertina/UB der Universität Leipzig. Harrassowitz, Wiesbaden 2005 ISBN 3-447-05209-0
21. “ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი” ტ. I- VIII (პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), თბილისი, 1950-64.
22. ქანანელი. *უსწორო კარაბადინი*. ტექსტი დაამუშავა და წინასიტყვაობა დაურთო ექ. ლ. კოტეტიშვილმა. თბილისი, 1940.
23. “ქილილა და დამანა” სპარსულიდან თარგმნილი მეფე ვახტანგ მეექვსისა და სულხან-საბა ორბელიანის მიერ. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო მაგალი თოდუამ. თბილისი, 1940.
24. ლლონტი ალ. *ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა* თბილისი, 1984.
25. ჩუბინაშვილი დ. ქართულ-რუსული ლექსიკონი, სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო ა. შანიძემ, “საბჭოთა საქართველო”. თბილისი, 1984.
27. ჩუბინაშვილი ნ. (1971–73). „*რუსულ-ქართული ლექსიკონი*” (ალ. ლლონტის რედაქციითა და წინასიტყვაობით), ტ. I-II, თბილისი, 1971-1973.
28. „წიგნი სააქიმოჲ” კოტეტიშვილი ლ. (1936). „*მედიცინა ძველ საქართველოში XIII საუკუნე*”. თფილისი, 1936.
26. წერეთელი გ. არაბულ-ქართული ლექსიკონი, „ თბილისი, 1951.
27. Jonson F. *Dictionary Persian, Arabic and English*. London: Published under the Patronage of the Honourable East-india company. 1852

Sopio Imedadze

Akaki Tsereteli State University

Maia Shishinashvili

Akaki Tsereteli State University

The names of the Arab-Persian origin plants according to Sulkhan-Saba Orbeliani “Georgian Dictionary” (4)

Abstract

There is a vocabulary of oriental origin, the plant names that are sorted by the author, next to the word according to species (tree, grass, flowers) in Sulkhan-Saba Orbeliani's "Georgian Vocabulary".

Sulkhan-Saba points to the origin of different plants (Persian, Arabian, Tatar, not Georgian, other language, etc.), some are left without reference and the author considers them as a Georgian word.

The aim of the work is to identify the names of Arab-Persian origin plants in Sulkhan-Saba Orbeliani's "Georgian Vocabulary", to indicate their etymological origin and ways of settlement in Georgian language.

This paper is the fourth part of our study. The names of plants beginning with the letters of the Georgian alphabet "I" and "K", which are confirmed by the Eastern, in particular, Arabic-Persian etymology. These words are: **Iasamani, Ina, Iordasalebi, Ispanaji, Kalami, Kalnabi, Kurna, Kanapi.**

All lexical items will be checked in the etymological dictionaries of the respective languages and dialects, we will determine and use the phonetic regularities that are bases of the phonetic conclusions of the vowels and consonants between the words of the unrelated languages.

جشن باستانی یلدا در فرهنگ مردم ایران

مقدمه

پایان فصل خزان و آغاز سپیدی زمستان را ایرانیان از دیرباز با جشنی به شکوه مهربانی و عظمت مهرورزی در شبی که به بلندای آن شبی نیست گرمی می‌دارند. ایرانیان شب سرد یلدا را به امید دیدار خورشید درخشان، با شادمانی به صبح می‌رسانند تا استقبالی با مهر و عطوفت از مهر داشته باشند.

در تعریف کلاسیک ما، یلدا وام‌واژه‌ای آرامی در زبان فارسی است به معنای «میلاد» و به خصوص در گویش‌های آرامی مسیحیان مشرق زمین به میلاد مسیح اشاره دارد. این واژه در گویش‌های آرامی، از جمله سریانی، مشترک است و احتمالاً از گویش‌های آرامی شرقی رایج در ایران یا بین‌النهرین به زبان فارسی راه یافته است. پیوند یلدا و عیسی مسیح این فرضیه را به وجود آورده است که یلدای ایرانیان در اصل همان میلاد مسیح است که ایرانیان بزرگداشت آن را از مسیحیان مشرق زمین در دوران پیش از اسلام فرا گرفته‌اند، اما پذیرش این فرضیه دشوار است، چرا که نشانه‌ای از رغبت ایرانیان غیرمسیحی پیش از اسلام به رسوم و آیین‌های مسیحیان در دست نیست.

حتی در دوره‌ی اسلامی نیز که ایرانیان مسلمان عیسی مسیح را بنابر اعتقادات خود گرمی می‌داشتند، شاهی برای بزرگداشت میلاد عیسی و ورود آن به رسوم رایج نمی‌توان یافت. همچنین این فرض که بیشتر ایرانیان پیش از اسلام مسیحی بوده باشند و رسم بزرگداشت میلاد مسیح را پس از اسلام و گرویدن به دین جدید با خود به همراه آورده باشند، پذیرفتنی نیست (جم، 1398: 60).

در سنت‌های ایرانی شب یلدا، شب اول خلقت و آغاز آفرینش است. این احتمالاً از آنجا می‌آید که مردمان دوران‌های باستانی از ابتدای زمستان، تغییر طبیعت و طولانی شدن روز و غلبه نور بر تاریکی را به چشم خود مشاهده می‌کردند و لابد پس از سال‌ها ممارست یافتن آن شب و آن روز برای آن‌ها میسر شده است، اما گذشته از همه این‌ها شب یلدا از معدود جشن‌های شبانه ایرانیان است که هنوز زنده و پابرجاست. جشن‌های دیگری نیز چون جشن سده و تیرگان از همین دست و از جشن‌های شبانه بوده‌اند اما از آن جشن‌ها جز در برخی نقاط ایران اثری برجای نمانده است.

شب یلدا که در روزگار ما بیشتر به نام شب چله خوانده می‌شود، همزمان با شب اول زمستان است. ایرانیان در این شب آیین‌های خاصی را اجرا می‌کنند. تمام اعضای فامیل در خانه بزرگتر خانواده جمع می‌شوند و تا پاسی از شب به شادمانی و گپ و گفت و خوردن آجیل و میوه و شیرینی و گاه حافظ خوانی می‌پردازند. باید توجه داشت که جشن میلاد مسیح که در 25 دسامبر ثبت شده، طبق تحقیق، در اصل جشن ظهور میترا بوده که مسیحیان در سده چهاردهم میلادی آن را روز تولد حضرت عیسی قرار دادند. یلدا اول زمستان و آخر پاییز

است که درازترین شب‌های سال است و در آن شب، یا نزدیک بدان، آفتاب به برج جدی تحویل می‌کند و قدما آن را سخت شوم و نامبارک می‌انگاشتند. یلدا برابر با شب اول جدی و شب هفتم دی ماه جلالی و شب بیست و یکم دسامبر فرانسوی است (تلیانی، 1385: 9).

دلایل پایدار ماندن این جشن را می‌توان بدین گونه برشمرد:

1- از باورهای دینی کهن، شب زایش خورشید (مهر) است.
2- بلندترین شب سال، یعنی طولانی‌ترین است، نشانه اهریمنی شبی شوم و ناخوشایند که از فردا به کوتاهی می‌گراید.

3- پایان برداشت محصول صیفی و آغاز فصل استراحت در جامعه کشاورزی است. همه قشرها و گروه‌هایی که از فرآورده‌های کشاورزی و تلاش کشاورزان بهره‌مندند، در جشن نخستین روز دی ماه و برداشت محصول، در شگون و شادی کشاورزان شرکت می‌کنند و ... در این روز پادشاه با دهقانان و برزگران مجالست میکرد و در یک سفره با ایشان غذا می‌خورد و می‌گفت: (... قوام دنیا به کارهایی است که به دست شما می‌شود. آیین و جشن شب یلدا یا شب چله بزرگ، تا به امروز در تمامی سرزمین کهنسال ایران و در بین همه اقشار و خانواده‌ها برگزار می‌شود. یلدا را همچنین می‌توان جشن و گردهمایی خانوادگی دانست (تلیانی، 1385: 12).

پیشینه یلدا

برخی معتقدند که کلمه‌ی یلدا یک واژه‌ی سریانی به معنی آفرینش و زایش است که توسط مانی و پیروان مانی به ادبیات ایران وارده شده، چون شب تولد حضرت عیسی مسیح را آن شب می‌دانستند، لذا به آن شب یلدا می‌گفتند. نام دیگر این شب، شب چله است، زیرا ایرانیان از اول زمستان تا دهم بهمن را چله‌ی بزرگ می‌نامند که شب یلدا، شب اول چله بوده است. در گذشته‌های دور این جشن را نود روز هم می‌گفتند، زیرا از این شب تا روز عید نوروز، درست 90 روز باقی مانده بوده است. طول شب یلدا، چهارده ساعت و یک ربع ساعت و روز قبل آن نه ساعت و سه ربع ساعت می‌باشد. در ادبیات ما این جشن و شب آن شهرت خاصی دارد، به‌طور مثال سعدی می‌گوید:

یاد آسایش گیتی بزند بر دل ریش صبح صادق ندمد تا شب یلدا نرود.

و یا این که زلف زیبای یار را از لحاظ درازی و سیاهی به شب یلدا تشبیه می‌کنند (اختری، 1383: 15).

واژه‌ی یلدا را در متون ایرانی پیش از اسلام نمی‌توان یافت. کهن‌ترین موارد کاربرد آن به ایرانیان غیرمسیحی اواخر قرن چهارم و نیمه‌ی نخست قرن پنجم هجری بازمی‌گردد.

آثارالباقیه‌ی ابوریحان بیرونی (362-440 ه.ق) احتمالاً نخستین اثری است که به یلدا اشاره دارد. این اثر جامع‌ترین، دقیق‌ترین و برخی از کهن‌ترین شرح‌ها از جشن‌ها و رسم‌های مربوط به ایرانیان و بسیاری از مردمان مشرق زمین را در بردارد، اما آثار الباقیه در فصل مربوط به جشن پارسیان (فرس) سخنی از یلدا به

میان نیاورده است، بلکه آن را در فصلی که به اعمال مسیحیان ملکایی در ماه‌های سربانی اختصاص داده در شمار اعیاد ذکر کرده و آن را « میلاد مسیح » و زمان آن را شب پس از روز بیست و پنجم کانون اول (دسامبر) معرفی کرده است (بیرونی، 1380: 362-363).

نخستین کاربردهای واژه‌ی یلدا در متون ادب فارسی به نیمه‌ی نخست قرن پنجم هجری بازمی‌گردد. کاربرد آن در قرن پنجم و ششم هجری نشان می‌دهد که ادبا و شعرا یلدا را شب میلاد مسیح و نیز بلندترین شب سال می‌دانستند. با این حال، ظاهراً معنای لغوی واژه یعنی میلاد، برای آن‌ها ناشناخته بود. ناصر خسرو در قصیده‌ای یلدای ترسایان را در برابر شب قدر نهاده و عطار نیشابوری هم در یکی از قصاید خود شب آباستن و شب یلدا را در سوئی و شب قدر و شب حساب برات را در سوئی دیگر آورده است.

در دوره‌ی معاصر، میان یلدا و رو به افزایش گذاشتن خورشید در انقلاب زمستانی ارتباطی تصور کرده‌اند (بهار، 1376: 353-354) و زایش خورشید در موعد نزدیک به انقلاب زمستانی در میترائیسم را ادامه رسمی با منشأ ایرانی در نظر آورده‌اند (رضی، 1371: 538-540).

بدین ترتیب، یلدا را مستقیماً بازمانده‌ای از جشن زایش خورشید یا مهر در ایران باستان دانسته‌اند و چنین پنداشته‌اند که رسم باستانی بزرگداشت زایش خورشید از ایران به روم رفته و از آنجا با نامی آرامی و به واسطه‌ی مسیحیانی که آداب و رسوم مهرپرستان را به عاریت گرفته‌اند و میلاد مسیح را با زایش مهر (در 25 دسامبر) تطبیق داده‌اند، به ایران بازگشته است. برای مثال، سرخی خوراکی‌هایی را که در شب چله تناول می‌شود، به نشانه‌ی تقویت خورشید یا حاوی رمز و راز خورشیدی در نظر آورده‌اند و برخی از رسوم و آیین‌های کهن همچون جشن میلاد یزید در میان یزیدیان را که در ماه دسامبر (تقویم یزیدیان) برگزار می‌شود، به‌جا مانده از آیین کهن زایش مهر تصور کرده‌اند.

برخی نظیر جم باور دارند که منشأ و تحول میترائیسم هر چه باشد، ایده‌ی زایش خورشید یا زایش ایزدمهر برای ایرانیان ناشناخته است (جم، 1398: 65-66). در مقابل، ایرانیان جشنی کهن در موعد انقلاب زمستانی یا زمانی نزدیک به آن داشتند که آذر جشن نام داشت. در عصر خسروان (از دوره‌ی خسرو اول تا دوره‌ی خسرو دوم ساسانی) این جشن در آغاز شهریور برگزار می‌شد که در آن ایام ماه نخست زمستان بود (جم، 1395: 37-43).

تفسیر نادرست تقویم دوره‌ی ساسانی نه تنها صورت باستانی جشن شب چله را از نظر دانش‌وران مخفی نگاه داشته، بلکه به شناسایی نادرستی درباره‌ی منشأ آن انجامیده است. جشنی بهاره به نام خرم روز/خره روز را که در سال سیار تقویم (اواخر) دوره‌ی ساسانی در روز نخست دی برگزار می‌شد، به اشتباه جشن آغاز زمستان و نمونه‌ی باستانی جشن شب چله قلمداد کرده‌اند (فروه‌وشی، 1355: 115-116). توصیف بیرونی از این جشن فصلی بودن آن را آشکار می‌کند و پیوند آن با کشت و کار را نشان می‌دهد.

بنا به گفته‌ی بیرونی، در خرم‌روز/ خره روز پادشاه از تخت پادشاهی فرو می‌آمد و جامه‌ی سپید بر تن می‌کرد و بر مفرش‌های سپید در صحرا می‌نشست و هر کس را که به سخن گفتن با او نیاز بود، خواه بلند مرتبه و خواه فرودست، بدون ممانعت به او نزدیک می‌شد و او را مخاطب قرار می‌داد و پادشاه با دهقانان و کشاورزان (الدهاقین و المزارعین) همنشین می‌شد و با آنان می‌خورد و می‌نوشید و می‌گفت که من امروز همچون یکی از شما هستم و برادر شما هستم، چرا که دوام دنیا به آبادانی‌ای است که به دست شما صورت می‌گیرد و دوام آبادانی به پادشاهی است و یکی از دیگری بی‌نیاز نیست و اگر چنین بوده است، پس ما همانند برادران سازگاریم و آن از برادران سازگار، هوشنگ و ویکرد، نتیجه شده است.

پیداست که همنشینی پادشاه با دهقانان و برزگران در صحرا به منظور بزرگداشت دهقانان و کشاورزان صورت می‌گرفت. جشن خره‌روز/ خرم‌روز شباهت انکارناپذیری با برخی جشن‌ها و آیین‌های بهاری همچون «بابای دهقان» دارد (جم، 1398: 66). علامه دهخدا در فرهنگ گرانقدر خود در زیر واژه‌ی یلدا می‌نویسد: «باید توجه داشت که میلاد مسیح «نوتل» که در 25 دسامبر ثبت شده است طبق پژوهش پژوهشگران، جشن ظهور میترا بوده که مسیحیان در قرن چهارم میلادی آن را روز تولد عیسی مسیح قرار داده اند» (دهخدا، 1365: 262/50).

دکتر پرویز رجبی یلدا را بازمانده از جشن‌های کشاورزان، جشن پایان یکسال تلاش و مبارزه با طبیعت و طبیعت‌سالاران می‌داند. جشن خانوادگی و جشن آغاز بهره‌برداری از هر آنچه که در طول سال برای روزهای استراحت زمستانی خانواده اندوخته شده است. وی با توجه به اندوخته‌های کشاورزان و روستاییان برای زمستان سخت و برای ماه‌هایی که دیگر هیچ کس قادر به ستاندن چیزی از طبیعت نیست را به عنوان دلیلی محکم برای خوردن آجیل و تنقلات در شب یلدا می‌داند (رجبی، 1360: 588).

آذر جشن - شب چله و جشن‌های باستانی آغاز زمستان

جشن آغاز زمستان ایرانیان، نه با میلاد حضرت مسیح ارتباطی داشت و نه با ایزد مهر یا زایش خورشید. بیرونی از زادویه نقل می‌کند که مردمان در جشنی که آذر جشن نام داشت و جشن آتش‌های خانه‌های مردمان در آغاز زمستان بود، آتش‌های بزرگ در خانه‌هایشان می‌افروختند، خداوند را ستایش بسیار می‌کردند و برای خوردن و شادمانی گرد هم می‌آمدند (جم، 1395: 40-43).

مردم بر این باور بودند که افروختن آتش برای رفع سرما و خشکی زمستان است و انتشار گرمای آن سختی‌ها و زیان را از گیاهان دور می‌کند و شیوه‌ی ایشان در آن همچون شیوه‌ی کسی بود که با سپاهی بزرگ به نبرد با دشمنش می‌رود. احتمالاً همچون امروز خوراکی‌هایی مصرف می‌کردند که می‌پنداشتند طبیعت گرم دارد و از بدن در برابر گزند سرما محافظت می‌کند. زمان تغییر فصل زمستان زمان مساعدی برای تفأل و پیشگویی نزد ایرانیان بود و چنانکه شواهد تاریخی قرن‌های اسلامی نشان می‌دهد و شواهد مردم‌نگارانه آن را تأیید

می‌کند، احتمالاً در شب چله‌ی باستانی، آذرچشن، هم رسم تفأل برقرار بوده است. رسم کهن این شب تا به امروز در مراسم شب چله‌ی ایرانیان دوام آورده و حتی رسم افروختن آتش در گوشه و کنار این سرزمین باقیمانده است.

شب چله‌ی باستانی ایرانیان را می‌توان قرینه‌ی جشن آغاز تابستان، یعنی آب‌ریزگان، دانست. در روز آب‌ریزگان مردمان بر سر و روی همدیگر آب می‌پاشیدند. پاشیدن آب نوعی آیین باران‌خواهی بود و همان منظور آذرچشن را برای تعدیل فصل پیش‌رو، این بار برای مقابله با گرما و خشکی تابستان و در امان ماندن از آسیب‌های آن، در نظر داشت (جم، 1398: 66-67).

افسانه یلدا در فرهنگ مردم ایران

یلدا در افسانه‌ها و اسطوره‌های ایرانی حدیث میلاد عشق است که هر سال در «خرم‌روز» تکرار می‌شود. در افسانه‌ها آمده است: «ماه دل‌داده مهر است و این هر دو سر بر کار خود دارند که زمان کار ماه، شب است و مهر روزها برمی‌آید. ماه بر آن است که سحرگاه، راه بر مهر ببند و با او در آمیزد، اما همیشه در خواب می‌ماند و روز فرا می‌رسد که ماه را در آن راهی نیست. سرانجام ماه تدبیری می‌اندیشد و ستاره‌ای اجیر می‌کند، ستاره‌ای که اگر به آسمان نگاه کنی همیشه کنار ماه قرار دارد و عاقبت نیمه شبی ستاره، ماه را بیدار می‌کند و خبر نزدیک شدن خورشید را به او می‌دهد. ماه به استقبال مهر می‌رود و راز دل می‌گوید و دلبری می‌کند و مهر را از رفتن باز می‌دارد. در چنین زمانی است که خورشید و ماه کار خود را فراموش می‌کنند و عاشقی پیشه می‌کنند و مهر دیر برمی‌آید و این شب «یلدا» نام می‌گیرد. از آن زمان هر سال مهر و ماه تنها یک شب به دیدار یکدیگر می‌رسند و هر سال را فقط یک شب بلند و سیاه و طولانی است که همانا شب یلداست.

در زمان ابوریحان بیرونی به دیماه، «خورماه» (خورشید ماه) نیز می‌گفتند که نخستین روز آن خرم‌روز نام داشت و ماهی بود که آیین‌های بسیاری در آن برگزار می‌شد. از آنجا که خرم‌روز، نخستین روز دی ماه، بلندترین شب سال را پشت سر دارد پیوند آن با خورشید معنایی ژرف می‌یابد. از پس بلندترین شب سال که یلدا نامیده می‌شود خورشید از نو زاده شده و طبیعت دوباره آهنگ ساز می‌کند و خرمی جهان را فرامی‌گیرد (احمدی، 1399: 28).

آیین‌های شب یلدا در میان عموم ایرانیان

در ایران کهن از زمان‌های پیش هر یک از سی روز ماه نامی ویژه (به نام فرشتگان) دارد که نام دوازده ماه سال هم در میان آن‌هاست. در هر ماه، روزی که نام آن روز با نام ماه یکی باشد، آن روز را جشن می‌گیرند و در این سی روز ماه، سه روز آن دی نام دارد. در گذشته، هر سه روز (روزهای هشتم، پانزدهم و بیست و سوم) را جشن

می‌گرفته‌اند، اما در حال حاضر از این چهار جشن تنها شب نخستین روز دی ماه (شب یلدا: درازترین شب سال) را جشن می‌گیرند (طیب‌زاده، 1384: 9).

جشن یلدا نیز همانند دیگر جشن‌های ایرانی یک جشن خانوادگی است. در این جشن اکثر خانواده‌های ایرانی با هر دین و مذهب، در پرتو نور (آتش یا شمع یا نور چراغ)، به شادی می‌پردازند و سفره‌ای گسترده می‌کنند و خوراکی‌های ویژه‌ای را بر آن می‌نهند. این خوراکی‌ها را در بیشتر نواحی «شب‌چره» می‌نامند و معمولاً شامل هفت نوع میوه و آجیل هفت مغز می‌باشد. البته گاهی شمار آن‌ها از هفت نوع بیشتر می‌شود و افزون بر انواع شیرینی سنتی و غیرسنتی نیز تهیه می‌شود. شور و اشتیاق مردم برای خرید خوراکی‌های ویژه شب یلدا را از چند روز زودتر بویژه در روزهای 29 و 30 آذرماه (20 و 21 دسامبر)، در بازارها و فروشگاه‌های میوه و آجیل می‌توان دید (پارسی و سپنتا، 1387: 12).

شب‌نشینی و شب زنده‌داری در بزرگترین و درازترین شب سال، در بین ایرانیان رسمی دیرینه است؛ هر چند شب‌نشینی مختص شب یلدا نبوده و بویژه در گذشته، شب‌های زمستان - فصل اتمام کار کشاورزان - فرصت خوبی برای دیدار دوستان و آشنایان به حساب می‌آمده است. دیدار آشنایان در شب‌نشینی آیین ایرانی یلدا، گواه آن است که باورها و آیین‌های مردم ایران بسیار متأثر از آموزه‌های دینی همچون تأکید بر صله رحم است.

این تأثیرپذیری تا بدانجاست که مردم چهارطاق خمین با این باور که شب‌نشینی و دیدار خویشاوندان و دوستان جزو عمر آدمی بشمار نمی‌آید، به ملاقات یکدیگر می‌رفتند، بدیهی است این باور متأثر از روایتی از پیامبر اکرم (ص) است که در آن صله رحم سبب افزایش طول عمر و تأخیر در مرگ بیان شده است. (محمدی ری شهری، 1384: حدیث 7050). پیوند آیینی شب یلدا با عید نوروز و تشابهات این دو آیین ملی در خور توجه است. حضور اعضای خانواده در خانه، برگزار نشدن مراسم جشن و سرور در خانواده‌های عزادار، خانه تکانی، استفاده از پوشاک نو و مهم‌تر از همه دیدار بزرگ فامیل از عناصری است که پیوند این دو آیین را به وضوح به نمایش می‌گذارد. در فرهنگ مردم بر حضور اعضای خانواده در کنار یکدیگر و دیدار آشنایان در این شب تأکید شده است، چنانچه در گذشته حتی کسانی هم که به مسافرت رفته بودند، برای شب یلدا به خانه و کاشانه خود بازمی‌گشتند که مبادا پایان سال را در سفر و دور از خانه و خانواده بسر برند (شایسته‌رخ، 1390: 12).

سفره شب یلدا در دوران آیینی سفره «میزد» شد و آن سفره‌ای است که در مراسم آیینی می‌اندازند و در آن میوه و آجیل یا به تعبیر زرتشتیان «لرک» ریزند و در بزرگداشت اورمزد و مهر و خورشید و ... جشن گیرند (تلیانی، 1385: 12).

ایرانیان باستان خورشید را نمادی از نیروهای خداوندی می‌دانستند و محترم می‌شمردند و به رنگ‌های که تداعی کننده خورشید به خصوص در طلوع و غروب است، دلبستگی داشتند. از این رو میوه‌هایی مثل هندوانه، انار، خرما و مرکبات (به صرف رنگشان) از میوه‌های اصلی بوده و در شب یلدا تناول می‌شده است. همانگونه که گفته شد یکی از سنت‌های اصلی این شب استفاده از میوه‌های انار و هندوانه است. انار در دین زرتشتی جایگاه ویژه‌ای دارد. از شاخه‌های نازک و ترکه‌های آن برای «برسم و هوم» استفاده می‌شود و مصرف آن در جشن‌های مختلف بی‌مورد نمی‌باشد، انار به سبب دانه‌های زیادی که دارد مظهر باروری و زاینده‌گی است و خوردن آن نوعی جادوی سرایتی است که با خوردن آن این نیرو به انسان منتقل شود، اما هندوانه میوه‌ای است به معنی از هند آورده شده و برای استفاده از آن در چنین شبی دلایل مختلفی می‌تواند وجود داشته باشد.

در اوستا به اهریمنی اشاره می‌شود به نام زیریچ که در شبها به سراغ یکتاپرستان می‌آید، می‌توان چنین پنداشت که شاید ایرانیان وجود اهریمن را در طولانی‌ترین شب سال بیشتر حس کرده‌اند. این اهریمن به یکتاپرستان زهر می‌نوشد که در اوستا «کپست یا کبست» است که همان هندوانه ابوجهل است که بسیار تلخ است و می‌توان گفت ایرانیان برای مبارزه با آن از هندوانه شیرین استفاده کرده‌اند (محرابی (کرمانشاه)، 1382: 13).

در این شب علاوه بر همنشینی، آیین‌های دیگری همچون تلاوت قرآن، قصه‌گویی، شاهنامه خوانی، آواز خوانی، بازی، دعا و مناجات نیز به اجرا درمی‌آید.

نام و افسانه یلدا در فرهنگ تالشان ایرانی (آستارا)

نگارنده به شخصه معتقد است که واژه‌ی «یلدا» آن‌طور که اساتید بزرگوار فکر می‌کنند واژه‌ای سریانی که وارد زبان‌های ایرانی شده، نیست؛ بلکه واژه‌ای کهن و ایرانی است که هنوز در زبان تالشی همان معنا و کاربرد باستانی خود را نگه داشته است. در گویش شمالی زبان تالشی، واژه‌ی «یِل» به معنی بزرگ، مصوت «a:» حرف ربط و کلمه‌ی «دُ» یا «دا» که خلاصه شده «دور» و «دار» تالشی هست که به معنای درخت می‌باشد. پس «یِلدُ»، «یِلدُ» یا در تلفظ فارسی کنونی: «یلدا» به معنی جشن درخت بزرگ است. از دیدگاه نگارنده، انتخاب نام «یِلدُ/ یلدا» برای جشن نامبرده نیز بدین سبب است که ایرانیان در گذشته، در جشن یلدا، دور درختان کهن‌سال و بزرگ هر محل جمع شده، به شادی، پای‌کوبی و نیز نیایش و ستایش پروردگار می‌پرداخته‌اند.

سنگ نگاره‌های تخت جمشید و منابع موثقی مانند لغت‌نامه دهخدا، ضمن اشاره به صحت موضوع عنوان شده، نوع درخت بزرگ جشن را هم مشخص کرده‌اند که گویا در بیشتر مناطق کشور «درخت سرو» بوده است.

نمونه این سروها را هنوز هم می‌توان در نقاط گوناگون ایران و جای جای مناطق مختلف تالش از جمله روستای تات و تالش‌نشین هرزویل شهرستان رودبار مشاهده کرد.

تقدس درختان در ایران باستان به درخت سرو محدود نبوده و اکنون نیز نیست و درختان شمشاد، گز، سرخ‌دار و ... نیز دارای جایگاه ویژه در باور بومیان هستند. تالشان آستارا و لنکران هم‌چنان، نام این جشن را به صورت «یلد» تلفظ می‌کنند. جالب است دانسته شود که در زبان‌های اسلاو درخت کاج را سُسنا می‌نامند ولی درخت کریسمس در زبانهای روسی، لتونیایی و لیتوانیایی: یُلکا و در زبانهای اکراینی و بلغاری یالِنکا نامیده می‌شود که نام آن بی ارتباط با جشن یلد و درخت بزرگ خاص نیست.

در فولکلور تالشان، «چله‌ها» که دو روز خاص در فرهنگ شفاهی ایرانیان محسوب می‌شوند، دارای دو موکل، حاکم یا شخصیتی اسطوره‌ای هستند. در بیشتر روایت‌های تالشان جنوبی و مرکزی این دو موکل یا شخصیت، در قالب دو برادر هستند ولی در باورداشت تالشان شمالی به ویژه تالش‌های شهرستان آستارا، آنان دو خواهر پیر، مجرد و موسپید هستند. نام خواهر بزرگ که شخصیتی دانا و صبور است، «چله بزرگ» و نام خواهر کوچک که فردی بد اخلاق، لجوج و تندخو است، «چله کوچک» می‌باشد.

براساس روایت‌های گردآوری شده به وسیله نگارنده، چله‌ی بزرگ با رسیدن فصل زمستان گام به سرزمین تالشان می‌گذارد. از آنجایی که وی در بدو ورودش تحت عنوان «جشن شب یلدا» مورد استقبال مردم قرار می‌گیرد، در مدت حکومت چهل روزه‌اش به آدمیان آزار چندانی نمی‌رساند و برای اثبات قدرت و فرمانروایی‌اش تنها به شکستن چند شاخه‌ی درخت و وزاندن چند روز باد و بیمار نمودن چند دام اکتفا می‌کند و بعد از پایان دوره‌ی چهل روزه‌ی حکومت‌اش راهی دیار دیگری می‌شود. او در بین مسیر خواهر کوچک‌تر خودش یعنی همان «چله کوچک» را می‌بیند و طی گفتگوی کوتاهی که میان ایشان صورت می‌گیرد، به نصیحت دادن و دعوت کردن خواهر کوچک‌تر به نیکویی و عدم دشمنی با انسان‌ها می‌پردازد ولی نتیجه‌ای از این گفتار حاصل نمی‌شود.

در خلال این گفت‌وگو، خواهر کوچک‌تر ضمن تمسخر و سرزنش خواهر بزرگ‌تر یعنی «چله بزرگ»، به خاطر عدم ستم‌گری و قدرت‌نمایی؛ پیشواز نامناسب آدمیان از او (خودش) را بهانه کرده و با بیان شدت ناراحتی‌اش از این مسئله، برای نابودی آدمیان در مدت بیست روزه‌ی حاکمیت خویش قسم می‌خورد. نصایح خیرخواهانه‌ی خواهر بزرگ‌تر مبنی بر سرانجام بد افراد پلید و ظالم هم در او کارگر نمی‌افتد. در نهایت با کوچ چله بزرگ به دیار دیگر، چله کوچک به منطقه آمده و با نهایت عصبانیت و کدورت‌ورزی شروع به وزاندن بادهای سهمگین، بارش برف و ایجاد یخبندان و غیره می‌نماید.

این کردار او، باعث شکستن شاخه‌ی درختان، کشته‌شدن بسیاری از دام‌ها و نیز خشکیدن و چروکیدن شدن پوست دست‌های نوعروسان تالش می‌شود که با آب سرد چشمه مشغول شستن ظروف خانه - به ویژه در کوهستان و کوهپایه‌ها - هستند. هم‌چنین با خواندن لالایی موسوم به «لالایی مرگ»، نوزادان و کودکان کم

سن و سال تالش را به خواب ابدی فرو می‌برد. گاهی پیرمردان و پیرزنان تالش نیز با گوش دادن به سوز سرما و صدای سرکش و زوزه‌ی باد در دام حیل‌های چله کوچک می‌افتند و با عمیق‌شدن در آواز لالایی، قالب تهی نموده و راهی دیار باقی می‌شوند.

چله کوچک، در بیست روز حکمرانی خویش، ظلم و ستم نمودن به جمادات، نباتات، حیوانات و نیز آدمیان را از حد می‌گذراند؛ تا این‌که به یک‌باره متوجه می‌شود دوران حکومت او سرآمده، خوبی و نور تابیدن گرفته، قدرت او در حال اتمام است و مهم‌تر از همه، آمدن بهار نزدیک است. بنابراین راه فرار در پیش می‌گیرد و به سرزمین‌های شمالی که سردتر و تاریک‌تر هستند، پناه می‌برد.

تحلیل علمی داستان جشن یلدای تالشان ایرانی (آستارا)

یلدا، نخستین روز فصل زمستان و آخرین شب پاییز است که درازترین شب سال محسوب می‌شود. جشن یلدا مرتبط با آیین مهر است که بر اساس نظریات پذیرفته شده‌ی علمی، از کهن‌ترین باورهای آریایی‌ها و چه بسا قدیمی‌ترین باورداشت‌های بشری در جهان است. ایرانیان باستان با این باور که فردای شب چله با دمیدن خورشید، روزها بلندتر می‌شوند و تابش نور ایزدی افزونی می‌یابد، آن را جشن می‌گیرند.

در تفکر کهن‌سالان تالش آستارا، دو چله زمستان، دو خواهر پیر هستند. با این اوصاف که چله بزرگ (خواهر بزرگ) دلسوز، نیک‌نهاد، عاقل و با آدمیان مهربان است ولیکن چله کوچک (خواهر کوچک) بسیار خودخواه، بی‌رحم، عصبی و دشمن آدمیان می‌باشد. آنها با تکان دادن پنبه‌های لحاف خود و یا به روایت دیگر، با تکاندن گیسوان سفید خود از آسمان بر زمین برف می‌ریزند.

در لحاف فلک افتاده شکاف

پنبه می‌بارد از این کهنه لحاف

در مورد برف خوب است دانسته شود که در کتاب مقدس زرتشتیان «اوستا» به بارش برفی سنگین اشاره رفته است و در یشته‌ها، زمستان هولناکی پیش‌بینی شده است که حدود سه سال زمین را دچار باران، تگرگ، برف و باد سرد خواهد کرد؛ چنان‌که زمین ویران و مخلوقاتش نابود خواهند شد. در اساطیر ایران باستان نیز آمده، جمشید پادشاه اساطیری اقوام ایرانی خبردار می‌گردد که در پایان کار دنیا، نابودی جهان با هجوم سرما، برف و یخبندان خواهد بود. وی برای حفظ موجودات، گیاهان، جانوران و انسان‌ها، نژاده‌ها را در بنایی مستحکم به نام ورجمکرد گردآورد تا نجات یابند.

یکی از ویژگی‌های برف، سفیدی آن و سفیدپوش کردن اشیا و انسان‌ها از بالا است. پیر زنان افسانه‌ی یلدا در باور تالشان آستارا نیز از بالاترین نقطه بدنشان (سرشان)، دارای گیسوهای پیچیده و سفید می‌باشند؛ گوئیا بر سرشان برف نشسته است. پس شاید بتوان حدس زد که در زمان‌های کهن و گذشته‌های تاریخی دور که

گیسوی پیرزن‌ها هم چون برف از سرشان آویزان می‌شده، باعث ایجاد چنین تفکر اسطوره‌ای گشته است که آنان با تکاندن گیسوان خویش، برف را از بالا بر زمین می‌بارانند.

مونث بودن جنسیت هر دو خواهر یا به عبارت دیگر، هر دو موکل چله، در باورداشتهای عامیانه بومیان محلی نیز ثابت می‌کند که به احتمال قوی این موضوع از زمان‌های دیرین «زن سالاری - مادر شاهی» در دوران باستان رایج بوده است که تاکنون نیز زنده مانده و شرح افسانه‌ای آن به دست ما رسیده است.

هم‌چنین در تالشی منطقه آستارا، «چئله» که به وسیله‌ی برخی تیره‌های تالش منطقه، به صورت «چیله» نیز تلفظ می‌شود به معنی «زه کمان تیراندازی» است. البته باید دانست که این اصطلاح برای نامیدن «محل زهی» که برای گذاشتن تیر در موقع انداختن تیر استفاده می‌شود، نیز استعمال می‌گردد. بنابراین وقتی گفته می‌شود «چله تابستان»، کشیدگی نهایی کمان به هنگام انداختن تیر نیز به ذهن تالشان تداعی می‌شود. می‌توان گفت که این اصطلاح در مفهوم مستتر خویش، نهایت و اوج کشیدگی تابستان که چهل و پنج روز رفته از تابستان است را به زبان رمز افاده می‌کند. با این اوصاف گمان می‌کنم، نام «چله زمستان» نیز کشیدگی نهایی سرما که در دو بازه‌ی زمانی اتفاق می‌افتد، را بیان می‌نماید.

در فصل زمستان، دو چله وجود دارد. همان‌طور که پیش‌تر آمد، در باورهای بومیان، این دو چله، به صورت دو خواهر - به ترتیب - به اسم «چله بزرگ» و «چله کوچک» هستند. هر دو خواهر، کمان خویش را می‌کشند؛ با این تفاوت که کمانی که خواهر کوچک می‌کشد، به دلیل کشیدگی فوق‌العاده زیاد و در نتیجه‌ی هم‌آمدگی دو سر کمان به هم‌دیگر، با وجود شدت کشیدگی بسیار، از عرض کمان کم می‌شود. این موضوع را از شدت غضب خواهر کوچک و طعنه‌ی او به خواهر بزرگش در پایان دوران حکومت چله بزرگ در روایت‌های تالشی می‌توان دریافت.

«چئله شو» یا «چیله شو» در تفسیرهای رایج به معنای شروع چله زمستان تلقی می‌شود که البته از دیدگاه نگارنده، این تعبیر چندان مطمئن نیست و در واقع بیشتر می‌تواند به معنای «نهایت کشیدگی شب» باشد. شاید بدین سبب باشد که یلدا را طولانی‌ترین شب سال نیز نامیده‌اند. مدت حکومت چله بزرگ، چهل روز است که از بامداد اول دی ماه شمسی شروع شده و تا آخر شب نهم بهمن ماه ادامه دارد. چله کوچک نیز از بامداد دهم بهمن ماه خورشیدی به مدت بیست روز تا آخر بهمن ماه حاکم منطقه است.

هم‌چنین در زبان تالشی به پوسته شکسته تخم مرغ وقتی که جوجه از آن بیرون می‌آید «چئله» می‌گویند. بنابر باورهای عامیانه ایرانیان به ویژه تالشان مبنی بر اینکه: «در گذشته آخرین شب فصل پاییز و اولین بامداد فصل زمستان را شب زایش مهر یا زایش خورشید می‌خواندند و برای آن جشن بزرگی برپا می‌کردند». به نظر منطقی می‌رسد که اسم این جشن را «چئله شو» به معنای شب پوست اندازی تخم روشنایی و زایش خورشید و میترا نام‌گذاری نموده‌اند.

باتمام تفاوت‌های موجود، چله کوچک در فرهنگ تالش‌ها تا حدودی با «یوکی اونا» به معنای «زن برفی» در فولکلور ژاپن، قابل تطبیق و نقاط مشترک است. خوب است دانسته شود که زن برفی، روحی خبیث و خطرناک در فرهنگ ژاپنی‌ها است که در کولاک و برف بر مردمان نمایان می‌شود و با واداشتن آنان به خوابیدن، آن‌ها را طعمه مرگ می‌سازد.

آداب و رسوم تالشان ایرانی در شب چله (آستارا)

تالشان برای جشن یلدا نیز همانند نوروز و مهرگان یک سفرهٔ مخصوص به اسم خوانچه پهن می‌کنند. مهمترین غذای این شب معمولاً در آستارا، خوراک مرغ شکم پُر تالشی (لونگی) و تُرشه تره است. نکته ویژه در باره غذای مرغ شکم پر این است که امکان طبخ خروس به جای مرغ وجود ندارد و حتی در گذشته شگون بر این بود که از پختن مرغ آماده نیز خودداری می‌کردند و رسم بر این بود که مرغ شب چله همان روز قربانی گردد. میوه‌های هندوانه، انار و گاهی به خیلی مهم هستند. تنقلات و مخلفاتی نظیر گلابی شور یا خشک، ازگیل شور یا خشک، کدو حلوایی بخارپز و انار دون با نمک و گلپر نیز همیشه بر روی سفرهٔ یلدایی تالشان وجود دارد. بازی‌های گل یا پوچ، تن تنه آتش تنه، دوز و پیل پيله در این شب رایج است. گرفتن فال‌های هندوانه (نوع اول با انداختن هندوانه از آسمان به زمین و نوع دوم با برش گوشه‌های هندوانه به چهار قاچ و انداختن آنها و تعبیر نمودن بر اساس هم شکل یا جفت یا تک آمدن قاچ‌ها)، آب و جواهر از سرگرمی‌های دیگر این شب گرمی برای تالشان بویژه در شهرستان مرزی بندر آستارا است.

استفاده از شال و پوشاک سرخ رنگ و میوه‌هایی با درون سرخ رنگ مانند انار و هندوانه و سیب به نشانه پاسداشت آتش و گرمی که احتمالاً یارگاری از جنبش سرخ‌جامگان تالش در دوران کهن یا پیش از آن باشد نیز از نکات جالب توجه در آیین‌های تالشان در این شب است. سعی تالشان در این شب بر شاد بودن و شاد گرداندن همدیگر و شعرخوانی و بیان خاطرات خوش گذشته و نیز بازگویی داستان‌های قدیمی و گرمی داشتن این شب عزیز و نیایش با پروردگار عالمیان است. در خانواده‌های فرهیخته شاهنامه خوانی و تفال به حافظ شیرازی حداقل در سدهٔ اخیر رایج بوده است.

آیین‌های شب یلدا در خارج از ایران

در دوران قدیم، مصری‌ها نیز به مانند ایرانیان در این روز جشن فصل بذر را برپا می‌کردند که با الهام از این جشن ایرانی مصری‌ها خانه‌هایشان را تزئین می‌کردند و جنگ و خشونت در این روز فراموش می‌شد، همه در کنار هم جمع می‌شدند، پولدار و فقیر و برده‌ها. از نکات جالب این مراسم این است که فرزندان در این روز سرپرست خانه بودند و در همین حال تا صبح شمع روشن می‌کردند تا تاریکی و ظلمت فرار کند. با ظهور

مسیحیت و اعلام روز تولد حضرت عیسی به عنوان مهمترین جشن مسیحیان این دو جشن یعنی یلدا و تولد مسیح در یک روز جشن گرفته می‌شد.

با پیروزی اسلام در سرزمین پارس و شرایط حاکم بر ایران در سال‌های نخست، بسیاری از جشن‌های پارسی به فراموشی سپرده شد. در حال حاضر شب چله به یک جشن اجتماعی بدل شده که اقوام و دوستان در کنار هم جمع می‌شوند و میوه‌های خشک و تازه زمستان در این مراسم خورده می‌شود و مردم دعا می‌کنند تا سرما محصولات آن‌ها را از بین نبرد.

کلیمی‌های ایران که دارای تمدن قدیمی هستند شب چله را با جشن درخت خود که همزمان با یلدا است جشن می‌گیرند و این جشن بسیار نزدیک به شب چله است.

شمع‌ها روشن و میوه‌های مختلف در جشن چیده و گوشت خاصی طبخ می‌شود. در جنوب روسیه نیز جشن‌های بسیار نزدیک شبیه چله برگزار می‌شود، آتش روشن می‌کنند و به دور آن می‌رقصند. یلدا در پاکستان، هند و در واشنگتن و شمال آمریکا از طرف زرتشتیان جشن گرفته می‌شود. در جشن شب یلدا که سال گذشته در واشنگتن برگزار شد بسیاری از زرتشتیان پارسی، هندی و پاکستانی تا طلوع خورشید با گوش دادن به موزیک‌های ایرانی به پایکوبی پرداختند (احمدی، 1399: 29). طرفداران قوم آریا در ایران، هند و اروپا این شب را با کمی تغییرات در سنت‌ها جشن می‌گیرند.

نتیجه‌گیری

یکی از آداب و رسوم‌های اصیل و محکم ایرانی، مراسمی است که در شب آخر ماه آذر و روز فردای آن، یعنی اول دی‌ماه گرفته می‌شود. این شب که طولانی‌ترین شب سال و روز (قبل از آن) کوتاه‌ترین روز سال است، به عنوان شب یلدا یا شب چله نامیده شده است. مردم این جشن را با تناول خربزه یا هندوانه و تنقلات و میوه‌های خشک و شب‌نشینی برگزار می‌کنند و به شادی و تفریح می‌پردازند. گویند هرکسی از خربزه و هندوانه و یا تنقلات شب یلدا یا شب چله میل نماید، در سال آینده از آفت تشنگی و گرسنگی و تنگ‌دستی در امان خواهد بود.

در ایران کهن از زمان‌های پیش هر یک از سی روز ماه نامی ویژه (به نام فرشتگان) دارد که نام دوازده ماه سال هم در میان آن‌هاست. در هر ماه، روزی که نام آن روز با نام ماه یکی باشد، آن روز را جشن می‌گیرند و در این سی روز ماه، سه روز آن دی نام دارد. در گذشته، هر سه روز (روزهای هشتم، پانزدهم و بیست و سوم) را جشن می‌گرفته‌اند، اما در حال حاضر از این چهار جشن تنها شب نخستین روز دی ماه (شب یلدا: درازترین شب سال) را جشن می‌گیرند. یلدا، جشن مهرورزی، صلح و دوستی جهانی است که به صورت همگانی و غیر رسمی در خانواده‌های ایرانی و برخی دیگر از کشورها، از هر قشر و با هر دین و مذهب برگزار می‌شود. یلدا

جشنی است که در آن مردمان به انتظار سپیده دم و دریافت گرمای مهر تابان می‌نشینند و این گرمای زندگی بخش را که از طبیعت گرفته‌اند و به همدیگر هدیه می‌دهند.

با رواج اسلام، زرتشتیان مدت‌ها در خفا مراسم خود را برگزار می‌کردند تا حدی که بسیاری از سنت‌ها به دلیل مخفی شدن این جشن منسوخ شد و در بسیاری از نقاط مانند پاکستان و هند این رسم بسیار کم رنگ شد، اما در ایران هنوز پابرجاست. یکی از مهمترین دلایل غنای یلدا، آمیخته شدن آن با مفاهیم و آموزه‌های دینی است. یلدا همچون نوروز، از آیین‌هایی است که پیش از ورود اسلام به ایران نیز اجرا می‌شد و پس از ظهور اسلام در ایران، ضمن آنکه رنگ نباخت و از بین نرفت، در پرتو تعالیم اسلامی، رنگ و بویی تازه یافت و به حیات خود ادامه داد.

تالشان نیز در کنار دیگر اقوام ایرانی به پاسداری از سنت های دیرینه خویش در رابطه با جشن باستانی یلدا یا به عبارت دیگر شب چله و جشن آذر می پردازند. در باره وجه تسمیه نام یلدا می توان توضیحات نگارنده این مقاله را نیز مورد توجه قرار دارد چون غیر ممکن است که ایرانیان برای جشن ملی خود نام ایرانی نداشته و از دیگر ملل قدیم، نام برای جشن خود اخذ نموده باشند.

فهرست منابع

- احمدی، کیانمهر، (1399)، «یلدا؛ جشن تولد خورشید»، صنعت گردشگری، صص 26-29.
- اختری، محمدعلی، (1383)، «آیین شب یلدا؛ روز اول دی»، مجله حافظ، دی 1383، شماره 10، صص 15-16.
- بهار، مهرداد، (1376)، از اسطوره تا تاریخ، تهران: چشمه.
- بیرونی، ابوریحان محمد بن احمد، (1380)، الآثار الباقیه عن القرون الخالیه، تحقیق و تعلیق پرویز اذکایی، تهران: میراث مکتوب.
- پارسی، تورج و سپنتا، شاهین، (1387)، «جشن یلدا در فرهنگ ایران»، مجموعه مقالات: نشریه داخلی، شماره 57، آذر و در 1387، صص 10-12.
- تلیانی، بیژن، (1385)، «یلدا، تبارشناسی یک آیین، جشن زایش خورشید»، نشریه فرهنگی، هنری، اجتماعی رودکی، نیمه اول دی 1385، شماره 8، صص 9-13.
- جم، پدram، (1398)، «یلدا»، جستارهای تاریخی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (مقاله علمی- پژوهشی)، سال دهم، شماره اول، بهار و تابستان 1398، صص 59-75.
- جم، پدram، (1395)، «آب‌ریزگان و آذرچشن؛ انقلابین و تقویم ساسانی»، پژوهش‌های ایران‌شناسی، س 6، ش 1، صص 38-55.
- دهخدا، علی اکبر، (1365)، لغت‌نامه دهخدا، تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا، ج 50.

- رجبی، پرویز، (1360)، «جشن‌های دیگان»، ماهنامه چیستا، دی‌ماه، صص 585-590.
- رضی، هاشم، (1371)، گاه‌شماری و جشن‌های ایران باستان، تهران: بهجت.
- شایسته‌رخ، الهه، (1390)، «آیین‌های شب یلدا در فرهنگ مردم ایران زمین»، فصلنامه فرهنگ مردم ایران، شماره 21، زمستان 1390، صص 9-25.
- طیب‌زاده، محمود، (1384)، «یلدا»، مجله حافظ، دی 1384، شماره 22، صص 9-10.
- فره‌وشی، بهرام، (1355)، جهان فروری، تهران: دانشگاه تهران.
- محرابی (کرمانشاه)، سید محسن، (1382)، «دیبگان و شب یلدا»، اجتماعی، بهمن 1382، صص 11-14.
- محمدی ری شهری، محمد، (1384)، میزان‌الحکمه، ج 4، قم: دارالحدیث

Armin Heidarian

University of Giulan

The ancient celebration of Yalda in the culture of the Iranian people

Abstract

In the culture of the Iranian people, the winter solstice begins with the Yalda ritual, which is an excuse for mercy and expressing happiness to family members and relatives. Yalda night, which is popularly known as Shab-e Chelleh, is one of the few ancient Iranian night festivals that is still alive and well. The Iranians happily bring the cold night of Yalda to the morning in the hope of meeting the shining sun, so that they may receive a warm welcome from the loving seal of the universe. Yalda is a national ritual that has been passed down from generation to generation over time and has left valuable characteristics in popular culture.

Yalda is the only night on which the sun rises. The longest night of the year passes and the darkness, which until yesterday had overcome the light in the cold and dark days, gives way to light. From now on the days become longer and the nights shorter, and the light overcomes the darkness, the period of darkness, darkness and destruction ends, everything is turned upside down, and this is the beginning of the winter revolution versus the summer revolution which begins on the first of July; Therefore, Yalda night is the birth night of light, which is celebrated according to Iranian rituals. The present study has been collected using library resources and logical analysis in order to answer the question of what is the background of Yalda ritual celebration in Iran and the researcher concluded that this night celebration is one of the few celebrations Which has survived for a long time and in the Islamic period has been referred to a ceremony that has been held since ancient times during the winter revolution and is known by letters such as Azarjashn and Shab-e Chelleh.

ადრეული შუა საუკუნეების ქართლის სამეფოსა და სასანური ირანის ურთიერთობიდან

ადრეული შუა საუკუნეები ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი და გარდამტეხი პერიოდია საქართველოს ისტორიაში. ამ დროს დასაბამი მიეცა ბევრ ისეთ მოვლენას, რომელმაც განსაზღვრა ქვეყნის განვითარების შემდგომი ბედი. ერთ ასეთ მნიშვნელოვან და ფუნდამენტურ მოვლენას წარმოადგენდა ქრისტიანობის აღიარება სახელმწიფო რელიგიად. ამ ისტორიულმა ფაქტმა თავისთავად გაამწვავა ურთიერთობა ზოროასტრულ ირანთან, რომლისთვისაც ცეცხლთაყვანისმცემლობას გადამწყვეტი როლი ჰქონდა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკური ინტერესების დაცვისა და კავკასიაში პროირანული ორიენტაციის ჩამოყალიბებისა და შენარჩუნების საქმეში. რელიგია და რელიგიური ფაქტორი ხშირად სცილდება სუფთა დოგმატურ საზღვრებს და იქცევა ხოლმე საკმაოდ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მიზნების მიღწევის ერთადერთ მთავარ საშუალებად. თუ გადავხედავთ ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიას, მაშინ ძნელი შესამჩნევი არ იქნება, რომ სწორედ ამდაგვარ მოვლენასთან გვაქვს საქმე. ირანის პოლიტიკურმა წრებმა კავკასიაში გავლენის შესანარჩუნებლად მოახდინეს ზოროასტრიზმის პოლიტიზირება და მისი ტრანსფორმაცია ისე, რომ მისი მეშვეობით სათანადო წინააღმდეგობა გაეწიათ ქრისტიანობის, როგორც ახალი რელიგიურ-პოლიტიკური იდეოლოგიისადმი. ეს დაპირისპირება განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა V-VI საუკუნეებში, მაშინ, როდესაც ვითარდებოდა საქართველოსა და ირანის კულტურულ-პოლიტიკური ურთიერთობების ყველაზე საინტერესო და ინტენსიური პერიპეტეები.

ირან-საქართველოს ურთიერთობებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ეს კონტაქტები ჯერ კიდევ II-წ. VI საუკუნეში, აქემენიდების დინასტიის ხანაში დაიწყო და საკმაოდ ინტენსიურად ვითარდებოდა მთელი წინაქრისტიანული პერიოდის განმავლობაში. თამამად შეიძლება აღინიშნოს, რომ აქემენიდურმა ირანმა უდიდესი როლი შეასრულა ძველი ქართული სახელმწიფოების, კოლხეთისა და იბერიის ისტორიაში და მნიშვნელოვნად განაპირობა მათი რელიგიურ-კულტურული სახე (4,124-126). ვითარება არსებითად არ შეცვლილა არც შემდგომ ხანაში, სასანიდთა მმართველობის დროს. უკვე შაბურ I-ის დროიდანვე ქართული სამყარო აქტიურად მოექცა ირანის საგარეო პოლიტიკურ ინტერესებში და ამ ეპოქის ირანის დიპლომატიაში გამორჩეული ადგილი დაიკავა (5 413). ირანისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა იბერიას (ქართლს) და კოლხეთს (ეგრის-ლაზიკას) მიენიჭა III საუკუნიდან, როდესაც იგი ჩაება საკმაოდ

ხანგრძლივ ომში ბიზანტიასთან და ამ ორი მსოფლიო იმპერიის დავის საგანს ქართლისა და ეგრისის სამეფოებიც წარმოადგენდა. საფიქრებელია, რომ ქართლის დასავლური ქრისტიანული მოკავშირე რომი (ბიზანტია) სათანადო ზომებს მიიღებდა ამ ქვეყანის თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცებაში, რადგან ირანთან წინააღმდეგ ბრძოლაში, რა თქმა უნდა, მას ძლიერი ქართლი სჭირდებოდა და ამ მიზნით აქ ჯარებსაც განალაგებდა. ბიზანტიური წერილობითი წყაროების (ამიანე მარცელინე) ცნობებიდან ირკვევა, რომ იმპერატორმა ვალენტიმ ვესტგუთებთან ომის გამო (367-369 წწ.) ქართლიდან ჯარი გაიყვანა და ქართლი ირანის პირისპირ დაუცველი დატოვა (1, 101). ცხადია, ირანის პოლიტიკური წრეები ამ შანსს ხელიდან არ გაუშვებდნენ. მათ სათანადო ზომები მიიღეს, რათა საქართველოში საკუთარი გავლენა აღედგინათ. IV საუკუნის 70-იანი წლებისთვის ირანმა მთელი ქართლის დამორჩილება მოახერხა და ქვეყანას ხარკი დაადო (7, 77-78).

V საუკუნის 40-იანი წლებიდან საქართველოსა და ირანის ურთიერთობების ისტორიაში ახალი ეტაპი დაიწყო. ამ პერიოდიდან სასანიანთა ირანის სამეფო კარმა დაიწყო საკმაოდ აქტიური და ამავე დროს აგრესიული, პოლიტიკის გატარება სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების და მათ შორის, ქართლის მიმართ. ირანის პოლიტიკური მიზნები მაქსიმალური და ამავე დროს ძნელად მისაღწევად იყო. ირანის სამეფო კარი შეეცადა მთლიანად მოესპო ის შინაგანი დამოუკიდებლობაც კი, რაც შერჩენილი ჰქონდათ კავკასიის ქვეყნებს და ისინი ექციათ ირანის რიგით პროვინციებად. აღნიშნული მიზნის მისაღწევად მათ გადაწყვიტეს არაირანული სამყაროსაგან ამ ქვეყნების იზოლაცია, მათი კულტურის, ყოფისა და რელიგიის ტრანსფორმაცია ირანულ ყაიდაზე და მოსახლეობის სრული ასიმილაცია. ირანის სამეფო კარს აღნიშნული გეგმის განხორციელება თანმიმდევრულად ჰქონდა მოფიქრებული. თავდაპირველად მათ შემოიღეს საკმაოდ მძიმე სამხედრო ბეგარა და გაზარდეს გადასახადები. შეღავათი ეძლეოდათ მხოლოდ მათ, ვინც ნებაყოფლობით უარს იტყოდა საკუთარ ეროვნულობაზე, ქრისტიანული რელიგიის აღმსარებლობაზე და აღიარებდა მაზდეანობას. აღნიშნული მიზნის მიღწევის საქმეში ირანის პოლიტიკური წრეები წარმატებით იყენებდნენ ქრისტიანულ ეკლესიასაც, რომელიც ცხადია, მათ უმთავრეს იდეოლოგიურ მოწინააღმდეგეს წარმოადგენდა. საქმე ისაა, რომ ადრეული შუა საუკუნეების ქრისტიანული ეკლესიის წიაღში არსებობდა არა ერთი მიმდინარეობა. მათი წარმომადგენლები უაღრესად მტრულად იყვნენ ერთნანეთის მიმართ განწყობილნი. ბიზანტიელი ისტორიკოსი ამიანე მარცელინე ხატოვნად შენიშნავდა, რომ “არც ერთი მხეცი ისე არაა გაბოროტებული ადამიანზე, როგორც ქრისტიანული სექტანტები ერთმანეთზე” (1,114). ორთოდოქსულ ქრისტიანულ მიმდინარეობას, რა თქმა უნდა, მფარველობდა კონსტანტინოპოლი, მაგრამ მას აღმოსავლეთში ჰყავდა უძლიერესი ოპოზიცია, რომელსაც მხარს უჭერდა ირანის სამეფო კარი და ყველანაირად ცდილობდა ცალკეული ქრისტიანული სექტის

გაძლიერებას. ამ მხარდაჭერას განაპირობებდა ორი ფუნდამენტური მომენტი; საკუთრივ რელიგიურ-იდეოლოგიური და პოლიტიკური ასპექტი. ქრისტიანული ერესის გაძლიერებით დასუსტდებოდა და ასევე შეირყეოდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მფარველობის ქვეშ მყოფი ორდოქსულული ქრისტიანობა, რაც ზოგადად ამ რელიგიის დასუსტებასა და დაკნინებას გამოიწვევდა. ეს რეალობა კი თავის მხრივ მაზდეანობას საკმაოდ გაუადვილებდა მის წინააღმდეგ იდეოლოგიურ ბრძოლა. ეს კი საბოლოო ჯამში ბიზანტიის პოლიტიკური დასუსტების ხელისშემწყობი გარემოება გახდებოდა. ამ ორ სახელმწიფოს შორის გაუთავებელ ომში კი ირანი მიაღწევდა გადამწყვეტ გამარჯვებას.

V საუკუნის მეორე ნახევარში, შაჰ იეზდიგერდი II-ის დროს ირანის დამოკიდებულება ქრისტიანული ეკლესიის მიმართ ძირფესვიანად შეიცვალა და ადრინდელი მოჩვენებითი მოკავშირეობითი ურთიერთობა უკვე დიდ ანტაგონიზმში გადაიზარდა. მარტივი არაა ზუსტად პასუხის გაცემა, თუ რატომ შეცვალა საკუთარი რელიგიური პოლიტიკა ირანმა ასე რადიკალურად. უფრო სავარაუდოა, რომ ირანის პოლიტიკური და რელიგიური წრეები საჭიროდ მიიჩნევდნენ შედარებით ლოიალურ დამოკიდებულებას სხვადასხვა ქრისტიანული ერესების მიმართ, რადგან უარყოფით დამოკიდებულებას სასურველი შედეგი არ მოჰქონდა და თავის მხრივ, ვერც ეს ცალკეული სექტები ვერ ეწინააღმდეგებოდნენ ორდოქსულ ქრისტიანობას ისეთი ძალით, როგორც ეს თავდაპირველად იყო ჩაფიქრებული. ამიტომაც ირანის პოლიტიკა უფრო მიზანმიმართული და ხისტი გახდა. მათ მთავარ მიზნად იქცა მაზდეანობის ძალდატანებითი გავრცელება მთელ მოსახლეობაში. ამ მიზნის მიღწევის საქმეში ირანის მთავარ დასაყრდენად უნდა ქცეულიყო მათ მიმართ შედარებით ლოიალურად განწყობილი დიდებულთა ფენა, რომლებიც ჯერ თვითონ აღიარებდა მაზდეანობას, ხოლო შემდეგ საკუთარ ქვეშევრდომებს აიძულებდა ამ რელიგიის აღმსარებელი გამხდარიყო. სწორედ ამ მეთოდით მიიღეს ცეცხლთაყვანისმცემლობა ქვემო ქართლის პიტიახში არშუშამ და მისმა მთელმა ოჯახმა. შემორჩენილი და ჩვენამდე მოღწეული წერილობითი ცნობების მიხედვით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ სწორედ პიტიახში არშუშა პირველი ქართველი დიდებული, რომელიც ქტეზიფონში ეახლა შაჰს, ცეცხლისთაყვანისცემა აღიარა და დაჰპირდა მას, რომ მთელ თავის ოჯახს და ქვეშევრდომებსაც აიძულებდა ანალოგიურად მოქცეულიყვნენ (7, 85). იეზდიგერდი II-მ არშუშას თან გამოაყოლა ცეცხლთაყვანისმცემელი მოგვები, რომლებსაც დიდი მისია ეკისრებოდათ. მათ უნდა დაეხურათ ქრისტიანული ეკლესიები, მათთვის ჩამოერთმიათ საეკლესიო სიმდიდრე და გადაეცათ ირანის სამეფო ხაზინისათვის. ასევე უნდა გაერეკათ მთელი ქრისტიანული სამღვდლოება და ქართლში სამუდამოდ აღმოეფხვრათ ქრისტიანობა. ამას გარდა, მოგვებს უნდა დაეარსებინათ სკოლები, სადაც მაზდეანობა უნდა ესწავლებინათ როგორც დიდებულების, ასევე მდაბიოთათვისაც

და მოსახლეობაში გაევრცელებინათ ქორწინების, დასაფლავებისა და სხვა მაზდეანური ყოფითი წეს-ჩვეულებები (7, 85-86). რა თქმა უნდა, აღნიშნული რეალობა ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან დიდ პროტესტს იწვევდა და ხშირი იყო აჯანყებები საკუთარი უფლებებისა და წეს-ჩვეულებების დასაცავად. V-VI საუკუნეების განმავლობაში არაერთი აჯანყება მოხდა, რომელიც მიმართული იყო ირანის ასეთი დაუფარავი პოლიტიკური და რელიგიური აგრესიის წინააღმდეგ. მათ შორის თავისი მასშტაბით და მნიშვნელობით სრულიად უნიკალურია 523 წლის აჯანყება. სწორედ ამ წელს ქართლის მეფე გურგენს ირანის შაჰმა კავად I-მ შემოუთვალა, რომ მთელი მოსახლეობა მაზდეანურ წეს-ჩვეულებაზე გადაეყვანა და ყველაფერში ისე მოქცეულიყვნენ, როგორც ეს ირანელებში იყო მიღებული. მიცვალებულებიც მიწაში კი არ დაემარხათ, არამედ ფრინველებისა და ძაღლებისთვის გადაეგდოთ (6, 48). ამ პირობების მიღება და მით უმეტეს შესრულება, ქრისტიანი მეფისთვის ბუნებრივია, შეუძლებელი იყო და ამიტომაც გურგენმა აჯანყებაზე დაიწყო ფიქრი და მზადება. მან თხოვნით მიმართა ბიზანტიის კეისარს, იუსტინე II-ს, რათა მას დახმარება აღმოეჩინა ამ ბრძოლაში. იმპერატორმა მეფეს შემოუთვალა, რომ არასოდეს ბიზანტიელები ირანელების ხელში არ ჩააგდებდნენ ერთმორწმუნე ქართველებს. ბიზანტიის კეისრის ამ შემონათვალით გათამამებულმა გურგენმა აჯანყება დაიწყო, მაგრამ გადამწყვეტი ბრძოლების წინ ბიზანტიიდან მოსული დამხმარე ძალა იმდენად მცირერიცხოვანი აღმოჩნდა, რომ გურგენმა ბრძოლაც კი ვერ გაუმართა ირანელებს და იძულებული გახდა, სამშობლოდან გაქცეულიყო. ერთად-ერთი, რაც ბიზანტიის იმპერატორმა მას შესთავაზა იყო მისთვის და მისი ოჯახისთვის პოლიტიკური თავშესაფარი და მეფური პატივით ცხოვრება კონსტანტინოპოლის სამეფო კარზე, რაზეც გურგენი დათანხმდა.

უმეფოდ დარჩენილ ქვეყანაში კი ირანის შაჰმა სამეფო ხელისუფლება საერთოდ გააუქმა და აღმოსავლეთ საქართველო გამოაცხადა ირანის უშუალო პროვინციად, რომელსაც სათავეში ჩაუყენა ირანელი მოხელე – მარზპანი (6, 49). ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის მკვლევარ-მეცნიერებს გარკვეულწილად უჭირთ იმის აღიარება, რომ VI საუკუნის, უმეფობის ეპოქის ქართლში სახელმწიფო რელიგიას წარმოადგენდა მაზდეანობა. საკითხი საკმაოდ მარტივი და იოლად ასახსნელია. ირანის პოლიტიკურმა წრეებმა როგორც იქნა მიაღწიეს თავის სანუკვარ ოცნებას და აქ მეფობა გააუქმეს, რითაც ქართლი უშუალოდ დაუმორჩილეს კტეზიფონის სამეფო კარს. ასეთ პირობებში კი ნაკლებად სავარაუდო და თითქმის დაუჯერებელია, რომ მათ სახელმწიფო რელიგიის რანგში დაეტოვებინათ ქრისტიანობა და ქრისტიანული ეკლესიისთვის შეექმნათ ისეთივე მყარი ხელშეუხებლობის გარანტიები, როგორც ეს ხდებოდა ქართლის ქრისტიანი მეფეების მხრიდან.

წერილობითი წყაროების არაპირდაპირი ცნობები და შესაბამისი ეპოქის არქეოლოგიური აღმოჩენები ადასტურებს, რომ VI საუკუნის აღმოსავლეთ საქართველოში ცეცხლთაყვანისმცემლობის უფლებრივი მდგომარეობა ბევრად აღემატებოდა ქრისტიანობის დონეს. დღეს თითქმის საკამათო არ არის ის რეალობა, რომ ქართლის ყოფილი სამეფოს მნიშვნელოვან საქალაქო ცენტრებში მაზდეანობას მტკიცედ ჰქონდა ფეხი მოკიდებული და ისეთ ცნობილ დასახლებებში, როგორცაა მცხეთა, თბილისი, ნეკრესი, ნიქოზი და სხვა, ენთო ზოროასტრული ცეცხლი. ამ ვითარებას, როგორც აღინიშნა, ადასტურებენ არქეოლოგიური აღმოჩენებიც. მაგ. შიდა ქართლში, დღევანდელ სოფელ არადეთთან არქეოლოგები დიდი ხანია შეისწავლიან I საუკუნის სასახლის კომპლექსს, რომელიც თავის მხრივ დაფარულია IV-VI საუკუნეების კულტურული ფენით. ეს ფენა მნიშვნელოვანია სწორედ ჩვენი ამჟამინდელი ინტერესის სფეროდან. აღსანიშნავია, რომ აქ გამოვლენილია დიდი ოდენობით ნაცარი და საკურთხევლების ნაშთები, რომლებიც პირდაპირ მიუთითებენ, რომ ხსენებულ პერიოდში ამ მიდამოებში ქრისტიანობის ჭაჭანებაც არ იყო და მოსახლეობა მტკიცედ მისდევდა ცეცხლთან დაკავშირებულ რელიგიურ კულტმსახურებას (3,154).

სასანურ ირანში VI-VII საუკუნეებში განვითარებული მოვლენებისა და ირანის ხელისუფალთა დამოკიდებულებისა საკუთარი სარწმუნოების პრობლემით დაინტერესებული მკვლევრები მიიჩნევენ, რომ VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ირანში თავი იჩინა ეკონომიკური დაქვეითების ნიშნებმა, რის საფუძველსაც წარმოადგენდა ბიზანტიის იმპერიაში აბრეშუმის ჭიის გავრცელება. ამ ფაქტმა საშუალება მისცა ბიზანტიელებს, ადგილზე დაეწყოთ აბრეშუმის წარმოება, რამაც ირანს მოუსპო აბრეშუმით ვაჭრობის მონოპოლია. აქედან გამომდინარე, თანდათან უწინდელი მნიშვნელობა დაკარგა ირანზე გამავალმა სავაჭრო-სატრანზიტო გზამ, რომლის გასწვრივ მრავლად იყო სწორედ აბრეშუმის ვაჭრობით გამდიდრებული ქალაქები. ამის გამო სახელმწიფოს მიადგა უდიდესი ეკონომიკური ზარალი (8, 180-184). სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების დონის დაქვეითებამ გავლენა იქონია ირანის რელიგიაზეც, რადგან შექმნილ ახალ რეალობაში ოდინდელი მაზდეანობა ვეღარ პასუხობდა დროის მოთხოვნებს და VI-VII საუკუნეებში იგი თანდათანობით ცვლილებებს განიცდიდა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მაზდეანობის ძალდატანებითი გავრცელების პოლიტიკამ თითქმის კრახი განიცადა და როგორც უკვე ვთქვით, ირანის ხელისუფალნი აიძულა, ახალი საგარეო რელიგიურ-იდეოლოგიური პოლიტიკა შეემუშავებინათ (2 50). ცალკეული ქრისტიანული ერესების წახალისების პოლიტიკამ ირანისთვის და კერძოდ, მაზდეანობის გავლენის ზრდისთვის სასურველი შედეგი ვერ მოიტანა, რადგან თავად ირანში მაზდეანობას საკმაო საფრთხე შეუქმნა ნესტორიანელთა ქრისტიანული ეკლესიის დიდმა პოპულარობამ და ამ სექტის სწრაფმა ზრდამ ამ ქვეყანაში და. ასეთი ვითარების შექმნას, რაც არ უნდა მოულოდნელი იყოს, ხელს უწყობდნენ თვით

ირანის შაჰები. ჰორმიზდ IV აღნიშნავდა, რომ ქრისტიანული სარწმუნოება ირანის სახელმწიფოსთვის ისეთივე დასაყრდენს წარმოადგენდა, როგორც მაზდეანობა. ხოლო ხოსრო II-ის კარზე ტრაპეზის კურთხევა წარმოადგენდა ქრისტიანი პარტიარქის უფლებას.

ყოველივე ეს ცხადია, იწვევდა ირანში ქრისტიანობის (ნესტორიანობის) გავლენის ზრდას. შემთხვევითი არ არის, რომ VI-VII საუკუნეებში უკვე მოსახლეობის საკმაოდ ნაწილს სწორედ ქრისტიანები შეადგენდნენ (2, 50-51). ამ ვითარებას კარგად ადასტურებს ხოსრო II-ის დროს საგანგებო კანონის გამოცემა, რომლის ძალითაც აიკრძალა მაზდეანური რელიგიიდან ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე გადასვლა. ყოველივე ეს კი თავის მხრივ, გზას უკაფავდა ირანში მონოთეისტური რელიგიის დამკვიდრებას. ირანისა და ბიზანტიის ისტორიის დიდი მკვლევარის ნ. პიგულევსკაიას შენიშვნით, ის რაც ქრისტიანობამ დათესა ირანში, მოიმკო ისლამმა (Пигулевская 1946: 248), ამიტომ შემთხვევითი არ არის ირანში ისლამის სწრაფი გავრცელება, რადგან ჯერ ერთი, აქ უკვე შემზადებული იყო ნიადაგი მონოთეიზმისთვის და მეორე და არსებითი, ისლამი, როგორც პროგრესირებადი რელიგია, უკეთ შეესაბამებოდა მოსახლეობის ფართო მასების ინტერესებს და გაცილებით გასაგები და ადამიანური იყო მათთვის, ვიდრე არაერთგზის ტრანსფორმირებული ზოროასტრიზმი.

ამგვარად, VII საუკუნის ირანში ისლამის სწრაფმა გავრცელებამ მაზდეანობას გამოაცალა სახელმწიფოებრივი დასაყრდენი და შეიძლება ითქვას, რომ ამ გზით ისლამმა შეცვალა ვითარება ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოშიც, რადგან ამიერიდან, III-VI საუკუნეებისგან განსხვავებით, ცეცხლთაყვანისმცემლობა აღარ წარმოადგენდა საშიშ იდეოლოგიას მეზობელი ქრისტიანული ქვეყნებისათვის.

ბიბლიოგრაფია

1. ამიანე მარცელინე, ცნობები საქართველოს შესახებ. "გეორგიკა," ტ. I. თბილისი, 1964
2. გაბაშვილი ვ. სასანური ირანის სახელმწიფო. "ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან". თბილისი, 1957
3. გაგოშიძე ი. ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრების ისტორიისთვის. "ლიტერატურა და ხელოვნება".#2. თბილისი, 1999
4. ლორთქიფანიძე ო. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან. თბილისი, 2002
5. მელიქიშვილი გ. ქართლის სამეფო I-III საუკუნეებში. 'საქართველოს ისტორიის ნარკვევები'. ტ.I. თბილისი, 1971
6. პროკოფი კესარიელი. ომი გუთებთან. "გეორგიკა", II. თბილისი, 1965

7. ჯანაშია ლ. აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლი) IV-V საუკუნეებში. 'საქართველოს ისტორიის ნარკვევები'. ტ. II. თბილისი, 1973.
8. Пигулевская Н.В. Византия и Иран на рубеже VI и VII вв., М.– Л., 1946

Zurab Bragvadze

Caucasus University

From the relationship between the Kingdom of Kartli and Sasanian Iran in the early Middle Ages

Abstract

The early Middle Ages are one of the most important and turning periods in the history of Georgia. During this time, many events took place that determined the further development of the country. One such important and fundamental event was the recognition of Christianity as a state religion. This historic fact in itself has strained relations with Iran, for which Zoroastrianism has played a crucial role in protecting the country's foreign policy interests and establishing and maintaining a pro-Iranian orientation in the Caucasus. Religion and the factor of religion often go beyond purely dogmatic boundaries and often become the main means of achieving rather complex political goals. If look at the history of early medieval Georgia, then it will not be difficult to notice that we are dealing with such an event. In order to maintain their influence in the Caucasus, Iranian political circles politicized Zoroastrianism and transformed it so that through it they could properly resist Christianity as a new religious-political ideology. This controversy became especially evident in the V-VI centuries, when the most interesting and intense vicissitudes of the cultural-political relations between Georgia and Iran were developing.

Kartli and Egrisi-Lazika have been of special importance to Iran since the 3rd century, when it was involved in a long war with Byzantium, and the kingdoms of Kartli and Egrisi were the subject of dispute between these two world empires. It is clear that Rome (Byzantium), the western Christian ally of Kartli, would take appropriate measures to strengthen the country's defense capabilities, because in the fight against Iran, of course, it needed a strong Kartli and would deploy troops here, but according to Byzantine written sources (Ammianus Marcellinus) Emperor Flavius Valens had withdrawn his troops from Kartli because of the war with the Westgates (367-369) uprising and left Kartli defenseless in the face of Iran. Of course, the Iranian political circles would not miss this

chance and they took appropriate measures to restore their influence in Georgia. By the 70s of the IV century, Iran managed to subdue the whole of Kartli and pay tribute to the country. The rapid spread of Islam in seventh-century Iran deprived Mazdeanism of state support, and it can be said that in this way Islam changed the situation in early medieval Georgia, because from now on, unlike in the third and sixth centuries, Zoroastrianism was no longer a dangerous ideology for neighboring Christian countries.

طاهر بابائی

دانشگاه فردوسی مشهد

اقدامات فرهنگی گرجیان و ارامنه در مشهد؛ مطالعه موردی: الله‌وردی خان و خاندان قرچقای خان

مقدمه

شکست از عثمانیان در جنگ چالدران، صفویان را بر آن داشت تا علاوه بر تلاش برای کاستن از قدرت نیروهای عشیره‌ای، به استفاده از سلاح گرم و نیروی نظامی ثابت دست بزند. برای ایجاد گروه ثابت نظامی، صفویان تاحدی از عثمانیان الگو برداری کردند. نیروی نظامی غیربومیان، جهت بر هم زدن توازن قوای میان نیروهای بومی به وجود آمد و با نام نیروی قوللر شناخته می‌شد. قول / قل و یا غلام در گفتمان سیاسی صفویه بر وفاداری و تبعیت از شاهان دلالت داشت و آزاد نبودن آنان را در بر نمی‌گرفت؛ به طور کلی آنچه به عنوان غلام مورد نظر است، به کسانی اشاره دارد که ریشه مسیحی داشتند. الگوی تازه ارباب-غلام که صفویان برگزیدند، پادزهری در برابر شیوه حکومت عشیره‌ای بود و کارآمدترین ابزار برای حفظ نیروی حیاتی خاندان صفوی و در راس آن شاه صفوی را نشان می‌داد.²⁶ اصلاحات نظامی صفوی که در عصر شاه طهماسب صفوی آغاز شده بود، در دوره شاه عباس اول (حک: 996-1038ق) به شکل ساختارمند و جدی پیگیری شد. شاه عباس اول، با ایجاد نیرویی از غیربومیان (قُلّرا / قُللر / قوللر)، با سرکشی‌ها و

بابایی و دیگران، ص 9. 26

خودمختاری‌های بزرگان قزلباش به مبارزه برخاست.²⁷ او با این اقدام، نخستین ارتش ثابت تاریخ ایران دوره اسلامی را بنیان نهاد که از تفنگچی‌ها، بخش توپخانه و دسته قوللر تشکیل می‌شد.²⁸ وجود منابع تامین نیروهای غیربومی که اهداف دیگری نظیر تجربه‌اندوزی جنگی و کسب غنائم نظیر تصاحب گنجینه‌های طلا و جواهرات کلیساها را نیز محقق می‌ساخت،²⁹ صفویان را در این کار تشجیع می‌کرد. در دوره شاه عباس اول، حملات صفویان به مناطق ماوراء قفقاز آغاز شد و شمار فراوانی از غیربومیان به دست صفویان افتادند که غالب آنان را گرجیان و ارمنه تشکیل می‌دادند.³⁰

الله‌وردی‌خان، سردار گرجی و زندگی سیاسی و نظامی او

الله‌وردی‌خان از سرداران وفادار و نامدار عصر شاه عباس اول شمرده می‌شد که «اصلاً ارمنی و از مردم گرجستان و عیسوی» بود. او که در جوانی، غلام‌شده و در بازار برده فروشان فروخته شد، پس از چندین بار فروش، سرانجام در جرگه غلامان شاه طهماسب اول (حک: 930-984ق) قرار گرفت و این چنین به دربار صفویان راه یافت و مسلمان شد.³¹ بر خلاف این روایت، روایت دیگری وجود دارد که مورد پذیرش محققین گرجی است و بر اساس آن، الله‌وردی‌خان از خانواده‌ای فتودال و اصیل گرجی و از خاندان اون‌دیلادزه برآمده است.³² او بعدها با ارتقا در دوره شاه عباس اول، با ایجاد سپاه غلامان صفوی، به عنوان سردسته آنان، «قوللرآقاسی» صفویان شد.³³ الله‌وردی‌خان به سبب خدمات متعدد و اعتماد شاه به او، با وجود رقبای قزلباش در سال 1004ق، بیگلربیگی فارس و سپهسالار ایران شد و در سال 1005ق، کهگیلویه نیز به این قلمرو، افزوده گردید.³⁴ هنگامی که قبایل افشار و بختیاری در این ناحیه سر به شورش برداشته بودند، همو این شورش را در هم کوبید.³⁵ او همچنین در حملات به سوی شرق ایران، در سال 1007ق، در حمله به ازبکان شرکت داشت و با دین‌محمد اوزبک بر سر تسخیر هرات جنگید.³⁶ الله‌وردی‌خان تا سال 1010ق، در توسعه نواحی تحت اداره خود، ولایت لار را به همراه سواحل عمان و جزایر بحرین از آن خود کرد.³⁷ در سال 1014ق، نیز

رهربرن، صص 48، 49؛ سیوری، ص 77.

سیوری، صص 76-77.

سیوری، ص 63.

برای اطلاع بیشتر، نک: بابائی و صدری، صص 551-556.

فلسفی، ج 2، ص 91؛ دلاواله، ص 266.

میرجعفری، ص 133.

نصیری، ص 15. در این اثر، به اشتباه، قوللرآقاسی شاه صفی خوانده شده است.

فلسفی، ج 2، ص 92؛ نصیری، ص 15.

فلسفی، همانجا؛ میرجعفری، ص 135.

میرخاوند، ص 356؛ میرجعفری، ص 141.

اسکندربیک ترکمان، ج 2، ص 423-427؛ فلسفی، همانجا؛ شاردن، ج 5، ص 1886؛ فیگوئروا، ص 95، 103.

در حمله عثمانی به ایران، الله‌وردی‌خان به وان لشکرکشی کرد و چغال‌اوغلی فرمانده عثمانیان را در هم شکست.³⁸ به سبب کهنسالی الله‌وردی‌خان و وفاداری‌اش، شاه عباس اول او را بسیار مورد احترام قرار می‌داد و «پدر» خطابش می‌کرد.³⁹ الله‌وردی‌خان سرانجام در سال 1023 ق درگذشت. شاه عباس اول، با تمام امیران در مراسم تشییع او شرکت کرد و جسدش با احترام به مشهد فرستاده شد و در مقبره‌ای که خود دستور ساخت آن را داده بود، مدفون گردید.⁴⁰

الله‌وردی‌خان و ساخت گنبد و رواق در حرم رضوی

الله‌وردی‌خان علاوه بر فعالیت‌های سیاسی در زمینه‌های فرهنگی و عمرانی نیز اقدامات متعددی را انجام داده است که از آن میان می‌توان به ساخت پل سی و سه پل در اصفهان که به نام او نام‌آور شده، اشاره کرد. نیز ساخت مدرسه خان شیراز، احداث نهر عباسی در شیراز جهت تامین آب شهر در سال 1010 ق و ساخت کاروانسرا در مسیر شیراز به اصفهان از اقدامات فرهنگی و عمرانی الله‌وردی‌خان در خارج از مشهد بوده است.⁴¹ در مشهد نیز می‌توان به اقدامات حوزه وقف نظیر وقف برای دارالشفا و نیز وقف آسیاب بالاخیابان اشاره کرد.⁴² برجسته‌ترین اقدام عمرانی الله‌وردی‌خان در حرم رضوی و در مشهد انجام شده است. یکی از باشکوه‌ترین و برجسته‌ترین آثار هنری و معماری موجود در مجموعه حرم رضوی، گنبد و رواق الله‌وردی‌خان است که به سبب خاص بودن گنبد و کاشیکاری‌های زیبا، از بخش‌های شکوهمند و چشم‌نواز ساختمان‌های تاریخی این مجموعه شمرده می‌شود. این گنبد و رواق که به عنوان مقبره این سردار گرجی مورد استفاده قرار گرفته است، در مجاورت گنبد اصلی و طلایی، در شمال شرقی گنبد حاتم‌خانی و شرق توحیدخانه قرار دارد و از شمال به صحن عتیق، از شرق به دارالضیافه، از جنوب به رواق دارالسعادة و از غرب به رواق حاتم‌خانی محدود می‌شود.⁴³ ساختمان بنا گویا در سال 1013 ق آغاز و در سال 1022 ق یک سال پیش از مرگ سردار، به پایان رسیده و کار معماری آن به دست هنرمندی اصفهانی انجام شده است.⁴⁴ رواق به شکل هشت ضلعی، دارای هشت صفت دو طبقه کاشی‌کاری شده است که بر روی تزیینات آن در حجره‌های بالایی، صفت‌های همکف و سقف و سر در قدیمی رواق از دارالضیافه، 30 ترکیب‌بندی از نقوش حیوانی در 99 قاب مجزا تکرار شده و شامل 478

³⁸ اسکندربیک ترکمان، ج 2، ص 476-478.

³⁹ فلسفی، ج 2، ص 91؛ دلاواله، همانجا.

⁴⁰ فلسفی، ج 2، ص 92.

⁴¹ میرجعفری، ص 137.

⁴² امام، ص 506-507؛ شاردن، به اشتباه آن را در اصفهان گزارش کرده است (شاردن، ج 4، ص 1563).

⁴³ خان حسین آبادی و اشراقی، ص 4؛ سیدی، ص 113؛ عطاردی، ج 1، ص 192؛ مومتمن، ص 150.

⁴⁴ امام، ص 448؛ سیدی، ص 113؛ عطاردی، همانجا.

حیوان و 9 گونه متفاوت است که شامل 246 تصویر پرندگان مختلف، 96 قرقاول، 30 مرغابی، 26 طاووس، 20 اژدها، 6 سیمرغ، 4 آهو و یک مرغ بسم الله است.⁴⁵

صفه‌ای از این بنا در جهت قبله قرار دارد که با راهرویی به رواق حاتم‌خانی مرتبط بوده و در سمت راست این راهرو، مزار الله‌وردی‌خان قرار گرفته است.⁴⁶ در این رواق، کتیبه‌های متعددی با مضامین تاریخ ولادت، شهادت و فضائل امام هشتم شیعیان یعنی علی بن موسی الرضا (ع)، آیه تطهیر، تاریخ اتمام بنا، شأن حرم و نظایر اینها به خطر ثلث و نستعلیق کتابت شده است و نیز تصاویر گل و مرغ متعدد در دیواره‌ها به چشم می‌خورد.⁴⁷

در زیر گنبد بالای غرفه‌ها کتیبه بسیار زیبا با خط ثلث نوشته شده و در آن سوره جمعه و سوره توحید کتابت گردیده، و در صفه‌ای که از آن جا به رواق دارالضیافه می‌روند با خط نستعلیق روی کاشی‌های معرق این چند بیت فارسی را نوشته‌اند:

خوش بنائی است این بنا که زند فرش او تکیه بر فراز فلک - تا کند رفعت نظر بنهاد از مه و مهر و نه فلک
عینک

چون بود در جوار روضه شاه خردم گفت کامده بی شک - سال تاریخ آن خجسته مقام کعبه خلق و سجده
گاه ملک

در بالای در ورودی کفشداری صحن کهنه به این رواق نوشته شده: «إن الذین آمنوا و عملوا الصالحات کانت جنات الفردوس نزلاً». در صفه‌ای که از آن جا به صحن کهنه می‌روند، در کتیبه‌ای بالای آزاره با خط ثلث نوشته شده: ولد الامام ابوالحسن علی بن محمد النقی علیه الصلوه و السلام للنصف من ذی الحجه سنه اثنتی عشره و مأتین و توفی فی رجب نه اربع و خمسین و مأتین ولد الامام ابو محمد الحسن بن علی العسکری فی شهر ربیع الاول من سنه اثنیعشره و مأتین و توفی فی رجب سنه اربع و خمسین و مأتین ولد الامام ابو محمد الحسن بن علی العسکری فی شهر ربیع الاول من سنه اثنین و ثلاثین و مأتین. در صفة دیگر نوشته شده: «ولد الامام ابو عبدالله الحسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام آخر شهر ربیع الاول فی سنه ثلث من الهجره و مضی شهید ایوم السبت من سنه احدی و سیتن من الهجره و ولد الامام زین العابدین علیه السلام فی خامس شعبان سنه ثلاثین و توفی فی ثانی عشر من محرم سنه تسعین». در صفة دیگری که از آن جا به صحن کهنه می‌روند، «اللهم صل علی سیدنا المصطفی و علی و البتول و السبطین، الحسن و الحسین، وصل علی زین العابدین علی و الباقر محمد، و الصادق جعفر، و الکاظم موسی، و الرضا علی، و التقی محمد، و النقی علی، و

خان حسین آبادی و اشراقی، ص 6، 27؛ احتشام کاویانیان، ص 149؛ امام، ص 447.⁴⁵

شهرامی و شیخی، ص 467.⁴⁶

شهرامی و شیخی، ص 18.⁴⁷

الزکی العسگری الحسن و صل علی القائم المنتظر محمد بن الحسن المهدي صاحب الزمان صلوات الله عليهم اجمعين؛ کتب سنه ۱۰۲۱، نقش بسته است.

در صفة دیگر نوشته شده: ولد الامام ابوالقاسم محمد بن الحسن صاحب الزمان صلوات الله عليه ليله النصف من شعبان، سنه خمس و خمسين و مأتين و سنه و فاته عليه السلام عندالله تعالى بعد ان يملأ الارض قسطا وعدلا كما ملئت ظلماً و جوراً. در صفة که به رواق حاتم خانی می‌روند چند شعر فارسی با خط نستعلیق نوشته شده:

جبریل ز عرش آید و حورا از نعیم - از بهر طواف شه فردوس حریم

عمداً پر خود بردم مقراض زنند - شاید که بدین وسیله گردند مقیم

در دو طرف نوشته شده است: قائله و راقمه حسن الخادم.

در صفة دیگری که به رواق حاتم خانی می‌روند با خط ثلث این تواریخ ذکر شده است: ولد الامام ابوالحسن الرضا عليه الصلوه و السلام سنه ثمان و اربعين و مأة و قبض في صفر سنه ثلث و مأتين و ولد الامام محمد بن علي التقى عليه السلام في شهر رمضان سنه خمس و تسعين و مأة و قبض في ذى العقده سنه عشرين و مأتين. در صفة ای‌ای که از آنجا به رواق دارالسعادة می‌روند، نوشته شده: ولد امير المؤمنين و امام المتقين سلام الله عليه و على اولاده الطاهرين يوم الجمعة عشر من رجب المرجب بعد مولد النبي بثلاثين سنه و مضى الى ربه شهيدا في ليله الجمعة الحادى و العشرين من شهر رمضان سنه اربعين من الهجرة ولد الامام ابو محمد الحسن بن علي بن ابي طالب منتصف شهر رمضان سنه ثنتين من الهجرة. در صفة دیگر نوشته شده: عن ابي جعفر الصادق انه قال: يقتل حفدتى بارض خراسان في مدينه يقال لها طوس، من زاره اليها عارفا بحقه اخذته بيدي يوم القيامة و ادخلته الجنة و ان كان من أهل الكباثر. قال: قلت جعلت فداك و ما عرفان حقه؟ قال تعلم انه امام مفترض الطاعة غريب شهيد من زاره عارفا بحقه، اعطاه الله عزوجل اجر سبعين شهيدا، ممن استشهد بين يدي رسول الله صلى الله عليه و آله. در ادامه همین کتیبه، عن علی بن اسباط قال: سألت ابا جعفر عليه السلام ما لمن زار اباک؟ قال الجنة و الله، کتابت شده است. همچنین، روى عن الامام محمد تقى عليه السلام قال: ان بين جبلى طوس قبضة من الجنة من دخلها كان امنا يوم القيامة من النار و نیز عن ابي الحسن الرضا عليه السلام أن بخراسان لبقعه ياتى عليها زمان تصير مختلف الملائكة، فلا يزال فوج ينزله من السماء و فوج يصعد الى ان ينفع في الصور، از کتیبه‌هایی است که در این صفة‌ها کتابت شده است.

در صفة دیگر نوشته شده: قال الله تعالى: انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس، اهل بيت، و يطهرکم تطهيرا، قال النبي صلى الله عليه و آله مثل اهل بيتى كمثل سفينة نوح من ركبها نجى و من تخلف عنها هلك و قال صلى

الله عليه و آله ايها الناس اني تارك فيكم ما ان تمسكم به لن تضلوا بعدى. در صفة ديگر نوشته شده: عن محمد بن سليمان قال سألت ابا جعفر عليه السلام عن رجل حج حجه الاسلام فدخل متمتعا بالعمرة الى الحج فاعانه الله على عمرته و حجه ثم اتى المدينة فسلم على النبي صلى الله عليه و آله ثم اتاك عارفا بحقك يعلم انك حجه الله على خلقه و بابه الذى يوتى منه فسلم عليك. ثم اتى ابا عبدالله الحسين صلوات الله عليه فسلم عليه، ثم اتى بغداد و سلم على ابن الحسن موسى عليه السلام ثم انصرف الى بلاده، فلما كان فى وقت الحج رزقه الله الحج فأيهما افضل هذا الذى قد حج حجة الاسلام يرجع ايضا فيحج او يخرج الى خراسان الى ابيك على بن موسى عليه السلام فيسلم عليه ؟ قال: لابل يأتى خراسان فيسلم على ابي الحسن عليه السلام افضل و ليكن ذلك فى رجب و لا ينبغي ان تفعلوا فى هذا اليوم فان علينا و عليكم من السطان شنعه.

در جاى ديگر نوشته عن ابي الحسن الرضا عليه السلام قال: من زارنى على بعد دارى و مزارى اتيته يوم القيامة فى ثلاثه مواطن حتى اخلصه من احوالها، اذا تطايرت الكتب يمينا و شمالا و عند الصراط و عند الميزان. در جاى ديگر نوشته شده: عنه عليه السلام قال لا يشد الرحال الى شىء من القبور الا قبورنا و انى مقتول بالسم. در جاى ديگر نوشته شده: روى احمد بن حنبل فى مسنده عن ام سلمه رضى الله عنها انه لما نزل قوله تعالى: انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت و يطهركم تطهيرا اخذ رسول الله صلى الله عليه و آله فضل كساء فكسى به عليا.⁴⁸

بنای هشت گوشه رواق، دارای هشت صفا است كه فاصله كمترين بين اضلاع روبه رو ۷/۵۷ متر، فاصله طول آنها ۱۱/۲۰ متر و ارتفاع از كف تا سقف ۱۶/۱۹ متر است و به طور كلى، حدود 171 متر مربع مساحت را در بر مى گيرد.⁴⁹ ديواره هاى اين رواق با كاشي هاى نفيس و رنگارنگ معرق پوشانده شده است و ازاره بنا تا ارتفاع ۱/۹۰ متر سنگ مرمر الوان است و از بالای ازاره به بالا روى تمام بدنه ها و پايه ها و ديوارها و سقف زير گنبد كاشي كاري معرق شده است.⁵⁰ بخش هاىي از اين رواق در سال 1259 ق، در عصر محمدشاه قاجار تعمير شد.⁵¹ در عصر پهلوى، به سبب رطوبت بالای بام، بخش هاىي از كاشي هاى و مقرنس ها از ميان رفته بود؛ در نتيجه بين سال هاى 1315 ق تا 1324 ش، مدتی اين رواق متروك گرديد، اما به سبب تداوم بى توجهي ها، در دوره

⁴⁸ <https://haram.razavi.ir/post/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%82-%DA%AF%D9%86%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D9%88%D8%B1%D8%AF%DB%8C%D8%AE%D8%A7%D9%86>

⁴⁹ برای اطلاع بیشتر در خصوص ارقام و اختلاف اعداد و ارقام، نک: عطاردی، همانجا؛ خان حسين آبادی و اشراقی، ص 218؛ سيدی، همانجا؛ موتمن، ص 150-151.

⁵⁰ عطاردی، ج 1، ص 192؛ سيدی، ص 113؛ احتشام كاويانيان، ص 151.

⁵¹ خان حسين آبادی و اشراقی، ص 154.

متروک بودن، بر ویرانی‌ها افزوده شد.⁵² سرانجام با مرمت بین سال‌های 1340 تا 1347ش، ضمن بازسازی درونی بنا، گنبد بیرونی نیز با خشت‌های مسی پوشانده شده که شکل کنونی را ایجاد کرده است.⁵³

قرچقای خان، حکمران ارمنی خراسان

قرچقای خان که به شکل قرچقای خان نیز از او یاد شده،⁵⁴ از مسیحیان ایروان بود که در کودکی اسیر شده و به عنوان غلام به قلمرو صفویان راه یافته بود. او پس از اشتغال در بخش دوزندگی کارگاه‌های درباری و بخش «قیجاجیگری»، با ارتقا در رده‌های نظامی به عنوان «میر توپخانه و سردار تفنگچیان» به صفویان خدمت کرد.⁵⁵ قرچقای خان در سال 1018ق از جانب شاه عباس اول، مامور حرکت به سوی شروان برای دفع ذوالفقارخان قرامانلو حکمران آنجا، شد و ذوالفقارخان را از میان برداشت.⁵⁶ او در سال 1026ق به عنوان جانشین الله‌وردی‌خان، به عنوان سپهسالار ایرانی، مسئول دفع حمله عثمانی در عصر سلطان احمد اول به سرداری صدراعظم خلیل‌پاشا به آذربایجان شد و توانست، عثمانیان را شکست دهد و به پادشاه آن، بیگلربیگی آذربایجان شود.⁵⁷ او پس از این در سال 1028ق، حکمران خراسان شد و از آذربایجان به مشهد آمد.⁵⁸ از حوادث سیاسی دوران حکمرانی او بر مشهد باید به لشکرکشی‌های مکرر ازبکان به این دیار اشاره کرد. او سرانجام در سال 1033ق، در جریان حمله به گرجستان و کشتار ده هزار از گرجیان، به دست یکی از غلامان گرجی صفوی، به همراه پسرش به قتل رسید، و هر دو در صحن امام رضا(ع) مدفون گردید.⁵⁹

در میان اقدامات فرهنگی شاهان صفوی، مجموعه بناها و آثاری به چشم می‌خورند که به عنوان موقوفه در حرم رضوی قرار داشتند و در شماری از آنها، قرچقای خان نیز شاه معاصر خود (شاه عباس اول) را الگو قرار داده بود؛ چندان که چون شاه به اهدای مجموعه‌ای از طلا، جواهرات، قالی و چینی‌آلات نفیس را به بقعه‌ی شیخ صفی در اردبیل دست یازید، قرچقای خان نیز با اهدای مجموعه‌ی بیست و نه پارچه چینی‌آلات او را

⁵² احتشام کاویانیان، ص 153.

⁵³ سیدی، ص 113؛ خان‌حسین آبادی و اشراقی، همانجا.

⁵⁴ نک: یحیایی و گنجی هرسینی، 136-137.

⁵⁵ اسکندربیک ترکمان، ج 3، ص 732.

⁵⁶ اسکندربیک ترکمان، ج 2، ص 570؛ فلسفی، ج 2، صص 93-94.

⁵⁷ اسکندربیک ترکمان، ج 3، ص 657-661؛ وحید قزوینی، ص 195؛ فلسفی، ج 2، ص 95.

⁵⁸ فلسفی، ج 2، ص 93، 96.

⁵⁹ اسکندربیک ترکمان، ج 3، ص 764؛ بابایی و دیگران، ص 21؛ فلسفی، ج 2، ص 97.

همراهی کرد. گویا همین اقدامات، سبب شد در زمان حکومت طولانی او و فرزندانش، هنر سفالگری و چینی سازی در مشهد رونق بگیرد.⁶⁰

قرچقای خان و خاندانش و توسعه هنر در مشهد

در میان فرزندان قرچقای خان، اماموردی خان از شخصیت‌های نظامی صفوی بود که به همراه پدر در 1033 ق کشته شد و به همراه پدر در جوار حرم رضوی در مشهد به خاک سپرده شد؛⁶¹ اما دیگر فرزندش، ابوالفتح منوچهرخان به رغم تصدی مقامات سیاسی و نظامی، در عرصه فرهنگی نام‌آور شده است. او پس از قتل پدرش، قرچقای خان، بیگلربیگی خراسان گردید.⁶² منوچهر پیش از آن، یوزباشی و نیز حکمران قزوین بود که در سال 1029 ق برکنار شد. اوج نقش‌آفرینی فرهنگی منوچهرخان در زمان تصدی دوازده ساله بیگلربیگی خراسان در مشهد بود که از حدود سال 1033 ق تا زمان کشته شدنش به دست ازبکان در سال 1045 ق، تداوم داشت.⁶³ در جنگی که میان او و عبدالعزیزخان ازبک در سال 1044 رخ داد، منوچهرخان از ناحیه زانو چنان زخمی برداشت که یکسال بعد در 1045 ق درگذشت و فرزند او با عنوان قرچقای خان دوم به حکومت خراسان رسید.⁶⁴

حضور منوچهرخان به عنوان یکی از علاقه‌مندان به علم و هنر، در مشهد سبب شد تا آثار مختلفی در عرصه کتاب‌آرایی خلق شود و کتاب‌آرایان مشهد، مورد حمایت او باشند.⁶⁵ از آثاری که با حمایت همو، ترجمه و نگارگری شده است، می‌توان به دو اثر مهم، *الحشائش دیوسکوریدس* و *صور الکوکب عبدالرحمن صوفی* اشاره کرد.

جایگاه علمی و سیاسی منوچهرخان در حمایت‌های او از آثار نوشتاری هنری قابل مشاهده است. از این نمونه‌ها، می‌توان از ترجمه و بازتولید کتاب *الحشائش دیوسکوریدس* که در سال 1038 ق، به انجام رسید و ترجمه *صور الکوکب عبدالرحمان صوفی* که کتاب‌آرایی آن در سال 1041 ق به پایان رسید، اشاره کرد. گفتنی است، این دو اثر با همکاری دو هنرمند یعنی محمدباقر الحافظ در حوزه خوشنویسی و ملک حسین اصفهانی در زمینه تصویرسازی انجام گرفته که تحت حمایت منوچهرخان، سبب تولید شاهکار هنری کتاب‌آرایی صفوی

⁶⁰ یحیایی و گنجی هرسینی، ص 142-143؛ بابایی و دیگران، ص 154-160.

⁶¹ بابایی و دیگران، ص 21.

⁶² اسکندربگ ترکمان: ج 3، ص 764؛ بابایی و دیگران، ص 161.

⁶³ یحیایی و گنجی هرسینی، ص 143-144.

⁶⁴ شاملو، ج 1، ص 296؛ یحیایی و گنجی هرسینی، ص 144.

⁶⁵ بابایی و دیگران، ص 164.

شده است. نسخه ترجمه کتاب *الحشائش* در کاخ گلستان نگهداری می‌شود که اصل آن یونانی است و مولف، حدود 600 گونه گیاهی و شمار زیادی از جانوران را در پنج مقاله بررسی کرده است.⁶⁶ *الحشائش* طی شش ماه به دستور منوچهرخان، توسط محمدباقر الحافظ به عربی، کتابت و بازنویسی و توسط ملک حسین، تصویرگری شد و سرانجام در سال 1038ق، به پایان رسید که دارای 833 نگاره است.⁶⁷ کتاب *مصور الحشائش* دوره منوچهرخان، آخرین و مجلل‌ترین نسخه عربی از کتاب دیوسکوریدس در تمدن اسلامی و از نمونه‌های خدمات فرهنگی منوچهرخان به شمار می‌رود.⁶⁸

از نمونه‌های برجسته کتب مصور علمی عصر صفوی، ترجمه فارسی *صور الکوکب* صوفی است. منوچهرخان که خود مشتاق نجوم بود، به سان کتب پیشین، وظیفه بازنویسی اثر را به محمدباقر الحافظ سپرد و پس از پایان کار، توسط ملک حسین اصفهانی نگارگری شد. این اثر از زمان خواجه نصیر توسی در سال 647ق، نخستین ترجمه فارسی از اثر صوفی است که با نگارگری‌های انجام شده، سبک جدیدی در نقاشی را داراست. در این اثر نقش برجسته‌هایی با کمک سایه روشن‌های رنگی تصویر شده است که حس برجسته بودن به تصاویر می‌دهد.⁶⁹ علاوه بر عنایت به کتاب *صور الکوکب* صوفی، می‌توان علاقه‌مندی منوچهرخان به نجوم را در اثر تألیفی او در خصوص طالع‌بینی مشاهده کرد که به نام فرزندش قرچقای خان دوم نوشت و نسخه‌ای از آن به شماره 1/3617ف در کتابخانه ملی موجود است.⁷⁰

همچنین تألیف *اسکندرنامه نقلی* را به او نسبت داده‌اند. این اثر که شامل داستان‌های منثور و منظوم عامیانه است به نقل زندگی داستان‌وار اسکندر مقدونی اختصاص دارد که در آن، با ذوالقرنین مذکور در قرآن یکی انگاشته شده است. این اثر هم از جهت اشتغال بر بخشی از اخبار اسکندر که در میان ایرانیان رایج بوده و هم به لحاظ لغات و تعبیرات و اصطلاحات عصر صفوی و امثال فراوانی که در آن به کار رفته حائز اهمیت است.⁷¹

منوچهرخان در سال 1045ق، در جنگ با ازبکان کشته شد و پس از او قرچقای خان دوم، جایگزین پدر در حکومت مشهد گردید.⁷² پس از منوچهرخان، فرزندش قرچقای خان دوم، میراث‌دار سیاسی و فرهنگی او شد. او از زمان مرگ پدرش، در 1045ق، حکمران خراسان شد، اما در سال 1053ق، به سبب نارضایتی مردم از او و سختگیری‌هایش، از آن مقام عزل گردید، اما بار دیگر در سال 1055ق به قدرت بازگشت. داستان عزل

ناصحی و فدوی، ص 6630

همان، ص 6731

همان، ص 6834

همان، ص 6935

یحیایی و گنجی هرسینی، ص 70.145

ذکاوتی قراقرلو، صص 173-176؛ نیز، نک: منوچهرخان حکیم، *اسکندرنامه نقلی*، به کوشش علیرضا ذکاوتی قراقرلو، مرکز پژوهش میراث مکتوب، تهران: 1384.

ناصحی و فدوی، ص 7235

او تقریباً با همان علل پیشین، در سال 1075 ق تکرار شد و اینچنین، این خاندان حکومت خراسان و مشهد را از دست دادند.⁷³ قرچقای خان دوم با وجود عزل و نصب شدن‌ها، پس از تثبیت جایگاه خود به عنوان حکمران مشهد، طرح هنری بلندپروازانه‌ای را آغاز کرد که نسخه‌برداری تاریخی از شاهنامه بود.⁷⁴ شاهنامه‌ای که امروز در کاخ وینزور بریتانیا نگهداری می‌شود و بدان سبب، شاهنامه وینزور خوانده می‌شود.⁷⁵ شاهنامه قرچقای خان دوم، از جمله شاهنامه‌های دوره صفوی تولید شده در مشهد است که با حمایت قرچقای خان دوم با دربرگیری 148 نگاره تولید شده است و پس از دست به دست شدن توسط خانواده او، سرانجام از طریق حکمران هرات (کامران شاه) که شاهنامه به او به ارث رسیده بود، در سال 1255 ق به ملکه ویکتوریا اهدا شد. گویا به جز دو تصویر نخست که به سان تقریظی بر اثر است و به ملک حسین اصفهانی تعلق دارد، اغلب نگاره‌های این شاهنامه به دست دو هنرمند به نام محمد قاسم و محمد یوسف خلق شده است. ساختار، ترکیب‌بندی، اجرای مجالس بزم و رزم این شاهنامه به شاهنامه رشید (متعلق به همین دوره) که در کاخ گلستان نگهداری می‌شود، شباهت دارد که احتمالاً به سبب اشتراک در هنرمندان بوده است.⁷⁶ همچنین، از اقدامات هنری قرچقای خان دوم، سفارش کتاب‌آرایی فرهاد و شیرین وحشی بافقی به نقاشان برجسته آن زمان نظیر محمد قاسم بود.⁷⁷

نتیجه

حضور نیروهای گرجی و ارمنی در ایران عصر صفوی در عصر شاه عباس اول سبب اقتدارافزایی این حکومت در عرصه‌های مختلف شد؛ آنچنان که در بسیاری از پیروزی‌های داخلی و خارجی همچون نبرد با عثمانیان و ازبکان، رت پای این نیروهای غیر بومی را می‌توان مشاهده کرد. از این میان، مشهورترین امیر گرجی یعنی الله‌وردی خان در زمینه بناسازی در شهر مشهد نیز نام‌آور شده و اثر ساخته شده به دستور او با نامش در مجموعه حرم رضوی، یکی از چشم‌نوازترین بناها به شمار می‌رود. گنبد و رواق الله‌وردی خان با دارا بودن کاشی‌کاری‌های نفیس و شکل بنای زیبا و نیز وجود تصاویر پرشمار گل و مرغ و کتیبه‌های متعدد به زیبایی و شکوه این اثر افزوده است. وجود این بنای پر شکوه که مزار بانی نیز در آن قرار دارد، سبب شده است تا در

یحیایی و گنجی هرسینی، ص 146؛ ناصحی و فدوی، ص 36.⁷³

ناصری و فدوی، ص 36.⁷⁴

حسینی، ص 17.⁷⁵

حسینی، ص 13-21؛ نیز نک: بابایی و دیگران، ص 166-169.⁷⁶

بابایی و دیگران، ص 165-166.⁷⁷

مجاورت گنبد و مرقد امام هشتم شیعیان در مشهد، نام این سردار گرجی در مجموعه حرم رضوی نیز ماندگار شود.

در میان ارامنه نیز خاندان قرچقای خان به سبب نقش آفرینی به عنوان حکمرانان خراسان، در شهر مشهد دست به اقدامات فرهنگی زده‌اند که بیش از هر چیز در عرصه کتاب‌آرایی و تصویرگری رخ نموده است. از آن میان، نقش منوچهرخان فرزند قرچقای خان، با کتاب‌آرایی ترجمه *الحشائش دیوسکوریدس* با کتابت و رسم 833 نگاره و نیز *صورالکواکب صوفی* با نگاره‌های دارای سایه‌روشن که توسط هنرمندان مشهور و بزرگ عصرش انجام گرفته، برجسته‌تر است. این اقدامات در کنار اثر منسوب *اسکندرنامه نقلی* به منوچهرخان، از تعلق خاطر این حکمران خراسان به خلق آثار هنری حوزه کتاب‌آرایی حکایت دارد. قرچقای خان دوم فرزند منوچهرخان نیز راه پدر را در کتاب‌آرایی ادامه داد که تلاش‌هایش سبب خلق یکی از زیباترین نسخه‌های شاهنامه با نام *شاهنامه وینزور* و با دربرگیری 148 نگاره شده است. در نتیجه، در این پژوهش مشخص شد که الله‌وردی‌خان گرجی با ساخت گنبد و رواق در مجموعه حرم رضوی، اقدامات فرهنگی خود را در زمینه هنرهای ساختمانی به منصفه ظهور رسانده است، اما خاندان قرچقای خان با وجود حضور سیاسی و اداری در شهر مشهد، به هنرهای تصویرگری و نوشتاری در حوزه کتاب‌آرایی توجه کرده‌اند که سبب خلق آثار ارزشمندی شده است.

منابع

- احتشام کاویانیان، محمد، *شمس الشموس یا انیس النفوس*، مشهد: اداره کل فرهنگ و هنر خراسان، 1355.
- اسکندربیک ترکمان، *تاریخ عالم آرای عباسی*، تهران: دارالطباعه آقا سید مرتضی، 1314ق.
- امام، سیدمحمد کاظم، *مشهد طوس*، تهران، چاپ بوذرجمهری، کتابخانه ملی ملک، 1348.
- بابایی، سوسن و دیگران، *غلامان خاصه*، ترجمه حسن افشار، نشر مرکز، تهران: 1390.
- بابائی، طاهر و منیژه صدری، «نظام پرورش غلام صفویان و نسبت آن با سازمان مشابه حکومت‌های ممالیک و عثمانی»، مجموعه مقالات پنجمین کنفرانس بین‌المللی علمی روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران و گرجستان، دانشگاه بین‌المللی قفقاز، تفلیس: 2021.
- تارنمای حرم رضوی:

<https://haram.razavi.ir/post/%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%82-%DA%AF%D9%86%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D9%88%D8%B1%D8%AF%DB%8C%D8%AE%D8%A7%D9%86>

حسینی، مهدی، «شاهنامه قرچقای خان (شاهنامه ویندزور)»، *هنرهای تجسمی*، دوره سوم، شماره 45، بهار 1390، صص 13-21.

- خان حسین آبادی، عطیه و اشراقی مهدی، «مفاهیم نمادین نقوش حیوانی کاشی کاری گنبد الله‌وردی خان از دوره صفویه در حرم مطهر رضوی»، *فصلنامه مطالعات هنر اسلامی*، دوره 14، شماره 31، 1397.
- درگاه فرهنگی تبلیغی حرم مطهر رضوی، به نشانی: haram.razavi.ir
- دلاواله، پیتر، *سفرنامه پیتر دلاواله*، ترجمه شجاع الدین شفا، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، 1384.
- ذکاوتی قراگزلو، علیرضا، «اسکندر نامه نقالی و جایگاه آن در داستانهای عامیانه»، *آینه میراث*، دوره جدید، شماره 22، پاییز 1382، صص 173-176.
- رهربرن، میثائیل کلاوس، *نظام ایالات در دوره صفویه*، ترجمه کیکاووس جهانداری، علمی و فرهنگی، تهران، 1384 ش.
- سیدی، سید مهدی، با همکاری اشرف السادات میرکمالی، *سیمای تاریخی - فرهنگی شهر مشهد (پیشینه تاریخی، مراحل توسعه شهر، مقابر، زیارتگاهها، مدارس)*، تهران: آوام و مشهد: شهرداری مشهد، معاونت فرهنگی اجتماعی، 1382.
- سیوری، راجرم، *ایران عصر صفوی*، ترجمه کامبیز عزیزی، نشر مرکز، تهران، 1388 ش.
- شاردن، ژان، *سفرنامه*، ترجمه اقبال یغمایی، تهران: انتشارات توس، 1374 ش.
- شاملو، ولی قلی بن داودقلی، *قصص الخاقانی*، تصحیح سید حسن سادات ناصری، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1371 ش.
- شهرامی، فاطمه سادات و علیرضا شیخی، «مطالعه و تعامل کتیبه‌ها و مرغان نقش بسته بر رواق الله‌وردی خان در مجموعه حرم امام رضا (ع)»، *فصلنامه علمی نگره*، دوره 15، شماره 55، پاییز 99، صص 5-19.
- عطاردی، عزیزالله، *تاریخ آستان قدس رضوی*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، عطارد، 1371 ش.
- فلسفی، نصرالله، *زندگانی شاه عباس اول*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1347.
- فیگوئروا، دن گارسیا دسیلوا، *سفرنامه*، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران: نشر نو، 1363 ش.
- منوچهرخان حکیم، *اسکندرنامه نقالی*، به کوشش علیرضا ذکاوتی قراگزلو، مرکز پژوهش میراث مکتوب، تهران: 1384.
- موتمن، علی، *تاریخ آستان قدس یا راهنما یا تاریخ و توصیف دربار ولایتمدار رضوی*، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپخانه بانک ملی ایران، 1348.
- میرجعفری، حسین، «زندگانی دو سردار نامی صفویان»، *جغرافیا و برنامه ریزی*، شماره 12، تابستان 1382، صص 131-156.
- میرخاوند، میرمحمد بن برهان الدین، *تاریخ روضه الصفا*، [بی جا]، [بی نا]، 1270 ق.
- ناصری، ابوذر و سید محمد فدوی، «نقش خاندان قرچغای خان در پیشبرد هنرهای مکتوب قرن یازدهم شهر مشهد»، *فصلنامه هنرهای تجسمی*، پیاپی 59 (پاییز 1393)، صص 27-38.

نصیری، میرزا علی نقی، القاب و مواجب دوره سلاطین صفوی، تصحیح یوسف رحیم لو، دانشگاه فردوسی، مشهد، 1371ش.

وحید قزوینی، میرزا محمدطاهر، تاریخ جهان آرای عباسی، تصحیح سیدسعید میر محمدصادق، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، 1383ش.

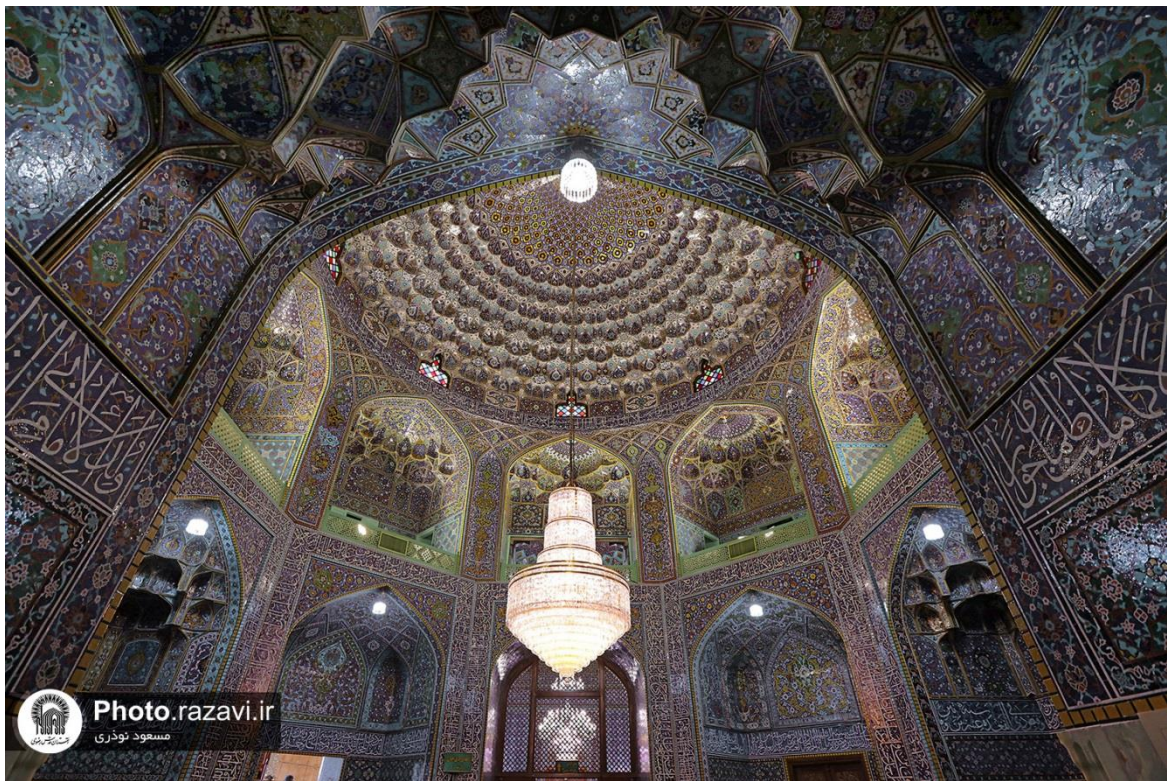
یحیایی، علی و اعظم گنجی هرسینی، «اقدامات قرچقای خان و خاندان او در دوره صفویه»، تاریخ و فرهنگ، شماره 100، بهار و تابستان 1397، صص 133-151.

Taher Babaei

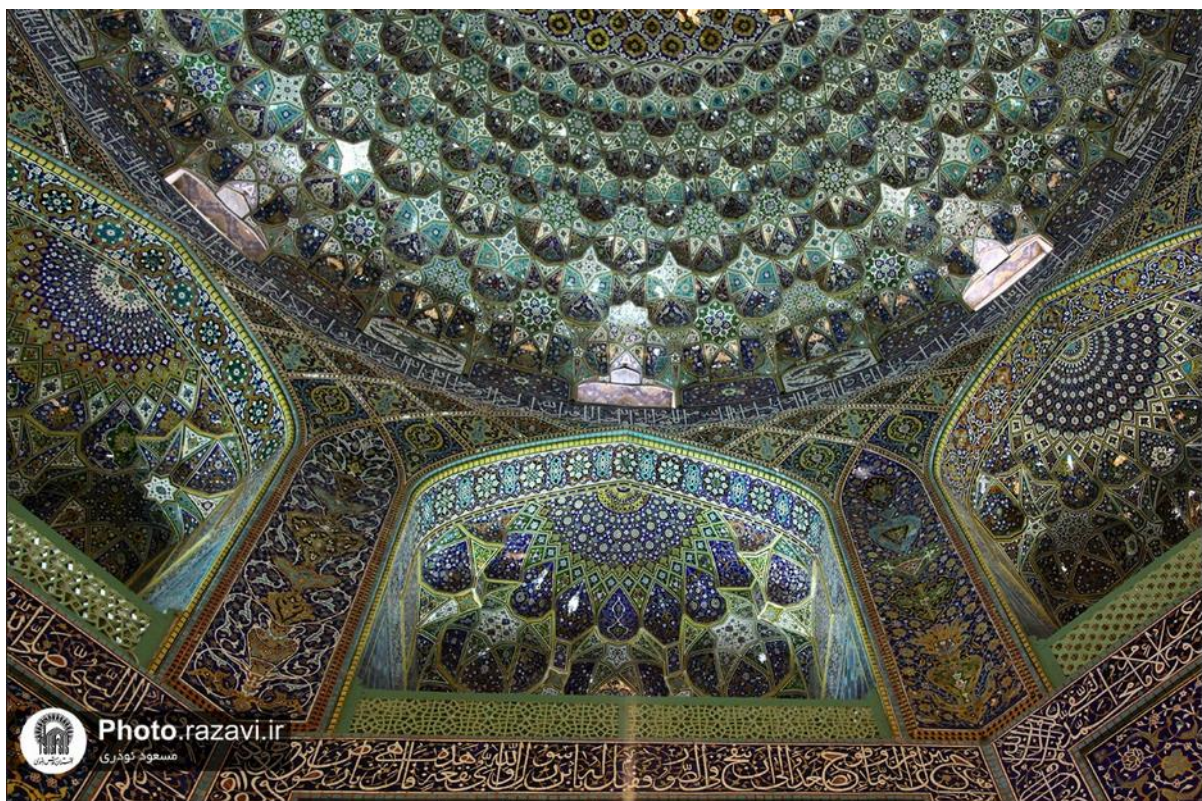
Ferdowsi University of Mashhad

**Cultural and civil activities of Georgians and Armenians in Mashhad;
Case study: Activities of Georgian Allahverdi Khan and Armenian
Qarachaqay Khan's family**

During the reign of I. Shah Abbas, Iranians experienced a period of authority and glory in political, social and cultural aspects and they were progressed in various fields. One of the affecting factors on rise of the glory and authority age of Safavid, were presence of non-native forces such as Georgians and Armenians, who played a Important role in increasing the authority of Safavids; As in addition to political and military activities, they also played a prominent role in the cultural field. Among these forces, due to their interest to civil and construction measures in the Razavi shrine complex or her administrative duties in Mashhad, Georgian Allahverdi Khan and Armenian Qarachaqay Khan's family undertook various civil and cultural activities. Based on the research, it has been determined that Allahverdi Khan played a more prominent role in the field of Civil and cultural activities, and family of Qarachaqay Khan have paid more attention to illustrated artistic activities and book designing, and they left valuable works.

تصویر کلی و تعداد ترکیب‌بندی نقوش حیوانی و موقعیت قرارگیری آن‌ها در قسمت‌های مختلف رواق الله‌وردیخان

ضلع شمالی (۵ ترکیب)				
موقعیت: حجره بالا، چهار قاب در اضلاع مقابل و جانبی. شکل کالبدی: محرابی. طابوس عنصر محوری، خود درخت‌زندگی میان فر و بالای گلدان.	موقعیت: دو قاب در سقف صّفه. شکل کالبدی: ترنج تند. قرقاول میان فر و اطراف و محافظ درخت زندگی.	موقعیت: دو قاب در سقف صّفه. شکل کالبدی: ترنج تند. قرقاول میان فر و اطراف و محافظ درخت زندگی.	موقعیت: گوشه سمت چپ. شکل کالبدی: محرابی. قرقاول‌های طلایی روی شاخه‌های ختایی، اطراف و محافظ عنصر محوری.	موقعیت: ضلع مقابل. شکل کالبدی: محرابی. پرنده‌های آبی پراکنده روی شاخه‌های ختایی، اطراف و محافظ عنصر محوری.
ضلع شرقی (۵ ترکیب)				

خان حسین آبادی، عطیه و اشراقی مهدی، ص ۲۳

مکان	شمال	شمال غرب	غرب	جنوب غرب	جنوب	جنوب شرق	شرق	شمال شرق	سقف	سر در قدیم	کل
نمونه تصویری											۹۶
تعداد	۴	۱۴	۱۰		۲۴		۴		۲	۳۸	

خان حسین آبادی، عطیه و اشراقی مهدی، ص ۱۱

عنوان	پرند	قرقاول	طوطی	طاووس	مرغابی	ازدها	سیمرغ	آهو	مرغ بسم الله
نمونه تصویری									

خان حسین آبادی، عطیه و اشراقی مهدی، ص ۲۱

تصویر ۱۴- شاهنامه قرچغای خان، ۱۰۵۸ (ه.ق)، «سلیمان و بلقیس بر مسند نشاند»؛ با رقم: ملک حسین اصفهانی آبرنگ مات و طلا روی کاغذ، محفوظ در کتابخانه‌ی رویال، کاخ وینزور، بریتانیا. مأخذ: (Babaie, 2004, 132)

تصویر ۱۳- صورالکواکب، ۱۰۴۲ (ه.ق)، «برج کماندار»، جوهر و طلا روی کاغذ، محفوظ در کتابخانه‌ی عمومی نیویورک، مجموعه اسپنسر. مأخذ: (Babaie, 2004, 147)

ناصری، ابوذر و سید محمد فدوی، «نقش خاندان قرچغای خان در پیشبرد هنرهای مکتوب قرن یازدهم شهر مشهد،

روابط سیاسی و خویشاوندی خاندان گرجی تبار باراتاشویلی با اعراب خوزستان

مقدمه

استان خوزستان ایران که شهر اهواز مرکز آن می‌باشد، یکی از پرجمعیت‌ترین استان‌ها در جنوب غربی ایران است که به عنوان بزرگترین مرکز استخراج نفت و گاز و یکی از قطب‌های مهم کشاورزی این کشور محسوب می‌گردد. این استان در عصر صفوی به دو قسمت شرقی و غربی تقسیم گردید که قسمت غربی آن را با مرکزیت هویزه، عربستان می‌نامیدند و حکومت آنجا را به خاندان مشعشعیان سپرده بودند. اما قسمت شرقی آن با مرکزیت شوشتر و شهرهای دیگری چون دزفول و رامهرمز تحت عنوان خوزستان او گاهی نیز شوشتر] نامیده می‌شد که حاکم آنجا همواره از پایتخت تعیین می‌گردید.⁷⁸

در این دوران و سال‌هایی پیش از آن، سلسله‌ی حکومتی عرب مشعشعیان موسوم به خاندان موالی، (یکی از دودمان‌های قدیمی تاریخ ایران) ظهور کردند که حدود چهارصد سال در تحولات ایران منشأ اثر بودند و قسمت مهمی از تاریخ خوزستان را بوجود آوردند.⁷⁹ آنها که در سده نهم (هـ.ق) مطابق با قرن پانزدهم میلادی یکی از جنبش‌های مسلمانان شیعه بودند، اگرچه از زمان ظهورشان در منطقه تا هنگام برافتادن توسط صفویان تقریباً هفتاد سال تاریخ دارند، اما بعد از آن نیز از طریق بیعت با صفویان، تا آخر سلسله صفویه با آن دولت همکاری کردند و حتی تا اوایل حکومت پهلوی نیز حضور داشتند.⁸⁰

قبیله عرب آل کثیر نیز از قبایلی است که در زمان مشعشعیان از عراق به خوزستان آمدند و در اتفاقات آتی از مخالفان مشعشعیان بودند. آنها که پس از سقوط صفویه همواره در امور شهرهای شوشتر و دزفول دخالت می‌کردند، چنان قدرتی داشتند که حتی سپاهیان فرستاده کریم خان زند را نیز شکست دادند⁸¹ بطوریکه نوشته‌اند تا نیمه‌های قرن نوزدهم نیز هنوز هم می‌توانستند دسته‌ای از سواران جنگجوی ورزیده را فراهم کنند اگرچه به تدریج دزدی، شرارت و زدوخورد با همسایگان را کنار گذاشتند و به شغل کشاورزی و دامپروری روی آوردند.⁸²

خاندان باراتاشویلی نیز به عنوان یکی از چند خاندان بزرگ گرجی که زمانی از قدرتمندترین دودمان‌های

– تاریخ پانصد ساله خوزستان، احمد کسروی، تهران، دنیای کتاب، چاپ دوم، 1386، ص 79⁷⁸

– خاندان مشعشعی یا ذیل تاریخ مشعشعیان، جهانگیر قائم مقامی، الرحله‌المکیه، سیدعلی بن عبدالله مشعشعی، ترجمه و اضافات نورالدین محمد بن نعمت‌الله جزایری، مقدمه تصحیح و تعلیقات عارف نصر، تهران، میراث مکتوب، چاپ اول، 1396، ص 257

– مشعشعیان (ماهیت فکری اجتماعی و فرایند تحولات تاریخی)، محمدعلی رنجبر، تهران، موسسه انتشارات آگاه، چاپ اول، 1382،⁸⁰

ص 7

– تاریخ پانصد ساله خوزستان، ص 111 و 130 و 131 و 132⁸¹

– سیری در قلمرو بختیاری و عشایر بومی خوزستان، سر اوستن هنری لایارد و استاک مادام بیشوپ و لینچ و ویلسون، ترجمه و حواشی⁸² مهرباب امیری، تهران، فرهنگسرا، چاپ اول، 1371، ص 77

گرجستان محسوب می شدند،⁸³ با ورود واخوشتی خان به عنوان سر سلسله آنها در خوزستان⁸⁴ به آن دیار، بیش از یک قرن بر خوزستان عصر صفوی فرمانروایی کردند.⁸⁵

منابع نشان می دهند که از بین مجموعه اقوام متنوعی که در خوزستان آن دوران ساکن بودند، اعراب این منطقه روابط مشهودتری با باراتاشویلی ها از منظر تاریخی داشتند که بطور مشخص سلسله مشعشعیان و قبيله آل کثیر موضوع نوشتار حاضر هستند.

این مقاله روابط رسمی سیاسی و خویشاوندی خاندان حکومتی باراتاشویلی با سلسله حکومتی مشعشعیان و همچنین قبيله قدرتمند عرب آل کثیر در خوزستان عصر صفوی و پس از آن را بطور خلاصه بررسی می نماید.

گفتار اول: روابط سیاسی خاندان باراتاشویلی با اعراب خوزستان

الف: روابط رسمی

در اوایل حکومت واخوشتی خان اتفاقاتی روی داد که وی نامه ای به شاه نوشت و در آن اشاره کرد که، سید محمد خان والی عربستان با نیروهایش به قلعه شیخ فرهاد در اهواز حمله کرده ولی در آنجا عده ای از اعراب آل کثیر از او جدا شده و به شیخ فرهاد پیوسته اند و لذا سید محمد خان موفق به انجام کار خود نگردیده است. وی در دنباله نامه اشاره می کند که علی پاشا حاکم بصره نیز به تشویق شیخ فرهاد و عده ای از اعراب منطقه، تجهیزات فتح قلعه را تدارک دیده و قصد تصرف قلعه هویزه کرده اند.⁸⁶ همچنین واخوشتی خان در 1043 (هـ ق) [1633 میلادی] نامه دیگری به شاه نوشت و اشاره کرد که سید محمد خان [که هنوز حاکم هویزه بود]⁸⁷ از خطر سید منصور خان [که بعد از سید محمد خان به فرمان شاه صفی حاکم هویزه شد]⁸⁸ گریخته و به بصره رسیده است. از طرفی سید منصور نیز قلعه محسنیه⁸⁹ را فتح کرده و واخوشتی خان به ناچار با شیخ فرهاد به حوالی قلعه محسنیه لشکر کشیده به این امید که شاید سید منصور کوتاه آید. وی اشاره می کند که ظاهراً برخلاف تسلیم شدن، سید منصور از قلعه بیرون آمده و وارد نبرد می شود و عده ای از طرفین کشته

4. چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، هیروتاکه ماتدا، ترجمه و تحشیه مصطفی نامداری منفرد، تهران، نشر تمثال، چاپ اول، 1396، 83 صص 45-46

5. واخوشتی خان حاکم شوشتر در استان خوزستان ایران از خاندان گرجی تبار باراتاشویلی بود. در این خصوص نگاه کنید به: 84 همان، ص 117

6. تذکره شوشتر، سی عبد الله بن سید نورالدین بن سید نعمت الله جزایری شوشتری، مقدمه تصحیح و تعلیقات دکتر مهدی کنخدای طراحی، 85 اهواز، تر آوا، چاپ اول، 1388، ص 123

7. خلاصه السیر، محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی، تهران، انتشارات علمی، چاپ اول، 1368، صص 148-149 86

8. تاریخ پانصد ساله خوزستان، ص 74 87

9. همان، ص 75 88

10. قلعه محسنیه از قلعه های منطقه هویزه بود که توسط سلطان محسن بن سید محمد بن سید فلاح مشعشعی حاکم آن دیار ساخته شده بود. (ریاض الفردوس خانی، محمد میرک بن مسعود حسینی منشی، به کوشش ایرج افشار و فرشته صرافان، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، چاپ اول، 1385، صص 368-369 و 430)

می‌شوند. واخوستی خان در انتهای نامه می‌نویسد که اکنون سید منصور از کرده خود پشیمان شده است.⁹⁰ از اتفاقاتی دیگر که نام واخوستی خان در آن دیده می‌شود واقعه مهنا است که طی آن درگیری‌هایی بین بزرگان اعراب اتفاق افتاده بود و در این ماجرا سید علی خان یکی از والیان هویزه، دو پسر از پسران خود را به نام‌های سید لای و سید ماجد نزد واخوستی خان فرستاد تا از وی طلب امداد نماید.⁹¹ با توجه به مطالب فوق، آنچه که منابع در زمان واخوستی خان نشان می‌دهند حاکی از آن است که او با اعراب منطقه روابطی کاملاً رسمی، حکومتی و جدی داشت که ممکن است ناشی از تازه بودن ورود او به منطقه باشد، زیرا در نسل بعدی حکام باراتا شویلی در خوزستان، اگرچه همچنان روابط رسمی و حکومتی وجود داشت اما رفته‌رفته این روابط رسمی جهت‌گیری مثبت بیشتری به خود گرفت. به عنوان نمونه سید نعمت‌الله جزایری از علما و فضیلتی بزرگ عرب آن روزگار که سرسلسله خاندان بزرگ جزایری بود و بسیاری از امور دینی و تدریس علوم توسط ایشان انجام می‌گرفت، وقتی در شوشتر اقامت گزید، پسران واخوستی خان یعنی فتح‌علی خان و اسلان خان که به ترتیب حاکم و نایب‌الحکومه شوشتر بودند ضمن توجه ویژه به ایشان، همه امکانات زندگی او را به بهترین وجه ممکن فراهم کردند.⁹² حتی در این سال‌ها شاه سلیمان صفوی طی فرمانی به فتح‌علی خان فرمان داد که در صورت لزوم، هر زمان که نیاز باشد به کمک و حمایت از سید عبدالله خان، والی هویزه اهتمام ورزد.⁹³ اگرچه این فرمان به خودی خود، فرمانی بود استوار بر روح همکاری و همدلی در منطقه و به تبع آن استحکام روابط حسنه بین حکام باراتاشویلی و مشعشعیان هویزه، اما از این زمان به بعد، مجدداً روابط طرفین به شیوه روابط عصر واخوستی خان تغییر جهت داد بطوری که باز هم شاهد روابط رسمی بین باراتاشویلی‌ها و اعراب هستیم. به عنوان مثال، اگرچه وقتی کلب‌علی خان (فرزند دیگر واخوستی خان) در 1106 (هـ.ق) [1694 میلادی] به حکومت شوشتر رسید، در همان سال برای همکاری با سید فرج‌الله والی هویزه که مأمور فتح بصره بود مأموریت یافت،⁹⁴ اما او یک سال بعد به شرحی که در دستور شهریاران آمده به همراه نیروهایش در کنار شط‌العرب (اروند رود) در ماجرائی که باز هم مربوط به اعراب بود مداخله کرد⁹⁵ و به پاس این خدماتی که در ایجاد نظم در منطقه اعراب انجام داد به حضور شاه رسید و به الطاف بی‌همتای مفتخر گردید.⁹⁶ کلب‌علی خان

⁹⁰ خلاصه‌السیور، ص 186

⁹¹ الرحله‌المکیه، ص 1152

⁹² تذکره شوشتر، ص 132

⁹³ الرحله‌المکیه، صص 210-211

⁹⁴ تذکره شوشتر، ص 141

⁹⁵ دستور شهریاران، محمدابراهیم بن زین‌العابدین نصیری، به کوشش محمدنادر نصیری مقدم، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار،

1373، صص 146-147

⁹⁶ همان، ص 150

در 1108 (هـ. ق.) [1696 میلادی] یک بار دیگر طی ماجرائی که اعراب داشتند از قلعه قرنه در غرب خوزستان به شایستگی دفاع کرد.⁹⁷

حتی در 1109 (هـ. ق.) [1697 میلادی] طی ماجرای نافرمانی سید فرج‌الله (یکی از والیان معروف هویزه⁹⁸)، که قرار بود عیسی خان حاکم بختیاری و کلب‌علی خان حاکم شوشتر با سپاهیان خود به سمت بصره بروند و والی جدید را بر مسند والیگری نشانده و اعراب متمرّد را مطیع نمایند، مهرعلی خان (پسر کلب‌علی خان مذکور⁹⁹) به امر پدرش به نیابت از او مأموریت پیدا کرد تا به سید فرج‌الله بگوید که با توجه به کارهای ناخوشایندی که انجام داده و موجب نارضایتی شاه گردیده، از این پس صلاح نیست در این مقام باقی بماند. به همین جهت مهرعلی خان به او هشدار داد که در این زمان که پدرم واسطه بخشایش تو گردیده اگر سر به راه نگردي به صلاح تو نخواهد بود.¹⁰⁰ مهرعلی خان یک بار دیگر به عنوان سفیر پدرش برای مذاکره با او رفت و برای دومین بار یکی از نمایندگان وی جهت مذاکره با سید فرج‌الله بود.¹⁰¹

باراتاشویلی‌ها حتی در 1111 (هـ. ق.) [1699 میلادی] نیز، که این بار برادرزاده واخوشتی خان یعنی عیسی خان به حکومت شوشتر رسید،¹⁰² مأموریت یافتند تا در بصره از قلعه قرنه محافظت نماید¹⁰³ که از اراضی مرتبط با قلمرو اعراب محسوب می‌گردید.

همانگونه که مشاهده می‌گردد در این مقطع زمانی نیز روابط باراتاشویلی‌ها با اعراب منطقه باز هم به شکلی جدی رسمی شده بود بطوریکه آنها به فرمان شاه تا سر حد تهدید کردن و دخالت در امور اعراب ورود می‌کردند و این روابط خشک رسمی ما را به یاد روابط زمان واخوشتی خان با اعراب خوزستان می‌اندازد.

باراتاشویلی‌ها باز هم در زمان حکومت عبدالله خان فرزند اصلان خان فرزند واخوشتی خان¹⁰⁴ پیرامون ماجرای سرکشی و طغیان سیدعلی برادرزاده سید فرج‌الله که والی هویزه شده بود، از سوی شاه فرمان گرفتند تا سیدعلی را از قدرت برکنار، و خود عبدالله خان تا زمان تعیین والی، ولایت هویزه را مراقبت نماید و در این راه چه با تدبیر و چه با شمشیر مخالفان را سر جایشان بنشانند که عبدالله خان نیز به همین دلیل به آنجا رفت و او را دستگیر نمود.¹⁰⁵ عبدالله خان سال‌ها بعد در مأموریتی که در منطقه هویزه داشت در

⁹⁷ همان، ص 180

- تاریخ پانصد ساله خوزستان، ص 96⁹⁸

. مهرعلی خان بن کلب‌علی خان (تذکره شوشتر، ص 144) بن واخوشتی خان (همان، ص 131)⁹⁹

. دستور شهریاران، صص 252-253¹⁰⁰

. همان، ص 254¹⁰¹

. تذکره شوشتر، ص 141¹⁰²

. دستور شهریاران، ص 257¹⁰³

. عبدالله خان بن اصلان خان (تذکره شوشتر، ص 141) بن واخوشتی خان (همان، ص 131)¹⁰⁴

. دستور شهریاران، صص 259-260¹⁰⁵

همانجا درگذشت¹⁰⁶ و این موضوع نشان می دهد که روابط سیاسی و رسمی باراتاشویلی ها با مشعشعیان در منطقه اعراب همچنان استمرار داشته است.

از این مقاطع زمانی که بگذریم، مجدداً خواهیم دید که روابط باراتاشویلی ها با اعراب منطقه پس از سقوط صفویه نیز همانگونه بود. مثلاً وقتی کلبعلی بیگ فرزند مهرعلی خان فرزند کلبعلی خان فرزند واخوشتی خان¹⁰⁷ در 1137 (هـ. ق) [1725 میلادی] توانست شخصی مجهول الحال مشهور به صفی میرزا در بختیاری را که قدرت گرفته بود¹⁰⁸ و از طایفه کرآنی در خلیل آباد بختیاری محسوب می گردید¹⁰⁹ را در سال 1140 (هـ. ق) [1727 میلادی] از بین ببرد، شاه به پاس این خدمت، در سال بعد او را به حکومت خوزستان منصوب نمود،¹¹⁰ اما این بار اعراب منطقه که قدرت زیادی داشتند از انتشار این خبر ممانعت کردند، تا اینکه بعد از شکست افغان ها در رشمه خوار، وضعیت تغییر کرد و کلبعلی خان به حکومت رسید و در دزفول قدرت گرفت.¹¹¹

این مطالب همگی نشان می دهند که خاندان باراتاشویلی با اعراب خوزستان همواره ارتباطات تاریخی نزدیک و مستمر داشتند که بنا بر مصلحت های حکومتی رفتارهای رسمی و سازمانی لازم را بدون تعارف با یکدیگر می کردند. اما این همه ماجرا نیست زیرا منابع نشان می دهند که این دو گروه گاهی روابطی پنهانی و به دور از چشم سلاطین صفوی نیز داشته اند که به نظر می رسد نشان از ارتباطات حسنه ی غیر رسمی آنها باید باشد.

ب: روابط پنهانی

طی حوادث اتفاق افتاده بین اعراب، ابتدا قرار بود یکی از بزرگان اعراب به نام سید عبدالله برادر سید فرج الله را به قتل برسانند اما سرانجام با وساطت شیخ علی خان اعتمادالدوله تصمیم به تبعید وی گرفته شد. زمانی که قرار شد او را از اصفهان بیرون ببرند، سید عبدالله مذکور نامه ای به برادر خود یعنی سید فرج الله نوشت و ماجرای خود را برای او تعریف کرد. او توضیح داد که سرنوشت من چنین شده اما می ترسم که به تو گزند وارد آورند. سپس این نامه را به اسلمس بیگ [پسر واخوشتی خان] داد و خواهش کرد که آن را به دست برادرت فتح علی خان حاکم شوشتر برسان تا او نیز آن را برای برادرم سید فرج الله در هویزه ارسال نماید. این

. تذکره شوشتر، ص 106144

. کلبعلی بیگ ولد مهرعلی خان (همان، ص 158) بن کلبعلی خان (همان، ص 144) بن واخوشتی خان (همان، ص 131)¹⁰⁷

. همان، ص 144¹⁰⁸

. تاریخ جهانگشای نادری، محمد مهدی استرآبادی، تصحیح دکتر میثرا مهرآبادی، تهران، دنیای کتاب، چاپ دوم، 1390، ص 32¹⁰⁹

. تذکره شوشتر، ص 158؛ تاریخ خوزستان، محمدعلی امام اهوازی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، 1379، ص 388¹¹⁰

. تذکره شوشتر، ص 158¹¹¹

کار انجام شد و فتح‌علی خان نیز امر کرد تا چوبی را میان تهی کردند و نامه را در آن مخفی نموده، نزد سید فرج‌الله فرستادند. سید فرج‌الله نیز وقتی هدیه فتح‌علی خان را دید با خود اندیشید که فتح‌علی خان چوب هدیه نمی‌فرستد حتماً حکمتی در آن است، لذا چوب را شکافته و نامه را در میان آن یافت و با مطالعه آن به شرح الرحله‌المکیه ماجرا را دنبال نمود. در ادامه این ماجرا درگیری‌های شدیدی بین اعراب اتفاق افتاد که فتح‌علی خان به عنوان حاکم شوشتر نزد اعراب آمد و بین آنها مصالحه برقرار کرد.¹¹² همچنین بعدها وقتی که سید عبدالله مذکور به حکومت هویزه رسید، هنگام ورودش به دزفول، فتح‌علی خان حاکم شوشتر و سید فرج‌الله برادر سید عبدالله به ملاقات او رفتند.¹¹³

نکته خیلی مهمی که در این ماجرا مستتر می‌باشد این است که اسلمس بیگ پسر واخوشتی خان در حالی نامه‌ی سید عبدالله که فردی مغضوب شاه بود را مخفیانه به شوشتر نزد برادرش و سپس از طریق وی به هویزه فرستاد که خودش (اسلمس بیگ) در آن مقطع مقام قوللرآقاسی داشت و از افراد نزدیک شاه محسوب می‌گردید که ممکن بود در صورت فاش شدن ماجرا، به خیانت متهم گشته و نه تنها به قیمت جاننش تمام شود، بلکه موجب برکناری برادرش از حکومت شوشتر گردد، اما می‌بینیم که این دو برادر (پسران واخوشتی خان باراتاشویلی) دست به چنین ریسک بزرگی می‌زنند و نامه را به مقصد می‌رسانند که این مطلب بدون تردید نشان از روابط بسیار نزدیک آنها با اعراب مشعشعی هویزه دارد.

حتی در سالهایی بسیار دورتر نیز می‌بینیم که بیجن خان نوه فتح‌علی خان مذکور¹¹⁴ به دلیل ارتباط با اعراب شرور و متمرّد منطقه، از حکومت شوشتر معزول گردید.¹¹⁵

این مطالب همگی به وضوح نشان می‌دهند که سران خانواده باراتاشویلی با سران مشعشعیان و بطور کلی با اعراب منطقه در خوزستان روابطی پنهانی و دوستانه داشته‌اند که نکته‌ای تاریخی و بسیار قابل تأمل بوده اما کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

گفتار دوم: روابط خویشاوندی خاندان باراتاشویلی با اعراب خوزستان

در منابع آمده است که مهرعلی خان (نوه واخوشتی خان) کسی بود که با شیوخ عرب از عشیره آل کثیر وصلت نمود، بطوری که شیخ حرب بن کریم بن خنیفر با مهرعلی خان نسبت مصاهرت (دامادی) داشت.¹¹⁶ از مطالب تذکره شوشتر چنین برداشت می‌شود که مهرعلی خان با این قبیله‌ی بزرگ عرب که در آن زمان از قبایل قدرتمند منطقه بودند روابط نزدیک و تنگاتنگی برقرار کرده بود¹¹⁷ بطوری که در منازعات متعددی

1. الرحله‌المکیه، صص 167-112168

2. همان، ص 169¹¹³

3. تذکره شوشتر، ص 142¹¹⁴

4. همان، ص 143؛ قیام مشعشعیان، نویسنده ناشناس، نسخه خطی، کتابخانه ملی تهران، شماره 5-08464، برگ 130 پ. 115.

5. تذکره شوشتر، ص 116182

6. همان، ص 117219

که بین مهرعلی خان با عباسقلی خان (نماینده افشاریان در خوزستان پس از عصر صفوی¹¹⁸) در گرفت، قبیله عرب آل کثیر به واسطه روابط خویشاوندی که با مهرعلی خان داشتند از وی حمایت می کردند تا آنجا که یک بار در سال 1164 (هـ.ق) [1751 میلادی] نه تنها دزفول را به نفع مهرعلی خان محاصره کردند و نماینده عباسقلی خان را دستگیر نمودند،¹¹⁹ بلکه بار دیگر در سال 1165 (هـ.ق) [1752 میلادی] نیز در فتح دزفول توسط مهرعلی خان و بیرون کردن عباسقلی خان از آن شهر پشتیبان مهمی برای مهرعلی خان بودند بگونه‌ای که دزفول بدون جنگ توسط مهرعلی خان فتح گردید.¹²⁰

درباره خویشاوندی مهرعلی خان با قبیله عرب آل کثیر نیز در منابع محلی (اسناد خانوادگی نوادگان مهرعلی خان) آمده است که کلبعلی خان حاکم دزفول و شوشتر در زمان صفوی،¹²¹ خانواده‌های متعددی از جمله خانواده‌های طهماسبی، قزلباش، چنگیزی، هلاکوئی، نیرمی، بهرامی، نصرتی، صالح‌بیگی و غیره را تشکیل داده است.¹²²

در این اسناد آمده است که شیوخ بزرگ از عشیره معتبر آل کثیر و خنیفر، با پسر کلبعلی خان وصلت سببی نموده و با استمرار این گونه و صلت‌ها، خانواده سامری¹²³ را تشکیل داده‌اند¹²⁴ که بر اساس مطالب تذکره شوشتر به صراحت می‌دانیم پسری که با شیخ قبیله عرب آل کثیر وصلت نموده و پدری داشته به نام کلبعلی خان حاکم خوزستان، کسی نیست جز مهرعلی خان مذکور.¹²⁵

حتی در ادوار متأخرتر نیز ازدواج‌های بین خانواده باراتاشویلی و اعراب استمرار داشته است بطوریکه در اواخر عصر قاجار نیز یکی از شیوخ عرب به نام شیخ علی پسر شیخ سامر با سلطان خانم از نوادگان واخوشتی خان¹²⁶ ازدواج نموده و چهار پسر از این ازدواج متولد شده به نام‌های شیخ حسین، شیخ حسن، شیخ صادق

- همان، ص 161 و 164¹¹⁸

- همان، ص 182¹¹⁹

- همان، ص 219-220¹²⁰

- بر اساس مطالب تذکره شوشتر، کلبعلی‌خان در سال 1106 (هـ.ق) به حکومت خوزستان رسیده. (همان، ص 141)¹²¹

- نسب نامه، مقدمه تصحیح حاشیه و تعلیق امین قزلباشان با همکاری علیرضا چنگیزی و رضا خضریان، تهران، ارمغان تاریخ، چاپ¹²² اول، 1395، ص 156

- خانواده محترم سامری در حال حاضر نسبت خانوادگی سببی نزدیکی با نوادگان مهرعلی‌خان در دزفول دارند. (همان، ص 160)¹²³

- همان، ص 159¹²⁴

- خنیفر از بزرگان قبیله آل کثیر بود. (در این خصوص نگاه کنید به تذکره شوشتر، ص 219) در منابع آمده است که شیخ حرب¹²⁵ بن کریم بن خنیفر، از شیوخ قبیله عرب آل کثیر با مهرعلی خان نسبت مصاهرت (دامادی) داشت (همان، ص 182) و این مهرعلی خان نیز فرزند کلبعلی خان بود (همان، ص 144) و این کلبعلی خان هم در زمان شاه سلطان حسین صفوی به حکومت خوزستان منصوب گردیده بود. (همان، ص 141)

- سلطان خانم دختر اسماعیل بیگ فرزند عبدالله خان فرزند طهماسب خان فرزند مهرعلی خان فرزند کلبعلی خان فرزند واخوشتی¹²⁶ خان بود. در این خصوص نگاه کنید به: نسب نامه، ص 82 و 81 و 80 و 79 و 95

و شیخ باقر.¹²⁷ یا مثلاً بازهم در عصر قاجار، آقا اشرف یکی دیگر از نوادگان واخوشتی خان¹²⁸ با دختر شیخ علی، پسر شیخ سامر ازدواج نموده که چند اولاد نیز از این ازدواج متولد شده‌اند.¹²⁹

در نمونه‌ای دیگر نیز در اواخر عصر قاجار و اوایل دوران پهلوی نیز مشاهده می‌کنیم که آقا عزیزالله هلاکویی از بزرگان و معتبرین روستای عرب نشینی به نام سید محمد در توابع شوش از استان خوزستان، فرزند آقا نصرت و بانویی عرب تبار از آن روستا می‌باشد¹³⁰ که وی نیز از نوادگان واخوشتی خان است.¹³¹

نتیجه گیری:

آنچه که از مطالب مقاله حاضر دریافت می‌گردد این است که خاندان باراتاشویلی و اعراب مشعشعی و آل کثیر همواره طی روابط سیاسی و حکومتی با یکدیگر در ارتباط بوده و در این راستا از همکاری تا رقابت، تعاملاتی متقابل را تجربه کرده‌اند. اما آنچه که قابل توجه است همانا قدمت این روابط است که به گونه‌ای بود تا آنها بالاخره دست به ازدواج‌های متعددی با یکدیگر زدند که به نظر می‌رسد برخی از این ازدواج‌ها سیاسی بوده‌اند. از نکات قابل توجه دیگر در این روابط این است که به نظر می‌رسد چه بر اساس منافع فردی یا خانوادگی و چه بر اساس روابط عاطفی و یا هر علت دیگر، این خانواده‌ها گاهی چنان به هم نزدیک می‌شدند که دست به حمایت‌های پنهانی از یکدیگر به دور از چشم حکومت مرکزی می‌زدند که می‌توانست طبعاتی خطرناک برای طرفین بخصوص حاکمان خانواده باراتاشویلی به عنوان نمایندگان حکومت مرکزی در منطقه را به دنبال داشته باشد اما آنها گاهی این خطرها را به جان می‌خریدند و حاضر نمی‌شدند روابط حسنه خود با اعراب منطقه را خرج سیاست‌های سلاطین وقت کنند.¹³²

فهرست منابع:

1) الرحله المکیه، سیدعلی بن عبدالله مشعشعی، ترجمه و اضافات نورالدین محمد بن نعمت‌الله جزایری، مقدمه تصحیح و تعلیقات عارف نصر، تهران، میراث مکتوب، چاپ اول، 1396

– همان، ص 12782

– آقا اشرف فرزند حاج آقا رشید فرزند ابو الفتح خان فرزند طهماسب خان فرزند مهرعلی خان فرزند کلبعلی خان فرزند واخوشتی¹²⁸ خان بود. در این خصوص نگاه کنید به: همان، ص 93 و 89 و 80 و 95

– همان، ص 12994

– همان، ص 130266

– عزیزالله هلاکویی فرزند آقا نصرت فرزند آقا اردشیر فرزند حاج نادر قلی بیگ فرزند لطفعلی خان فرزند عبدالله خان فرزند¹³¹ طهماسب خان فرزند مهرعلی خان فرزند کلبعلی خان فرزند واخوشتی خان می‌باشد. در این خصوص نگاه کنید به: همان، ص 266 و 265 و 95

– اگرچه مشعشعیان نیز نمایندگان صفویان در منطقه بودند اما به اندازه‌ای که باراتاشویلی‌ها مورد تأیید صفوی‌ها بودند، مشعشعیان¹³² چنین جایگاهی نداشتند.

- 2) تاریخ پانصد ساله خوزستان، احمد کسروی، تهران، دنیای کتاب، چاپ دوم، 1386
- 3) تاریخ جهانگشای نادری، محمدمهدی استرآبادی، تصحیح دکتر میترا مهرآبادی، تهران، دنیای کتاب، چاپ دوم، 1390
- 4) تاریخ خوزستان، محمدعلی امام اهوازی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، 1379
- 5) تذکره شوستر، سیدعبدالله بن سیدنورالدین بن سیدنعمت‌الله جزایری شوستری، مقدمه تصحیح و تعلیقات دکتر مهدی کدخدای طراح، اهواز، تراوا، چاپ اول، 1388
- 6) چهار دودمان گرجی در عصر صفوی، هیروتاکه مائدا، ترجمه و تحشیه مصطفی نامداری منفرد، تهران، نشر تمثال، چاپ اول، 1396
- 7) خلاصه‌السیر، محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی، تهران، انتشارات علمی، چاپ اول، 1368
- 8) دستور شهریاران، محمدابراهیم بن زین‌العابدین نصیری، به کوشش محمدنادر نصیری مقدم، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، 1373
- 9) ریاض‌الفردوس خانی، محمد میرک بن مسعود حسینی منشی، به کوشش ایرج افشار و فرشته صرافان، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، چاپ اول، 1385
- 10) سیری در قلمرو بختیاری و عشایر بومی خوزستان، سر اوستن هنری لایارد و استاک مادام بیشوپ و لینچ و ویلسون، ترجمه و حواشی مه‌راب امیری، تهران، فرهنگسرا، چاپ اول، 1371
- 11) قیام مشعشعیان، نویسنده ناشناس، نسخه خطی، کتابخانه ملی تهران، شماره 5-08464
- 12) مشعشعیان (ماهیت فکری اجتماعی و فرایند تحولات تاریخی)، محمدعلی رنجبر، تهران، موسسه انتشارات آگاه، چاپ اول، 1382
- 13) نسب نامه، مقدمه تصحیح حاشیه و تعلیق امین قزلباشان با همکاری علیرضا چنگیزی و رضا خضریان، تهران، ارمغان تاریخ، چاپ اول، 1395

Amin Ghezelbashan

**(Independent researcher of the history of the Georgian Baratashvili family
in Iran)**

Abstract

This article is about the political and kinship relations of three important Iranian families in the Khuzestan province of the Safavid era, one with Georgian descent as the rulers of eastern Khuzestan, the other with Arab descent as the rulers of western Khuzestan and the third again with Arab descent as one of the powerful tribes in the region. , Have always been historians in the events of their time, so that in some cases during interactions with each other, sometimes they had rivalry and sometimes friendly interactions, and in this regard, from formal and governmental relations to secret supporters and even political marriages, their connection can be seen.

მინა სახოკია

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
გ.წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

**სეფიანთა ხანის ისტორიულ ტექსტთა სტილის მნიშვნელობა
სპარსული ენის დიაქრონიულ-ტიპოლოგიური დახასიათებისთვის**

სპარსული სამწერლობო ენის ისტორიული გრამატიკის ტიპოლოგიზაციისთვის მნიშვნელოვანია ყველა ძეგლ-წყაროთა მონაცემებისა და ეპოქალურ პერიოდთა გრამატიკულ-სტილურ სტანდარტთა შესწავლა. მოცემულ ნარკვევში საუბარი შეეხება სეფიანთა ხანის ისტორიული ტექსტების მორფოსინტაქსისა და

სინტაქსის დიაქრონიულ-ტიპოლოგიური ანალიზის შედეგებს და ამ მონაცემთა როლს საერთო ტიპოლოგიური სურათის ხედვისთვის.

სპარსული ენის მორფოსინტაქსისა და სინტაქსის დიაქრონიულ-ტიპოლოგიური კვლევების შედეგად გამოიყოფა ერთი მხრივ სინტაქსის ზოგადი საკითხები, მეორეს მხრივ მორფოსინტაქსის ძირითად შემადგენელთა ბლოგები მათ დინამიკაში. ასეთი კვლევები ჯამურად ემსახურება თეორიული სინტაქსისა და ისტორიული (დიაქრონიული) მორფოსინტაქსის სისტემატური კურსის ან კომპენდიუმის შექმნასაც. ახალსპარსული ენის დიაქრონიული ჭრილის მორფოსინტაქსური და სინტაქსური საკითხების კვლევა-შესწავლა ენის ისტორიის გათვალისწინებით, მრავალი ფუძემდებლური შრომის მიხედვით იძლევა გარკვეული სხვადასხვა შემადგენლების (კონსტიტუენტების), ზოგადი წესებისა თუ ცალკეული ელემენტების ცვლილებათა დინამიკური პროცესების პერიოდიზაციისა (პერიოდებად დაყოფის) და ენის ისტორიაში მეტნაკლებად დაზუსტებადი დროითი (დიაქრონიულ-რეტროსპექტული) მონაკვეთების გამოყოფის შესაძლებლობასაც და აუცილებლობის საფუძველსაც. ვინაიდან ჩვენი მრავალი შრომა ეძღვნება სპარსული ენის მორფოსინტაქსისა და სინტაქსის დიაქრონიულ-ტიპოლოგიურ თუ შედარებით-ისტორიულ (კომპარატივისტულ) კვლევებს, მოგვეცა ბაზა გვემსჯელა ახალსპარსული ენის ისტორიის პერიოდიზაციის მიმართულებითაც, სხვადასხვა საკვლევი ობიექტების მიხედვით. ამჯერად აქ არ შევხებით ძველ და საშუალო სპარსულს, რაც გულისხმობს უკვე ორ დიდ პერიოდს ენობრივ ნიშანთა მემკვიდრეობითობის მიხედვით. აქ ვსაუბრობთ მხოლოდ ახალსპარსულზე, რომელიც ზოგადად, საყოველთაოდ ცნობილი დიდი დანაყოფების მიხედვით, შედგება ორი ერთეულისგან: კლასიკური ახალსპარსულ (X-XVIII სკ.) და თანამედროვე ახალსპარსული (XIX სკ.იდან დღემდე). უეჭველია და სხვადასხვა ფუნდამენტური გამოკვლევები ცხადყოფს, რომ კლასიკური ახალსპარსულის გრძელი ხანა თავის მხრივ საჭიროებს ქვეპერიოდიზაციას ანუ ბუნებრივ დაყოფას ქვეპერიოდებად. ამის ნათელი დადასტურებაა ჟ. ლაზარისეული “სპარსულის უძველეს ძეგლთა ენის” ცალკე გამოყოფა და ამ ენის გრამატიკული ანალიზი: იგულისხმება კახსპ-ს საწყისი ქვეპერიოდი – X-XII (< XIII) სკ.სკ.¹³³ არის რიგი კვლევებისა, სადაც სხვადასხვა ავტორები აანალიზებენ სინტაქსურ-მორფოსინტაქსურ საკითხებს ცალკეული პერიოდების, საუკუნეების, გარკვეული დროის ძეგლთა მიხედვით, რაც კვლავ აჩვენებს მეტ-ნაკლებად დადგენილი პერიოდიზაციების ეფექტურობას და საჭიროებას ენის ისტორიული აღწერისას. ასეთი პერიოდები და ქვეპერიოდები ჩვენ შემთხვევაში დგინდება

¹³³ Gilbert Lazard, *La langue de plus anciens monuments de la persan*, (Paris, 1963).

სინტაქსური წესებისა და მორფოსინტაქსური შემადგენლების განზოგადოებული, ერთიანი გათვალისწინება-შეფასებით და იმავდროულად, ცალკეულ მონაცემთა (ბლოგთა, ელემენტთა) დროში დინამიკურ ცვლილებათა აღნუსხვისა და მხედველობაში მიღებითაც. მნიშვნელობა აქვს არა ოდენ ზოგად წესებს (როგორცაა, მაგალითად, სტანდარტული სიტყვათგანლაგება, სიტყვათა რიგის ნორმა თუ ტენდენცია), არამედ ბევრ ცალკეულ მორფოსინტაქსურ ელემენტსაც (როგორცაა, მაგ., სპარსულში თანდებული – რB და მისი ციკლები, ნაცვალსახელურ კლიტიკათა ქცევები/ფუნქციები, ზოგი წინდებულის ფუნქციობა, სხვადასხვა მორფოსინტაქსეთა დინამიკა და სხვა მრ.). დიდძალი სპეციალური ლიტერატურა ამგვარ თემებზე წარმოდგენილია ჩემს შრომებში (ავტორის შრომათა ჩათვლით) და პირველ რიგში, - სადოქტორო დისერტაციაში. მოცემულ ნაშრომში საქმე ეხება ოდენ კლასიკური ახალსპარსულის ქვეპერიოდიზაციას. ჩვენს სადოქტორო დისერტაციაში მივიღეთ შემდეგი პერიოდიზაცია: ადრეული კლასიკური ახალსპარსული (კახსპ) X-XIII სკ.– იგივე ჟ. ლაზარისეული “უძველესი სპარსული ძეგლების ენა” და გვიანი კლასიკური ახალსპარსული (გკახსპ) – XIII-XVII; XVIII სკ. სკ.; გარდამავალი პერიოდი (კახსპ>თახსპ) – XIX სკ.; თანამედროვე ახალსპარსული (თახსპ) – XX-XXI სკ.¹³⁴ სრული ენობრივი ჭრილისთვის, ენობრივი მემკვიდრეობითობის მიხედვით, პრინციპით: წინაპარი ენა>მემკვიდრე ენა, აღსანიშნავია, რომ ადრეული კახსპ (ანუ ჟ. ლაზარისეული საწყისი უძველესი ხანა), ძველი და საშუალო სპარსულის (I-II) პერიოდების მერე იქნება III პერიოდი; გვიანი კახსპ – IV პერიოდი, გარდამავალი პერიოდი – V პერიოდი, ხოლო თახსპ – VI პერიოდი. ეს ჩვენი პერიოდიზაცია ეყრდნობა მორფოსინტაქსურ სახეცვლილებათა დინამიკას ცალკეული ბლოგების მიხედვით და წამყვანი სტანდარტული სტრუქტურების გათვალისწინებას (მაგ., სტანდარტული სიტყვათგანლაგების ტენდენციები, სიტყვათა რიგის ნორმა და ინვერსია). პერიოდიზაციის ძირითად რგოლებს შორის დასტურდება მორფოსინტაქსურ ნიშანთა მკვეთრი და თვალსაჩინო მემკვიდრეობითობა. გკახსპ უფრო წვრილ ქვეპერიოდებად დაიყოფა, ძირითადად ამას განაპირობებს სიტყვათა რიგის დინამიკა, თუმცა არის თანმდევი სხვა საგულისხმო მონაცემებიც. ასე, ეპოქებისა და საუკუნეების მიხედვით ნაწილდება ჩვენი დაკვირვება სიტყვათა რიგის ზოგად, სტანდარტულ დინამიკაზე. წერილობითი ძეგლების მონაცემები გვიჩვენებენ

¹³⁴ დაწვრილებით პერიოდიზაციის შესახებ იხ.: Майя Сахокия, Диахроническая типология в морфосинтаксисе индоевропейских и картвельских языков, Автореф. докт. дисс., (Тбилиси, 1998), 14; მაია სახოკია, დიაქრონიული ტიპოლოგია მორფოსინტაქსში: ინდოევროპული/ქართველური. სადოქტორო დისერტაცია და ავტორეფერატი, თბილისი, 1998, 55, 26–39.

გარკვეულ ძირითად ტენდენციას უფრო თავისუფალი რიგიდან უფრო სტაბილური რიგისკენ მიმართულების დაცვით: ძველიდან>ახლისკენ. ასე, სრულ კახსპ- ში სიტყვათა რიგისთვის დაახლოებით, სამუშაო წესით შემდეგი წვრილი წერტილოვანი პერიოდები გამოიყოფა: X-XII, XIV, XVI-XVII, XVIII ს.ს. წერილობითი ეტაპობრივი დინამიკური ფაქტებით. ამგვარი წვრილი სუბ (ქვე) პერიოდები შეიძლება გამოიყოს ნებისმიერი მსხვილი ენობრივი რგოლის ფარგლებში ამა თუ იმ მორფოსინტაქსური ბლოგის დინამიკის თვალსაზრისით, თუკი ეს ბლოგი ქრონოლოგიურად გამოწვლილვით იქნება შესწავლილი. უნდა ითქვას, რომ დიაქრონიულ-ტიპოლოგიური მორფოსინტაქსის თვალსაზრისით ბოლო დრომდე ყველაზე ნაკლებად იყო დამუშავებული მთლიანობაში საერთოკლასიკური ახალსპარსული, უფრო ზუსტად კი, - ყველაზე ნაკლებად იყო შესწავლილი კერძოდ ჟ. ლაზარისეული “უძველესი ენის” შემდგომი მსხვილი ქვეპერიოდი, - ანუ გვიანი კახსპ (გკახსპ) თავისივე წვრილი სუბ (ქვე) პერიოდებით. ჩვენ შრომებში ადრევეც და ახლაც, მოცემულ წერილში მცდელობაა ამ ხარვეზების შევსებისა. ზემოთქმული შეეხება გარდამავალ პერიოდსაც (XIX ს.). ეს საუკუნე უნდა ჩაითვალოს გარდამავალ პერიოდად კახსპ – სა და თახსპ –ს შორის. მორფოსინტაქსური მონაცემების დეტალიზაციისა და სისტემატიზაციისას მსხვილი ენობრივი რგოლების დაყოფა წვრილ ქვეპერიოდებად მართლაც საშურია. წვრილი ქვეპერიოდების გათვალისწინებით, ამგვარად, კახსპ – თვის გამოიყოფა, მთლიანობაში ოთხი პერიოდი, რომელიც მიჩნეული გვაქვს სამუშაო პერიოდებად და შესაძლებლობას იძლევა მორფოსინტაქსურ პროცესებზე და მოვლენებზე დაკვირვებისა: I ქვეპერიოდი (ადრეული, უძველესი, აკახსპ X-XII ს.); II ქვეპერიოდი – XIII-XV ს. (შედარებით ადრეული და საშუალო ხანა; აკახსპ, საკახსპ); III ქვეპერიოდი – XVI-XVII ს.; IV ქვეპერიოდი – XVIII ს.; III და IV ქვეპერიოდები ეკუთვნის გკახსპ-ს. როგორც ითქვა, მორფოსინტაქსურ-სინტაქსური დეტალიზაციის თვალსაზრისით, დღესდღეობით კვლავ ნაკლებად შესწავლილად რჩება II, IV კახსპ ქვეპერიოდები, ისევე როგორც მთლიანი ახ.სპ – ის შემდგომი დიდი, გარდამავალი პერიოდი: V (XIX ს.). VI დიდ ახ.სპ. პერიოდს (თახსპ) ეძღვნება ჩვენი ვრცელი მონოგრაფია თახსპ სინტაქსისა და მორფოსინტაქსის შესახებ,¹³⁵ რომელიც თავის თავში მოიცავს რა დიაქრონიის გათვალისწინებას (კახსპ>თახსპ), იმავდროულად იძლევა ფაქტობრივად და პროგრამულად შესაძლებლობას რეტროსპექტული ანალიზისა: უკუსვლით ახლიდან ძველისკენ სიღრმეში (*თახსპ<კახსპ). რეტროსპექციისა და დიაქრონიის ერთდროული

¹³⁵ *მაია მარიამ სახოკია, თანამედროვე სპარსული ენის სინტაქსი და მორფოსინტაქსი ქართულენოვანთათვის. ტიპოლოგიური თვალთახედვის საავტორო გრამატიკა. Maia Mariam. Sakhokia, Syntax and Morphosyntax in Modern Persian Language. Typological Grammar for Georgians. (თბილისი, Tbilisi, 2020), 945გვ. . (ბიბლ. 900-910გვ.).*

გათვალისწინება საშუალებას გვაძლევს იოლად განვჭვრიტოთ მორფოსინტაქსურ-სინტაქსური დინამიკის ძირითადი ღერძები, რასაც თავისთავად პირობითი სამუშაო პერიოდოზაციაც დაეყრდნობა. ამის საუკუთესო მაგალითია ახალსპარსული ენის დინამიკაში სიტყვათა რიგის დინამიკა: აკახსპ ში უფრო თავისუფალი; საკახსპ - ში უფრო მიდრეკილი სტაბილიზაციისკენ (ძირითადი მოდელით SOP), გკახსპ - ში სტაბილური ძირითადი ნორმით; საერთო ტენდენციაა - მიმართულება ნორმირებული სტაბილიზაციისკენ. თახსპ - ში აღინიშნება ჯერ-ჯერობით წამყვან ნორმად ძირითადი მოდელი SOP, მაგრამ ძლიერად შეიმჩნევა თავისუფალი რიგის ტენდენციაც, პირველ რიგში სასაუბრო ენაში, ინვერსიის სხვადასხვა ხარისხებით. სიტყვათა რიგის დინამიკა მრავალი სხვა სპეციალური კონსტრუქციებისა და მორფოსინტაქსემების დინამიკის გათვალისწინებით, საბოლოო ჯამში, ძირითადი ღერძია, რასაც დაეყრდნო შემოთავაზებული პერიოდოზაცია. ასე მაგ., XIII-XV სკ. - ის ქვეპერიოდისთვის (კახსპ II პერიოდი), ერთ-ერთი XIII-XIV სკ.ების-ის ისტორიული ძეგლი¹³⁶ აღმოჩნდა რელევანტური I ქვეპერიოდთან შედარებით (X-XII სკ.) დაგვეფიქსირებინა სიტყვათა რიგის სტაბილიზაციის მზარდი ტენდენცია საკმაოდ ინვერსიული შემთხვევებით. ეს ტენდენცია ინვერსიის გაცილებით ნაკლები ხარისხით მყარდება შემდგომ კახსპ III ქვეპერიოდში, რომელც სწორედ არის მოცემული სტატიის განხილვის საგანი. ცხადია, ასეთ საკითხებზე ვმსჯელობთ პროზაული თხზულებების ტექსტებზე დაყრდნობით, თუმცა ზოგადად მორფოსინტაქსისთვის პოეზიაც მიიღება მხედველობაში. რაც ეხება საკუთრივ სიტყვათგანლაგებას, ცხადია, აქ განიხილება მხოლოდ პროზა: სპარსული ისტორიოგრაფია, საისტორიო და გეოგრაფიული (გეოგრაფიულ აღწერათა და მოგზაურობათა) ტექსტები.

მოცემულ ნაშრომში განხილულია კახსპ -ს III ქვეპერიოდის ძეგლ-წყაროები, რომელიც ეპოქალურად ერთიანდება სეფიანთა (საფავიდთა) ხანად. უეჭველად იკვეთება გარკვეული ეპოქალური სტილი და წერის მანერა, რაც მნიშვნელოვანია ჯერ კახსპ -ს და შემდგომ მთლიანად ახ.სპ. - ის ისტორიული მორფოსინტაქსისა და სინტაქსის კომპენდიუმისთვის; თავისთავად, ფასეულია ანალიზის შედეგები ტიპოლოგიური თვალთახედვებისთვის დიაქრონიულ-რეტროსპექტული დიაპაზონით. ამდენად, დეტალიზაციისთვის და სისტემატიზაციისთვის განიხილება ჩვენ მიერ გამოყოფილი გკახსპ - ს ხანის კუთვნილი, სრული კახსპ - ს III ქვეპერიოდი, რომელიც ისტორიულად ცნობილია და აქაც შეიძლება ვუწოდოთ "სეფიანთა ხანის" ძეგლ-წყაროების ენა, კერძოდ კი, - სინტაქსურ-მორფოსინტაქსური სტილი. ავტორის მიერ შესწავლილია შემდეგი ძეგლ-წყაროები:

¹³⁶ *ჯუვეინის ცნობები საქართველოს შესახებ (სპარსული ტექსტი, შესავალი, თარგმანი, შენიშვნები)*, მთარგმნ., შემდგ. რევაზ კიკნაძე (თბილისი, 1974).

1. ხანდამირი, “თარიხე ჰაბიზ ოსსეირ (მოვლენათა რჩეულის ამბავი)”; 2. ჰასან რუმლუ “აჰსან ალ-თავარიხ”(საუკეთესო მატინანეთა შორის) 3. შარაფ ხან ბადლისი, “შარაფ ნამე”(შარაფის წიგნი); 4. აბდ-ალ ფათაჰ ფოუმენი, “თარიხე გილან”(გილანის ისტორია); 5. ესქანდერ ბეგ თორქმანი “თარიხე ალამარაიე აბზასი” (ქვეყნის დამამშვენებელი აბასის ისტორია); 6. ესქანდერ მუნში “ზეილე თარიხე ალამარაიე აბზასი”(ქვეყნის დამამშვენებელი აბასის ისტორიის გაგრძელება); 7. მოჰამედ თაჰირ ვაჰიდი, “თარიხე შაჰე აბასე სანი”(შაჰ-აბას მეორის ისტორია);¹³⁷ 8. ისქანდერ მუნში, აბასის ქვეყნის დამამშვენებლის ისტორიის გაგრძელება;¹³⁸ 9. სამი სპარსული წყარო XVI საუკუნის საქართველოს შესახებ;¹³⁹ 10. ქართულ-სპარსული (ორენოვანი) ისტორიული საბუთები XVI-XVII სს.¹⁴⁰

განხილვას დაექვემდებარა შემდეგი მორფოსინტაქსური შემადგენლები და სინტაქსური წესები (სპეციალური კონსტრუქციები (სემანტიკური ან გრამატიკული სპეციფიკაციებით) და სტანდარტული ზოგადი წესები), ასევე ცალკეული მორფოსინტაქსური ელემენტები: პოსესიური მორფოსინტაქსემები, ორპრედიკატული (თუ მრავალპრედიკატული ტაქსემები), რთული ზმნები და ჩარჩოსებური მოდელები, ფრაზეოლოგიური შესიტყვებანი, სახელდების კონსტრუქციები, რელატიური ფრაზები, ნომინალური (სახელური) ფრაზები, აფექტური (გრძნობა-გუნების, მენტალური) ზმნური მორფოსინტაქსემები, მოდალური ზმნები, ფსიქოლოგიური სუბიექტი და ანტეცედენტი, მობილური კლიტიკური მორფები და ობიექტური პირის ნიშნები (მარკერები), ირიბი სუბიექტების სხვადასხვა ჯგუფები, თანდებულ – რB-ს ფუნქციები და ფუნქციური ციკლები, კლიტიკები სუბიექტურ მარკერებად (შდრ.: კლიტიკები ობიექტურ მარკერებად), წინდებულთა ფუნქციური თავისებურებანი, სიტყვათა რიგი სპეციალურ კონსტრუქციებში და სიტყვათა რიგი სტანდარტული ნორმატივებით.

ყველა ჩამოთვლილი მორფოსინტაქსური და სინტაქსური მახასიათებლების აღწერების შედეგად ერთობლიობაში იძლევა სეფიანთა ხანის ისტორიოგრაფიული

---

¹³⁷ სპარსული საისტორიო ტექსტები, შემდგ. ჯ. გიუნაშვილი და გ. კაციტაძე, რედ. ვ. გაბაშვილი, თსუ გამომც. (თბილისი, 1972), 279–382.

¹³⁸ ისქანდერ მუნში, აბასის ქვეყნის დამამშვენებლის ისტორიის გაგრძელება. საქართველოს ისტორიის წყაროები, 24. ცნობები საქართველოს შესახებ. სპარსული ტექსტი, ქართული თარგმანი, გამოკვლევა, შენიშვნები, საძიებლები. მთარგმნ., შემდგ. ნანა გელაშვილი (თბილისი, 1981).

¹³⁹ სამი სპარსული წყარო XVI საუკუნის საქართველოს შესახებ. საქ. ისტ. უცხ. წყაროები, XXV. სპარსული ტექსტი, თარგმანი, შენიშვნები, შესავალი, საძიებლები. მთარგმნ., შემდგ. ნანა გელაშვილი (თბილისი, 1990).

¹⁴⁰ ქართულ-სპარსული (ორენოვანი) ისტორიული საბუთები, XVI-XVII სს. სპარსული ტექსტი, თარგმანი, შესავალი, გამოკვლევა, კომენტარები, ლექსიკონი და საძიებლები. მთარგმნ., შემდგ. ნუგზარ დუნდუა (თბილისი, 1984).

ტექსტების (თხზულებების) გარკვეული გრამატიკული სტილის სურათს, რაც საბოლოო ჯამში ჯდება ენის დიაქრონიული ჭრილის საერთო დინამიკურ მონაცემებში. აქ მოკლედ ვახსენებთ ზოგიერთ მნიშვნელოვან ნიშანს:

სიტყვათგანლაგება. როგორც აღინიშნა, სეფიანთა ხანისთვის შემჩნეულია წინადადებაში სიტყვათგანლაგების (რიგის) თანმიმდევრული სტაბილიზაციის ანუ ნორმირების გარკვეული ტენდენცია SOP ბირთვული მოდელითა და სქემით: **Od+Oid+Oext+Ap+Ac++Apurp+Acirc+P.** ადრეული ხანების ძეგლებთან შედარებითობის პრინციპით, ესაა დინამიკა: თავისუფალი რიგი>ნორმირებული რიგი. სეფიანთა ხანის ძეგლებისთვის შეიძლება მივიჩნიოთ ზემონაჩვენები პირობითი სქემა ნორმად (ან ძირითად წამყვან ტენდენციად), მაგრამ ეს მაინც არაა აბსოლუტური ნორმა. ძეგლებში ზოგჯერ წარმოდგენილია სხვადასხვა სახისა და ხარისხის ინვერსიული (პოსტპრედიკატული) ნიმუშებიც. მაგ.: *va rābeteye xās extesās dāšt betiqe qadre Sohrābe Gorji va sazā yāftane u az māze namake harāmi* და განსაკუთრებული კავშირი მიუძღვნა ზურაბ ქართველის ღირსების მახვილს და მის სამაგიეროს მიგებას არამი პურმარლისთვის”¹⁴¹

ობიექტური კლიტიკური მარკერები (მორფები) საკმაოდ იშვიათია მოცემულ ტექსტებში, მაშინ როდესაც კლასიკურ სპარსულ პოეზიაში მთლიანობაში ეს მორფოსინტაქსური მოვლენა ძალზე გავრცელებულია. განსახილველ ტექსტებში მაინც გვხვდება ობიექტური უღლების მორფები მეტად რთულ ზმნებში, ვიდრე მარტივ ზმნებში: *beqatlaš pardāxtand* “სიკვდილით დასაჯეს ის”¹⁴²

რთულ ზმნებში (რზ) მრავლადაა ე. წ. ახალი ერთეულები: ახალ ერთეულებს ამ შემთხვევაში ვუწოდებთ ისეთ რთულ ზმნებს, რომელთა ლექსიკური თუ მორფოსინტაქსური შემადგენლობა (კომპონენტები) განსხვავებულია რაიმე ნიშნით ამ სფეროში რელევანტური ლექსიკონის მონაცემებისგან: სადაც კახსპ და თახსპ რთულზმნური მასალა ყველაზე გამოწვლილვითი მეცნიერული ანალიზისა და ამომწურავი აღნუსხვის საფუძველზეა წარმოდგენილი.¹⁴³ უფრო ხშირად სხვაობა ეხება ხოლმე რთულზმნური მორფოსინტაქსემის ზმნურ კომპონენტს (ე. წ. დამხმარე ანუ მამოდელირებელ ზმნას), ზოგჯერ კი საქმე ეხება ცალკეული ელემენტებისა და სახელური კომპონენტების ლექსიკურ-სემანტიკურ თუ მორფოსინტაქსურ თავისებურებებს ჩარჩოსებური (ფრეიმული) სტრუქტურების ფარგლებში. აღსანიშნავია სახელური კომპონენტის პოზიციაზე ინფინიტივის ანუ ზმნის საწყისის ჩვეული გამოყენებაც. ჩანიშნულია, მაგალითად, შემდეგი ახალი ერთეულები (რამდენიმე ნიმუში): შორუყ დარ ქBr ქარდან, ეთთეჰBy ფეივანდან,

¹⁴¹ ისქანდერ მუნში, *აბასის ისტორიის გაგრძელება*, 111.

¹⁴² Mohammad Mirza Takher Vahid, *Tārix-e Šāxe Abbāse Sāni*, *სპარსული საისტორიო ტექსტები*, 372.

¹⁴³ Юрий Рубинчик, *Персидско-Русский словарь*, тт. 1-2, (Москва, 1983).

ერბდე ნემუდან, დერახშიდან გერეჰთან, მანსუბ სBხთან, მოუსუმ გარდიდან, Bმადან ქარდან, რBჰ ეBჰთან, როუმანი ბახშიდან, ბაზმე ეშრათ BრBსთან (“საქმიანობის დაწყება, კავშირის გაბმა, სურვილი, გაბრწყინება, დანიშვნა, დასახელება, მოსვლა, გზის მოძიება, ნათლის წილყრა, სიხარულის ლხინის გამართვა”) და მრ. სხვ. ახალი რზ ერთეულები ავსებენ საერთოახალსპარსულის რზ-თა დიაქრონიულ-რეტროსპექტულ კორპუსს.

ასევე დეტალიზებულია თავისებური მახასიათებლებით *სხვა მრავალი მორფოსინტაქსური ბლოგი*: სახელდების ფორმები, i-ი არტიკლისა და –*n* რB თანდებულის *ერთდროული* ხმარება; პოსესიური კონსტრუქციები; სხვადასხვა სახის აპოზიციური დანართები და პასაჟური რიგები; წინდებულთა მრავალფუნქციური თუ სპეციფიკური სემანტიკა დიაქრონიისა და რეტროსპექციის შუქზე (მაგ., *az, dar* აზ, დარ –დან, გან [სხვადასხვა მნიშვნელობით]; წინდ. *tu* თუ-„ში“ [როგორც მიმართულება და არა ადგილმდებარეობა]) და სხვა.

ჯამური დასკვნა: სეფიანთა ხანის საისტორიო ტექსტების შესწავლამ გამოავლინა რიგი მორფოსინტაქსური დამახასიათებელი ნიშანი, რაც ქმნის გარკვეულ გრამატიკულ სტილს. ყველა ცალკეული მორფოსინტაქსური ბლოგი, ისევე როგორც სიტყვათა რიგის ზოგადი სტანდარტული წესები, გვიჩვენებს მნიშვნელოვან დონეებს იმ სახეცვლილებათა მიმართულებებისა და წესებისა, რაც შესამჩნევია საერთო დინამიკაში: კახსპ>თახსპ, - კომპენდიუმის კორპუსისთვის.¹⁴⁴

სიტყვები-გასაღები: გრამატიკა, მორფოსინტაქსი, სინტაქსი, სტილი, დიაქრონია, ტიპოლოგია, სეფიანთა ხანა.

---

¹⁴⁴ ყველა საკითხზე მეტი ინფორმაცია და ლიტერატურა მოცემულია ჩვენს შრონებში, პირველ რიგში კი: მაია სახოკია, *სინტაქსი და მორფოსინტაქსი*; მაია სახოკია, *სადოქტორო დისერტაცია*; Maia Sakhokia, Materials to Historical Morphosyntax of Persian Language. Materiali k istoricheskomu morphosyntaksisu persidskogo jazika, *International congress of Asian and North African studies. Icanas-37. Moscow (2004), Proceedings 1. Ed.: RAN-IV, Academy of Sciences, Institute of Oriental Studies, Society of Orientalists*, (Moscow, Moskva, 2007), 269-292; Майя Сахокия, О новой грамматике персидского языка на грузинском языке: морфосинтаксис и синтаксис, *პერსპექტივა– XXI, Perspective-XXI, VII, Tbilisi University, Oriental Institute*, (Tbilisi, 2006), 184-192; Maia Sakhokia, The Principles and Principal Constituents of the Persian Morphosyntax by Diachronic Changes and grammar rules Typology, *Proceedings of the First National Congress on Iranian Studie.p.2*, (Tehran, 2004), 57-95, *Orientalist II*, (Tbilisi, 2003-2004), 226-258 (და სხვა, ბიბლ.–თურთ).

Maia Sakhokia

Ilia state university,
G. Tsereteli Institute of Oriental Studies

Safavid Era's Persian Language Style to Persian Diachronic-Typological Grammar

Abstract

The linguistic data of Safavid Era's Persian Language seems especially important to detailization of certain periods of Common Classical New Persian Language (CINP). According to Diachronic Morphosyntactic and Syntactic Dynamics the main different periods of CINP may be revealed: I p. X-XII/XIII cent. (the same that G. Lazard's Oldest Period), II p. XIII-XV cent., III p. XVI-XVII cent.; IV p. XVIII c. (Sakhokia's pp.). These periods are detailed on the basis of systematization of Principal Constituents of Persian Morphosyntax, Standard and Peculiar Syntax (Sakhokia). Such linguistic data of different historical texts, documents of Safavi (Safavid) Era (XVI-XVII cent.-the third period of CINP), will be discussed and observed here as Constituents of one Compendium of Historical Morphosyntax and Syntax of the Persian Language. I'd like to represent just now the several data of Morphosyntax and Syntax to discuss the corresponding questions in the sources mentioned below. The questions observed, shortly are the following: peculiar (special) and standard constructions and rules, among them word order is of great importance. The main tendency of CINP Word Order Dynamics [and then → to Modern NP] is 'Free>Fixed' by main model formula: SOP. For all these morphosyntactic/syntactic features some specifications of Safavid Era Grammar Style may be represented.

ISBN 978-9941-8-5148-3

თბილისი, ჩარგლის ქ. N 73

ტელ: (995 32) 261 12 98, (995 32) 294 59 92

თბილისი, ჩარგლის ქ. N 73

ტელ: (+99532) 2611298 და (+99532) 2945992

facebook.com/CIUniversity
www.ciu.edu.ge